



Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 4 (68) • 2019

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпро
2019

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	А. В. Бардась, І. П. Булеєв, А.Г. Герасименко, О.В. Єрмошкіна Ю. С. Залознова, М. І. Іванова, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, Н. І. Литвиненко, М. С. Пашкевич, Ю. І. Пилипенко, В. І. Прокопенко, Е. В. Прушківська, О. В. Трифонова, В. М. Шаповал.
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261). Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.	
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (протокол № 22 від 27.12.2019) Наклад 300 прим. Зам. № ____ Підписано до друку 28.12.2019 р. формат 60*90/8 Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.	
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет»), м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua
Виготовлення	Видавництво «Свідлер А.Л.» 49041, м. Дніпро, а/с 2493 Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи: серія ДК № 3876 від 10.09.2010 р.



Dnipro University of Technology

ECONOMICS BULLETIN

of the National
Mining University

Scholarly Journal

№4 (68) • 2019

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Dnipro
2019

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, A. H. Gerasymenko, O. V. Iermoshkina Yu. S. Zaloznova, M. I. Ivanova, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, N. I. Lytvynenko, M. S. Pashkevych, Yu. I. Pylypenko, V. I. Prokopenko, E. V. Prushkivska, O.V. Tryfonova, V. M. Shapoval
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland)

The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261).

The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.

Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko

Passed for printing under recommendation of Academic Council of Dnipro University of Technology
(transaction № 22 dated 27.12.2019)

Number of copies printed 300. Order No ____.

Passed for printing 28.12.2019 Sheet size 60*90/8

Presswork 15. Offset paper.

Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	Dnipro University of Technology (State higher educational institution «National Mining University»), Dnipro, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
Address of editor and editorial office	19, Dmytra Yavornytskoho Ave., building 1, Dnipro, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua
Production	Publisher «Svidler A.L.», Dnipro, a / b 2493, 49041 Certificate of registration in the State Register of publishing: Series ДК № 3876 dated 10.09.2010

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Алексєєнко Д. Д. Інституціональне середовище виробництва локальних суспільних благ.....	9
Нестеренко О. П. Соціальна справедливість та ліберальна традиція: погляд Ф. фон Хайєка.....	19
Дубсй Ю. В., Пилипенко Ю. І. Інноваційно-технологічна складова економічного розвитку в умовах глобалізації.....	27
Геращенко С. О., Чорнобаєв В. В. Взаємозв'язок економічної свободи, підприємництва та економічного розвитку в глобальній економіці.....	36
Оганезова А. В. Механізми інституціоналізації соціальної відповідальності роботодавців за збереження здоров'я працівників в Україні.....	44
Колєшук О. Я. Інституційне забезпечення розвитку інноваційності на основі взаємозв'язку «державна - заклади вищої освіти - промисловість».....	56
Яциковський Б. І., Голубка В. М. Теоретичні засади дослідження гірничодобувної галузі	64
Благодатний А. С., Музиченко А. С. Особливості трансформаційних процесів у міжнародній біржовій торгівлі.....	73

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Козенкова В. Д., Козенкова Н. П. Мультиплікативний підхід до моделювання вартості промислових підприємств.....	82
Мушнікова С. А. Ризик-орієнтоване мислення як базисна основа інноваційності системи управління безпекою розвитку підприємства.....	93
Шевцова О. Л. Екологічні передумови формування економічної ефективності бройлерного виробництва.....	102
Арєфьєва О. В., Копча Ю. Ю. Науковий підхід щодо гармонізації управління потенціалом економічної безпеки машинобудівних підприємств.....	110
Проценко А. В. Формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств з урахуванням впливу структурних трансформацій.....	121
Проценко В. М. Науково-теоретичні аспекти формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств.....	131

Резнік Н. П., Опалат Д. В. Інноваційні методи управління підприємствами з огляду на оцінку їхньої ефективності.....	138
Чобіток В. І. Інтегрований механізм інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств: мультиагентні технології.....	148

МЕНЕДЖМЕНТ

Колосок В. М., Лазаревська Ю. А. Менеджмент комунікацій в інтернет середовищі для просування логістичного бізнесу.....	155
Шаповал В. А., Літвінов Ю. І. Узгодження економічних інтересів територіальної громади та місцевого гірничодобувного бізнесу.....	164
Обруч Г. В. Концепція впровадження менторингу в систему управління розвитком персоналу підприємств залізничного транспорту.....	177

ФІНАНСИ

Грицина О. В., Шелудько О. В., Содома Р. І. Пенсійна реформа в Україні: реалії та перспективи.....	185
---	-----

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Дудник А. В. Глобальне еколого-економічне управління взаємодією природних та антропогенних складових урбосистем.....	191
---	-----

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Пилипенко Г.М. Інституціональна комплементарність трансформації освітнього простору.....	202
---	-----

CONTENTS

ECONOMIC THEORY

Alekseenko D. D. Institutional environment of local social goods' production.....	9
Nesterenko O. P. Social justice and liberal tradition: F. von Hayek's view.....	19
Dubey Yu. V., Pylypenko Yu. I. Innovation-technological component of economic development in the globalization conditions.....	27
Herashchenko S. O., Chornobayev V. V. Communication of economic freedom, entrepreneurship and economic development in global economy.....	36
Oganezova A. V. Mechanisms of institutionalizing the social responsibility of employers for preservation of employees' health in Ukraine	44
Koleshchuk O. Ya. Institutional provision of the innovation development on the basis of «the state – higher educational institutions – industry» relationship.....	56
Yatsykovskyy B. I., Holubka V. M. Theoretical principles of the mining industry research.....	64
Blahodatnyi A. S., Muzychenko A. S. Features of transformation processes in international exchange trade.....	73

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Kozenkova V. D., Kozenkova N. P. Multiplicative approach to the modeling of industrial enterprises value.....	82
Mushnikova S. A. Risk-oriented thinking as the basis for innovation of enterprise security management system.....	93
Shevtsova O. L. Environmental prerequisites for formation of economic efficiency of broiler production.....	102
Aref'eva A. V., Kopcha Yu. Yu. Scientific approach to harmonization of management of economic security potential of machine-building enterprises.....	110
Protsenko A. V. Formation of management decisions to increase the innovation potential of industrial energy enterprises given the impact of structural transformations...	121
Protsenko V. M. Scientific and theoretical bases of forming the process of effective management of enterprises' economic behavior	131
Reznik N. P., Opalat D.V. Innovative methods of enterprise management with evaluation of their efficiency.....	138
Chobitok V. I. Integrated mechanism of intellectualization of managing the holistic development of enterprises: multi-agent technologies.....	148

MANAGEMENT

Kolosok V. M., Lazarevskaya Yu. A. Management of communications in the internet environment to promote logistics business.....	155
Shapoval V. A., Litvinov Yu. I. Coherence of economic interests of the territorial community and local mining business.....	164
Obruch H. V. Mentoring implementation concept in the management system of personnel development of railway transport enterprises.....	177

FINANCES

Grytsyna O. V., Sholudko O. V., Sodoma R. I. Pension reform in Ukraine: reality and prospects.....	185
---	-----

ENVIRONMENTAL ECONOMICS

Dudnyk A. V. Global ecological and economic management of the interaction of natural and anthropogenic components of urbosystems.....	191
--	-----

DEVELOPMENT OF ECONOMIC EDUCATION AND TRAINING

Pylypenko H. M. Institutional complementary of transforming the educational space.....	202
---	-----

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВИРОБНИЦТВА ЛОКАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ

Д. Д. Алексєєнко, здобувач, НТУ «Дніпровська політехніка»,
darya.lesiv@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8807-2858

Стаття присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічного підходу до дослідження інституціонального середовища виробництва суспільних благ та встановленню його сутності. На основі ретроспективного аналізу поглядів на сутність та механізм виробництва суспільних благ продемонстровано результативність звуження предметної області їх дослідження до територіального рівня і оперування поняттям «локальні суспільні блага». Проаналізовано концепції неокласичної школи економічної теорії (А. Маршалл), кейнсіанства (Дж. Стігліц), теорії економіки міста (Ч. Тібо, П. Дерик, Г. Гільберт), теорії суспільного вибору (К. Ерроу, Дж. Бюкенен, Г. Таллок, М. Олсон) з огляду на трактування сутності категорії «локальні суспільні блага» та особливостей методології їх дослідження. Визначено позитивні моменти останньої та вказано на певну обмеженість її застосування в аналізі виробництва суспільних благ.

Запропоновано у якості методологічної основи дослідження інституціонального середовища виробництва суспільних благ використовувати системний підхід, за рахунок якого суспільство було представлено як система, в якій взаємодіють елементи – люди як носії комплексу економічних, політичних, соціокультурних та правових потреб. Доведено необхідність інтеграції у системний підхід інституціональної методології, яка дозволяє з'ясувати форми і механізми узгодження діяльності людей у їх прагненні до реалізації своїх потреб, які є похідними від діяльності суб'єктів у всіх сферах суспільної організації. За рахунок представлення суспільства як системи взаємодії людей, діяльність яких упорядковується нормами й правилами поведінки в економічній, політичній, правовій та соціокультурній сферах, сформовано загальне уявлення про інституціональне середовище і його окрему складову – інституціональне середовище локальних суспільних благ.

Ключові слова: інституціональне середовище виробництва суспільних благ, локальні суспільні блага, інституціональне середовище локальних суспільних благ, норми та правила поведінки, суспільні інститути, політичні інститути, узгодженість діяльності людей.

Постановка проблеми. Сучасне розуміння соціально-економічного розвитку суспільства визначає його як прогрес, у центрі якого знаходиться людина. Саме людина є головним генератором зростання суспільного багатства і, водночас, його споживачем. Багатство суспільства створюється в кінцевому підсумку людиною і для людини, тому важливим є те, настільки рівень і масштабність суспільного добробуту використовується в її інтересах. Такий концептуальний

підхід до оцінки соціально-економічного розвитку суспільства вперше було представлено групою експертів Програми розвитку ООН і викладено у «Доповіді про людський розвиток» у 1990 р. Набуваючи постійного уточнення з огляду на виявлення нових джерел розвитку і його перешкод, сучасне його розуміння представлене як «...процес розширення свободи людей жити довгим, здоровим та творчим життям, спрямованості на здійснення інших цілей, які, на їх думку,

мають цінність; активно приймати участь у забезпеченні справедливості та стійкості розвитку на планеті.

Люди – як індивідуально, так і в групах – одночасно є і бенефіціаріями, і рушійною силою розвитку людини». У відповідності з цим визначенням сучасна концепція людського розвитку поєднала в собі поняття розвитку свобод і демократії, економічного, соціального технологічного та інституціонального прогресу, а також загального суспільного прогресу, про що було наголошено у Доповіді про людський розвиток 2013 р.: «... саме по собі економічне зростання не може автоматично привести до прогресу людського розвитку. ... значні інвестиції в потенціал людей – посередництвом посилення уваги до освіти, харчування, здоров'я, а також до знань та вмінь, необхідних на ринку зайнятості, – здатні розширити доступ до гідної праці та забезпечити стійкий суспільний прогрес» [1, с.5].

У цьому контексті важливого значення набуває забезпеченість людини суспільними благами. Захищеність від зовнішніх загроз та мирне співіснування, доступ до освіти й охорони здоров'я, екологічна безпека, соціальна інфраструктура є важливими складовими якості життя і соціально-економічного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість соціального аспекту розвитку суспільства детермінувала постійне звернення науковців до проблеми виробництва суспільних благ. Враховуючи той факт, що надання суспільству таких благ пов'язано з діяльністю держави, то сфера дослідження відповідних проблем не замикалась виключно економікою, а поширювалась на політичну сферу. Відповідно, у полеміці науковців неминуче потрапляла інституційна складова, що вимагало аналізу тих інститутів, які безпосередньо впливали на характер виробництва й розподілу суспільних благ. У більшості наукових досліджень вплив інститутів на перебіг економічних процесів розглядається з точки зору інституціонального середовища економічної діяльності суб'єктів.

У ході такого наукового пошуку дослідники, зазвичай, формують висхідну категорію (власне «інституціональне середо-

вище»), а потім намагаються перенести його сутнісні ознаки на досліджувану предметну область. Такий алгоритм застосовано й по відношенню до аналізу суспільних благ. Прикладом таких підходів можуть вважатися роботи І. Каца, в яких дослідник виділяє інституціональне середовище сектора суспільних благ в окрему категорію і досліджує її сутність [2, 3], Т. Д. Ромашенко та М. Г. Івлєва, які намагаються віднайти інститути, які опосередковують відносини виробництва, розподілу, обміну й споживання суспільних благ [4], а також підходи Е. В. Попова, А. Ю. Веретенникова та Е. А. Севаст'янова, в яких інституціональне середовище суспільних благ представлено як «сукупність формальних і неформальних правил та норм взаємодії між економічними агентами, які визначають спектр відносин, що виникають з приводу виробництва суспільних благ» [5, с.56].

Зауважимо, що майже у всіх існуючих визначеннях сутнісною характеристикою інституціонального середовища виступають чітко визначені економічні відносини між людьми. Цілком очевидно, що дослідники у визначеннях інституціонального середовища як відносин, що виникають з приводу формування й реалізації інститутів, концентрують увагу виключно на їх регулюючій ролі і навіть порівнюють останні з господарським механізмом [6]. Ми не вважаємо такий підхід правомірним, оскільки функціональна роль інститутів у межах суспільства є набагато ширшою, це по-перше, і, по-друге, економічні відносини й інститути – це поняття різні як за сутністю, так і за змістом. Економічні відносини завжди виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних та нематеріальних благ, тобто предметів, за допомогою яких задовольняються потреби людей. Інститути – це суспільні механізми, які людина хоча й може створювати у ході своєї свідомої діяльності (маються на увазі інститути, що формуються в суспільстві внаслідок реформ), однак, жодним чином не розподіляє їх між членами суспільства, не обмінює один на одне і, тим більше, не споживає подібно економічним благам, як слідує із деяких визначень. Зміст інституту полягає в тому, що він дійсно врегульовує діяльність

людей, однак при цьому ще й координує, структурує їх взаємодії та полегшує досягнення економічних цілей. Більше того, далеко не всі інститути можна створити через свідому діяльність – більшість із них виникає стихійно у ході еволюційного розвитку суспільства. Тому зводити інституціональне середовище до економічних відносин, рівно як і вбачити його основну змістовну функцію у формуванні й реалізації інститутів, не вважається правомірним. Необхідність вирішення існуючих проблем у площині дослідження інституціонального середовища надання суспільству суспільних благ вимагає подальших наукових пошуків.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є обґрунтування теоретико-методологічного підходу до дослідження інституціонального середовища виробництва суспільних благ та встановлення його сутності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує аналіз історії дослідження проблем виробництва суспільних благ, на певному етапі еволюції науковці зрозуміли всю складність імплементації отриманих теоретичних уявлень про їх надання суспільству в практичну площину. Тому виникла необхідність здійснення наукового пошуку на рівні, який би дозволяв концентрувати увагу безпосередньо на нуждах та перевагах споживачів і не відзначався б таким високим рівнем абстракції, як категорія чистих суспільних благ. Достатньо згадати у цьому відношенні А. Маршалла, який поділяв блага на приватні й колективні з огляду на територіальний принцип їх виробництва та споживання, беручи при цьому до уваги особливості прав власності (А. Marshall, 1890), а також Ч. Тібо, який здійснив спробу розглянути проблеми виробництва локальних благ місцевими громадами та запровадив один із варіантів того, як виявляти дійсні уподобання жителів певної території (Ch. Tiebout, 1956.). Про блага локального територіального значення та проблеми державних фінансів різних рівнів веде мову і Дж. Стігліц, розглядаючи товари суспільного споживання в національному та місцевому масштабах (J. Stiglitz, 1986). Дж. Стігліц відзначає переваги локального надання суспільних благ, головними з яких вважає ви-

щу адаптованість до місцевих потреб та уподобань, а також наявність більш високих стимулів до ефективності. Однак, при цьому вчений більшою мірою зосереджується на недоліках їх надання, до яких відносить: негативні екстерналії на рівні громад (міграція та розташування); більшу можливість штучного обмеження конкуренції між громадами; нерівність серед громад, що з'являється як результат реалізації програм перерозподілу на місцевому рівні; можливі вищі трансакційні витрати, які виникають внаслідок необхідності витрат ресурсів на розробку та реалізацію власних планів розвитку тощо.

Подальші дослідження феномену місцевих суспільних благ більшою мірою реалізовувались в теорії економіки міста (регіональна економіка), ніж у межах економічної теорії. Саме в теорії економіки міста починають вивчаються ті блага, які мають локальний характер у силу того, що вони виробляються і споживаються з обмеженими зовнішніми просторовими ефектами. Вслід за Ч. Тібо саме такі блага у предметному полі теорії економіки міста отримали стійку назву «локальні суспільні блага», а завдяки праці П. Дерика та Г. Гільберта «Економіка локального суспільного сектору» у самостійну одиницю аналізу виокремився власне локальний суспільний сектор (Derycke & Gilbert, 1988). У межах цих досліджень підіймаються й вирішуються питання організації та фінансування виробництва суспільних благ на певній території, підпорядкованій місцевій адміністрації. При цьому увага зосереджується на методах оптимального поділу загальнонаціональної території на субнаціональні одиниці різного рівня (зони впливу відповідних населених пунктів), які б забезпечували децентралізоване виробництво і фінансування локальних суспільних благ, а також оптимізації стратегічних взаємодій між містами.

Така специфіка досліджень, безумовно, дозволяє пояснити різноманітність адміністративних структур і моделей фінансової координації по вертикалі й горизонталі, але є далекою від дослідження безпосередніх процесів, які породжують власне причини існування подібних структур і характер взаємозв'язків між ними у процесі прийняття

рішень про виробництво локальних благ. Справа в тому, що надання суспільних благ вимагає узгоджених дій, оскільки вибір суб'єкта їх виробництва, розподільчих механізмів та способів фінансування тісно пов'язаний із прийняттям колективних рішень. Починаючи з піонерних робіт К. Ерроу, в яких було продемонстровано неможливість зведення індивідуальних функцій корисності групи незалежних рівноправних осіб у загальну функцію корисності цієї групи (відомий парадокс Ерроу), в економічній науці було розпочато дослідження проблеми суспільних благ через призму прийняття політичних рішень (К. Аггю, 1951). В практичному полі виробництва суспільних благ вищезгаданий означав, що всі товари, які держава обирає для виробництва і забезпечує їх фінансування за рахунок податків, будуть задовольняти не потреби суспільства як такого, а потреби більшості, яка проголосувала за такий вибір.

Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, М. Олсон та інші науковці продовжили дослідження механізму прийняття політичних рішень у контексті виявлення факторів неспроможності держави досягати оптимуму у виробництві суспільних благ. Вчені дійшли висновку, що люди діють у політичній сфері, керуючись, передусім, власними інтересами. Відповідно, першочергово їх дії спрямовані на максимізацію власної вигоди, а значить, діяльність навіть самої демократичної держави не завжди здатна забезпечити досягнення суспільних інтересів. Дж. Б'юкенен доводить, що індивіди використовують урядові інститути у своїх власних цілях, застосовуючи для цього різні методи тиску на виборців. Це ж стосується й питань щодо обсягів виробництва та фінансування суспільних благ (J. Buchanan, 1965). Г. Таллок в роботі «Суспільні блага, перерозподіл і пошук ренти» доводить, що думка більшості економістів відносно того, що держава при виробництві суспільних благ необхідна для інтернаціоналізації екстерналій, є хибною (G. Tallock, 2005). Вчений стверджує, що усуваючи екстерналії, уряд сам їх виробляє в такій кількості, що вони знижують суспільний добробут. Г. Таллок детально аналізує механізм виробництва подібних екстерналій при наданні суспільних благ і викри-

ває найбільш розповсюджені його форми, вважаючи найбільш розповсюдженою взаємний обмін політичними послугами (лог-ролінг).

М. Олсон у «Логіці колективних дій» розкриває природу лобізму, а також аналізує поведінку організацій у сфері виробництва суспільних благ, звертаючи особливу увагу на їх кількісні характеристики. Вчений показує, що суспільні блага є характерними «організаційними товарами», тоді як звичайні неколективні блага можуть забезпечуватися індивідуальною дією. Відповідно, там, де зачіпаються суспільні інтереси та виникає необхідність виробництва колективних благ, стають необхідними дії організацій або груп. М. Олсон доводить більш високу ефективність діяльності малих груп у виробництві колективних благ порівняно з великими завдяки кращій здатності до самоорганізації, більшій доступності соціальних виборчих стимулів, низьким трансакційним витратам. До категорії малих груп М. Олсон відносить і лобістські організації, які забезпечують колективні блага тільки для груп з особливими інтересами. Аналізуючи їх діяльність, вчений приходить до висновку, що вони у більшості випадків зорієнтовані на боротьбу за перерозподіл доходу, рентоорієнтовану поведінку, а не на зростання власне продукту (M. Olson, 1965).

Отже, представники теорії суспільного вибору викрили ті проблеми виробництва суспільних благ, які знаходяться у політичній сфері, і визнали головними з них неможливість виявлення дійсних переваг суспільства щодо обсягу і видів суспільних благ через процедури голосування в умовах демократії, рентоорієнтовану поведінку політиків, яка знаходить свій прояв у торгівлі голосами та лобіюванні інтересів певної частини політикуму. Таким чином в інституціоналізмі завдяки дослідженням представників теорії суспільного вибору доведено залежність ефективності виробництва суспільних благ від домінуючих політичних інститутів суспільства. Однак, на наше переконання, ця теза потребує додаткової аргументації і більш розширеного тлумачення. Як показує практика, на економіку здійснює вплив не тільки політика. Суспільство, яке є діалектичним поєднанням різних сфер люд-

ської діяльності, відчуває вплив на своє функціонування й розвиток цілої низки факторів, серед яких вагоме місце займають економічні, правові, політичні і соціокультурні інститути. Відповідно, досліджувати виробництво суспільних благ навіть у локальних межах необхідно з точки зору впливовості не просто інститутів політичної сфери, а всього інституціонального середовища.

Ведучи мову про інституціональне середовище виробництва суспільних благ, перш за все, слід розглянути його сутнісну сторону безвідносно до об'єкту, з яким це середовище знаходиться у взаємодії. Тобто, ми повинні визначити категорію «інституціональне середовище» як високоабстрактне поняття, а потім розповсюдити його сутнісні ознаки на сферу виробництва безпосередньо суспільних благ як цілого і локальних суспільних благ, як його частини. Аналіз найбільш розповсюджених в економічній теорії визначень категорії «інституціональне середовище» дозволяє пересвідчитись, що дане поняття тлумачиться і як сукупність правил, і як система норм та соціокультурних цінностей, як набір угод, набір (сукупність) інститутів [7, 8]. Така термінологічна розбіжність при визначенні інституціонального середовища не дозволяє здійснювати аналіз його впливовості на функціонування конкретних явищ.

Дійсно, коли ми говоримо про суспільні блага, то далеко не пересічним є питання, що саме зумовлює специфіку їх виробництва й розподілу. Якщо, скажімо, родовим поняттям інституціонального середовища вважати правило, то увага дослідника концентрується на заміні існуючих формальних і неформальних правил таким чином, щоб вони сприяли найбільш ефективному виробництву й розподілу благ суспільного призначення. Інша справа, коли таким поняттям є соціокультурні цінності – їх змінити не так просто, як правила, та й наслідки від можливих змін будуть зовсім іншими, ніж при зміні останніх. Те ж саме стосується й норм. І, нарешті, якщо вважати основою інституціонального середовища угоди, то процес регулювання діяльності у сфері виробництва суспільних благ буде переміщуватися зовсім в іншу, юридичну сферу. Відповідно, важливо чітко встановити, яке ро-

дове поняття лежить в основі такого явища, як інституційне середовище, а також визначити, у якому причинному зв'язку воно знаходиться з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням суспільних благ.

Вирішення даного завдання має, на нашу думку, реалізовуватися на основі системного підходу, який є методом дослідження, за якого об'єкт аналізу досліджується як певна множина елементів, взаємозв'язок між якими зумовлює цілісні властивості цієї множини. Основний акцент робиться на виявленні багатоманітності зав'язків і відношень, що мають місце як всередині досліджуваного об'єкта-системи, так і його взаємовідносин із зовнішнім оточенням. Отже, системний підхід для нашого предмета дослідження є найбільш дієвим методологічним інструментом аналізу, оскільки дозволяє розглядати об'єкт в органічному взаємозв'язку з факторами свого оточення, тобто середовищем.

Першим кроком на цьому шляху має бути мислене вичленення із всієї багатоманітності існуючих взаємозв'язків таких, що відзначаються стійкістю й цілісністю, а отже, володіють системними якостями. Історія розвитку суспільства дає незаперечні факти того, що постійною повторюваністю і стійкістю відзначаються ті взаємозв'язки між людьми, які встановлюються у результаті їх прагнення задовольнити свої потреби на максимально високому рівні. Як відомо, такі потреби мають як матеріальний, так і нематеріальний характер, і задовольняються у своїй переважній більшості за рахунок виробництва певних благ. Щодо виробництва суспільних благ, то вони є продуктом діяльності людей, яка реалізується в економічній, політичній, правовій та культурній сферах функціонування суспільства. Відповідно, ми не можемо у якості базового системного об'єкта дослідження розглядати тільки економічну систему. Сутнісні характеристики суспільних благ детермінують їх дослідження з точки зору взаємодії людей у різних суспільних сферах, а отже, одиницею аналізу має виступати суспільство як єдине ціле.

Розглядаючи суспільство як систему, маємо здійснити його декомпозицію до елементів, між якими, власне, встановлюються зв'язки і відбуваються взаємодії. Для нас

важливим є поєднання усіх сфер, де відбувається діяльність людей, а тому здійснюємо декомпозицію суспільства до елемента, яким є безпосередня людина, що виступає носієм потреб та інтересів соціокультурного, політичного, правового та економічного характеру. Дійсно, у реальному житті люди не мають відособлених один від одного економічних, політичних, соціокультурних та правових мотивів – всі ці мотиви «сплітаються» в одну єдину ціль, що проявляється у прагненні задовольнити потреби на максимально високому рівні. Досягнення цієї мети може бути реалізовано як економічними, так і іншими засобами (політичними та правовими інструментами, ідеологічним впливом тощо), що й визначає правомірність представлення суспільства системою, в якій взаємодіють елементи – люди як носії комплексу економічних, політичних, соціокультурних та правових потреб.

Такий підхід задовольняє всім системним ознакам: цілісності, стійкості, інтегративності. Як відомо, система розглядається як єдине ціле за умови, коли вона є поєднанням взаємопов'язаних елементів, часто різноякісних, однак, сумісних між собою. Люди, що формують суспільство, дійсно є різними за своїми фізичними і духовними якостями, вони мають різні переконання, різне відношення до засобів і предметів задоволення потреб. Однак, всі вони для підтримання своєї життєдіяльності мають виробляти блага, розподіляти і обмінювати їх між собою, створювати сприятливі політичні, правові та соціальні умови для свого всебічного розвитку [9]. У цьому полягає схожість кінцевих результатів їх діяльності у межах суспільства.

Стійкість система отримує тільки тоді, коли в ній присутні такі зв'язки між елементами, які за своєю силою перевищують ті, що встановлюються між цими елементами та тими, які в цю систему не входять. Поєднання елементів в системі, власне, й відбувається у результаті погодженої взаємодії (складення зусиль) у дещо нове, що характеризується інтегративною якістю, якою ці елементи до об'єднання не володіли. Кожна людина у межах суспільства є діючим елементом з власними цілями і, водночас, об'єктом, на який спрямовані дії інших лю-

дей. Тому інтегративні якості системи виникають за умови забезпечення взаємодії цілеспрямованих суб'єктів за рахунок погодження їх інтересів і дій. Дійсно, люди, що прагнуть задоволення якомога більшої кількості потреб, прямують до цієї мети різними шляхами. Дуже часто конкретні дії однієї людини або групи не дають можливості іншим суб'єктам досягти аналогічних цілей. Тоді виникає конфлікт – втрата системної стійкості. Для її підтримання необхідна інтеграція елементів, тобто певний механізм узгодження дій, упорядкованості взаємодії [10]. По відношенню до діяльності людей узгодженість буде означати такий стан, в якому в ході взаємодій досягнута згода щодо характеру і механізмів отримання кінцевого результату. З огляду на виробництво суспільних благ це означає, що між економічними суб'єктами досягнута єдність цілей (всі учасники бажають отримати певну кількість благ), а їх дії інтегровані на досягнення цих цілей (для всіх учасників характерна однотипність дій).

З приводу конкретних механізмів досягнення такої узгодженості в науковій літературі існує декілька підходів, однак науковці єдині в тому, що суб'єкти мають підкорятися певному порядку і це надає системі інтегративних якостей. Згідно існуючих досліджень встановлення порядку в суспільстві відбувається за рахунок інститутів. При цьому, в залежності від того, що конкретно розуміє науковець під інститутом, обираються й відповідні механізми упорядкованості. Не зосереджуючись детально на аналізі існуючих уявлень про сутність інститутів (тим більше, що вони широко представлені в науковій літературі, зазначимо, що більшість визначень останніх будується навколо норм і правил. Нормою прийнято вважати відносно стійкі і соціально схвалені зразки очікуваної поведінки, які з достатнім ступенем успішності інтерналізуються в процесі соціалізації.

Однак в реальному житті суб'єкти далеко не завжди виконують встановлені норми. Ми пересвідчилися в цьому, розглядаючи ефекти фрирайдерства, небажання платити податки, приховання дійсних потреб тощо у секторі суспільних благ. Тому для упорядкування діяльності людей щодо ви-

робництва суспільних благ норми мають бути санкціоновані (санкції – це насильницькі або ненасильницькі заходи впливу у відповідь на порушення порядку). Саме в існуванні механізмів примусу до виконання вбачає відмінність норм від правил Дж. Коммонс. Вчений вважає, що правила встановлюють в економічній сфері грошові санкції, у політичній – розширення або обмеження свободи, а в моральній – осуд або несхвалення певних дій. Дж. Ходжсон говорить про те, що «при переході до правил добровільний характер виконання норм зникає, а в дію вступають санкції» [11, с.43]. Таким чином, правила – це встановлені і певним чином підкріплені норми поведінки, які застосовуються в ситуаціях, коли останні не виконують своєї регулюючої ролі і постійно порушуються.

Проблеми надання суспільних благ багато в чому виникають якраз з приводу невиконання встановлених норм – якщо б люди не ухилялись від їх оплати, виявляли дійсні переваги щодо їх виробництва та уникали рентоорієнтованої поведінки на добровільній основі, то подібні блага можна було б виробляти по аналогії з приватними. Оскільки в реальному житті люди відхиляються у своїй поведінці від нормативного характеру, виникає необхідність переведення норми в правило. Ці міркування приводять нас до висновку, що в межах нашої предметної області досліджень інститутом слід вважати правило. Більше того, логіка подібних роздумів дозволяє вважати основним критерієм поділу благ на приватні й суспільні саме необхідність примусу до виконання норм. Якщо люди виконують норми на добровільній основі (укладають між собою явні або неявні трансакції з приводу доступу до блага), то воно може вироблятися приватним сектором і забезпечувати прибутковість його виробнику. У ситуації, коли добровільність порушується – має застосовуватися примус.

Відомий дослідник ринкової системи Ч. Ліндблом вказує, що «принциповим обмеженням ринкової системи є те, що вона здатна координувати тільки добровільні розподіли ресурсів. Учасники ринку можуть придбати певний об'єкт або послугу, тільки запропонувавши за нього щось вигідне. І

покупець, і продавець діють добровільно. Ринкова система здатна координувати будівництво хмарочосу або діяльність десяти тисяч працівників, що надають фінансові послуги інвесторам. Однак вона не може скоординувати – одними тільки покупками – придбання ділянок для будівництва шосе. Також за допомогою ринкової системи неможливо на регулярній основі організувати перетік певної частини багатства або доходу від однієї групи осіб до іншої, як і дати освіти дітям, батьки яких не можуть заплатити за неї... Ринкова система обмежена принципом добровільності; у тих випадках, в яких для задоволення якої-небудь потреби добровільних дій недостатньо – що виникає доволі часто – ринкова система не працює» [12, с. 185–186]. Таким чином, враховуючи примусовий характер виробництва суспільних благ, базовою характеристикою інституту упорядкування дій щодо їх виробництва, розподілу, обміну й споживання слід вважати правило.

Повертаючись до представлення суспільства як взаємодії людей, діяльність яких упорядковується нормами й правилами поведінки в економічній, політичній, правовій та соціокультурній сферах, отримуємо можливість сформулювати загальне уявлення про інституціональне середовище. Оскільки правила й норми є результатом діяльності людей, які еволюціонували у формах звичаїв, традицій, стереотипів поведінки, конвенціональних угод, юридичних законів та ін., то вони не можуть складати зміст власне взаємодій. А значить, вони не можуть бути включеними в структуру суспільства. Ці феномени урегульовують взаємодії і завдяки цьому формують інтегративні якості суспільства як системи. Вони зберігають систему від руйнації (забезпечують її цілісність), а також визначають її структурну організацію. По суті, інституціональний устрій можна розглядати як структурований нормативний порядок суспільства. Т. Парсонс стверджує, що такий порядок є ядром суспільства, яке розглядається як система (Т. Parsons, 1971). Відповідно, інституціональний порядок, який встановився внаслідок виконання інститутами своєї упорядковуючої функції, є надіндивідуальним явищем. Виходячи з цього, інституціональне середо-

вище ми визначаємо як сукупність інститутів, що носять надіндивідуальний характер і упорядковують діяльність людей по досягненню своїх цілей у межах суспільства. Враховуючи той факт, що врегулювання діяльності людей у сфері надання суспільних благ здійснюється виключно на основі правил, то категорію «інституціональне середовище локальних суспільних благ» визначаємо як сукупність правил, що упорядковують діяльність людей по досягненню колективних цілей у сфері виробництва благ, які не можуть бути отримані для певної спільноти через ринок.

Висновки. У ході проведеного дослідження встановлено, що головними проблемами виробництва суспільних товарів є неможливість виявити дійсні переваги суспільства у відповідних благах, а також невисоку ефективність держави у їх наданні суспільству. Для вирішення означених проблем запропоновано проводити дослідження даної проблеми у межах об'єкту, яким є виробництво локальних суспільних благ. На наш погляд, звуження сфери дослідження до даної категорії суспільних благ дозволяє уникнути зайвої абстракції, побачити проблеми у більш явному вигляді та зосередити увагу на їх вирішенні. Більше того, здобутки теорії суспільного вибору, з нашої точки зору, найбільш ефективно можуть бути застосованими саме до цієї звуженої області дослідження (маються на увазі концепції рента орієнтованої поведінки Г. Толока та теорія малих груп М. Ослона).

В інституціональній теорії завдяки дослідженням представників теорії суспільного вибору доведено залежність ефективності виробництва суспільних благ від домінуючих політичних інститутів суспільства. Однак, на наше переконання, ця теза потребує додаткової аргументації і більш розширеного тлумачення. Як показує практика, на економіку здійснює вплив не тільки політика. Суспільство, яке є діалектичним поєднанням різних сфер людської діяльності, відчуває вплив на своє функціонування й розвиток цілої низки факторів, серед яких вагоме місце займають економічні, правові, політичні і соціокультурні інститути. Відповідно, досліджувати виробництво суспільних благ навіть у локальних межах необхідно з

точки зору впливовості не просто інститутів політичної сфери, а всього інституціонального середовища. Як показав здійснений нами аналіз еволюції поглядів на проблеми виробництва суспільних благ, у такому комплексному вигляді дослідження не дістали широкого розповсюдження а, отже, вимагають подальшого наукового пошуку. У зв'язку з цим набувають особливої важливості питання з'ясування того, які саме інститути здійснюють найбільший вплив на забезпечення ефективності виробництва суспільних благ у локальному просторі, який характер має цей вплив та яким чином його можна спрямувати на досягнення найбільшого економічного й соціального ефекту.

Література

1. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире. Резюме. – М. : Весь мир. – 2013. – 152 с.
2. Кац И.С. Парадоксы общественных благ / И. С. Кац, В. Л. Симонова, Е. С. Мезенцева // Журнал экономической теории. 2013. – № 4. – С. 142–147.
3. Кац И. С. Теоретико-методологический анализ современных подходов к исследованию сектора общественных благ / И. С. Кац, В. А. Севастьянова, А. Ю. Веретенникова // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. – 2015. – Том 14. – № 5. – С. 670–686.
4. Ромашенко Т. Д. Системный подход к анализу воспроизводства общественных благ / Т. Д. Ромашенко, М. Г. Ивлева. // Современная экономика: проблемы и решения. – 2016. – 2(74). – С. 17–30.
5. Попов Е.В. Институциональная модель развития сектора локальных общественных благ / Е. В. Попов, А. Ю. Веретенникова, Е. А. Севастьянова // Вестник удмуртского университета. – 2017. – Т.27. – Вып. 5. – С. 55–61.
6. Кондратов М. В. Теоретические подходы к понятию «институциональная среда» / М. В. Кондратов, Р. И. Гарипов. // Фундаментальные исследования. – 2013. – №11 (часть 9). – С. 1908–1911.
7. Пилипенко Г. Категориальное оформление понятия институт: проблемы и перспективы институциональной теории / Г. Пилипенко // Экономический вестник НГУ. – № 4. – 2008. – С. 12–18.
8. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни: монографія. / Н. І. Литвиненко. – Д. : НГУ, 2015. – 310 с.
9. Пилипенко А. Н. Роль гражданского общества в институциональной трансформации экономики Украины / А. Н. Пилипенко, Ю. И. Пилипенко // Научные работы Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – №2 – 2014. – С. 56–77.
10. Пилипенко Г. М. Самоорганизация и организация как основа механизма координации экономических систем / Г. М. Пилипенко, О. М. Кирієнко // Науко-

вий вісник національного університету державної податкової служби України. – 2009. – №4. – С. 52 – 61.

11. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты / Дж. Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – 464 с.

12. Линдблом Ч. Рыночная система: что это такое, как она работает и что с ней делать. / Ч. Линдблом. – М. : ГУ ВШЭ, 2010. – 320 с.

Referenses

1. Doklad o chelovecheskom razvitii 2013.(2013). Vozvysheniye Yuga: chelovecheskiy progress v mnogoobraznom mire. Rezyume. Moskva: Ves mir.

2. Kats, I.S., Simonova, V.L., & Mezentsева, Ye.S. (2013). Paradoksy obshchestvennykh blag. Zhurnal ekonomicheskoy teorii, (4), 142-147.

3. Kats, I.S., Sevastyanova, V.A., & Veretennikova, A.Yu. (2015). Teoretiko-metodologicheskii analiz sovremennykh podkhodov k issledovaniyu sektora obshchestvennykh blag. Vestnik UrFU. Seriya ekonomika i upravleniye, T. 14, (5). 670-686.

4. Romashchenko, T.D., & Ivleva, M.G. (2016). Sistemnyy podkhod k analizu vosпроизводства obshchestvennykh blag. Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya, 2(74), 17-30.

5. Popov, Ye.V., Veretennikova, A.Yu., & Sevastyanova, Ye.A. (2017). Institutsionalnaya model

razvitiya sektora lokalnykh obshchestvennykh blag. Vestnik udmurtskogo universiteta, T.27, Issue 5, 55-61.

6. Kondratov, M.V., & Harypov, R.Y. (2013). Teoretycheskie podkhody k ponyatiyu «institutsionalnaya sreda». Fundamentalnye issledovaniya, (11), Part 9, 1908-1911.

7. Pylypenko, H. (2008). Katehorialne oformlennya poniattia instytut: problemy i perspektyvy instytutsionalnoyi teorii. Ekonomichnyy visnyk NHU, (4), 12-18.

8. Lytvynenko, N. I. (2015). Instytutsionalni skladovi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krayiny. Dnipropetrovsk: NHU.

9. Pylypenko, A.N., & Pylypenko, Yu.I. (2014). Rol hrazhdanskoho obshchestva v institutsionalnoy transformatsii ekonomiki Ukrainy. Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ser. ekonomichna, (2), 56-77.

10. Pylypenko, H.M., & Kyriyenko, O.M. (2009). Samoorhanizatsiya i orhanizatsiya yak osnova mekhanizmu koordynatsiyi ekonomichnykh system. Naukovyy visnyk natsionalnoho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny, (4). 52-61.

11. Khodzhson, Dzh. (2003). Ekonomicheskaya teoriya i instituty. Moskva: Delo.

12. Lindblom, Ch. (2010). Rinochnaya sistema: chto eto takoye, kak ona rabotayet i chto s ney delat. Moskva: GU VSHE.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА ПРОИЗВОДСТВА ЛОКАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГ

Д. Д. Алексеенко, соискатель, НТУ «Днепро́вская политехника»

Статья посвящена обоснованию теоретико-методологического подхода к исследованию институциональной среды производства общественных благ и установлению ее сущности. На основе ретроспективного анализа взглядов на сущность и механизм производства общественных благ продемонстрирована результативность сужения предметной области их исследования до территориального уровня и оперирования понятием «локальные общественные блага». Проанализированы концепции неоклассической школы экономической теории (А. Маршалл), кейнсианства (Дж. Стиглиц), теории экономики города (Ч. Тибо, П. Дерик, Г. Гильберт), теории общественного выбора (К. Эрроу, Дж. Бьюкенен, Г. Таллок, М. Олсон) относительно трактовки сущности категории «локальные общественные блага» и особенностей методологии их исследования. Определены положительные моменты последней и указано на определенную ограниченность ее применения в анализе производства общественных благ.

Предложено в качестве методологической основы исследования институциональной среды производства общественных благ использовать системный подход, за счет которого общество было представлено как система, в которой взаимодействуют элементы – люди как носители комплекса экономических, политических, социокультурных и правовых потребностей.

Доказана необходимость интеграции в системный подход институциональной методологии, которая позволяет выяснить формы и механизмы согласования деятельности людей в их стремлении к реализации своих потребностей, которые являются производными от деятельности субъектов во всех сферах общественной организации. За счет представления общества как системы взаимодействия людей, деятельность которых упорядочивается нормами и правилами поведения в экономической, политической, правовой и социокультурной сфе-

рах, сформировано общее представление об институциональной среде и ее отдельной составляющей – институциональной среде локальных общественных благ.

Ключевые слова: институциональная среда производства общественных благ, локальные общественные блага, институциональная среда локальных общественных благ, нормы и правила поведения, общественные институты, политические институты, согласованность деятельности людей.

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF LOCAL SOCIAL GOODS' PRODUCTION

D. D. Alekseenko, Applicant, Dnipro University of Technology

The article is devoted to substantiation of theoretical and methodological approach to research of institutional environment of production of public goods and establishment of its essence. On the basis of a retrospective analysis of views on the essence and mechanism of public goods' production, the effectiveness of narrowing the subject area of their research to the territorial level and of operating the concept of «local public goods» is demonstrated. The concepts of the neoclassical school of economic theory (A. Marshall), Keynesian (J. Stiglitz), the theory of city economics (Ch. Thibault, P. Derrick, G. Hilbert) and the theory of social choice (K. Arrow, J. Buchanan, G. Tallock, M. Olson) through the interpretation of the essence of the «local public goods» category and features of the methodology of their research are analyzed. Positive aspects of the latter are identified and some limitations of its use in the analysis of public goods' production are indicated.

It is proposed to use a systematic approach as a methodological basis of studying the institutional environment of public goods' production, at the expense of which the society was presented as a system in which elements interact – people as carriers of a complex of economic, political, socio-cultural and legal needs. The necessity of integration of the institutional methodology into the systematic approach has been proved, which allows to find out the forms and mechanisms of coordination of activities of people in their desire to fulfill their needs derived from the activity of subjects in all spheres of public organization. As a result of presenting society as a system of interaction of people whose activity is regulated by norms and rules of behavior in economic, political, legal and socio-cultural spheres, a general understanding of the institutional environment and its separate component – the institutional environment of local public goods has been formed.

Keywords: institutional environment of public goods' production, local public goods, institutional environment of local public goods, norms and rules of behavior, public institutions, political institutions, coherence of people's activities.

Надійшла до редакції 18.12.19 р.

**СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ЛІБЕРАЛЬНА ТРАДИЦІЯ:
ПОГЛЯД Ф. фон ХАЙЄКА**

*О. П. Нестеренко, к. е. н., доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
nesterenkoo@knu.ua, orcid.org/0000-0003-0886-8173*

У статті висвітлено неоліберальну концепцію індивідуальної, або комутативної справедливості, розвиток якої є закономірним продовженням ліберальної традиції в економічній науці. Аналітичне узагальнення наукових поглядів Ф. фон Хайєка дозволило запропонувати авторське тлумачення особливостей критичного аналізу панівної концепції соціальної справедливості в контексті подальшого поширення ліберальних засад економічного розвитку.

Здійснено авторське структурування напрямів критики Ф. фон Хайєком панівної концепції дистрибутивної соціальної справедливості. Вказано, що австрійський неоліберал відмовився від хибного розуміння феномену справедливості, який руйнує індивідуальну економічну свободу та мотиваційні механізми будь-якого суспільства. Підкреслено протиприродний, нееволюційний, екзогенний відносно ринку характер категорії дистрибутивної соціальної справедливості, її відмінності від справжніх соціальних категорій, які мають еволюційну природу. Доведено, що ліберальна і неоліберальна традиції комутативної справедливості ідейно протистоять псевдосоціально-орієнтованій концепції розподільної справедливості.

Проаналізовано соціально-економічні погляди Ф. фон Хайєка, що репрезентують критичний аналіз патерналізму, соціального забезпечення, тиску організованих груп впливу. Аргументовано, що хайєківський аналіз соціальної справедливості базується на міждисциплінарному підході, який охоплює економічну теорію, філософію, політологію, право та інші суспільні науки. Зроблено висновок про те, що подальше просування риторики соціальної справедливості вимагає переорієнтації ціннісних настанов соціальної політики у напрямку від реалізації розподільного результативного підходу та державного патерналізму до формування відносин партнерства та соціальної відповідальності на основі додержання чітко визначеної та уніфікованої системи інституційних правил та норм.

Ключові слова: ліберальна традиція, соціальна справедливість, комутативна справедливість, Ф. фон Хайєк, австрійський неолібералізм. дистрибутивна справедливість.

*Нікому не вдалося виявити одне-єдине загальне правило,
за яким ми в кожному окремому випадку могли б визначити,
що ж вважати «соціально справедливим»
Фрідріх Август фон Хайєк, 1976*

Постановка проблеми. Тематика соціальної справедливості посідає чільне місце в системі наук про суспільство, однак у сфері економічної теорії її розгляд містить серйозні прогалини. Декларуючи одним із найважливіших дискурсів економічної науки проблему співвідношення економічної ефективності та соціальної справедливості,

економісти найчастіше розглядають останню як категорію, пов'язану виключно із перерозподільчими процесами. Водночас існує й інше ставлення до означеної проблеми, зокрема намір перенести тематику соціальної справедливості виключно в морально-етичну площину, вивести її за межі власне економічних досліджень.

Разом із тим, питання соціальної та економічної нерівності, дискримінації, несправедливості в різних сферах життєдіяльності набувають глобального характеру та активного подальшого розгляду. Так, у макроекономічній теорії переважає звернення до теми забезпечення соціальної справедливості у зв'язку із обґрунтуванням принципів проведення соціальної політики держави та визначенням її пріоритетів. Особливо це стосується представників кейнсіанського напрямку, які прихильно ставляться до інтервенціоністської політики держави. Ліберальні та неоліберальні течії традиційно пов'язують досягнення економічної ефективності з реалізацією комплексу власних теоретико-методологічних настанов, однак оминають увагою те, яким чином така реалізація посприяє встановленню соціальної справедливості. З іншого боку, дослідники ліберальної традиції почасти приділяють недостатню увагу вивченню та поширенню специфічного ліберального концепту соціальної справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження спадщини ліберальної традиції та австрійського неолібералізму, зокрема Ф. фон Хайєка [5; 9; 10], щодо осмислення проблематики соціальної справедливості є малочисельними і представлені працями зарубіжних дослідників: Р. Клея [11], Р. Кубедду [4], Дж. Ролза [7], Д. Стедмен-Джоунза [8], М. Ротбарда [12], Дж. Шемура [14], Е. Шенда [13]. Серед вітчизняних науковців проблеми соціальної справедливості в контексті творчого доробку неоліберальних теорій досліджували, зокрема: А. Гальчинський [1], В. Гесць [2], А. Гриценко, М. Зверяков [3], Г. Пилипенко [6].

Формулювання мети статті. Нагальна потреба у висвітленні концептуально-теоретичних підходів до проблеми справедливості соціально-економічного устрою визначила мету статті – розкриття особливостей критичного аналізу панівної концепції соціальної справедливості ідейним лідером австрійського неолібералізму Ф. фон Хайєком та виявлення можливостей творчого використання поглядів австрійського неоліберала в контексті подальшого поширення ліберальних настанов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне значення терміну «соціальна справедливість», на думку Ф. фон Хайєка [9, гл.7; 10, т.2], майже повсюдно ототожнюється з неоднозначно визначеним в економічній теорії (від Дж. С. Мілля, соціалістів-рікардіанців, К. Маркса до А. Пігу та прихильників економічної теорії добробуту) і реалізованим практикою соціалістичного господарювання, поняттям розподільної, або дистрибутивної, справедливості. Така соціальна справедливість породжує низку проблем економічного і політичного характеру, що впливають із бажання і можливостей влади координувати і контролювати зусилля індивідів (див., наприклад, епіграф статті). Метою таких дій завжди було забезпечення досягнення певної бажаної структури розподілу в суспільстві [6, с. 11–13], яка б вважалася справедливою у певний час, на певній території, відповідно до загальноприйнятих уявлень тощо.

Представники ліберальної традиції впевнені, що дистрибутивна справедливість несумісна з індивідуальною свободою – найвищою ліберальною цінністю, адже правила розподільної справедливості не можуть бути правилами поведінки між рівними, вони є правилами підпорядкування, правилами відносин між керівниками і підлеглими [14, р. 132–136]. Тип соціального порядку, де індивід підпорядкований єдиній системі цілей і командам влади, є організацією (на противагу стихійному порядку ринку). Таким чином, розподільна справедливість реалізується виключно шляхом підпорядкування індивідів конкретним вимогам, що пред'являються кожному, не обмежуючись дотриманням певного набору загальних правил і принципів для всіх [10, с.254]. Індивіди будуть змушені діяти відповідно до інформації та знань, що інтегровані керуючим органом і досягати цілей, поставлених владою.

Австрійські неоліберали, зокрема Ф. фон Хайєк, непохитні в переконанні, що механізм ринкового розподілу є більш прийнятним для суспільства завдяки його нейтральності [13]. Ринковий розподіл не може бути справедливим чи несправедливим, адже ніхто умисно не призначає окремим суб'єктам право на одержання тієї чи іншої

частки доходу. Тому, на думку австрійця, вимога «справедливого» ринкового розподілу на практиці означає виокремлення у суспільстві осіб чи груп, які одержують право на привласнення особливої винагороди, безпосередньо не пов'язаної з їхньою економічною діяльністю, і тому є несправедливою [10, с. 231–234].

Справжній лібералізм, до якого належить австрійський, сформував своє ставлення до питання соціальної справедливості, покладаючись на ідеали і цінності, які не співпадають з уявленнями прихильників соціально-орієнтованих моделей суспільства [7; 8]. Так, реалізація будь-яких особливих моделей розподілу в умовах ринкової системи визнана неможливою через відсутність акумульованого в єдиному центрі широкого масиву конкретної інформації (так звана інформаційна проблема ринку, проблема розпорошеного знання за Ф. фон Хайєком). Економічна діяльність здійснюється в умовах неповної інформації, а тому збирання, акумулювання і використання інформації центральним органом несе загрозу її суттєвого викривлення, ігнорування потреб і прагнень економічних суб'єктів. Окрім того, неоліберали визнають і підтримують багатоманітність особистих цілей індивідів і множинність центрів прийняття рішень та рішуче відкидають модель суспільства, яка нав'язує індивідам ієрархію обов'язкових цілей [4; 11].

Ф. фон Хайєк надзвичайно скрупульозно підійшов до з'ясування етимології поняття «соціальна справедливість» [9, гл. 7]. Він довів, що термін «соціальна справедливість» узагалі є беззмістовним в контексті каталлактики. Стихийний ринковий порядок не націлений і об'єктивно не може бути націлений на розподіл згідно з критерієм матеріальної рівності [5], який найчастіше асоціюється зі «справедливим». Якщо уряд намагається запровадити такий розподіл, він обов'язково буде реалізовувати додаткові владні повноваження з метою визначення часток, які належать окремим індивідам або їх групам (окрім того, процес визначення часток зазвичай не убезпечений від корупційної складової). У межах свого економіко-філософського підходу вчений висловив переконання про несумісність соціальної

справедливості та стихійного ринкового процесу. Поняття справедливості за умов ринкового порядку несумісне з моделлю винагороди, яка заснована на оцінці заслуг або потреб різних осіб чи груп органом влади, який володіє повноваженнями реалізовувати цю модель за допомогою примусу [14, ch. 4]. Таким чином, Ф. фон Хайєк наголосив, що термін «соціальна справедливість» має сенс тільки в контексті командної економіки, яка передбачає несвободу, наказові і примусові механізми, де індивіди не в змозі обирати напрямки використання своєї праці, капіталу, інтелектуальних здібностей [10, с. 237–239].

Цікавим видається й те, що проблема справедливості у Ф. фон Хайєка і Дж. Ролза мала доволі подібне вирішення. Незважаючи на те, що Дж. Ролз активно послуговувався терміном «соціальна справедливість», а Ф. фон Хайєк піддавав його критиці, ми вважаємо, що принципових розбіжностей між ученими не було, адже Дж. Ролз також відкинув необхідність вибору особливих систем справедливого розподілу «як принципово помилкову» [7]. Він вказував, що принципи справедливості визначають ключові обмеження, яким повинні задовольняти інституції та організація спільної діяльності, для того, щоб в учасників не виникало невдоволення ними. Якщо ці обмеження (правила) дотримані, то розподіл, що виник в результаті, яким би він не був, може вважатися справедливим. Тому, незважаючи на апелювання Ф. фон Хайєка до ролзівської «Теорії справедливості», викладені в ній погляди відрізнялися від його ліберальної позиції швидше термінологічно, ніж за змістом [4, с. 297].

Основна теза Ф. фон Хайєка в теорії розподілу сформульована в контексті відродження ціннісних орієнтирів ліберальної традиції: функція винагороди не ставить на меті віддячити індивідам за їх завзятість і зусилля, або по заслугах, або відповідно до їхніх індивідуальних потреб. Винагорода має інше функціональне призначення, спрямоване у майбутнє – вона вказує індивідам на те, що необхідно здійснити в подальшому задля задоволення особистих і суспільних інтересів [10, с. 240–241]. Наприклад, важко не погодитись, що цінність наданих спожи-

вачеві благ і послуг зазвичай не має жодного стосунку до системи індивідуальних переваг чи визначених потреб виробника, який створив ці блага і послуги. Таким чином, Ф. фон Хайек здійснив критичний огляд представленої суперечливими твердженнями і значеннями панівної концепції соціальної справедливості, узагальнений нами на

рис.1. Австрійський дослідник суттєво розширив межі традиційних політекономічних підходів до цього поняття, адже його дослідження базувалося на міждисциплінарному підході, акумулюючи здобутки економічної теорії, філософії, політології, права та інших суспільних наук.

Напрями критики Ф. фон Хайеком концепції дистрибутивної справедливості
неправомірне перенесення інституційних обмежень, що накладаються на особисту поведінку індивідів, на безособові ринкові процеси
перетворення прагнення до соціальної справедливості на вимогу перерозподілу частки суспільного продукту на користь окремих осіб чи їхніх груп
умовність і невизначеність критеріїв справедливої структури розподілу
загроза утвердження у найближчій перспективі структури розподілу, подібної до соціалістичної
активне використання концепції соціальної справедливості політиками для підтримання реалізації рентоорієнтованої поведінки окремих груп або самих політиків

Рис. 1. Напрями критики Ф. фон Хайеком концепції дистрибутивної справедливості

Зауважимо, що пізні праці Ф. фон Хайека [9; 10] припадають на часи неоконсервативної переорієнтації в країнах з розвиненими ринковими системами та поступового руйнування соціалістичної економічної системи, що й визначило надшироку соціально-економічну проблематику трилогії «Право, законодавство і свобода» (1973, 1976, 1979) та останньої праці вченого «Згубна самовпевненість» (1988). У другому томі трилогії з промовистою назвою «Міраж соціальної справедливості» (1976), автор обстоював забутий на той час ліберальний концепт справедливості та доводив хибність загальновживаного тлумачення соціальної справедливості як дистрибутивної. Ключовою ідеєю обох книг стало відродження, реконструкція справжньої ліберальної традиції в соціальних науках, передусім економічній та політичній. Вчений прагнув повернути і підвищити статус ліберальної традиції, перетворити її із ретроспективи економічної науки на повноцінну сучасну політико-економічну концепцію. Актуальність завдання відродження й оновлення принципів лібералізму впливала з необхідності розмежування справжніх і уявних ліберальних поглядів [5], адже носії останніх найго-

лосніше заявляли про себе як про спадкоємців ліберальних принципів.

Отже, захист лібералізму від замахів псевдоліберальних, соціалістичних і конструктивістських раціоналістів, що активно претендували на використання наукової спадщини лібералізму, став для Ф. фон Хайека справою честі. Об'єктом хайеківської критики став новий різновид колективістської ментальності» [4], що становить, на його думку, ще більшу загрозу для економіки та суспільства. Австрійський теоретик усвідомлював, що небезпечне поєднання марксистських, радикальних та конструктивістських поглядів в якості ідеологічного фундаменту, поширене у тогочасному суспільстві та помножене, починаючи з 1970-х років, на наявні кризові явища енергетичного, структурного, екологічного характеру може призвести до непрогнозованих соціальних наслідків. Учений своєчасно зрозумів, що «колективістська ідеологія перестала виражатися марксистською мовою» і, на жаль, почала послуговуватись «більш витонченою мовою ліберальної ідеології» [10, с. 238–260]. Це спричинило ситуацію в економічній теорії і політиці, яка існує й донині, коли під виглядом ліберальних про-суюються діаметрально протилежні за зміс-

том ідеї та погляди. Внаслідок такої підміни виникає дедалі більше проблем щодо ідентифікації та критики таких псевдо ліберальних настанов, зокрема і щодо соціальної справедливості.

Ф. фон Хайек переконливо довів, що панівна концепція дистрибутивної справедливості не є складовою ліберальної традиції – вона належить до спадщини інших світоглядних концепцій, також із багатовіковою історією, а саме конструктивізму, етатизму, патерналізму та інших. Кожна з них окремо та всі вони в сукупності протистоять лібералізму, пропагуючи егалітаристський принцип розподільної справедливості. Фактично у хайківському аналізі знайшло відображення уявлення про прихований або явний конфлікт державних і суспільних інтересів, який значною мірою знівельовала економічна теорія добробуту. Ще в класичній ліберальній традиції було доведено помилковість твердження про збіг колективних та групових, державних та суспільних (як загальних інтересів соціуму) інтересів [1]. Ф. фон Хайек доповнив ліберальні погляди аргументацією положень про те, що держава не здатна оцінити, наскільки колективні інтереси збігаються з інтересами суспільства або сприяють загальному добробуту, адже ці інтереси швидше за все будуть вимірюватись зацікавленістю певної політичної, електоральної, соціальної сили, яка здатна їх відстоювати. Це закономірно потребувало більш прискіпливого розгляду економічних та політичних процесів. Так, австрійський дослідник підкреслював згубність практики функціонування політичних партій як організацій, метою яких є отримання від держави вигод і привілеїв, фактичне зловживання використанням урядового апарату для задоволення своїх колективних інтересів від імені груп, які вони представляють. Ф. фон Хайек є автором на перший погляд парадоксального твердження, що демократична форма правління сприяє тенденції до ототожнення з суспільними інтересами усього, що визнала таким більшість, сформована коаліцією організованих інтересів. Якщо ж така більшість виражає, наприклад, інтереси олігархату, то це не означає, що олігархічно-кланові й суспільні інтереси є тотожними.

Порівняльні переваги ліберальної традиції справедливості [5] та панівної концепції дистрибутивної справедливості потрібно оцінювати, враховуючи як їх засновки, так і наслідки реалізації. Ліберальна традиція набуває вигляду сформованої прозорої «матриці» і обмежується тим, що вимагає встановлення й додержання уніфікованих, загальнозживаних, одноманітних, і в цьому сенсі «справедливих», правил гри та здійснення контролю за діяльністю індивідів у межах цих правил, в цілому формуючи життєздатний соціально-економічний порядок. Концепція дистрибутивної справедливості покладає завдання адміністрування і забезпечення соціальної справедливості на владу, натомість за одержання певних благ індивіди делегують державі широкі повноваження щодо свого економічного й політичного життя. В межах сформованого таким чином порядку, що возвеличує здатність влади до пізнання потреб і сподівань індивідів, його життєздатність забезпечується подальшим посиленням примусу.

Помилково вважати, що ліберальна теорія і політика в аспекті соціальної справедливості звільняє державу й правлячу політичну та економічну еліту від соціальної відповідальності [3; 8]. Засадничі принципи неолібералізму зводяться до підтримки особистої ініціативи та відповідальності на протигагу прямій державній підтримці і патерналізму. Функціонування соціально відповідальної держави в довгостроковій перспективі сприяє звуженню кола осіб, які потребують державного піклування і зростанню числа індивідів, здатних до особистої відповідальності за наслідки власних дій та особисте матеріальне становище.

В українських реаліях актуалізується фундаментальне неоліберальне поняття справедливості в контексті запровадження однакових для всіх, уніфікованих правил поведінки, зокрема економічної, проблеми реалізації встановлених правил, їх дотримання усіма учасниками соціально-економічного процесу [2; 3], а також невідворотності покарання за їх невиконання чи ігнорування. Доктрина соціального забезпечення, що реалізується в соціально-орієнтованих моделях розвинених країн, у випадку України є нездійсненою внаслідок

дії багатьох чинників, домінантним серед яких є довгостроковий тренд значної обмеженості бюджетних ресурсів. Вона повинна поступитися місцем концепції соціальної відповідальності на засадах ліберального тлумачення соціальної справедливості. На наш погляд, необхідним є здійснення поступового переходу від ідеології розподільної соціальної справедливості та безумовної соціальної орієнтованості економічної політики, що в сучасних умовах балансує на межі соціального популізму, до більш виваженої економічної риторики на кшталт соціальної відповідальності держави і економічних суб'єктів та соціального партнерства.

Висновки. Панівна доктрина «соціальної» (розподільної, дистрибутивної) справедливості протистоїть ліберальному концепту індивідуальної, або комутативної, справедливості. Прихильники егалітарної концепції дистрибутивної справедливості формують своєрідний «культ» соціальної справедливості, який неминує руйнує свободу особистого вибору та мотиваційні механізми будь-якого суспільства, проте залишається вельми привабливим як для пересічних громадян, так і для політиків.

Всезагальна віра в можливість реалізації егалітаристської доктрини розподільної соціальної справедливості проголошена Ф. фон Хайском найнебезпечнішою загрозою для загальноцивілізаційних цінностей, адже вона характеризується нав'язуванням певних типів підприємницької і споживачької економічної поведінки, які обмежують економічну свободу та вільний вибір. Хайківський критичний аналіз висвітлює комплекс небезпек, що неминує впливають з теоретичного осмислення і практичної реалізації принципів дистрибутивної справедливості: невизначеність критеріїв справедливої структури розподілу, перерозподіл значних часток суспільного продукту на користь окремих осіб чи їхніх груп, використання концепції соціальної справедливості в якості ідеологічної основи реалізації рентоорієнтованої поведінки окремих груп та політиків тощо.

Література

1. Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України. Наук.-попул. есе. / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – 288 с.

2. Гесць В. М. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України. / Гесць В. М. // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 5–17.

3. Зверяков М. Ліберальна ідея і модернізація економіки України. / М. Зверяков // Економіка України. – 2010. – № 7. – С. 11–21.

4. Кубедду Р. Либерализм, тоталитаризм и демократия: политическая философия австрийской школы. / Р. Кубедду. – Челябинск : Социум, 2019. – 406 с.

5. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : ВД «Простір», «Смолюскіп», 2009. – 1128 с.

6. Пилипенко Г. М. Соціальна справедливість у світовій економіці: одвічний конфлікт держави і ринку. / Г. М. Пилипенко, І. Є. Реліна // Економічний вісник НГУ. – 2017. – № 4. – С. 9–15.

7. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 511 с.

8. Стедмен-Джоунз Д. Рождение неолиберальной политики: от Хайека и Фридмана до Рейгана и Тэтчер / Д. Стедмен-Джоунз. – М. : Мысль, 2017. – 520 с.

9. Хайек Ф. А. фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М. : Новости, 1992. – 304 с.

10. Хайек Ф. А. фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф. А. фон. Хайек. – М. : Ирисэн, 2006. – 644 с.

11. Kley R. Hayek's Social and Political Thought. Oxford, Clarendon Press, 1994. – 248 p.

12. Rothbard, M.N. Individualism and the Philosophy of the Social Sciences. Cato Institute, San Francisco, 1979. – 68 p.

13. Shand A.H. Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School. London & New York, Routledge, 1990. – 228 p.

14. Shearmur J. Hayek and After: Hayekian Liberalism as a Research Program. New York: Routledge, 1996. – 257 p.

References

1. Halchynskyy, A. (2011). Liberalizm: uroky dlia Ukrainy. Kyiv: Lybid. .

2. Heiets, V.M. (2010). Liberalno-demokratychni zasady: kurs na modernizatsiiu Ukrainy. Ekonomika Ukrainy, (3), 5-17.

3. Zvieriakov, M.I. (2010). Liberalna ideia i modernizatsiya ekonomiky Ukrainy. Ekonomika Ukrainy, (7), 11-21.

4. Kubeddu, R. (2019). Liberalizm, totalitarizm i demokratiya: politicheskaya filosofiya avstriyskoy shkoly. Chelyabinsk: Sotsium.

5. Liberalizm. (2009).: Antolohiia, 2-he vyd. / Uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi (Ed.). Kyiv: VD «Prostir», «Smoloskyp».

6. Pylypenko, H.M., & Rielina, I.Ye. (2017). Sotsialna spravedlyvist u svitovii ekonomitsi: odvichnyi konflikt derzhavy i rynku. Ekonomichnyi visnyk NHU, , (4), 9-15.

7. Rolz, Dzh. (1995). Teoriya spravedlivosti. Novosibirsk: Izd-vo Novosibirskogo un-ta.
8. Stedmen-Dzhounz, D. (2017). Rozhdenie neoliberalnoy politiki: ot Hayeka i Fridmena do Reygana i Tetcher. Moskva: Mysl.
9. Hayek, F.A. fon. (1992). Pagubnaya samonadeyannost. Oshibki sotsializma. Moskva: Novosti.
10. Hayek, F.A. fon. (2006). Pravo, zakonodatelstvo i svoboda: Sovremennoe ponimanie liberalnykh printsiptov spravedlivosti i politiki. Moskva: Irisen.
11. Kley, R. (1994). Hayek's Social and Political Thought. Oxford, Clarendon Press.
12. Rothbard, M.N. (1979). Individualism and the Philosophy of the Social Sciences. Cato Institute, San Francisco.
13. Shand, A.H. (1990). Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School. London & New York, Routledge.
14. Shearmur, Jeremy (1996). Hayek and After: Hayekian Liberalism as a Research Program. New York: Routledge.

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ И ЛИБЕРАЛЬНАЯ ТРАДИЦИЯ: ВЗГЛЯД Ф. фон ХАЙЕКА

*Е. П. Нестеренко, к. э. н., доцент, Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко*

Статья посвящена неолиберальной концепции индивидуальной, или коммутативной справедливости, развитие которой является закономерным продолжением либеральной традиции в экономической науке. Аналитическое обобщение научных взглядов Ф. фон Хайека позволило предложить авторское толкование особенностей критического анализа господствующей концепции социальной справедливости в контексте распространения либеральных принципов экономического развития.

Автором осуществлено структурирование направлений критики Ф. фон Хайеком господствующей концепции дистрибутивной социальной справедливости. Указано, что австрийский неолиберал отказался от ложного понимания феномена справедливости, который разрушает индивидуальную экономическую свободу и мотивационные механизмы любого общества. Подчеркнут противоестественный, неэволюционный, экзогенный относительно рынка характер категории дистрибутивной социальной справедливости, ее отличие от истинных социальных категорий, которые имеют эволюционную природу. Доказано, что либеральная и неолиберальная традиции коммутативной справедливости идейно противостоят псевдосоциально-ориентированной концепции распределительной справедливости. Проанализированы социально-экономические взгляды Ф. фон Хайека, демонстрирующие критический анализ патернализма, социального обеспечения, давления организованных групп влияния. Аргументировано, что хайековский анализ социальной справедливости базируется на междисциплинарном подходе, который охватывает экономическую теорию, философию, политологию, право и другие общественные науки.

Сделан вывод о том, что дальнейшее продвижение риторики социальной справедливости требует переориентации ценностных установок социальной политики в направлении от реализации распределительного результативного подхода и государственного патернализма к формированию отношений партнерства и социальной ответственности на основе соблюдения четко определенной и унифицированной системы институциональных правил и норм.

Ключевые слова: либеральная традиция, социальная справедливость, коммутативная справедливость, Ф. фон Хайек, австрийский неолиберализм, дистрибутивная справедливость.

SOCIAL JUSTICE AND LIBERAL TRADITION: F. von HAYEK'S VIEW

*O. P. Nesterenko, Ph. D (Econ.), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

The article highlights the neoliberal concept of individual, or commutative justice, the development of which is a logical continuation of the liberal tradition in economic science. The analytical generalization of F. von Hayek's scientific views made it possible to offer an author's interpretation of the features of a critical analysis of the prevailing concept of social justice in the context of the further spread of liberal principles of economic development.

The author structured the directions of criticism by F. von Hayek of the prevailing concept of distributive social justice. It is pointed out that the Austrian neo-liberal refused a false understanding of the phenomenon of justice, which destroys individual economic freedom and motivational mechanisms of any society. The unnatural, non-evolutionary, exogenous relative to the market nature of the category of distributive social justice, its differences from the true social categories, which have an evolutionary nature, are emphasized. It is proved that the liberal and neoliberal traditions of commutative justice are ideologically opposed to the pseudo-socially-oriented concept of distributive justice.

The socio-economic views of F. von Hayek are analyzed, representing a critical analysis of paternalism, social security, pressure of organized influence groups. It is argued that Hayek's analysis of social justice is based on an interdisciplinary approach that covers economic theory, philosophy, political science, law, and other social sciences. It is concluded that the further promotion of the rhetoric of social justice requires a reorientation of the value orientations of social policy in the direction from the implementation of a distributive effective approach and state paternalism to the formation of partnerships and social responsibility based on the observance of a clearly defined and unified system of institutional rules and norms.

Keywords: liberal tradition, social justice, commutative justice, F. von Hayek, Austrian neoliberalism, distributive justice.

Надійшла до редакції 18.12.19 р.

ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*Ю. В. Дубей, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
yuliya.dubey@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3415-3470,*

*Ю. І. Пилипенко, д. е. н., професор, НТУ «Дніпровська політехніка»,
pylypenkoYI@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4772-1492.*

У статті розглянуто стан інноваційного розвитку України у сучасних умовах, її місце в світовій економіці за потенціалом довгострокового зростання, обґрунтовано шляхи реформування вітчизняної економіки на інноваційних принципах. Виділено основні глобалізаційні тенденції, які суттєво впливають на траєкторію соціально-економічного розвитку нашої країни.

Показано позиції України в світовому господарстві за індексом глобальної конкурентоспроможності різних років. Проаналізовано деякі методологічні особливості формування даного індексу та виділено критерії виділення груп країн світу в залежності від етапу їх розвитку. Проведено порівняння позицій України за індексом глобальної конкурентоспроможності з країнами-сусідами та республіками колишнього СРСР, які одночасно починали реформування своїх економічних систем на ринкових принципах. Проаналізовано динаміку індикаторів індексу глобальної конкурентоспроможності нашої країни та виділено позиції її відставання від провідних країн світу. Охарактеризовано ключові проблеми функціонування вітчизняної економіки та інших складових нашого суспільства в сучасних умовах.

Обґрунтовано необхідність посилення інноваційної складової економічного розвитку України в умовах загострення конкуренції на світових ринках. Виділено фактори, що перешкоджають інноваційній спрямованості ведення економічної діяльності в країні та не стимулюють інноваційно-орієнтовану поведінку її суб'єктів господарювання. На основі теорії «техніко-економічної парадигми» розглянуто закономірності технологічних змін економічних систем та виділено їх структурні особливості. Підкреслено необхідність взаємозв'язку технологічного оновлення вітчизняної економіки на основі широкого впровадження інновацій з подальшими інституціональними трансформаціями нашого суспільства, сприятливими для нововведень.

Ключові слова: інновації, технологічний розвиток, інституціональна структура, інституціональні трансформації, індекс глобальної конкурентоспроможності, техніко-економічна парадигма.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси, сутнісною рисою яких є посилення взаємозалежності та взаємопроникнення національних економік, сформували якісно нову світогосподарську картину світу, в якій відбуваються динамічні, та, водночас, суперечливі процеси формування контуру нової глобальної економіки. Посилення на цій основі ступеню міжнародної конкурентної боротьби, урізноманітнення форм та методів ведення суперництва

між окремими господарюючими суб'єктами, національними економіками та їх об'єднаннями, розширення масштабів міжнародних економічних відносин тощо – все це супроводжується підвищенням вимог до економічних суб'єктів всіх рівнів щодо їх відповідності новим реаліям соціально-економічного розвитку XXI століття.

Досвід розвинених країн світу свідчить, що запорукою та необхідною умовою

забезпечення успішної та ефективної економічної діяльності як окремого підприємства, так і економіки країни в цілому, є розвиток та стимулювання інноваційної діяльності. Саме безперервність інноваційного процесу, дієва інтеграція науки і практики, широке впровадження інноваційних розробок у всі сфери життєдіяльності людей забезпечує конкурентні переваги в глобальному економічному просторі, формує необхідні стимули для постійного технологічного оновлення умов своєї діяльності, закладає підвалини для досягнення економічного успіху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики інноваційного та технологічного розвитку завжди були в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Значний вклад щодо вивчення цих процесів внесли наступні вітчизняні вчені: Ю. Багал [1], В. М. Геєць [2], Л. І. Федулова [3], А. А. Чухно [4] та інші. Проте, незважаючи на високий ступінь зацікавленості даною науковою проблематикою, економічна практика України свідчить про відверто антиінноваційний характер її розвитку. Тому перед економічною наукою залишається завдання дослідження причин такої ситуації та розробки рекомендацій щодо стимулювання прогресивних інноваційних змін у вітчизняній економічній системі. Безумовно, у цьому відношенні необхідним буде вивчення досвіду провідних країн світу, які сьогодні є лідерами в інноваційно-технологічному розвитку своїх соціально-економічних систем.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є аналіз стан інноваційно-технологічного розвитку України у сучасних умовах та її місця в світовій економіці за потенціалом довгострокового зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах на загальний характер економічного розвитку національних економік могутній вплив здійснює система екзогенних факторів, пов'язаних із функціонуванням глобальної економіки, розширенням економічного простору діяльності національних господарюючих суб'єктів, збільшенням інформаційного потенціалу НТП, посиленням ролі наднаціональних інститутів у системі регулювання світогосподарських зв'язків. Глобальний еко-

номічний розвиток визначається сполученням двох суперечливих тенденцій: підлеглістю світової економіки інтересам транснаціонального капіталу, з однієї сторони, і конкуренцією національних економічних систем – з іншої. Ці тенденції переплітаються, створюючи у кожній країні особливий тип поєднання зовнішніх та внутрішніх факторів, що визначають специфіку розвитку конкретних національних економік.

Одним із найбільш інформативних індикаторів місця національної економіки в сучасній системі світового господарства є її значення індексу глобальної конкурентоздатності (Global Competitiveness Index, GCI), який у цілому спрямований на оцінку потенційних можливостей господарюючих суб'єктів відповідної країни на світових ринках. Даний узагальнюючий міжнародний рейтинг, який складається із 12 індикаторів, у цілому відображає вплив комплексу внутрішніх та зовнішніх факторів на можливості зростання продуктивності та конкурентоздатності суб'єктів національної економіки у сучасному глобальному господарстві.

Зрозуміло, що в рамках щорічних досліджень, в залежності від основної мети, яку закладають їх розробники, існують свої методичні особливості розрахунку відповідних індикаторів, з акцентом на певний тренд розвитку світової економіки. Так, наприклад, у останньому дослідженні GCI за 2019 рік аналізувалася здатність національних економік скласти конкуренцію іншим країнам в умовах Четвертої промислової революції (GCI 4.0). Відтак, наряду із традиційними індикаторами потенціалу довгострокового зростання країн особлива увага зверталася на масштаби та якість проникнення ІТ-технологій у різні сфери суспільства, а також стан сучасних комунікацій.

За результатами даного дослідження Україна в Індексі глобальної конкурентоздатності втратила дві позиції порівняно із попереднім роком, опустившись на 85 місце серед 141 країни світу. Найбільш суттєві показники погіршення конкурентних позицій нашої країни зафіксовано в сфері фінансових систем (– 19 позицій, 101 місце в світі), а також в охороні здоров'я (–9 позицій, 101 місце). Привертає увагу також погіршення показників впровадження інформа-

ційно-комп'ютерних технологій (-1, 78), макроекономічної стабільності (-2, 133) та інноваційних можливостей (-2, 60). Незважаючи на певне покращення ситуації (+6 позицій), на дуже низькому рівні (104 місце в світі) залишаються показники інституціонального розвитку нашої країни. Одночасно, суттєвий прогрес спостерігається в Україні по індикаторам розвитку ринку товарів (+16, 57 місце у світі), покращилися позиції ринку праці (+3, 69), освіти (+2, 44) та рівня розвитку бізнесу (+1, 85) [5].

Особливістю попереднього дослідження 2017-2018 року (GCI 17-18) є врахування різного ефекту впливу кожного з 12 індикаторів на конкретну країну в залежності від етапу її розвитку. Хоча на загальні результати конкурентоздатності національних економіки впливають всі індикатори у цілому, проте розробники даного індексу передбачили, що у залежності від конкретної стадії, на якій перебуває відповідна країна, вирішальний вплив окремих індикаторів буде різним. Так, передбачається, що конкурентоздатність країна, яка перебуває на першому етапі свого розвитку (етап використання ресурсних можливостей), залежить від ступеню використання своїх факторних можливостей, насамперед, природних ресурсів та некваліфікованої робочої сили. Продуктивність праці в такій країні є невисокою, заробітна плата – низькою, тому конкурентні переваги національних економічних суб'єктів, які реалізують базові товари, ґрунтуються на низьких витратах на їх виробництво. По мірі ж зростання конкурентоспроможності країни в ній буде підвищуватися продуктивність праці та зростатиме заробітна плата.

Наступним етапом розвитку країн є їх орієнтація на ефективність своєї діяльності (етап підвищення ефективності ресурсів), тому що зростання заробітної плати зменшує можливість суб'єктів національної економіки підтримувати свою конкурентоздатність за рахунок низької ціни. Відтак, вони змушені починати розвивати більш ефективне виробництво та підвищувати якість своєї продукції. Нарешті, на третьому етапі свого розвитку (етап інноваційності) країни

можуть збільшувати заробітну плату та рівень життя свого населення, а національний бізнес – свою конкурентоздатність, лише за рахунок використання найскладніших виробничих процесів та впровадження інновацій у всі сфери економічної діяльності.

Згідно з такими методологічними принципами ключовими індикаторами для країн, які перебувають на відповідному етапі свого розвитку, були виділені наступні:

1. Для ресурсноорієнтованих країн:
 - стан громадських та приватних установ;
 - розвиненість інфраструктури;
 - стабільність макроекономічного середовища;
 - розвиток охорони здоров'я та початкової освіти.
2. Для країн, орієнтованих на підвищення своєї ефективності:
 - вища освіта та навчання;
 - ефективність ринків товарів;
 - ефективність ринку праці;
 - розвиток фінансових ринків;
 - технологічна готовність;
 - обсяг внутрішнього та зовнішнього ринків.
3. Для країн, орієнтованих на інноваційність:
 - розвиток бізнесу;
 - інновації.

Необхідно зазначити, що ці 12 індикаторів є взаємозалежними, оскільки вони мають тенденцію підсилювати один одного, а недоліки в одній сфері суспільного життя країни будуть провокувати відставання в іншій. Водночас, як вже відзначалося, сила впливу цих індикаторів є різною в залежності від етапу розвитку конкретної країни. Різний ефект їх впливу на умови підвищення конкурентоздатності країни при розрахунку індексу глобальної конкурентоздатності методологічно реалізується шляхом надання відповідної питомої ваги, яка враховує актуальність цих показників для конкретної країни. Таким чином дані індикатори організовані у три субіндекси, кожний з яких має вирішальне значення для визначення етапу розвитку конкретної країни (див. табл. 1).

Таблиця 1

Ваги субіндексів GCI та порогові значення доходу в залежності від етапів розвитку країни

	Стадія розвитку				
	Етап 1 «використання ресурсних можливостей»	Перехід від етапу 1 до етапу 2	Етап 2 «підвищення ефективності ресурсів»	Перехід від етапу 2 до етапу 3	Етап 3 «інновацій- ність»
Порогові значення ВВП на душу населення (дол. США)	<2,000	2,000–2,999	3,000–8,999	9,000– 17,000	>17,000
Питома вага базових вимог	60%	40–60%	40%	20–40%	20%
Питома вага для факторів підвищення ефективності	35%	35–50%	50%	50%	50%
Питома вага для факторів інноваційності та складності	5%	5–10%	10%	10–30%	30%

Джерело: [6, p.320].

У відповідності із зазначеними методологічними принципами 137 країн світу, які були охоплені в дослідженні GCI 17–18, були включені до п'яти груп (див. табл. 2). В даній таблиці, окрім деяких з 137 країн світу, які входять до відповідного етапу свого розвитку, нами окремо виділені позиції тих

держав (країн сусідів з так званої «соціалістичної співдружності» та республік колишнього СРСР), які разом з Україною в 90-ті роки минулого століття починали реформування своїх економік на ринкових принципах.

Таблиця 2

Групи країн світу в залежності від етапу розвитку

Етап 1 «використання ресур- сних можливостей»	Перехід від етапу 1 до етапу 2	Етап 2 «підвищення ефектив- ності ресурсів»	Перехід від етапу 2 до етапу 3	Етап 3 «інновацій- ність»
Бангладеш Бенін Бурунді ... Киргизія ... Молдова ... Таджикистан ... Зімбабве	Алжир Азербайджан Бутан ... Казахстан Кувейт ... Україна Венесуела В'єтнам	Албанія ... Болгарія Бразилія Вірменія ... Грузія ... Китай ... Мексика ... Росія Сербія ... Туніс	Аргентина ... Латвія Литва ... Польща Румунія ... Словаччина ... Угорщина Хорватія ... Уругвай	Австралія ... Естонія ... Німеччина ... Словенія США ... Фінляндія Франція ... Чехія ... Японія
Всього 35 країн	Всього 15 країн	Всього 31 країна	Всього 20 країн	Всього 36 країн

Джерело: складено за: [6, p.320].

З таблиці 2 привертає увагу той факт, що маючи приблизно рівні стартові умови з країнами Східної Європи та, одночасно, суттєві стартові переваги (окрім Росії) порівняно із республіками колишнього СРСР, Україна значно відстала від країн-сусідів у ефективності свого розвитку. Фактично, всі країни Східної Європи за рахунок більш прогресивних

ринкових реформ знаходяться на вищому від нашої країни щаблі своєї еволюції (Албанія, Болгарія та Сербія – на другому етапі, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина та Хорватія – на переході від етапу підвищення ефективності своєї системи до інноваційного розвитку і, нарешті, Словенія та Чехія розвивають свої економіки на

принципах інноваційності). Щодо республік колишнього СРСР, то гірше становище з точки зору ефективності використання своїх ресурсів тільки в Киргизії, Молдові та Таджикистану, а, наприклад, Естонія вже входить в групу країн світу з найбільш високим ступенем інноваційності.

Для кращого розуміння основних причин такого суттєвого відставання України в потенціалі глобальної конкурентоздатності, звернемося до динаміки складових GCI за останні 5 років (див. табл. 3)

Таблиця 3

Індекс глобальної конкурентоздатності України за 2014–2018 рр.

Індекс глобальної конкурентоздатності	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
	4,14	4,03	4,00	4,11
Базові вимоги	4,36	4,08	4,03	4,18
стан громадських та приватних установ	2,98	3,07	3,05	3,21
розвиненість інфраструктури	4,16	4,07	3,93	3,95
стабільність макроекономічного середовища	4,14	3,12	3,17	3,52
розвиток охорони здоров'я та початкової освіти	6,14	6,06	5,95	6,02
Фактори підвищення ефективності	4,11	4,09	4,04	4,09
вища освіта та навчання	4,93	5,03	5,08	5,09
ефективність ринків товарів	3,99	4,02	3,98	4,04
ефективність ринку праці	4,12	4,33	4,23	4,01
розвиток фінансових ринків	3,54	3,18	2,95	3,11
технологічна готовність	3,50	3,45	3,58	3,83
обсяг внутрішнього та зовнішнього ринків	4,58	4,54	4,40	4,49
Фактори інноваційності	3,41	3,55	3,53	3,5
розвиток бізнесу	3,66	3,70	3,62	3,72
інновації	3,16	3,41	3,44	3,37

Джерело: складено за даними Всесвітніх економічних форумів 2014–2018 рр.

Із таблиці 3 не складно зауважити, що найгірші позиції України спостерігаються, по-перше, в стані громадських і приватних установ, по-друге, в розвитку фінансових ринків та, по-третє, по всьому третьому блоку факторів інноваційності – розвитку бізнесу та інновацій. Іншими словами, ключовими проблемами України, про які сигналізують показники Індексу глобальної конкурентоздатності, є недосконалість розвитку вітчизняних інституцій та вітчизняного інституційного середовища, з одного боку, та низька спроможність вітчизняного бізнесу впроваджувати інновації, яка підсилюється неефективністю фінансових ринків.

Дійсно, на відміну від економічної практики провідних країн світу, а також деяких країн сусідів України, в умовах економічної системи нашої країни не спостерігається інноваційного варіанту вкладання інвестицій. Звичайно, існувало, та й існує цілий комплекс причин об'єктивного характеру, які, по-перше, не мотивують вітчизняних суб'єктів вкладати свої кошти на інноваційних принципах, оскільки традиційний варіант інвестування, за інших рівних умов,

дозволяв ї, в значній мірі, дозволяє сьогодні отримувати достатні прибутки, та, по-друге, зменшують можливості вітчизняного бізнесу до прогресивних нововведень за рахунок, насамперед, обмеження доступу до дешевих фінансових ресурсів. Разом з тим, подібне антиінноваційне середовище України сьогодні є результатом і явних прорахунків в тактиці та стратегії економічних реформ. Одна із головних помилок, на наш погляд, має концептуальний характер – переоцінка можливостей механізмів саморегулювання вирішувати завдання структурного економічного розвитку, надмірне усунення держави від регулювання галузевих та відтворювальних пропорцій (особливо щодо співвідношення між фондами відшкодування, нагромадження і споживання сукупного національного продукту) та напрямів інвестиційних потоків національної економічної системи, а також фактичне припинення державної підтримки фундаментальних та прикладних досліджень.

У цьому відношенні ми цілком погоджуємося із Ю. Бажалом щодо його застережень про майбутнє тих країн, які не спро-

можні створити у себе умови для власного інноваційно-технологічного розвитку. «Численні аналітичні розробки провідних міжнародних організацій демонструють безпрецедентне зростання впливу науки і нових технологій на соціально-економічний стан усіх країн. Отримано нові докази, що неспроможність здійснювати структурну перебудову національної економіки відповідно до вимог нової технологічної парадигми чи зволікання з проведенням таких структурних змін не просто гальмують розвиток країни, а й призводять до її економічної деградації» [7, с.15]

Дійсно, положення концепції техніко-економічної парадигми К. Перес-Перес (Perez-Perez, 1985) є важливою теоретичною основою, яка підтверджена практикою, для розуміння закономірностей технологічного розвитку суспільства. Під техніко-економічною парадигмою вона розуміє комплекс промислових секторів, відповідну їм інституціональну структуру, інфраструктуру, фінансову структуру, а також соціально-політичний клімат та специфічну систему відносин між працею і капіталом, яка сформувалося на основі впровадженого на фазі депресії пучка базисних технологічних інновацій. Тобто, дане поняття фактично поєднує у собі елементи техніко-економічної та інституційної структури суспільства, які, з одного боку, органічно взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну, а, з іншого – мають власні, відмінні та суперечливі механізми розвитку.

Відтак, на переконання К. Перес-Перес, механізмом прогресивних перетворень суспільної системи є взаємодія техніко-економічної та інституційної сфер. На її думку технологічні зміни відбуваються відносно швидко і випереджають зміни в інституційній структурі, яка має значний інертний потенціал. Період, за який відбуваються кардинальні зміни в соціально-економічній структурі, і є періодом становлення техніко-економічної парадигми, яка відповідає новим принципам управління в різних сферах, що стають загально визнаними для чергової фази розвитку. Це становлення має лаг 48-68 років, що відповідає довгостроковому коливанню «довгої хвилі Кондратьєва». Такий період можна розгля-

дати як загальну техніко-управлінську революцію, котра встановлює ефективнішу систему суспільно-економічного устрою.

Досягаючи межі економічного зростання, господарська система набуває стану, коли взаємодія технічної та економічної сфер започатковує утворення нової парадигми, яка знову революційно змінює виробничу систему. Старі соціальні та інституційні механізми, що пристосувалися до старої парадигми, не в змозі бути адекватними новій структурі інвестицій, ринковій поведінці тощо. Вони витискуються процесом дифузії (поширення) нової техніко-економічної парадигми. Зміна парадигми зумовлює радикальну зміну звичного типу інженерного та управлінського мислення відносно ефективної господарської практики.

К. Перес-Перес вважає, що початок кожної довгої хвилі – фаза кризи. Фаза депресії довгострокового циклу представляє собою структурну кризу, що є не просто затримкою у економічному розвитку, а синдромом серйозних протиріч між техніко-економічною підсистемою та інституціональним каркасом. На відміну від техніко-економічної системи, яка розвивається більш динамічно під впливом постійного намагання підприємців до максимізації прибутку, інституціональні зрушення відбуваються більш повільно і навіть стримуються політичною владою [там же]. Тобто, К. Перес-Перес пов'язує причини та характер довгохвильових коливань не лише з ендогенними, але й екзогенними факторами, які криються у невідповідності структурних елементів всієї соціальної системи і, насамперед, її технологічної та інституціональної підсистем.

Таким чином, ефективність та сама можливість інноваційно-технологічного оновлення України багато в чому залежить від того, наскільки гнучким є наше суспільство до нововведень, наскільки його економічна структура відповідає тим змінам, що відбуваються або потенційно відбуватимуться в інституціональному середовищі країни. Іншими словами, формування інноваційних механізмів подальшого розвитку вітчизняної економіки залежить від адекватності інституційних змін та еволюції

економічної культури населення тим реформаторським заходам, що ініціюються політичними та економічним суб'єктами України.

Ми погоджуємося з І. Гузенко, що «перехід від індустріального до постіндустріального суспільств, зміна технологічних укладів та економічних систем, подальший глобалізаційний поступ висувують перед інституцією державності нові історичні завдання, передусім, в галузі науково-технічного розвитку. Мова йде про творення нової постіндустріальної економічної системи – насиченої знаннями й надвисокими технологіями, яка розвивається на основі інновацій та продукує їх у прискорено зростаючих обсягах» [8, с.22].

Висновки. Практика реформування економічної системи України за останні десятиліття переконливо свідчить про суттєве відставання в нашій країні інституційних реформ, що, безумовно, стримує позитивні структурні зміни в інших сферах українського суспільства та спотворює сам характер його розвитку. Тому, безумовно, наше суспільство потребує подальших інституціональних змін, спрямованих на формування у всіх його сферах механізмів, здатних не ігнорувати, а стимулювати інноваційні імпульси подальшого розвитку. Інституціональне середовище України через наявність численних прикладів інституціональних пасток не сприяє сучасному, інноваційному характеру подальшого розвитку національної економіки. І багато у чому ситуація може змінитися лише за умов формування та органічного функціонування більш ефективних норм поведінки (формальних та неформальних інститутів) суб'єктів господарювання вітчизняної економіки, тобто за рахунок певних інституціональних змін.

Тому сьогодні однією із найнагальніших потреб України є необхідність створення сприятливих умов інноваційного розвитку вітчизняної економіки, насамперед у сфері підприємницької діяльності. У результаті інтеграції сфер науково-технічної та інноваційної діяльності необхідно утворити потужну та розгалужену мережу зв'язків економічних суб'єктів, які через певні механізми забезпечать втілення знань, нових технологій та продуктів у виробничий про-

цес. Взаємодія ефективних інституціональних чинників може сприяти зниженню трансакційних витрат, посиленню конкуренції у сфері високих технологій та наукомісткої продукції, сформує підґрунтя інноваційного саморозвитку економіки.

При виборі стратегії реформування інституціонального середовища України необхідно враховувати двосторонню залежність між якістю інститутів і економічним зростанням. Механізм взаємовпливу зростання і інституціональної ефективності полягає у тому, що у швидко зростаючій економіці більшість видів перерозподільної активності втрачають свою привабливість, так як інвестиції у виробництво стають більш вигідними. Внаслідок цього скорочується питома вага тіньового сектора, зменшується корупція, лобіювання отримує більш цивілізовані форми. У свою чергу, заходи по стимулюванню економічного зростання створюють поле для співробітництва держави і приватного сектора, сприяючи тим самим укріпленню взаємної довіри і покращення інвестиційного клімату. У результаті відбувається спонтанне покращення інститутів.

Література

1. Бажал Ю. М. Розвиток інноваційної діяльності у знаннєвому трикутнику «державна-університети-промисловість» / Ю. М. Бажал // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 1. – С. 76–88.
2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с. : табл., рис.
3. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України: монографія / [Федулова Л. І., Бажал Ю. М., Осецький В. Л. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Д. І. Федулової ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 656 с.
4. Чухно А. А.. Твори : у 3 т. Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії / А. А. Чухно ; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К. : НДФІ, 2007. – 712 с.
5. The Global Competitiveness Report 2019 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
6. The Global Competitiveness Report 2017-2018. – The World Economic Forum, 2017 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

7. Бажал Ю. Інновації як стовбурові клітини економічного зростання / Ю. Бажал // Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна. / Наук. ред. В. Юрчишин. – Київ : Заповіт, 2018. – 202 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_global_trends.pdf

8. Гузенко І. Ю. Інститут державності в глобалізованому світі: виклики економічного і науково-технічного розвитку / І. Ю. Гузенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2017. №4 (60). – С. 16–23.

Reference

1. Bazhal, Yu.M. (2015). Rozvytok innovatsiynoyi diyalnosti u znannyevomu trykutnyku «derzhava-universytety-promyslovist. Ekonomika i prohnozuvannya, (1), 76-88.

2. Heyets, V.M. (2015). Innovatsiyna Ukrayina 2020: natsionalna dopovid. NAN Ukrayiny.

3. Fedulova, L.I. (2011). Tekhnolohichnyy imperativ stratehiyi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny. NAN Ukrayiny, In-t ekon. ta prohnoz.

4. Chukhno, A.A. (2007). Tvory: u 3 t. T. 3: Stanovlennya evolyutsiynoyi paradyhmy ekonomichnoyi teorii. NAN Ukrayiny, Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, Nauk.-doslid. fin. in-t pry M-vi fin. Ukrayiny.

5. The Global Competitiveness Report 2019. Received from http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

6. The Global Competitiveness Report 2017-2018. – The World Economic Forum, 2017. Received from <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

7. Bazhal, Yu. (2018). Innovatsiyni yak stovburovi klityny ekonomichnoho zrostannya. Hlobalni tendentsiyni i perspektyvy: svitova ekonomika ta Ukrayina. Zapovit. Received from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_global_trends.pdf

8. Huzenko, I. Yu. (2017). Instytut derzhavnosti v hlobalizova-nomu sviti: vyklyky ekonomichnoho i naukovo-tekhnichnoho rozvytku. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, 4(60), 16-23.

ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

*Ю. В. Дубей, к. э. н., доцент, НТУ «Днепро́вская политехника»,
Ю. И. Пилипенко, д. э. н., профессор, НТУ «Днепро́вская политехника»*

В статье рассмотрено состояние инновационного развития Украины в современных условиях, ее место в мировой экономике по потенциалу долгосрочного роста, обоснованы пути реформирования отечественной экономики на инновационных принципах. Выделены основные тенденции глобализации, которые существенно влияют на траекторию социально-экономического развития нашей страны.

Показаны позиции Украины в мировом хозяйстве по индексу глобальной конкурентоспособности разных лет. Проанализированы некоторые методологические особенности формирования данного индекса и выделены критерии выделения групп стран мира в зависимости от этапа их развития. Проведено сравнение позиций Украины по индексу глобальной конкурентоспособности со странами-соседями и республиками бывшего СССР, которые одновременно начинали реформирование своих экономических систем на рыночных принципах. Проанализирована динамика индикаторов индекса глобальной конкурентоспособности нашей страны и выделены позиции ее отставания от ведущих стран мира. Охарактеризованы ключевые проблемы функционирования отечественной экономики и других общественных сфер в современных условиях.

Обоснована необходимость усиления инновационной составляющей экономического развития Украины в условиях обострения конкуренции на мировых рынках. Выделены факторы, препятствующие инновационной направленности ведения экономической деятельности в стране и которые не стимулируют инновационно-ориентированное поведение ее субъектов. На основе теории «технико-экономической парадигмы» рассмотрены закономерности технологических изменений экономических систем и выделены их структурные особенности. Подчеркнута необходимость взаимосвязи технологического обновления отечественной экономики на основе широкого внедрения инноваций с последующими институциональными трансформациями общества, благоприятными для нововведений.

Ключевые слова: инновации, технологическое развитие, институциональная структура, институциональные трансформации, индекс глобальной конкурентоспособности, технико-экономическая парадигма.

INNOVATION-TECHNOLOGICAL COMPONENT OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS

Yu. V. Dubey, Ph. D (Econ)., Associate Professor, Dnipro University of Technology,

Yu. I. Pylypenko, D.E., Professor, Dnipro University of Technology

The state of innovative development of Ukraine in modern conditions, its place in the world economy according to the potential of long-term growth are viewed, ways of reforming the domestic economy on the basis of innovative principles are substantiated in the article. The main globalization tendencies that significantly influence the trajectory of socio-economic development of our country are highlighted.

Positions of Ukraine in the world economy according to the Global Competitiveness Index of different years are shown. Some methodological peculiarities of formation of this index are analyzed and the criteria of allocation of groups of the world countries depending on the stage of their development are highlighted. Comparison of Ukraine's position on the Global Competitiveness Index with the neighboring countries and republics of the former USSR, which simultaneously began to reform their economic systems on market principles, was carried out. The dynamics of the Global Competitiveness Index indicators of our country are analyzed and the position of its lagging behind the leading countries of the world is highlighted. The key problems of the national economy and other components of our society functioning in the current conditions are described.

The necessity of strengthening the innovative component of economic development of Ukraine in terms of aggravation of competition on world markets is substantiated. Factors that impede the innovation orientation of economic activity in the country and do not stimulate the innovation-oriented behavior of its economic entities are highlighted. On the basis of the theory of "techno-economic paradigm" regularities of technological changes of economic systems are considered and their structural features are highlighted. The necessity of interconnection of technological modernization of the domestic economy on the basis of wide introduction of innovations with further institutional transformations of our society, favorable for innovations, is emphasized.

Keywords: innovation, technological development, institutional structure, institutional transformations, global competitiveness index, technical and economic paradigm.

Надійшла до редакції 24.10.19 р.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

*С. О. Геращенко, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
gerashchenko75@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3194-1674,*

*В. В. Чорнобаєв, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка», docentdnepr@gmail.com,
orcid.org/0000-0001-6624-6423*

У статті розглядається економічна свобода як основоположний принцип формування сприятливого бізнес-клімату, розвитку підприємництва, довіри чи недовіри з боку іноземних інвесторів, кредиторів, її вплив на економічний розвиток в Україні та підвищення економічного добробуту населення в сучасному глобальному світі. Продемонстровано на теоретичному рівні взаємозв'язок між рівнем ВВП як показником добробуту населення певної країни і досягнутим нею рівнем економічної свободи, який кількісно оцінюється через показник Індекс економічної свободи. Охарактеризовано складові даного індексу, наведено методологію його розрахунку та показано його аналітичні можливості при аналізі економік різних країн світу. Охарактеризовано групи країн, класифікованих за Індексом економічної свободи.

У статті проаналізовано економічну свободу в Україні. Досліджено місце України у світовому рейтингу економічної свободи. Виявлено невідповідність ідеалу економічної свободи тому стану, який реально має місце в Україні. В ході моніторингу стану економічної свободи з'ясовано основні прогалини, які мають місце в національній економіці і стримують розвиток підприємництва та уповільнюють економічне зростання. Проаналізовано динаміку основних складових індексу економічної свободи в Україні. Проведено порівняльну характеристику індексу економічної свободи в Україні та інших постсоціалістичних країнах у динаміці 2016–2019 рр. Встановлено, що Україна має найгірший показник економічної свободи і за останні три роки найменшою мірою змогла його покращити. Це свідчить про відсутність реальних реформ соціально-економічних відносин проведення їх переважно в імітаційній формі. Запропоновано орієнтири для економічної політики держави в економічній сфері, спрямовані на покращення стану економічної свободи в Україні.

Ключові слова: індекс економічної свободи, рівень сприйняття корупції, імітаційні реформи соціально-економічних відносин, стовпи економічної свободи, інвестиційна привабливість, економічний розвиток.

Постановка проблеми. У сучасному глобальному світі є відповідні міжнародні організації, які визначають рівень економічної свободи у країні, а також ступінь їх не-свободи (рівень порушення загальносвітових, економічних, правових та моральних умов ведення бізнесу). Одним з таких міжнародних показників є Індекс економічної свободи (Index of economic freedom- IEF), який розраховується Американським дослідницьким центром «Фонд спадщини» The Heritage Foundation та оприлюднюється виданням The Wall Street Journal, як щорічний

рейтинг країн світу за рівнем економічної свободи. Своєрідним еталоном для цього індексу слугує досвід найбільш розвинутих країн, які своїм механізмом господарювання забезпечили високий рівень економічного розвитку, стало економічне зростання та гідний рівень життя людей.

Оцінка економічної «свободи-несвободи» є суб'єктивною, але водночас вона визначає позиції окремих країн за показником свободи ведення бізнесу. Незважаючи на суб'єктивність оцінок, рейтинг кожної країни має велике значення для

ведення підприємництва в ній, створення сприятливого чи несприятливого бізнес-клімату, довіри іноземних партнерів до національних бізнес-структур, покращення умов отримання іноземних кредитів, іноземних інвестицій, надійності національної фінансової системи та інших відносин зі світовою глобальною економікою.

Оскільки питання економічного розвитку в цілому, та забезпечення зростання добробуту населення, зокрема, є ключовими в умовах сьогодення української економіки, то питання дослідження умов підприємницької діяльності є також досить важливими, адже вони взаємопов'язані. Як свідчать чисельні дослідження, вирішальним фактором розвитку сучасності є не техніка і технологія, а людський капітал, на долю якого приходить більше половини створеного ВВП. При цьому роль економічної свободи досить часто обґрунтовується науковцями, як один з інструментів, що сприяє зростанню такого добробуту.

Кредитний рейтинг, що оцінює стан економічної свободи в країні являє собою незалежну суб'єктивну якісну оцінку, якою керуються інвестори при визначенні кредитних ризиків. Від рівня показників економічної свободи суб'єктів господарської діяльності залежить довіра або недовіра до неї іноземних партнерів, а значить - кращих чи гірших умов при проведенні торгових операцій, наданні кредитів чи здійсненні інших економічних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою дослідження впливу економічної свободи на розвиток підприємництва та економічний розвиток, взагалі, займалися багато відомих учених. Найбільш відомими в історії економічної думки є праці економістів-класиків, зокрема А. Сміта, який визначив, що саме вільний ринок дає можливість досягти більшої продуктивності, а роль держави в економіці має зводитись до «невидимої руки», правильний механізм якої обумовлювався вимогами соціальної справедливості. Роль і значення держави на думку А. Сміта полягала у реалізації публічних послуг, які пом'якшують нерівність і бідність, у застосуванні прогресивної податкової системи та підтримці правопорядку [1]. Прибічники неокласичних і ліберальних

поглядів, такі як М. Фрідман [2], Ф. Хайєк [3], Л. Ерхард [4] вважали, що умовою економічної свободи виступає ринкова економіка, а гарантом економічної свободи індивіда є його приватна власність. На думку сучасних українських науковців, таких як В. Гесць [5], І. Булеєв [6], свобода має проявлятися не тільки в економічній сфері, а й соціальній, політичній, духовній, за повної свободи від тиску з боку держави.

Незважаючи на певні доробки авторів у дослідженні названої проблематики, у сучасних умовах взаємозв'язок економічного розвитку, розвитку підприємництва та економічної свободи недостатньо окреслено в науковій літературі. Нині в Україні досі не вирішено проблему економічної свободи, яка, своєю чергою, досить тісно пов'язана з економічною політикою країни. В той же час світовий досвід доводить, що основною умовою процвітання країн та націй стало суттєве підвищення рівня економічної свободи.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз економічної свободи в Україні та місця країни у світових рейтингах щодо економічної свободи у сучасному глобальному середовищі, а також висвітлення основних проблем, пов'язаних з недостатнім рівнем економічної свободи в Україні в динаміці 2012–2019 рр. з метою покращення економічної свободи у національній економіці задля забезпечення розвитку підприємництва та сталого економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індекс економічної свободи дає можливість оцінити рівень лібералізації взаємозв'язків органів публічного управління з бізнесом та є важливим показником. Проведені світові дослідження вказують на те, що економічна свобода позитивно впливає на економічну перебудову, адже міжнародний досвід останніх п'ятдесяти років підтверджує той факт, що країни, в яких більшою мірою розвинені ринкові інститути, сформована відкрита політика у сфері зовнішньої торгівлі й інвестицій, як правило, процвітають. І навпаки, ті держави, які орієнтовані винятково на внутрішні ринки в поєднанні зі значним ступенем державного регулювання економічних процесів, демонструють по-вільні темпи зростання.

За даними МВФ за 2019 р., 13 країн з найбільшим рівнем показника ВВП на душу населення входили до 20 країн з найвищим рівнем економічної свободи. Такими країнами стали: Люксембург, Швейцарія, Ірландія, Ісландія, Сінгапур, США, Австралія, Данія, Норвегія, Швеція, Гонконг, Фінляндія, Канада[7].

Шведський учений Н. Берггрен довів, що якщо рівень розвитку економічної свободи є високим, то всі верстви суспільства виграють більш-менш рівномірно. Якщо ж рівень економічної свободи низький, то виграють лише окремі його верстви, при цьому може посилюватися нерівномірність розвитку суспільства[8].

Індекс економічної свободи є корисним інструментом для поглибленого аналізу економік у всьому світі та розраховується на підставі 12 кількісних і якісних факторів, згрупованих в чотири широкі категорії, або стовпи економічної свободи: верховенство права (захист прав власності, ефективність судової системи, урядова сумлінність); обмеження уряду (податковий тягар, державні витрати, фіскальне здоров'я); регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода); відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода).

Кожна з дванадцяти економічних свобод в рамках цих категорій оцінюється за шкалою від 0 до 100 балів і, чим вищий бал,

тим вищий ступінь свободи в країні за даним критерієм. Загальна оцінка тієї чи іншої країни визначається шляхом виведення середнього арифметичного за 12 економічними свободами, з рівною вагою кожного з них. У залежності від кількості набраних балів усі країни за цим Індексом діляться на такі групи: 80–100 балів – вільні країни; 70–79,9 балів – в основному вільні; 60–69,9 – помірно вільні; 50–59,9 – в основному не вільні; 0–49,9 – не вільні.

Згідно результатів дослідження за 2019 р. до першої групи країн із вільною економікою увійшли країни, що набрали більше 80 балів: Гонконг, Сінгапур, Нова Зеландія, Швейцарія, Австралія й Ірландія[9]. Останні позиції рейтингу зайняли Венесуела, Куба та Північна Корея, як країни, де економічні свободи пригнічуються або відсутні взагалі.

Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, а її бал нижчий середніх регіонального та світового показників. Слід відмітити, що протягом всієї історії існування цього рейтингу (починаючи з 1995 року) значення Індeksu України жодного разу не перевищувало 56 балів із 100 можливих.

Україна у світовій рейтинговій оцінці у 2019 р. посіла 147 місце з-поміж 180 країн світу і визнана країною з в основному невільною економікою. Індекс нашої економічної свободи становить 52,3 бали із 100 можливих (табл.1).

Таблиця 1.

Індекс економічної свободи України у динаміці 2012–2019 рр.

Рік дослідження (кількість країн оцінювання)	Місце в рейтингу	Індекс економічної свободи	Верховенство права		Обмежений уряд		Регуляторна ефективність			Відкритість ринків		
			захист прав власності	свобода від корупції	фіскальна свобода	державні витрати	свобода бізнесу	свобода ринку праці	монетарна свобода	свобода торгівлі	свобода інвестицій	фінансова свобода
2019 (180)	147	52,3	43,9	29,6	81,8	46,9	66,1	46,7	58,6	75	35	30
2018 (180)	150	51,9	41	29	80,2	45	62,7	52,8	60,1	81,1	35	30
2017 (180)	166	48,1	41,4	29,2	78,6	38,2	62,1	48,8	47,4	85,9	25	30
2016 (178)	162	46,8	25	26	78,6	30,6	56,8	47,9	66,9	85,8	20	30
2015 (178)	162	46,9	20	25	78,7	28	59,3	48,2	78,6	85,8	15	30
2014 (178)	155	49,3	30	21,9	79,1	37,5	59,8	49,8	78,7	86,2	20	30
2013 (177)	161	46,3	30	23	78,2	29,4	47,6	49,9	71	84,4	20	30
2012 (179)	163	46,1	30	24	78,2	29,4	46,2	51,2	67,7	84,4	20	30

Джерело: складено авторами за: [9]

Табл. 1 демонструє те, що Україна «пасе задніх» багато років поспіль, а цього-

річні показники, як і практично за всі попередні періоди, свідчать про мінімальні по-

кращення сукупного рейтингового показника, а отже про відсутність кардинальних економічних змін у країні та проведенні імітаційних реформ суспільних і економічних відносин.

З дванадцяти критеріїв, що визначають загальний індекс економічної свободи, Україна за результатами 2019 р. має високі бали лише з трьох: фіскальної свободи (81,8 бали), свободи торгівлі (75 балів), свободи бізнесу (66,1 бали). При цьому очевидним є суттєве зниження балів щодо свободи торгівлі із 85,8 балів у 2016 р. до 75 балів у 2019 р. Найнижчі бали отримано щодо свободи інвестицій (35 балів), фінансової свободи (30 балів), свободи від корупції (29,6 балів).

Україна певною мірою покращила показники в деяких із 12 категорій – зокрема, в питанні захисту прав власності її індекс виріс з 25 у 2016 р. до 43,9 у 2019 р. (тобто на 18,9 пунктів); свободи бізнесу з 56,8 у 2016 р. до 66,1 у 2019 р. (на 9,3 пункти); меншою мірою, але певне зростання відбулося щодо показника фіскальної свободи з 78,6 у 2016 р. до 81,8 у 2019 р. (на 3,2 пункти). Але в цілому рівень покращення складових показника, на нашу думку, є недостатнім.

Укладачі рейтингу вважають, що основи економічної свободи в Україні є достатньо нестійкими, оскільки показники інвестиційної, фінансової свободи та свободи від корупції декілька років поспіль залишаються на тому ж рівні (35, 30 і 29,6 балів відповідно) і є значно нижчими за загальний рейтинг України та середньосвітовий рівень, а також погіршилися позиції у сфері свободи ринку праці, монетарної свободи та свободи торгівлі. Рівень інвестиційної свободи в Україні (35 балів) значно нижчий від середньосвітового (58,5 балів).

Причинами низького рівня свободи інвестицій експерти називають складність і суперечливість українського законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, нерівність умов для українських та іноземних інвесторів та слабкий правовий захист інвесторів, непрозорий приватизаційний процес та інші причини, що обмежують легкість інвестування коштів в Україну. Основними причинами низького рейтингу України названо неефективність державних витрат і

корупція, які тісно пов'язані між собою. Показник державних витрат (46,9) суттєво менший від середньосвітового показника (66). Бюджетний дефіцит склав близько 2,4% ВВП за 2018р., а державний борг за 2018 р. – близько 60% ВВП.

Наряду з зазначеними проблемами, Україна ще має проблеми зі станом торгового балансу за 2019 р., який зведений з дефіцитом у майже 9 млрд. дол. Стан торгового балансу України за результатами господарювання у 2019 р. свідчить про низьку ефективність державного регулювання економіки. Недолуга економічна політика держави призводить до вимивання золотовалютних резервів держави, загрози стабільності національної валюти тощо. Водночас держава декларує проведення економічних і соціальних реформ в країні, а насправді відбувається їх імітація.

Крім того, висока і всепоглинаюча корупція впливає на всі економічні процеси в Україні. Зазначимо, що за індексом сприйняття корупції, який визначає авторитетна міжнародна правозахисна організація Transparency International, Україна у 2018 р. посіла 120 місце серед 180 досліджуваних країн [10]. Ключовим показником Індексу є кількість балів, а не місце в рейтингу. Мінімальна оцінка (0 балів) означає, що корупція фактично підміняє собою державу, максимальна (100 балів) свідчить про те, що корупція майже відсутня в житті суспільства. Індекс оцінює корупцію лише в державному секторі. З 2012 року (від моменту, коли Transparency International почала застосовувати сучасну методику розрахунку) найнижчі показники України були в 2013 році – 25 балів. Починаючи з 2014 року позиції України повільно покращуються. За 2018 р. – 32 бали. Але, слід зазначити, що Україна з-поміж своїх сусідів змогла обійти лише Російську Федерацію (28 балів, 138 місце). Натомість решта мають вищі оцінки: Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33 балів.

Слабкий захист прав власності та поширена корупція значно знижують бажання займатися підприємницькою діяльністю та підривають перспективи довгострокового економічного розвитку.

Треба зазначити, що економічний розвиток – це набагато ширша концепція, ніж економічне зростання. Він розглядається як багатовимірне явище, оскільки зосереджений на доходах людей та на покращенні життєвого рівня населення країни. В основі економічного розвитку лежить економічне зростання, утворюючи так би мовити, його фундамент. Через те, що економічне зростання є переважно кількісною характеристикою, а економічний розвиток – переважно якісною, то можна стверджувати, що тут діє діалектичний закон переходу кількості в якість. В Україні стрімке нарощування економічного зростання не може служити запорукою підвищення добробуту людей, а економічне зростання — не самоціль, а лише засіб розвитку.

Для економіки і суспільства економічний розвиток важливіший за економічне зростання. Економіка, яка зростає без поліпшення добробуту населення, збільшення тривалості його життя, не має майбутнього в умовах конкуренції і світової економічної

глобалізації. Економічне зростання тому слід розглядати як умову економічного розвитку.

Нажаль, українська судова система не є вільною від політичного втручання, підлягає адміністративному тиску, та має місце значна судова корупція. Політична нестабільність продовжує заважати розвитку українського приватного сектору. Втручання уряду та загроза експропріації приватного майна обмежують економічну активність в країні.

Для того, щоб порівняти рівень економічної свободи в Україні з іншими європейськими країнами, ми взяли ряд пострадянських та постсоціалістичних країн, ґрунтуючись на припущенні, що вони були/є певною мірою близькими щодо рівня регуляторної ефективності та соціально-економічного розвитку до України. Такими країнами в нашому дослідженні стали: Білорусь, Росія, Молдова, Казахстан, Грузія, Литва, Польща тощо.

Таблиця 2

Місце України серед інших країн у рейтингу економічної свободи у порівнянні з деякими країнами світу 2016–2019 рр.

Країна	Місце в рейтингу	Індекс економічної свободи	Верховенство права		Обмежений уряд		Регуляторна ефективність			Відкритість ринків		
			захист прав власності	свобода від корупції	фіскальна свобода	державні витрати	свобода бізнесу	свобода ринку праці	монетарна свобода	свобода торгівлі	свобода інвестицій	фінансова свобода
Грузія	23 / 16	72,6 / 75,9	40 / 65,9	52 / 58,5	87,6 / 87	75,3 / 73,6	86,5 / 86	75,7 / 76,6	80,5 / 76	88,6 / 88,6	80 / 80	60 / 70
Литва	13 / 21	75,2 / 74,2	65 / 73,6	58 / 47,8	92,9 / 86,4	63,8 / 65,1	80 / 75,2	60 / 63,9	84,6 / 84,6	88 / 86	80 / 80	80 / 70
Польща	39 / 46	69,3 / 67,8	65 / 62,3	61 / 49,8	75,5 / 74,9	46,5 / 48,8	68,7 / 65	58 / 63,9	85,2 / 82,1	88 / 86	75 / 80	70 / 70
Угорщина	58 / 64	66 / 65	45 / 60,9	54 / 35,3	78,7 / 78,6	26,7 / 31,7	70,6 / 61	63,8 / 64,7	88,3 / 81,8	88 / 86	75 / 80	70 / 70
Казахстан	68 / 59	63,6 / 65,4	30 / 59,3	29 / 40,3	93 / 93,4	87,7 / 83,7	72,3 / 74	82,7 / 86,2	74 / 70,9	77,4 / 80	40 / 50	50 / 50
Туреччина	79 / 68	62,1 / 64,6	40 / 55,8	45 / 41,2	75,2 / 76,4	55,6 / 65,1	65,4 / 66	48,6 / 49,2	71,5 / 70	84,4 / 79,6	75 / 70	60 / 60
Молдова	117 / 97	57,4 / 59,1	40 / 55,2	35 / 25,4	85,4 / 85,4	55,6 / 59,1	64,6 / 67	39,3 / 39	76 / 75,5	73,6 / 78	55 / 55	50 / 50
Росія	153 / 98	50,6 / 58,9	20 / 52,4	27 / 36,6	82,2 / 89,4	56,2 / 62,3	72,2 / 78	57,6 / 52,5	62,9 / 65,1	72,4 / 77,8	25 / 30	30 / 30
Білорусь	157 / 104	48,8 / 57,9	20 / 55,7	31 / 37,7	88,6 / 89,4	44,8 / 41,3	69 / 75	74,9 / 75,3	50,4 / 67	79 / 76,4	20 / 30	10.окт
Україна	162 / 147	46,8 / 52,3	25 / 43,9	26 / 29,6	78,6 / 81,8	30,6 / 46,9	56,8 / 66	47,9 / 46,7	66,9 / 58,6	85,8 / 75	20 / 35	30 / 30

Джерело: складено авторами за: [9]

Проведений аналіз виявився невтішним для України, як свідчать дані табл. 2. Згідно даних дослідження, країна має найгірший показник Індексу економічної свободи серед європейських країн і поступаєть-

ся усім найближчим сусідам (див. табл.2). Дані табл. 2 демонструють той факт, що навіть Молдова, Росія і Білорусь займають набагато більш високі позиції (97, 98, 104-і місця відповідно), ніж Україна (147 місце).

При цьому звертає на увагу той факт, що за останні чотири роки з 2016 по 2019 рр., Росія і Білорусь значно підвищили свої місця в рейтингу на 55 і 53 позиції відповідно, в той час як Україна всього лише на 15 позицій. Це свідчить про те, що за останні роки в цих країнах було здійснено значно масштабніші кроки в напрямку дерегуляції ринку і надання більшої свободи бізнесу, ніж в Україні. Аналогічно Молдова покращила свої позиції за цей період на 20 пунктів, зайнявши 97 позицію. Найбільш високої позиції в рейтингу досягла Грузія, яка здійснила найбільш кардинальні реформи і, як наслідок, перемістилася з 23 позиції на 16.

Висновки. Аналіз індексу економічної свободи України у розрізі його 12 складових за 2012–2019 рр. демонструє досить повільні темпи зростання (покращення якісних параметрів) і, в цілому, є таким, що не може викликати високу довіру до економіки, зокрема іноземних підприємців. За 2019 р. жодна із складових індексу не перевищила середньосвітових значень. Особливо низькі значення порівняно з середньосвітовими отримали такі компоненти як «державні витрати», «свобода інвестицій», «фінансова свобода», «захист прав власності», «свобода від корупції».

Експерти Heritage Foundation вважають, що банківська система України є не досить ефективною, фінансовий сектор недорозвиненим, а фінансова система в цілому є слабкою. Рівень державного втручання залишається високим, що в свою чергу негативно впливає на розвиток вільного ринку, заважаючи процесам ринкового ціноутворення і конкуренції.

Тобто, в цілому Україна демонструє імітаційний або уповільнений характер реформування її суспільних і економічних відносин. Негативними в Україні, крім імітаційного характеру проведених ринкових реформ виявились відсутність реального правового захисту бізнесу, а також негативна роль олігархів з їх впливом на державні структури.

Держава в Україні активно втручається не тільки у функціонування фінансового сектора, але й в економіку в цілому практично за всіма напрямками, стримуючи розви-

ток економічної свободи і заважаючи процесам ринкового ціноутворення і конкуренції.

Як свідчить досвід економічно розвинених країн, зростання економічної свободи забезпечує досягнення високого рівня економічного розвитку. Дослідження довело, що найвищі показники економічного розвитку є характерними для країн з високим рівнем економічної свободи. Це зумовлено підвищенням здатності у вільних країнах вести пошук ефективних економічних рішень, покращенням ефективності використання ресурсів, реального захисту інтересів бізнесу від корупції, зниження фіскального тиску.

Разом з тим, на нашу думку, не повинно бути протиставлення держави і ринку, кожен ринок повинен регулюватися державою задля того, щоб ринкова економіка виконувала також і суспільні функції. Але така держава повинна бути ефективною, інноваційною і конкурентоспроможною, а значить такою рушійною силою, яка буде призводити до покращення якості життя людей. Така держава буде вивільняти і приводити в рух креативність і підприємливість, оскільки вона укріплює позитивні зв'язки, основані на почутті безпеки, довіри і суспільних інтересів.

Проблеми України щодо покращення економічної свободи потребують невідкладного вирішення та визначення необхідних економічних реформ, особливо в умовах процесу децентралізації влади.

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: пер. с англ. / А. Смит. – М.: Эксмо, 2007. – 1776 с.
2. Фридман М. Капитализм и свобода: пер. с англ. / М. Фридман. – М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.
3. Хайек Ф. Дорога к рабству: пер. с англ. / Предисл. Н. Я. Петракова / Ф. Хайек. – М.: Экономика, 1992. – 176 с.
4. Эрхард Л. Благосостояние для всех: пер. с нем. / Л. Эрхард. – М.: Начала-пресс, 1991. – 336 с.
5. Геец В. М. Модернизация в системе «общество – государство – экономика» / В. М. Геец // Журнал европейской экономики. – 2014. – Т. 13. – № 3. – С. 237–252 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>.
6. Булеев И. П. Некоторые аспекты функционирования экономики Украины на современном этапе ее развития / И. П. Булеев // Проблемы еконо-

міки. – 2015. – № 1. – С. 49–58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>

7. Рейтинг країн за показником ВВП на душу населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)

8. Берггрен Н. Преимущества экономической свободы [Електронний ресурс] / Н. Берггрен. – Режим доступу : http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf.

9. Рейтинг країн за індексом економічної свободи Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.heritage.org/index/visualize>

10. Рейтинг країн за індексом сприйняття корупції Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.transparency.org/country/UKR>

References

1. Smit, F. (2007). Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov. Moskva: Eksmo.

2. Fridman, M. (2006). Kapitalizm i svoboda. Moskva: Novoe izdatelstvo.

3. Khaek, F. (1992). Doroga k rabstvu. Moskva: Ekonomika.

4. Erkhard, L. (1991). Blagosostoyanie dlya vsekh. Moskva: Nachala-press.

5. Heiets, V.M. (2014). Modernizatsiya v sisteme «obshchestvo – gosudarstvo – ekonomika». Zhurnal evropeyskoy ekonomiki, T.13, (3), 237-252. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/>

6. Buleev, I.P. (2015). Nekotorye aspekty funktsionirovaniya ekonomiki Ukrainy na sovremennom etape eyo razvitiya. Problemy ekonomiki, (1), 49-58. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/>

7. Reytynh krain za pokaznykom VVP na dushu naselennia. Retrieved from [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)

8. Berggren, N. Preimushchestva ekonomicheskoy svobody. Retrieved from http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf.

9. Reytynh krain za indeksom ekonomichnoi svobody Heritage Foundation. Retrieved from <https://www.heritage.org/index/visualize>

10. Reytynh krain za indeksom spryyniattia koruptsii Transparency International. Retrieved from <https://www.transparency.org/country/UKR>

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

С. А. Геращенко, к. э. н. доцент, НТУ «Днепро́вская политехника»,

В. В. Чорнобаев, к. э. н. доцент, НТУ «Днепро́вская политехника»

В статье рассматривается экономическая свобода как основополагающий принцип формирования благоприятного бизнес-климата, развития предпринимательства, доверия или недоверия со стороны иностранных инвесторов, кредиторов, и ее влияние на экономическое развитие в Украине и повышение экономического благосостояния населения в современном глобальном мире. Продемонстрировано на теоретическом уровне взаимосвязь между уровнем ВВП, как показателем благосостояния населения определенной страны и достигнутым ею уровнем экономической свободы, который количественно оценивается через показатель Индекс экономической свободы. Охарактеризованы составляющие данного индекса, приведена методология его расчета и показаны его аналитические возможности при анализе экономик разных стран мира. Охарактеризованы группы стран, классифицированные за Индексом экономической свободы.

В статье проанализировано экономическую свободу в Украине. Исследовано место Украины в мировом рейтинге экономической свободы. Выявлено несоответствие идеала экономической свободы тому состоянию, которое реально имеет место в Украине. В ходе мониторинга состояния экономической свободы выяснены основные пробелы, которые имеют место в национальной экономике и сдерживают развитие предпринимательства и замедляют экономический рост. Проанализирована динамика основных составляющих индекса экономической свободы в Украине. Проведена сравнительная характеристика индекса экономической свободы в Украине и других постсоциалистических странах в динамике 2016–2019 гг. Установлено, что Украина имеет наихудший показатель экономической свободы, и за последние три года в наименьшей степени смогла его улучшить. Это свидетельствует об отсутствии реальных реформ социально-экономических отношений и проведение их преимущественно в имитационной форме. Предложены ориентиры для экономической политики

государства в экономической сфере, направленные на улучшение состояния экономической свободы.

Ключевые слова: индекс экономической свободы, уровень восприятия коррупции, имитационные реформы социально-экономических отношений, столбы экономической свободы, инвестиционная привлекательность, экономическое развитие.

COMMUNICATION OF ECONOMIC FREEDOM, ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN GLOBAL ECONOMY

S. O. Herashchenko, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Dnipro University of Technology,

V. V. Chornobayev, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Dnipro University of Technology

The article considers economic freedom as a fundamental principle of creating a favorable business climate, developing entrepreneurship, trust or distrust from foreign investors, creditors, and its impact on economic development in the country and improving the economic well-being of the population in today's global world. The article demonstrated the relationship between the level of GDP, as an indicator of the well-being of the population of a certain country and the level of economic freedom achieved by it, which is calculated using the Index of Economic Freedom at the theoretical level. The components of this index are characterized, the methodology of its calculation is given, and its analytical capabilities are shown in the analysis of economies around the world. The groups of countries classified by the Index of Economic Freedom are characterized.

The article analyzes economic freedom in Ukraine. Ukraine's place in the world economic freedom rating is explored. The discrepancy between the ideal of economic freedom and the state of affairs in Ukraine is revealed. The monitoring of the state of economic freedom has identified the major gaps that have taken place in the national economy and hindered the development of entrepreneurship and slow down economic growth. The dynamics of the main components of the Economic Freedom Index in Ukraine are analyzed. The comparative characteristic of the index of economic freedom in Ukraine and other post-socialist countries in the dynamics of 2016–2019 is conducted. It is established that Ukraine has the worst index of economic freedom, and in the last 3 years it was the least able to improve it. This indicates the absence of real reforms of socio-economic relations and their implementation mainly as imitation.

Keywords: index of economic freedom, level of perception of corruption, imitative reforms of social-economic relations, pillars of economic freedom, investment attractiveness, economic development.

Надійшла до редакції 22.11.19 р.

МЕХАНІЗМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РАБОТОДАВЦІВ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

А. В. Оганезова, к. е. н., доцент, Харківська медична академія післядипломної освіти, av.oganezova@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3643-1948

У статті запропоновано шляхи подолання суперечності, що існує між потребою роботодавців у капіталі здоров'я працівників і пасивною їх участю в заходах по його відтворенню. Обґрунтовано необхідність використання механізмів інституціоналізації для формування соціальної відповідальності роботодавців в умовах низького рівня здоров'я працівників в Україні. Під механізмами інституціоналізації соціальної відповідальності роботодавців за збереження здоров'я працівників автор розуміє заходи нормативно-правового, організаційно-економічного та інформаційного характеру, що сприяють рутинізації дій роботодавця щодо збереження здоров'я робітників.

Розроблено класифікацію механізмів інституціоналізації соціальної відповідальності роботодавців за збереження здоров'я працівників, в якій основою є взаємини з іншими суб'єктами соціальної відповідальності. Її відмінністю є виділення п'яти груп ознак щодо: характеру впливу на поведінку економічних суб'єктів, форми залучення в процеси збереження здоров'я суб'єктів реалізації, форми існування, способу походження механізмів інституціоналізації, використання яких підвищує якість проведення моніторингу його функціонування, і, водночас, впорядковує уявлення про форми і зміст взаємодії суб'єктів. Представлені механізми інституціоналізації визнано інструментами трансформації існуючої інституційної пастки (інституту безвідповідальної поведінки роботодавців) і формування інституту соціальної відповідальності роботодавців за збереження здоров'я працівників. Розглянуто обов'язкові та добровільні механізми інституціоналізації соціальної відповідальності роботодавців за збереження здоров'я працівників, які формують дії роботодавців за чинниками ризику здоров'я. Встановлена слабка розвиненість добровільних механізмів та неефективність обов'язкових їх форм в Україні. Показана доцільність впровадження таких механізмів інституціоналізації, як законодавчо-встановлена вартість людського життя і заходи щодо впровадження програм зміцнення здоров'я на робочому місці.

Ключові слова: соціальна відповідальність роботодавців, інституціоналізація, механізм інституціоналізації, інституційна пастка, здоров'я робітників, класифікація.

Постановка проблеми. В сучасних умовах здоров'я працівників (як основа людського капіталу) є важливим фактором розвитку підприємства, регіону, країни. На тлі депопуляції, старіння, зростання витрат на охорону здоров'я підвищення рівня здоров'я працівників набуває першочергового значення. Зміна ролі держави в соціальній сфері зростає робить більш значущим внесок роботодавців в заощадженні здоров'я працівників, що реалізується через інститут соціальної відповідальності. Роботодавці мають переваги перед іншими суб'єктами

соціальної відповідальності (державою, громадськими організаціями, працівниками) по мобілізації ресурсів і організації їх використання.

Однак у відсутності зовнішніх важелів вони можуть бути схильні до соціального демпінгу [1], тому що зменшення витрат на робочу силу дає їм конкурентні переваги перед робочу силу дає їм конкурентні переваги перед іншими. Тому щоб зробити соціальну відповідальність роботодавців (СВР) ефективною необхідно надати їй універсальний характер, тобто рутинізувати

поведінку роботодавців в сфері збереження здоров'я працівників. Це можна зробити за допомогою механізмів інституціоналізації, які будуть стимулювати (добровільно або примусово) роботодавців до дій, спрямованих на збереження здоров'я працівників. Тому питання дослідження таких механізмів набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботах українських вчених активно досліджується питання формування інституту СВР і які механізми використовуються для цього. Галушко З. І. класифікує функції інститутів соціальної відповідальності бізнесу за різними рівнями економічних відносин: мега-, макро-, мезо- та макро-рівня [2]. Король С. Я. пропонує розглядати інститути соціальної відповідальності бізнесу у двох аспектах – соціальному та юридичному [3]. Смолій Л. В. виділяє організаційні і правові механізми інституціоналізації соціальної відповідальності [4]. Батченко Л. В. і Деліні М. М. виділяють в інституціональному механізмі забезпечення реалізації соціально-економічної відповідальності підприємництва в національній економіці організаційну, стимулюючу, контролюючу, правову, інформаційну та фінансову складові [5]. Роботи носять широкий, абстрактний характер, питання збереження здоров'я працівників в них не зачіпаються. Тому вважаємо за доцільне розглянути проблеми збереження здоров'я працівників з позицій формування інституту СВР і механізмів, які для цього потрібні.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження механізмів інституціоналізації соціальної відповідальності роботодавців за збереження здоров'я працівників (СВР за ЗЗП), а також виявлення тих, що можуть бути реалізовані в Україні.

У роботі використано системний і інституційний підходи, контент-аналіз, метод логічного моделювання та конструювання, графічний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі збереження здоров'я працівників розглядається з позицій СВР. СВР за ЗЗП є внутрішньою частиною корпоративної соціальної відповідальності (яка більше зосереджена на зовнішніх проблемах), концентрується в системі

соціально-трудових відносин і має змішаний характер обов'язкових (згідно із законом або за договором) і добровільних ініціатив. СВР за ЗЗП – це зобов'язання роботодавця вести себе етично у сферах охорони праці, безпеки виробництва, медичного обслуговування, формуванні екології робочого простору і здорового способу життя тощо, які сприяють накопиченню капіталу здоров'я працівників. Особливістю авторського підходу до процесів збереження здоров'я є формування інститутів кожним з господарюючих суб'єктів (індивідом, роботодавцем, державою), які управляють, контролюють фактори ризику здоров'я і таким чином зберігають, накопичують здоров'я власників [6, с.164–167].

Під СВР за ЗЗП автором розуміється зобов'язання роботодавця, спрямовані на збереження здоров'я працівників з урахуванням факторів ризику здоров'я, а саме дії роботодавця, спрямовані на :

- соціально-економічний добробут і спосіб життя працівника як носія капіталу здоров'я, що забезпечують безпеку і ефективність функціонування людського капіталу;
- на якість навколишнього середовища проживання працівника, що забезпечують екологічні параметри реалізації людського капіталу;
- на створення якісних характеристик організації надання медичної допомоги працівникам та забезпечення її якості й доступності.

Незважаючи на те, що в Україні існує історична основа для формування СВР за ЗЗП у вигляді моделі соціалістичного підприємства (де були гарантовані безпека умов праці та оздоровлення працівників забезпечувалося в санітарно-курортних закладах, пансіонатах, медико-санітарних частинах, здоров'я пунктах), в даний час дії роботодавців носять формальний характер і зосереджені в обов'язкових заходах – заробітна плата, тривалість робочого дня, відпустка, виплата компенсації тощо (фактичне забезпечення державних гарантій).

В аналітичних звітах відзначається, що «керівництву підприємств іноді простіше дати працівнику додаткову відпустку та молоко, ніж модернізувати (чи відремонтувати) витяжну вентиляцію» [7, с.20]. За результатами дослідження Васильєвої Л. В.,

Сич Д. О. в лише 48% робітників проходять медичні обстеження на підприємствах [8, с. 34–37]. Опитування офісних працівників, проведене дослідницьким центром кадрового порталу HeadHunter Україна (березень

2015 р.), свідчить про те, що 35% роботодавців взагалі не дбають про здоров'я своїх співробітників, 65% – не проводять ніяких профілактичних заходів (рис.1) [9].

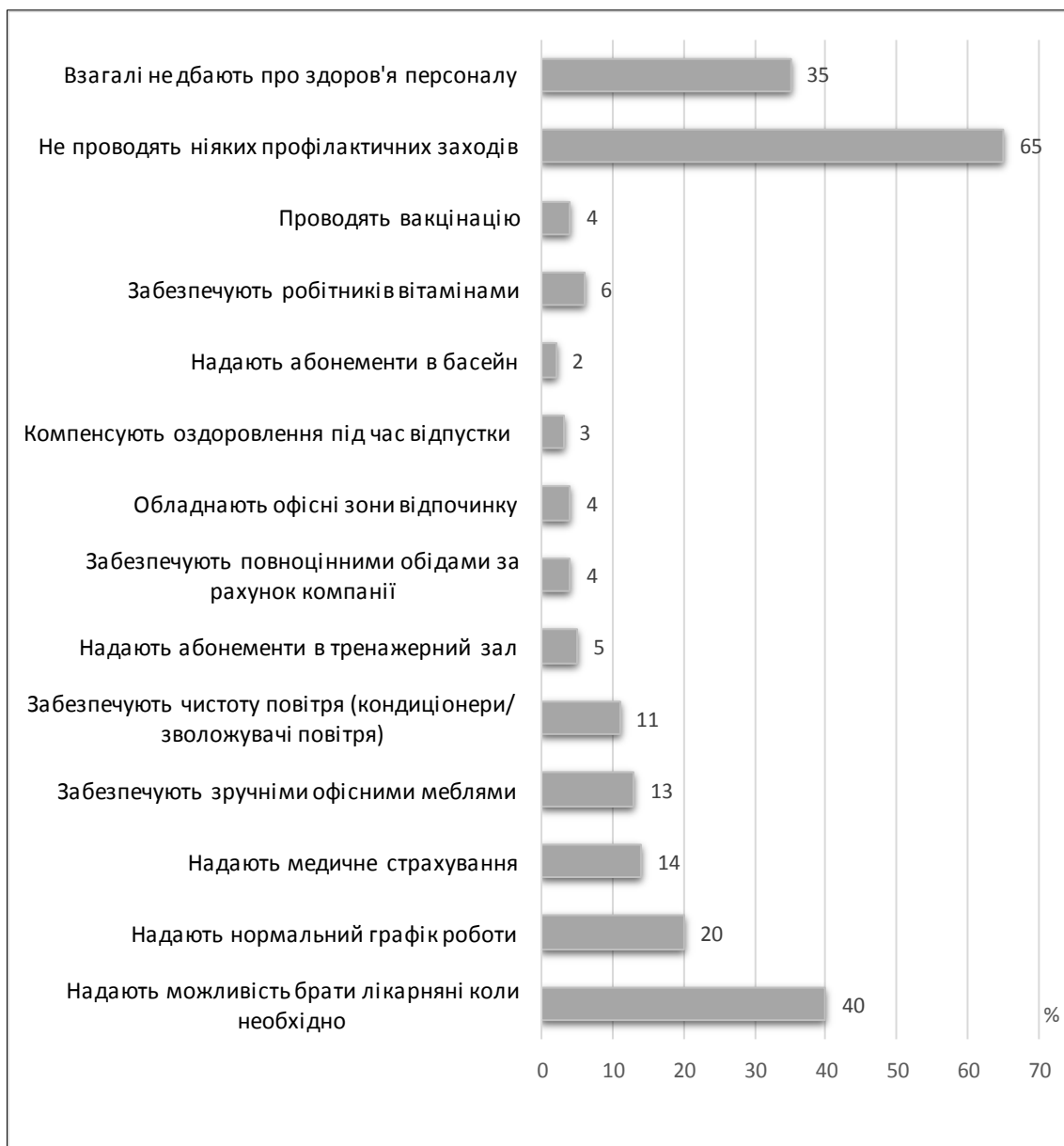


Рис. 1. Результати відповідей офісних працівників на питання, пов'язані з участю роботодавців у збереженні їх здоров'я (складено автором за [9]).

Така ситуація відбивається на здоров'ї працівників. У країні високий рівень смертності населення у порівнянні з розвиненими країнами, особливо чоловіків працездатного віку. Незважаючи на зменшення кількості зайнятих у країні, залишається високим рівень смертності від нещасних випадків – 0,3 на 1000 працюючих (2017 р.) (табл. 1), в той час як в Німеччині – 0,012, Іспанії – 0,017,

Швеції – 0,010, Англії – 0,005 (2013 р.) [10]. Збільшення кількості днів непрацездатності (з 40,1 дня у 2010 р. до 55,4 дня в 2015 р. (табл.1.)) свідчить про збільшення тяжкості наслідків нещасних випадків; в той час, як в Німеччині і в США простежується зворотна тенденція і значення цього показника перебувають на рівні 5 і 6 днів непрацездатності [10]. За оцінкою фахівців, рівень професій-

ної захворюваності не відображає реальних умов праці і динаміка профзахворюваності за останні 10 років свідчить про відсутність будь-яких закономірностей [11]. Коливання її були від 9179 випадків (4,5 на 10 тис. працюючих) в 2010 р. до 1599 (1,0 на 10 тис. працюючих) в 2016 р., 1951 (1,2 на 10 тис.

працюючих) в 2017 р. (табл.1). Відзначається незадовільна реєстрація професійних захворювань і масове приховування нещасних випадків [12, с.5.]. Залишається високим рівень інвалідності від нещасних випадків і професійної захворюваності (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників, які характеризують стан здоров'я робітників в Україні

Показники	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість потерпілих від нещасних випадків, тис. осіб	11,9	10,6	9,7	8,3	5,0	4,4	4,4	4,4
з них зі смертельним наслідком, тис. осіб	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4	0,3	0,4	0,3
Кількість днів непрацездатності на 1 потерпілого	40,1	40,8	41,0	42,6	40,4	47,7	50,2	55,4
Кількість випадків професійних захворювань серед працюючих, осіб	9179	8112	6145	5860	4352	1761	1599	1951
рівень на 10 000 працюючих	4,5	4,0	5,0	5,3	4,1	1,1	1,0	1,2
Визнано інвалідами від нещасного випадку на виробництві та профзахворювання, осіб	5117	4687	4589	4275	2206	1928	1968	2367
Кількість штатних працівників в Україні, які були відсутні на роботі через хворобу, усього, тис. осіб	4881,4	4374,3	4113,0	4038,3	3310,8	2943,1	–	–
у % до середньооблікової кількості штатних працівників	45,4	41,4	38,8	39,7	37,0	36,5	–	–
Кількість штатних працівників у промисловості, які були відсутні на роботі через хворобу, усього, тис. осіб	1901,5	1542,3	1591,2	1467,5	1379,8	1331,9	–	–
у % до середньооблікової кількості штатних працівників	59,6	54,1	56,0	52,4	49,9	49,8	–	–

Джерело: [13; 14; 15; 16; 11, с.4]

Проблеми зі здоров'ям працівників відображаються на їх роботі (абсентизм, презентизм), призводять до втрат робочого часу, витрат підприємств від нещасних випадків. У 2015 р. більше третини працівників в Україні – 36,5% від середньооблікової кількості штатних працівників або 2943,1 тис. осіб – була відсутня на роботі через хворобу, а в промисловості ця цифра склала 44,6% або 910,6 тис. осіб (табл.1). За останні роки спостерігається зростання витрат підприємств, обумовлене нещасними випадками – з 15007,2 тис. грн. в 2016 р. до 23004,1 тис. грн. в 2018 р. [13; 17]. Крім того, підприємства отримувалася збитки від пошкодження майна, тільки в 2018 р. ця сума склала більш 5,5 млрд. грн., а сума штрафів – більш 0,2 млн. грн. Роботодавці несуть втрати, пов'язані з хворобою працівників, проте не приймають радикальних заходів щодо збереження життя і здоров'я працівників. У країні

близько третини працюючих трудяться в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам [16, с.207]; не проводиться модернізація виробництв, не покращуються умови праці, більше ніж 2/3 основних виробничих фондів країни мають зношеність 60–70 %, що призводить до зростання виробничого травматизму [12].

Представлений аналіз дає підставу для наступного висновку: СВР за ЗЗП в Україні має низький рівень і носить нерівномірний і неефективний характер, що свідчить про формування інституційної пастки – інституту безвідповідальності роботодавців: дії (бездіяльність) роботодавців призводить до втрат, проте вони продовжують слідувати неефективним практикам. Причини формування інституційної пастки мають об'єктивний і суб'єктивний характер – ослаблення інститутів вищого порядку (законів етики, захисту приватної власності, інститу-

ту довіри, судової системи), а також відсутність або слабкість інституту примусу до виконання формальних норм, рентоорієнто-

вану поведінку роботодавців та ін. Щоб трансформувати інституціональну пастку необхідні механізми інституціоналізації (рис.2).



Рис. 2. Формування інституту соціальної відповідальності роботодавців за збереження здоров'я робітників (авторська розробка)

Інституціоналізація – це процес формалізації і закріплення норм та практик поведінки суб'єктів ринку, добровільних зобов'язань морально-етичного та економічного характеру і дотримання цінностей корпоративного громадянства. Інституціоналізація вважає формування нових інститутів або закріплення, стабілізацію або трансформацію вже існуючих інститутів. Мосейко Е. Е. стверджує, що «інституціоналізація СВР призведе до рутинізації поведінки роботодавців в сфері збереження здоров'я працівників: активізуються заходи щодо поліпшення умов праці; екології робочого місця, інвестиції в чисті технології (просування клієнту); почнеться взаємодія з місцевими органами влади та організаціями з питань вдосконалення надання медичної допомоги, створення власних спеціальних служб з охорони здоров'я на робочому місці» [18]. В

процесі інституціоналізації встановлюється організована взаємодія працівника та роботодавця з використанням необхідних норм і правил ведення здорового способу життя, що призводить до задоволення потреби та інтересів всіх суб'єктів ринку (працівника, роботодавця, держави) в процесі збереження здоров'я.

За твердженням Логінової Л. В. механізм інституціоналізації «надає соціально-економічним зв'язкам, які лежать в основі інститутів, упорядкований, нормативний характер, в результаті якого встановлюється певний соціальний порядок» [19, с.154]. Чубарова Т. В. під інституційними механізмами СВР розуміє «набір заходів юридичного, економічного і організаційного характеру, що забезпечують виконання роботодавцями певних соціальних норм» [20]. Тоді під механізмами інституціоналізації СВР за ЗЗП

Таблиця 2.

Класифікація механізмів інституціоналізації СВР за ЗПІ (складена автором за [2-5; 20; 22])

Критерій класифікації	Тип механізму класифікації	Заходи	Ступінь	Суб'єкти	Приклади
За способом походження	імпортовані ззовні	конвенції, стандарти, рекомендації	моральне зобов'язання	міжнародні організації	Конвенції МОП, рекомендації ВООЗ, стандарт SA 8000
	формулюються державою	Національні програми, соціально відповідальні закупівлі, соціальне партнерство	орієнтир	держави	Комплексна ініціатива «Здоров'я і праця» (Німеччина)
	що виникають на локальному рівні	колективні угоди, індивідуальні контракти	компроміс, баланс інтересів	роботодавці, профспілки, працівники	Загальнонаціональна угода по мінімальній зарплатній платі (Бельгія)
За формою існування	нормативно-правові	нормативно-правові акти	закон	держави	Кодекс законів про працю (Україна)
	організаційні	органи, установи, організації різних рівнів		роботодавці та їх асоціації	НКО «Національна бізнес-група з проблем здоров'я» (США)
	переговорні	соціальне партнерство, колективні угоди, індивідуальні контракти	компроміс, баланс інтересів	працівники, профспілки, держави	Колективні договори (Австрія)
За характером впливу на поведінку економічних суб'єктів	регулюють	податкові пільги	закон	держави	Податкові пільги для компаній, що реалізують програми зміцнення здоров'я на робочих місцях (США)
	стимулюють	призи, нагороди, субсидії, передові практики, конкурси, гранти, рейтинги конкурсів	зразки поведінки	держави	Конкурс «Зміцнення здоров'я в організації» (Чехія)
	обов'язкові	закони, соціальне страхування, трудовий кодекс, норми соціально-трудових відносин	соціальні зобов'язання	держави	Обов'язкове соціальне страхування (Франція, Німеччина)
За формою залучення в процеси заощадження здоров'я працівників	добровільні	кодекси поведінки, галузеві угоди, соціальна звітність, добровільне медичне страхування, стандарти	саморегулювання	роботодавці, асоціації роботодавців	Добровільне медичне страхування (США)
	механізми реалізовані державою	соціальне страхування, трудовий кодекс, податки, пільги, гранти, трудові практики	Закон, зразки поведінки	держави	Гранти Департаменту з зміцнення здоров'я на робочому місці (Канада)
	механізми реалізовані роботодавцем	кодекси поведінки, соціальна звітність, соціальне партнерство	компроміс, баланс інтересів	роботодавці та їх асоціації	Глобальна ініціатива зі звітності (GRI)
	механізми реалізовані профспілкою	колективні угоди	компроміс, баланс інтересів	профспілки, працівники	Генеральна угода (Казахстан)
	механізми реалізовані працівником	індивідуальні контракти	компроміс, баланс інтересів	працівники, роботодавці	Індивідуальні контракти (країни ЄС)

Таблиця 3

Обов'язкові та добровільні механізми інституціоналізації СВР за ЗЗП, які формують дії роботодавців за чинниками ризику здоров'я (складена автором з використанням [22; 23])

Тип механізму Дії роботодавця, спрямовані на фактори ризику здоров'я	Механізми інституціоналізації СВР за ЗЗП за формою залучення в процесі збереження здоров'я	
	обов'язкові	добровільні
Дії роботодавця, спрямовані на соціально-економічний добробут і спосіб життя працівника як носія капіталу здоров'я	Національна програма зміцнення здоров'я на робочому місці (Німеччина, Польща, Молдова) . Соціальне страхування . Закони, що визначають: – соціальні та трудові стандарти (мінімальний розмір заробітної плати, тривалість робочого дня, відпустки тощо); – вартість людського життя Податкові пільги, які мотивують роботодавців до впровадження програм зміцнення здоров'я (Німеччина, США) . Державній соціально-гігієнічний моніторинг умов праці та стану здоров'я працівників у ризиконебезпечних галузях.	Кодекси поведінки. Галузеві угоди . Соціальна звітність. Стандарти. Колективні угоди. Соціально відповідальні закупівлі. Тиражування кращих практик Система грантів, що забезпечує на конкурсній основі фінансове сприяння роботодавцям, які реалізують програми з оздоровлення працівників (Польща, Сінгапур, Канада) . Конкурси, що виявляють і заохочують підприємства, які приділяють підвищену увагу умовам праці та стану здоров'я персоналу (Сінгапур, Чеська Республіка, США) .
Дії роботодавця, які забезпечують екологічні параметри реалізації ЧК	Нормативно-правові акти, що встановлюють: – вимоги до належного облаштування робочих місць, виробничих, санітарно-побутових та інших приміщень на підприємств, безпечного використання працівниками засобів праці (тобто будь-яких машин, механізмів, пристроїв, устаткування, транспортних засобів, які застосовуються під час роботи); – пільги, компенсації для працівників, які працюють у шкідливих умовах праці.	Стандарти з екологічної безпеки. Соціальна звітність. Конкурси. Рейтинги. Кодекси поведінки.
Дії роботодавця, що характеризують організацію надання медичної допомоги , працівникам забезпечують її якість і доступність	Нормативно-правові акти, що встановлюють обов'язкові медичні огляди, диспансеризацію для певної категорії працівників . Введення обов'язкового медичного страхування .	Добровільне медичне страхування. Програми сприяння організації служб охорони здоров'я на робочому місці (медико-санітарні частини, профілакторії, здоролупункти). Співфінансування пілотних програм укріплення здоров'я, які здійснюються приватними компаніями (Північна Ірландія).
[Існують в Україні на постійній основі]		Існують у світовій практиці

Існують в Україні в оди-
ничних випадках

будемо розуміти заходи нормативно-правового, організаційно-економічного та інформаційного характеру, що сприяють рутинізації дій роботодавців щодо збереження здоров'я працівників.

Перша класифікація інституційних механізмів соціальної відповідальності стосовно бізнесу була дана К. Ерроу, який виділяв законодавче регулювання, оподаткування, громадянську відповідальність і етичний код [21]. В роботі [20, с.37], виходячи з взаємин з іншими суб'єктами соціальної відповідальності, пропонуються наступні механізми інституціоналізації СВР: обов'язкові, що стимулюють, що регулюють, заохочувальні, переговорні, добровільні, рамкові.

Спираючись на результати попередників, у нашому дослідженні представимо власну класифікацію механізмів інституціоналізації СВР за ЗЗП, акцентуючи увагу на ті, які активізують дії роботодавців у питаннях збереження здоров'я працівників (табл.2). Побудована таким чином класифікація полегшує прийняття управлінських рішень щодо суб'єкта, об'єкта, змісту соціальної відповідальності та її забезпечення.

З наведеної вище класифікації механізмів інституціоналізації СВР за ЗЗП найбільш інформативною і продуктивною ознакою є поділ за формою залучення в процеси збереження здоров'я; такий поділ дозволяє виявити наявність даних механізмів в країні і ступінь їх впливу на дії роботодавців. У таблиці 3 представлені ці механізми інституціоналізації, що формують дії роботодавців за такими чинниками ризику здоров'я.

З таблиці 3 вбачається слабку розвиненість в Україні добровільних механізмів інституціоналізації; в той же час існуючі обов'язкові механізми, представлені у вигляді нормативно-правових актів, не відповідають світовим вимогам і стандартам, окрім ключові поняття в них не мають чіткого визначення. Наприклад, у Законі України «Про охорону праці» визначено обов'язки роботодавця, але не визначена відповідальність роботодавця за невиконання вимог законодавства з охорони праці [12, с.8]; в Генеральній угоді не визначені чіткі, конкретні заходи щодо забезпечення соціального партнерства, сторони угоди не несуть відповідальності за

виконання рекомендацій, що містяться в ній [23]), тому їх дієвість є малоефективною.

Серед існуючих в міжнародній практиці обов'язкових механізмів інституціоналізації СВР за ЗЗП слід виділити законодавчо встановлену вартість людського життя, що в країнах з розвинутою ринковою економікою є механізмом стимулювання роботодавців до безпечної і нешкідливої праці. Розмір компенсації за загибель людини в результаті нещасного випадку на виробництві або транспорті з вини роботодавців або перевізників в США становить в середньому 3 млн. дол., в Португалії та Іспанії – 400 тис., в інших європейських країнах – до 1 млн. Після затвердження подібних компенсацій середня тривалість людського життя в цих країнах зросла з 72 до 79 років [10; с.118]. В Україні встановлена несумірна «ціна» життя постраждалих в результаті нещасних випадків, аварій, а також аварій на небезпечних виробничих об'єктах – одноразову виплату в разі смерті потерпілого – 100 розмірів прожиткового мінімуму – це 210 200 грн. в 2020 р., що відбивається на середній тривалості життя в країні – 71,76 років (2018 р.).

Також необхідно відзначити важливість механізмів інституціоналізації програм зміцнення здоров'я на робочому місці (обов'язкові – податкові пільги, добровільні – гранти, конкурси), висока ефективність яких продемонстрована в роботі американських вчених [24]: за даними дослідження, реалізація таких програм призвела до скорочення втрат, зумовлених відсутністю працівників на роботі в 2 рази і більше в порівнянні з вартістю програми, а витрати на медичне страхування на 1 працюючого знизилися в 2,5 рази. В Україні такі програми не отримали розвитку, хоча їх ефективність і необхідність очевидні.

Висновки. В роботі запропоновано шлях подолання суперечності, що існує між потребою роботодавців у капіталі здоров'я працівників і пасивною участю роботодавців у заходах по його відтворенню, яке зумовлене об'єктивними і суб'єктивними причинами. Для цього автором використаний інституціональний підхід. Представлені механізми інституціоналізації є інструментами трансформації існуючої інституційної паст-

ки (інституту безвідповідальної поведінки роботодавців) і формування інституту СВР за ЗЗП. Запропонована класифікація механізмів інституціоналізації СВР за ЗЗП показує складність інституційного аналізу процесів збереження здоров'я, обумовлених багатосферністю (соціально-трудові відносини, фактори ризику здоров'я) і суб'єктно-об'єктної специфічністю (держава, роботодавці, працівники) функціонування інституту СВР за ЗЗП, а їх різноманіття ставить проблему забезпечення взаємодії між ними в інтересах наступності, щоб уникнути як дублювання, так і випадіння тих чи інших питань з регулювання. Встановлено слабку розвиненість добровільних механізмів інституціоналізації СВР за ЗЗП та неефективність обов'язкових. Показана доцільність впровадження в Україні таких механізмів інституціоналізації як законодавчо встановлена вартість людського життя і заходів щодо впровадженню програм зміцнення здоров'я на робочому місці.

Література

1. Bernaciak M. Market Expansion and Social Dumping in Europe. 2015, p.23-44. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/319416980_Market_Expansion_and_Social_Dumping_in_Europe/citation/downloadpe
2. Галушка З. І. Інституціоналізація соціальної відповідальності бізнесу: механізми становлення / З. І. Галушка // Научные труды ДонНТУ. – Серия: экономическая. – 2014. – №1. – С. 90–98.
3. Король С. Я. Інституційний підхід до соціальної відповідальності бізнесу / С. Я. Король // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 3 – С. 42–55.
4. Смолій Л. В. Інституціоналізація соціальної відповідальності в Україні / Л. В. Смолій // Глобальні та національні проблеми економіки, 2015. – №4. – С. 26–30.
5. Батченко Л. В. Інституційний механізм забезпечення соціально-економічної відповідальності підприємництва в національній економіці / Л. В. Батченко, М. М. Деліні // Ефективна економіка. – 2016. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6275>
6. Оганезова А. В. Формирование здоровьесориентированной экономики в условиях инновационного развития: противоречия и гипотезы их разрешения // Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 1 грудня 2018 р.), Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2018. – 236 с.
7. Альтернативна доповідь про виконання Україною Європейської соціальної хартії (переглянутої) // Доповідь подається Українською Гельсінською спілкою з прав людини, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Alternative-Report-ESCR-19.12_ukr.pdf
8. Васильєва Л. В. Дослідження стану охорони праці на підприємстві шляхом використання онлайн-анкетування / Л. В. Васильєва, Д. О. Сич // Проблеми охорони праці, промислової та цивільної безпеки: Збірник матеріалів П'ятнадцятої Всеукраїнської науково-методичної конференції (з участю студентів), м. Київ, 14–15 листопада 2016 р. – К. : НТУУ «КПІ», 2016. – 367 с.
9. Украинских работодателей не волнует здоровье сотрудников – медицинское страхование есть только у 14% работников // Фориншурер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forinsurer.com/news/15/08/20/32837>
10. Поздняков А. Н. Стимулирование работодателей к безвредному и безопасному труду / А. Н. Поздняков // Вестник Томского государственного университета. Экономика, 2017. – № 39. – С. 109–121. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/stimulirovanie-rabotodateley-k-bezvrednomu-i-bezopasnomu-trudu>
11. Нагорна А. М. Медико-соціальні та демографічні детермінанти формування трудового потенціалу в Україні / А. М. Нагорна // Український журнал з проблем медицини праці. – 2018. – 2(55). – С. 3–19.
12. Таїрова Т. М. Проблемні питання охорони праці в Україні / Т. М. Таїрова // Проблеми охорони праці в Україні. – 2016. – №32. – С. 3–15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pop_2016_32_3
13. Травматизм на виробництві у 2016 році : Статистичний збірник / Держстатслужба України. – К., 2017. – 105 с.
14. Травматизм на виробництві у 2017 році : Статистичний збірник / Держстатслужба України. – К., 2018. – 132 с.
15. Соціальний захист населення України : Статистичний збірник / Держстатслужба України. – К. : Держаналітінформ, 2014. – 130 с.
16. Праця України у 2015 році: Статистичний збірник / Держстатслужба України. – К., 2015. – 312 с.
17. Травматизм на виробництві в Україні у 2018 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/arch_travm_na_vyrob.htm
18. Мосейко Е. Е. Институционализация капитала здоровья как системы его отношений по поводу его воспроизводства / Е. Е. Мосейко // Бизнес, образование, право. Вестник Волгоградского института бизнеса, 2012. – 3(20). – С. 44–49. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-institutsionalizatsii-kapitala-zdorovyya>
19. Логинова Л. В. Механизм институционализации интересов: сущность и роль в модернизации общества / Л. В. Логинова // Философия и общество. 2008. – №4(52). – С. 148–157. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm>

institutsionalizatsii-interesov-suschnost-i-rol-v-modernizatsii-obschestva

20. Чубарова Т. В. Социальная ответственность работодателей и ее современная роль в формировании социальной политики в России: автореф. дис. ... д-ра экон. наук. / Т. В. Чубарова – М., 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/sotsialnaya-otvetstvennost-rabotodatelei-i-ee-sovremennaya-rol-v-formirovanii-sotsialnoi-pol>

21. Arrow K. J. Social Responsibility and Economic Efficiency / K. J. Arrow // *Public Policy*, vol XXI. Summer 1973. № 3. Retrieved from: <http://www.arrunada.org/Files/T/gom1/Arrow%201973%20Social%20Responsb%20%20&%20Econ%20Effccy.pdf>

22. Зосимова Л. С. Роль государства в развитии программ укрепления здоровья на рабочем месте / Л. С. Зосимова, Н. А. Хоркина, А. М. Калинин // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 4. – С. 69–94.

23. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків / О. А. Грішнова, Г. Ю. Міщук, О. О. Олійник. – Рівне : НУБГП, 2014. – 216 с.

24. Health Cost Containment and Efficiencies. NCSL Briefs for State Legislators. 2010 October;13. Retrieved from: <https://www.ncsl.org/documents/health/IntroandBriefsCC-16.pdf>
<http://www.ncsl.org/documents/health/IntroandBriefsCC-16.pdf>

References

1. Bernaciak, M. (2015). Market Expansion and Social Dumping in Europe. 23-44 Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/319416980_Market_Expansion_and_Social_Dumping_in_Europe/citation/downloadpe

2. Halushka, Z.I. (2014). Instytutstionalizatsiia sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu: mekhanizmy stanovlennia. Nauchnye trudy DonNTU, Ser. Ekonomicheskaya, (1), 90-98.

3. Korol, S.I. (2013). Instytutsiyni pidkhdid do sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu. Visnyk KNTEU, (3), 42-55.

4. Smoliy, L.V. (2015). Instytutstionalizatsiia sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, (4), 26-30.

5. Batchenko, L.V., & Delini, M.M. (2016). Instytutsiyni mekhanizm zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoi vidpovidalnosti pidpriemnytstva v natsionalniy ekonomitsi. Efektyvna ekonomika, (4), Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6275>

6. Oganezova, A.V. (2018). Formirovanie zdorovieorientirovannoy ekonomiki v usloviyakh innovatsionnogo razvitiya: protivorechiya i gipotezy ikh razresheniya. Proceedings from MIIM '18: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiya «Tendentsii rozvytku ekonomiki u 2018 rotsi: analitichniy ta teoretykometodologichniy aspekty». (pp. 164-167). Odesa: ONU im. I.I. Mechnikova.

7. Alternatyvna dopovid pro vykonannya Ukrainoiu Yevropeiskoi sotsialnoi khartii (perehlyanutoi) (2016). Dopovid podaietsia Ukrainskoiu Helsinskoiu spilkoiu z prav liudyny. Retrieved from https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Alternative-Report-ESCR-19.12_ukr.pdf

8. Vasylieva, L.V., & Sych, D.O. (2016). Doslidzhennia stanu okhorony pratsi na pidpriemstvi shliakhom vykorystannia onlain-anketuvannia. Proceedings from MIIM '16: Vseukrainskoi naukovometodychnoi konferentsii (z uchastiu studentiv) «Problemy okhorony pratsi, promyslovoi ta tsyvilnoi bezpeky». (pp. 34-37). K.: NTUU «KPI», 2016.

9. Ukrainskikh rabotodateley ne volnuet zdorovie sotrudnikov – meditsinskoe strakhovanie est tolko u 14% rabotnikov. (2015). Retrieved from <https://forinsurer.com/news/15/08/20/32837>

10. Pozdnyakov, A.N. (2017). Stimulirovanie rabotodateley k bezvrednomu i bezopasnomu trudu. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika, (39), 109-121. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/stimulirovanie-rabotodateley-k-bezvrednomu-i-bezopasnomu-trudu>

11. Nahorna, A.M. (2018). Medyko-sotsialni ta demohrafichni determinanty formuvannia trudovoho potentsialu v Ukraini. Ukrainsky zhurnal z problem medytsyny pratsi, 2(55), 3-19.

12. Tairova, T.M. (2016). Problemni pytannia okhorony pratsi v Ukraini. Problemy okhorony pratsi v Ukraini – Labor Protection Problems in Ukraine, 32, 3-15. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pop_2016_32_3

13. Travmatyzm na vyrobnytstvi v Ukraini u 2016 rotsi. Statystychnyy zbirnyk. (2017). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv.

14. Travmatyzm na vyrobnytstvi v Ukraini u 2017 rotsi. Statystychnyy zbirnyk. (2018). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv.

15. Sotsialnyy zakhyst naselennia Ukrainy: Statystychnyy zbirnyk. (2018). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.

16. Pratsia Ukrainy u 2015 rotsi (2015): Statystychnyy zbirnyk. (2016). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv.

17. Travmatyzm na vyrobnytstvi v Ukraini u 2018 rotsi. Statystychnyy zbirnyk. (2019). Retrieved from http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/a_rch_travm_na_vyrob.htm

18. Moseyko, E.E. (2012). Institutsializatsiya kapitala zdoroviyia kak sistemy ego otnosheniy po povodu ego vosproizvodstva. Biznes, obrazovanie, pravo. Vestnik Volgogradskogo instituta biznesa, 3(20), 44-49.

19. Loginova, L.V. (2008). Mekhanizm institutsionalizatsii interesov: sushchnost i rol v modernizatsii obshchestva. Filosofiya i obshchestvo, 4(52), 148-157. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/mekhanizm-institutsionalizatsii-interesov-suschnost-i-rol-v-modernizatsii-obschestva>

20. Chubarova, T.V. (2013). Sotsialnaya otvetstvennost rabotodateley i ee sovremennaya rol v formirovanii sotsialnoy politiki v Rossii. Extended

abstract of Doctor's thesis. Retrieved from <https://www.disscat.com/content/sotsialnaya-otvetstvennost-rabotodatelei-i-ee-sovremennaya-rol-v-formirovanii-sotsialnoi-pol>

21. Arrow, K.J. (1973). Social Responsibility and Economic Efficiency. Public Policy, XXI, 3. Retrieved from

<http://www.arrunada.org/Files/T/gom1/Arrow%201973%20Social%20Responsb%20%20&%20Econ%20Effccy.pdf>

22. Zosimova, L.S., Khorkina, N.A., & Kalinin, A.M. (2014). Rol gosudarstva v razvitii programm

ukrepleniya zdorovya na rabochem meste. Voprosy gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya, (4), 69-94.

23. Hrishnova, O.A., Mischuk, H.Yu., & Oliynyk, O.O. (2014). Sotsialna vidpovidalnist u trudovykh vidnosynakh: teoriia, praktyka, rehuliuivannia ryzykiv. Rivne: NUVHP.

24. Health Cost Containment and Efficiencies. NCSL Briefs for State Legislators. 2010 October; 13. Retrieved from <http://www.ncsl.org/documents/health/IntroandBriefsCC-16.pdf>

МЕХАНИЗМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РАБОТОДАТЕЛЕЙ ЗА СОХРАНЕНИЕ ЗДОРОВЬЯ РАБОТНИКОВ В УКРАИНЕ

*А. В. Оганезова, к. э. н., доцент, Харьковская медицинская академия
последипломного образования*

В статье предложены пути преодоления противоречия, существующего между потребностью работодателей в капитале здоровья работников и пассивным их участием в мероприятиях по его воспроизводству. Обоснована необходимость использования механизмов институционализации для формирования социальной ответственности работодателей в условиях низкого уровня здоровья работников в Украине. Под механизмами институционализации социальной ответственности работодателей за сохранение здоровья работников автор понимает меры нормативно-правового, организационно-экономического и информационного характера, способствующие рутинизации действий работодателя по сохранению здоровья работников.

Разработана классификация механизмов институционализации социальной ответственности работодателей за сохранение здоровья работников, в которой основой является взаимоотношения с другими субъектами социальной ответственности. Ее отличием является выделение пяти групп признаков относительно: характера воздействия на поведение экономических субъектов, формы привлечения в процессы сохранения здоровья, субъектов реализации, формы существования, способа происхождения механизмов институционализации, использование которых повышает качество проведения мониторинга его функционирования и, одновременно, упорядочивает представление о формах и содержании взаимодействия субъектов. Представленные механизмы институционализации признаны инструментами трансформации существующей институциональной ловушки (института безответственного поведения работодателей) и формирования института социальной ответственности работодателей за сбережение здоровья работников.

Рассмотрены обязательные и добровольные механизмы институционализации социальной ответственности работодателей за сохранение здоровья работников, которые формируют действия работодателей по факторам риска здоровья. Установлена слабая развитость добровольных механизмов и неэффективность обязательных их форм в Украине. Показана целесообразность внедрения таких механизмов институционализации, как законодательно установленная стоимость человеческой жизни и меры по внедрению программ укрепления здоровья на рабочем месте.

Ключевые слова: социальная ответственность работодателей, институционализация, механизм институционализации, институциональная ловушка, здоровья работников, классификация.

MECHANISMS OF INSTITUTIONALIZING THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF EMPLOYERS FOR PRESERVATION OF EMPLOYEES' HEALTH IN UKRAINE

*A. V. Oganezova, Ph. D (Econ), Associate Professor,
Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education*

The article proposes a way of overcoming the contradiction that exists between employers' need for employees' health capital and employers' passive participation in measures for its reproduction, which is caused by objective and subjective reasons. The necessity of using institutionalization mechanisms for forming the social responsibility of employers in conditions of low level of employees' health in Ukraine is substantiated. The mechanisms of institutionalization of social responsibility of employers for the protection of employees' health is presented as the measures of legal, organizational, economic and informational nature that contribute to the routine of the employer's actions in order to preserve employees' health.

The classification of the mechanisms of institutionalization of employers' social responsibility for preserving employees' health is based on the relationships with other subjects of social responsibility. Its difference is the selection of five groups of features regarding: the nature of influence on the behavior of economic entities, the form of involvement in the processes of preserving the health of the entities, the form of existence, the method of origin of mechanisms of institutionalization, the use of which improves the quality of monitoring its functioning, as well as formulating the idea of the forms and content of the interaction of subjects. The mechanisms of institutionalization are instruments of transformation of the existing institutional trap (institute of irresponsible behavior of employers) and formation of the institute of social responsibility of employers for preserving the health of employees.

Obligatory and voluntary mechanisms of institutionalization of the social responsibility of employers for preserving the health of workers, which form the actions of employers on the factors of health risk, are considered; weak development of voluntary mechanisms and inefficiency of mandatory mechanisms in Ukraine are pointed out. The expediency of introducing such institutionalization mechanisms as the legislatively established cost of human life and measures for the implementation of workplace health promotion programs are demonstrated.

Keywords: social responsibility of employers, institutionalization, mechanism of institutionalization, institutional trap, employees' health, classification.

Надійшла до редакції 18.12.19 р.

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОСТІ НА ОСНОВІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ «ДЕРЖАВА - ЗАКЛАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ - ПРОМИСЛОВІСТЬ»

*О. Я. Колешчук, к. е. н., доцент, Національний університет «Львівська політехніка»,
orest.y.koleshchuk@lpnu.ua, orcid.org/0000-0001-8995-5206*

У статті визначено, що в даний час головним вектором у розвитку освіти є співпраця закладів вищої освіти з підприємствами та державою. Поняття «якість освіти» не закріплено законодавчо, а в різноманітті існуючих трактувань даного поняття практично відсутня його соціальна спрямованість. Сучасний же етап історичного розвитку пред'являє до випускників закладів вищої освіти нові, більш високі вимоги. Для роботодавців вже є недостатніми тільки формальні показники: наявність вищої освіти і спеціалізація. Сучасне суспільство і виробництво потребує висококваліфікованих професіоналів з творчим підходом до роботи, інтелектуально-креативно-інноваційним мисленням, багатим ресурсом знань, практичних навичок роботи і вмінням працювати в колективі.

Обґрунтовано, що розвинені країни сьогодні переходять до економіки знань, коли ключовим фактором конкурентоспроможності держави стає поширення в національних інноваційних системах нових знань і технологій. Це робить актуальним розгляд нових концепцій ефективної взаємодії інститутів національної інноваційної системи. Визначено процес формування ефективності взаємодії закладів вищої освіти, промисловості та держави. Основи нової концепції взаємодії закладів вищої освіти, промисловості та держави полягають в тому, що, з одного боку, в системі інноваційності домінуюче становище починають займати заклади вищої освіти, відповідальні за створення нового знання, а з іншого - важливості набуває мережевий характер взаємодії учасників процесу інноваційності в рамках «стратегічних інноваційних мереж», де відбуваються перетин трьох множин відносин (внутрішньофірмових, внутрішньодержавних і внутрішньоуніверситетських) і створюються гібридні інституціональні форми, що знижують невизначеність зовнішнього середовища.

Виокремлено фактори, що компенсують дисбаланси взаємодії закладів вищої освіти, промисловості та держави, форми об'єднань закладів вищої освіти, промисловості та держави, а також основні функції закладів вищої освіти в економіці знань. Визначено, що стрімкий розвиток наукомістких виробництв, скорочення циклів відновлення промислового устаткування і перепідготовки кадрів, прискорення впровадження інноваційних наукових розробок в масове виробництво – все це висуває нові вимоги до науки, освіти і промисловості: вони не можуть більше ефективно розвиватися й адаптуватися до змін ізольовано, незалежно один від одного.

Ключові слова: інноваційність, заклади вищої освіти, держава, промисловість, розвиток, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. В даний час головним вектором у розвитку освіти є співпраця закладів вищої освіти з підприємствами та державою. Поняття «якість освіти» не закріплено законодавчо, а в різноманітті існуючих трактувань даного поняття практично відсутня його соціальна спрямованість. Сучасний же етап історичного розвитку пред'являє до випускників закладів вищої освіти нові, більш високі вимоги. Для роботодавців вже недо-

статні тільки формальні показники: наявність вищої освіти і спеціалізація. Сучасне суспільство і виробництво потребує висококваліфікованих професіоналів з творчим підходом до роботи, інтелектуально-креативно-інноваційним мисленням, багатим ресурсом знань, практичних навичок роботи і вмінням працювати в колективі.

Однак, розрив взаємозв'язків між закладами вищої освіти, підприємствами та

державою, недостатній моніторинг динаміки ринку праці, повільне оновлення ресурсної бази закладів вищої освіти в результаті недостатнього державного фінансування закладів вищої освіти, слабка зацікавленість студентів у здобутті освіти призводить до зниження якості підготовки випускників закладів вищої освіти. Все це свідчить про необхідність соціальної взаємодії закладів вищої освіти з ринком праці, державними структурами і громадськими організаціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями забезпечення розвитку інноваційності займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Р. Акофф [1], Р. Білик [2], О. Гарафонова [4], І. Єгоров [5], С. Ковальчук [6], В. Прохорова [7], Л. Федулова [8] В. Чобіток [9], Н. Чухрай [10] та інших.

Аналіз цих робіт свідчить про те, що вимагають подальших досліджень питання пов'язані з забезпеченням розвитку інноваційності на основі взаємозв'язку «держава – заклади вищої освіти – промисловість».

Формулювання мети статті. Метою даної статті є обґрунтування інституційного забезпечення розвитку інноваційності на основі взаємозв'язку «держава – заклади вищої освіти – промисловість» в сучасних турбулентних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвинені країни сьогодні переходять до економіки знань, коли ключовим фактором конкурентоспроможності держави стає поширення в національних інноваційних системах нових знань і технологій. Це робить актуальним розгляд нових концепцій ефективної взаємодії інститутів національної інноваційної системи.

У цих умовах акценти в управлінні інноваційності зміщуються в сторону взаємодій між учасниками національних інноваційних систем (університетами, бізнесом і державою) і розглядаються інтерактивні процеси в створенні, поширенні і використанні знань, зростає значення умов, регламентів і політики, в рамках яких функціонують інноваційні системи.

Взаємодія – це філософська категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого.

Це універсальна форма руху, розвитку, визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Під взаємодією розуміють також вплив різних предметів, явищ дійсності один на одного, що обумовлює зміни в них; взаємну підтримку і взаємний зв'язок явищ. У всіх цих висловлюваннях підкреслюється, що в основі взаємодії лежить функціональний зв'язок, який встановлюється між різними щодо відокремленими об'єктами, суб'єктами, явищами та взаємодія завжди передбачає деяку спільність між суб'єктами, самі вони (об'єкти, суб'єкти, явища) знаходяться в русі і взаємозв'язку.

Взаємодія – це особливі організаційно-економічні відносини між господарюючими суб'єктами, що формуються на основі системи багаторазово повторюваних взаємозв'язків обмінного, передавального, конкурентного і об'єднавчого типу. Результатом такої взаємодії є утворення системи господарюючих суб'єктів, що характеризується властивостями інтегрованої системи. Класифікація видів взаємодії закладів вищої освіти, промисловості, держави та результат від такої взаємодії наведено на рис.1.

Дані результати взаємодії господарюючих суб'єктів можуть бути відстрочені в часі, тобто пов'язані з впливом ризиків, реалізація яких може мати негативне значення. Відповідно, узагальнюючи і застосовуючи вищевикладене до нашого предмету дослідження, можна розглядати взаємодію закладів вищої освіти, промисловості і влади з метою розвитку як складноорганізовану і багаторівневу систему, елементами якої є органи управління, бізнес-сектор і заклади вищої освіти, які вступають в особливі організаційно-економічні відносини з приводу розвитку людського капіталу та інноваційності, стимулювання розвитку нових форм промисловості і податкових надходжень тощо.

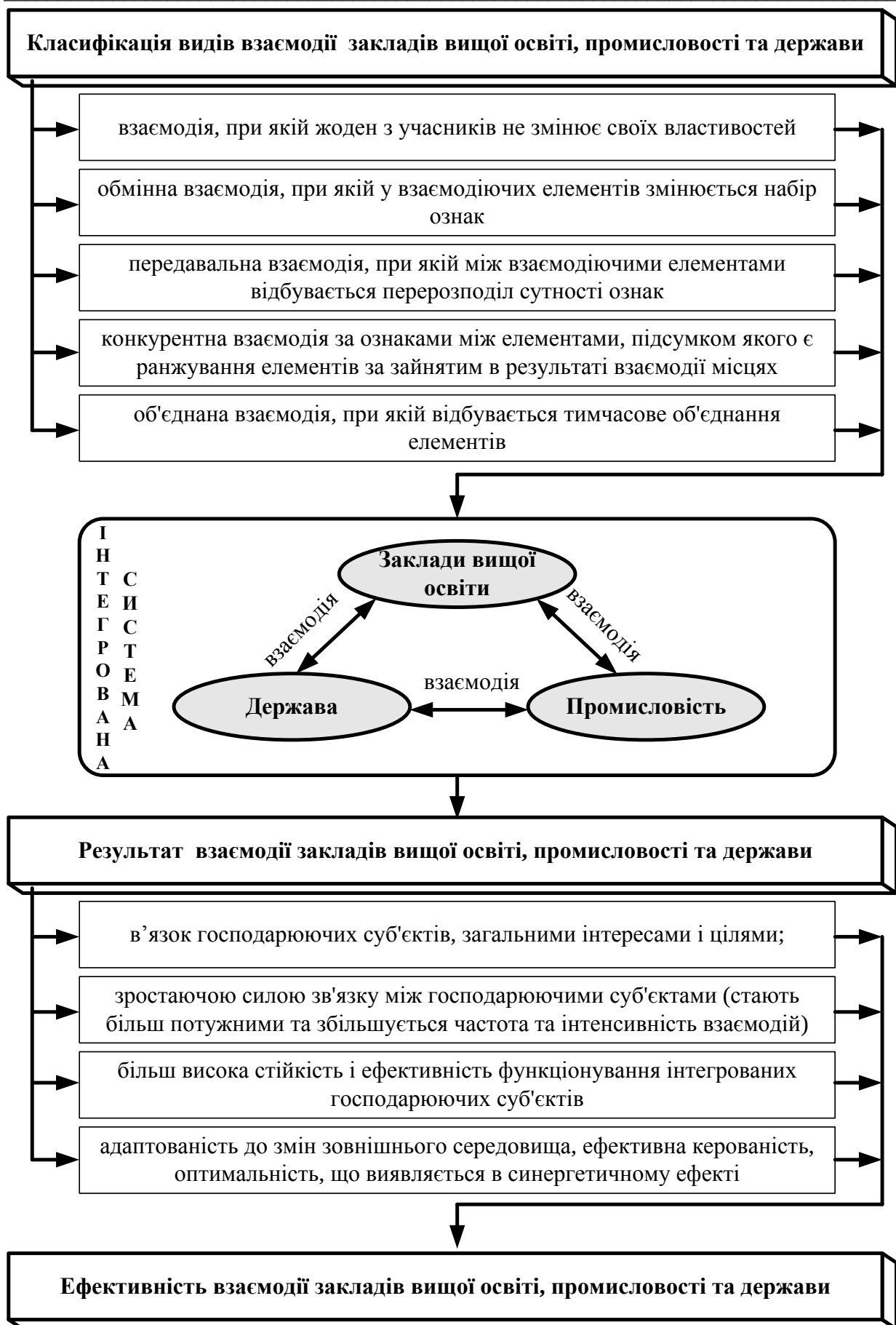


Рис. 1. Ефективність взаємодії закладів вищої освіти, промисловості та держави

Основи нової концепції взаємодії закладів вищої освіти, промисловості і держави полягають в тому, що, з одного боку, в системі інноваційності домінуюче становище починають займати заклади вищої освіти, відповідальні за створення нового знання, а з іншого боку, важливий мережевий характер взаємодії учасників процесу інноваційності в рамках «стратегічних інноваційних мереж», де відбуваються перетини трьох множин відносин (внутрішньофірмових, внутрішньодержавних і внутрішньоуніверситетських) і створення гібридних інституціональних форм, що знижують невизначеність зовнішнього середовища. Механізм взаємодії виглядає наступним чином. На початковому етапі генерації знань взаємодіють влада і заклади вищої освіти.

Заклади вищої освіти проводять дослідження і розробки, стають в такій ситуації найважливішим ресурсом для процесу інноваційності. Далі, в ході трансферу технологій, заклади вищої освіти співпрацюють з промисловістю, відповідно, на ринок виводиться результат спільної роботи закладів вищої освіти, влади та бізнесу.

В результаті змін, що відбуваються в структурі економіки і суспільства, значно змінюється роль держави. Вона більше не грає домінуючу роль в процесі інноваційності, тому що не здатна створювати знання, хоча й несе відповідальність за організацію їх виробництва, оскільки знання є суспільним благом. Але держава, незважаючи на те, що не має можливості «легального примусу» в процесі інноваційності, продовжує залишатися в ньому головним координатором. Це означає, що інноваційна політика в нових, більш гнучких формах продовжує залишатися найважливішою сферою відповідальності держави. Інноваційна політика держави в кінцевому підсумку зводиться до формування взаємозв'язку між учасниками процесу інноваційності. Втручання держави в процеси інноваційності викликано необхідністю створення стимулів до інновацій, які не генерує в достатній мірі ринкове середовище. Важливим є компенсація дисбаланси, які обумовлюють наступні фактори, що наведено на рис.2.



Рис. 2. Фактори, що компенсують дисбаланси взаємодії закладів вищої освіти, промисловості та держави

Другий важливий учасник розглянутої взаємодії – заклади вищої освіти, які є не єдиними представниками сфери науки і інститутами національної інноваційної системи з виробництва та розповсюдження знань. Інші заклади освіти, НДІ, високотехнологічні компанії, виробничі об'єднання і структури, органи влади, культурні установи також генерують нові знання в своїх напрямках. Однак, центром цієї діяльності є заклади вищої освіти як єдиний інститут, який формує наукові кадри, що генерують інновації для всіх інших секторів економіки.

В останні десятиліття відбулися істотні зміни характеру взаємовідносин закладів вищої освіти зі споживачами їхніх продуктів і послуг. До освітньої та дослідницької функцій закладів вищої освіти, які традиційно вважаються основними, додалася ще й функція служіння спільноті, що виникла як відповідь вищих навчальних закладів на потреби регіонів. Сьогодні все більше соціальних суб'єктів бере участь в процесах розвитку вищої освіти, кардинально змінюючи характер взаємовідносин науки з суспільством. Основні функції закладів вищої освіти в економіці знань наведено на рис. 3.



Рис. 3. Основні функції закладів вищої освіти в економіці знань

Третій учасник взаємодії – це промисловість. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що саме завдяки взаємодії з промисловістю багато закладів вищої освіти перетворилися на науково-інноваційні центри, залучивши до своєї діяльності промислові, дослідницькі і торгові підприємства і перетворившись в консолідуючу силу, що об'єднує інтереси численних партнерів. Форми сучасної взаємодії між закладами вищої освіти, промисловістю і державою представлено на рис. 4.

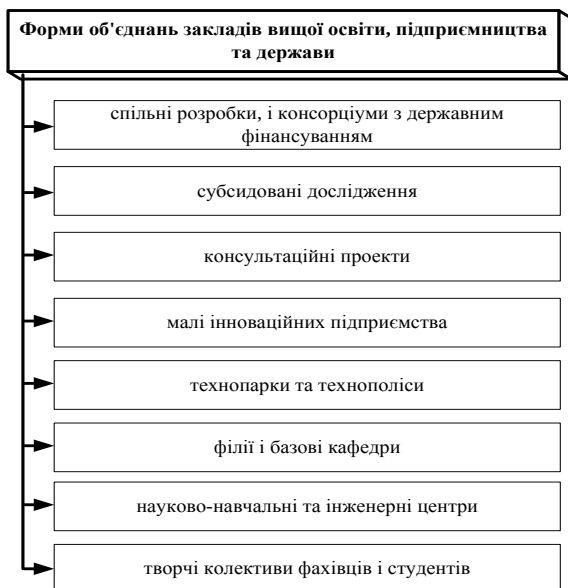


Рис. 4. Форми об'єднань закладів вищої освіти, промисловості та держави

Мотивація бізнесу до довгострокової взаємодії з освітніми установами пов'язана із підготовкою та перепідготовкою кадрів, використанням аналітичних і дослідницьких розробок, інтелектуального ресурсу закладів вищої освіти для підвищення кваліфікації співробітників підприємства. Все це створює додаткові передумови для розвитку економіки вже на національному та світовому рівнях. Таким чином, в рамках вищезазначених аспектів формуються національні особливості процесу інноваційності, однак, комплексної взаємодії між ними немає. Існує необхідність підвищення ефективності інноваційної системи, що сприяє розвитку інтеграційних процесів між усіма її учасниками. Для ефективної реалізації інструментів державної політики необхідне формування нової моделі взаємовідносин тріади «державна – наука – бізнес» в інноваційній системі на принципах моделі «потрійної спіралі».

Досвід генерування ринкових інноваційних систем в країнах з перехідною економікою показує, що їх організація повинна відбуватися за трьома основними напрямками (рис. 5).

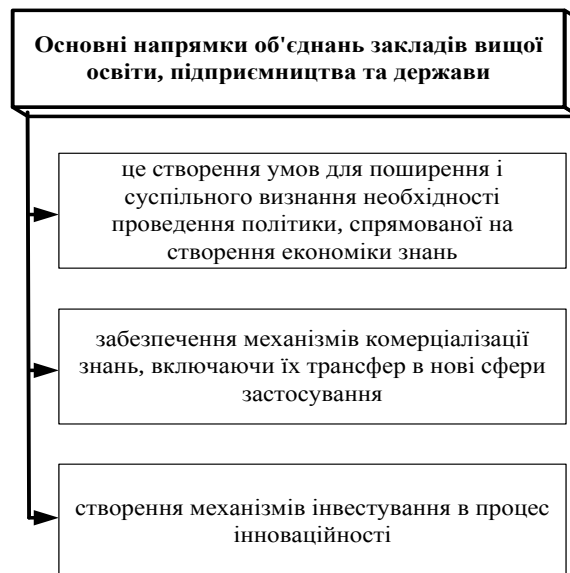


Рис. 5. Основні напрямки об'єднань закладів вищої освіти, промисловості та держави

Необхідно зазначити, що багато закладів вищої освіти і підприємств використовують відразу декілька форм, що посилює їх інтеграційну взаємодію. Отже, фінансу-

вання уряду допомагає закладам вищої освіти підвищувати рівень проведених досліджень і отриманих студентами знань. В результаті змінюється їх роль і вони стають головним елементом розвитку. Інтеграція навчання, науки і виробництва передбачає їх органічне сполучення у процесі підготовки студента за обраною спеціальністю. Ефект від такого об'єднання істотно залежить від форми його реалізації, причому відкритий простір освіти будується як система формальних і неформальних відносин, що створюють єдині можливості для професійного зростання і подальшої діяльності відповідно до отриманої підготовки.

Не викликає сумніву необхідність інтеграційної взаємодії еліти науково-освітнього співтовариства, представників влади і промисловості. Все це дозволяє визначити нову тенденцію сучасної економіки - спільного співробітництва і взаємодії закладів вищої освіти, бізнесу і влади. Для її інтенсифікації доцільно враховувати, що як партнери всі сторони мають поділяти витрати, ризик і компетенцію. Задоволення регіональних суспільних потреб можливе тільки на основі взаємодії й узгодження інтересів всіх суб'єктів як рівних партнерів на взаємовигідних умовах. Працюючи разом, сторони забезпечують один одного додатковими знаннями та інноваційними ресурсами, що є новим джерелом їхніх конкурентних переваг. Серед результатів, очікуваних від взаємодії закладів вищої освіти, промисловості і держави, для регіонального розвитку варто назвати: підвищення частки позабюджетної складової у внутрішніх витратах на дослідження і розробки; поліпшення якості та досліджень; підвищення ступеня комерціалізації в сфері досліджень і розробок; підготовка висококваліфікованих кадрів, що відповідають запитам економіки регіону.

Висновки. Світовий досвід показує, що найважливішим фактором вирішення зазначених вище проблем виступає співпраця закладів вищої освіти з промисловістю та державою. Стрімкий розвиток наукомістких виробництв, скорочення циклів відновлення промислового устаткування і перепідготовки кадрів, прискорення впровадження інноваційних наукових розробок в масове виробництво – все це вису-

ває нові вимоги до науки, освіти і промисловості: вони не можуть більше ефективно розвиватися і адаптуватися до змін ізольовано. Роботодавець повинен формулювати вимоги до кількості та якості професійної освіти випускників, а освітня організація – задовольняти ці вимоги. У той же час заклади вищої освіти все частіше зустрічаються з проблемами фінансування досліджень, а також комерціалізації наукових розробок. Недостатнє фінансування – один з головних чинників ослаблення матеріально-технічної бази, старіння обладнання, втрати висококваліфікованих кадрів. У силу цього освітній процес має бути максимально орієнтований на запити реального сектора економіки і відповідати вимогам до якості підготовки випускників з боку роботодавців, на освоєння коштів і технологій, що використовуються у виробництві

Ефективна взаємодія з роботодавцем вимагає і змін нормативно-правової бази вищої освіти. У свою чергу, передбачають залучення роботодавців до розробки змісту навчальних планів. В оцінці ефективності діяльності закладів вищої освіти на перший план виходить критерій працевлаштування, що відображає якість підготовки, затребуваність випускників, їхню конкурентоспроможність на ринку праці. Все це свідчить про те, що зазначені питання можуть бути вирішені тільки в умовах глибокої інтеграції освіти, науки і виробництва при тісній співпраці з реальним сектором економіки.

Література

1. Акофф Р. Планирование будущего корпорации. Пер. с англ. / Р. Акофф. – М. : Прогресс, 1985. – 328 с.
2. Білик Р. С. Моделі інноваційного розвитку національних економік в умовах глобальної конкуренції / Р. С. Білик // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Економіка. – Випуск 2 (48). – 2016. – 16–23 с.
3. Волосович С. Краудфандинг як метод фінансування проектів / С. Волосович, А. Василенко // Modern Economics. – 2017. – № 3. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/crowdfunding-as-an-innovativemethod>
4. Гарафонов О. І. Основні напрямки оцінки інноваційного розвитку та управління інноваціями на підприємствах / О. І. Гарафонов // Бізнес Інформ. – 2014. – № 3. – С. 100–103.
5. Єгоров І. Ю. Система комплексних індикаторів оцінки науково-технічної та інноваційної діяльності в контексті процесів євроінтеграції / І. Ю.

Сторов // Наука та інновації. – 2016. – № 4. – С. 21–23.

6. Ковальчук С. Сучасний стан інноваційного розвитку промислових підприємств України / С. Ковальчук // Економіст. – 2012. – № 10. – С. 27–32.

7. Прохорова В. В. Методический подход к разработке и реализации управленческих инноваций / В. В. Прохорова // Бизнес Информ, – 2011. – №3. – С. 120–123.

8. Федулова Л. І. Інноваційна економіка : підручник. / Л. І. Федулова. – Київ : Либідь, 2006. – 480 с.

9. Чобіток В. І. Формування системи оцінки інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств / В. І. Чобіток // Соціальна економіка. – Випуск 53 (1). – 2017. – С. 137–139.

10. Чухрай Н. І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення. : моногр. / Н. І. Чухрай. – Л. : Вид-во НУ «ЛП», 2002. – 315 с.

References

1. Akoff, R. (1985). Planirovanie budushchego korporatsii. Moskva: Progress.

2. Bilyk, R.S. (2016). Modeli innovatsiinoho rozvytku natsionalnykh ekonomik v umovakh hlobalnoi konkurentsii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Ekonomika, Issue 2(48), 16-23.

3. Volosovych, S., & Vasylenko, A. (2017). Kraudfandinh yak metod finansuvannya proektiv. Modern Economics, (3). Retrieved from <https://modecon.mnau.edu.ua/crowdfunding-as-an-innovativemethod>.

4. Harafova, O.I. (2014). Osnovni napriamky otsinky innovatsiinoho rozvytku ta upravlinnia innovatsiiamy na pidpriemstvakh. Biznes Inform, (3), 100–103.

5. Iehorov, I.Iu. (2016). Systema kompleksnykh indykatoriv otsinky naukovo-tekhnichnoi ta innovatsiinnoi diialnosti v konteksti protsesiv yevrointehratsii. Nauka ta innovatsii, (4), 21–23.

6. Kovalchuk, S. (2012). Suchasnyi stan innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv Ukrainy. Ekonomist, (10), 27–32.

7. Prokhorova, V.V. (2011). Metodicheskii podkhod k razrabotke i realizatsii upravlencheskikh innovatsiy. Biznes Inform, (3), 120–123.

8. Fedulova, L.I. (2006). Innovatsiyna ekonomika. Kyiv: Lybid.

9. Chobitok, V.I. (2017). Formuvannya systemy otsinky innovatsiino-investytsiynoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv. Sotsialna ekonomika, Issue 53(1), 137–139.

10. Chukhrai, N.I. (2002). Formuvannya innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva: marketynhove i lohystychnye zabezpechennia. Lviv: Vydavnytstvo NU «LP».

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОСТИ НА ОСНОВЕ ВЗАИМОСВЯЗИ «ГОСУДАРСТВО – ЗАВЕДЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ – ПРОМЫШЛЕННОСТЬ»

А. Я. Колещук, к. э. н., доцент, Национальный университет «Львовская политехника»

В статье определено, что в настоящее время главным вектором в развитии образования является сотрудничество высших учебных заведений с предприятиями и государством. Понятие «качество образования» не закреплено законодательно, а в многообразии существующих трактовок данного понятия практически отсутствует его социальная направленность. Современный этап исторического развития предъявляет к выпускникам высших учебных заведений новые, более высокие требования. Для работодателей уже недостаточны только формальные показатели: наличие высшего образования и специализация. Современное общество и производство требует высококвалифицированных специалистов с творческим подходом к работе, интеллектуально-креативно-инновационным мышлением, богатым ресурсом знаний, практических навыков работы и умением работать в коллективе.

Обосновано, что развитые страны сегодня переходят к экономике знаний, когда ключевым фактором конкурентоспособности государства становится распространение в национальных инновационных системах новых знаний и технологий. Это делает актуальным рассмотрение новых концепций эффективного взаимодействия институтов национальной инновационной системы.

В статье определен процесс формирования эффективности взаимодействия учреждений высшего образования, промышленности и государства. Основы новой концепции взаимодействия учреждений высшего образования, промышленности и государства заключаются в том, что, с одной стороны, в системе инновационности доминирующее положение начинают занимать высшие учебные заведения, ответственные за создание нового знания, а с другой – приобретает важность сетевой характер взаимодействия участников процесса инновационности в рамках «стратегических инновационных сетей», где проходит пересечение трех

множеств отношений (внутрифирменных внутригосударственных и внутриуниверситетских), а также создание гибридных институциональных форм, снижающих неопределенность внешней среды.

Выделены факторы, компенсирующие дисбалансы взаимодействия учреждений высшего образования, промышленности и государства, формы объединений высших учебных заведений, промышленности и государства, а также основные функции высших учебных заведений в экономике знаний. В статье определено, что стремительное развитие наукоемких производств, сокращение циклов восстановления промышленного оборудования и переподготовки кадров, ускорения внедрения инновационных научных разработок в массовое производство - все это выдвигает новые требования к науке, образованию и промышленности: они не могут больше эффективно развиваться и адаптироваться к изменениям изолированно, независимо друг от друга.

Ключевые слова: инновационность, учреждения высшего образования, государство, промышленность, развитие, конкурентоспособность.

INSTITUTIONAL PROVISION OF THE INNOVATION DEVELOPMENT ON THE BASIS OF «THE STATE – HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS– INDUSTRY» RELATIONSHIP

O. Ya. Koleschuk, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Lviv Polytechnic National University

The article determines that at present the main vector in the development of education is the cooperation of higher education institutions with enterprises and the state. The «quality education» concept is not fixed by law, and in the variety of existing interpretations of this concept its social orientation is practically absent. The modern stage of development presents higher requirements for higher educational institutions graduates. For employers, only formal indicators, such as the presence higher education and specialization, are already insufficient. Modern society and production requires highly qualified specialists with a creative approach to work, intellectual, creative and innovative thinking, a rich knowledge resource, practical work skills and the ability to work in a team.

It is substantiated that today, developed countries are moving to the knowledge economy, when the spread new knowledge and technologies in national innovation systems becomes a key factor in the competitiveness of the state, which makes it relevant to consider new concepts for the effective interaction of institutions the national innovation system.

The article defines the process forming the effectiveness of interaction between higher educational institutions, industry and the state. The foundations of a new concept of interaction between higher educational institutions, industry and the state are that, on the one hand, higher education institutions, that are responsible for creating new knowledge, begin to dominate the innovation system, and on the other hand, the network nature the interaction of participants in the innovation process is important within the framework of «strategic innovation networks», where the intersection of three relationships (intra-company intra-state and intra-university) takes place, as well as creation of hybrid institutional forms that reduce the uncertainty of environment.

Factors are identified that compensate for the imbalances in the interaction between higher education institutions, industry and the state, the form of cooperation of higher educational institutions, industry and the state, and the main functions of higher education institutions in the knowledge economy. The article determines that the rapid development high-tech industries, shortening the recovery cycles of industrial equipment and retraining, accelerating the implementation innovative scientific developments in mass production - all of the above puts forward new requirements for science, education and industry: they can no longer effectively develop and adapt to changes in isolation, independently from each other.

Keywords: innovation, higher education institutions, state, industry, development, competitiveness.

Надійшла до редакції 04.12.19 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІРНИЧОДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

Б. І. Яциковський, к. е. н., заступник голови з економічного розвитку та міжнародної діяльності, Державна комісія України по запасах корисних копалин, karpaty_2004@i.ua, orcid.org/0000-0003-2966-3257,

В. М. Голубка, к. е. н., Національна академія управління, holubkas@ukr.net, orcid.org/0000-00002-7925-7487

У статті систематизовано теоретичні напрямки дослідження гірничодобувної галузі – теорії факторів виробництва (обґрунтовують вагомість землі та надр для соціально-економічного розвитку як базового ресурсу гірничодобувної галузі), теорії екологічного, сталого розвитку (обґрунтовують обмежуючі фактори діяльності гірничодобувних підприємств з домінантою екологічних та соціальних цілей), теорії економічного зростання (обґрунтовують значення гірничодобувної галузі для прогресивних змін в економіці, які набувають кількісно-якісної вимірності), теорії структури економіки (обґрунтовують підходи до структурування економіки з моделюванням типу та пріоритетністю гірничодобувної галузі), теорії етапів розвитку суспільства (обґрунтовують переважання окремих галузей економіки з визначеною вагомістю гірничодобувної галузі), теорії конкуренції, конкурентних переваг, конкурентоспроможності (обґрунтовують необхідність якісного розвитку гірничодобувної галузі та підприємництва в ній з урахуванням глобальних викликів технологізації й екологізації).

Визначено місце фактору землі та її надр згідно теорій факторів виробництва, а також у системі факторів пропозиції згідно з теорією економічного зростання. Обґрунтовано роль гірничодобувної галузі в структурі економіки, у тому числі згідно теорії п'яти секторів економіки. Зазначено, що гірничодобувна галузь, маючи приналежність до промисловості, формує первинний сектор економіки, орієнтований на використання ресурсів надр, однак це не відкидає можливості її технологізації та екологізації згідно специфіки «вищих» секторів економіки. Розкрито специфіку моделі ресурсної економіки та безпекові умови її розвитку – екологізація з ознаками зеленої економіки, формування економіки замкненого циклу, безперервний орієнтир на інноваційну модель економічного розвитку з відходом від ефекту «прокляття ресурсів». Визначено можливості технологізації розвитку гірничодобувної галузі в умовах переходу до наступного технологічного укладу.

Ключові слова: гірничодобувна галузь, фактори виробництва, земля, надра, ресурсна економіка, екологічний і сталий розвиток, інноваційний потенціал гірничодобувної галузі.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що дослідження гірничодобувної галузі носить прикладний характер, специфіка теми обумовлює необхідність поглиблення теоретичних аспектів розв'язання проблеми, яка криється в пошуку шляхів ефективного використання природно-ресурсного потенціалу країни через механізми господарювання у сфері добування корисних копалин та надання допоміжних послуг. Теоретичні аспекти дослідження гірничодобувної галузі дозволяють обґрунтувати її вагомість для

економічного й сталого розвитку, простежити ретроспективу значення через призму етапів цивілізаційного поступу – від аграрного суспільства до індустріального та постіндустріального. Разом з тим теоретичний зріз дослідження розкриває необхідність державного регулювання економічним розвитком гірничодобувної галузі. Актуальність публікації підтверджує необхідність системного узагальнення теоретичних засад вивчення гірничодобувної галузі як міждисциплінарного дослідницького об'єкту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стаття поглиблює напрацювання українських авторів у царині економічної теорії в частині визначення фундаментальних засад розгляду гірничодобувної галузі, серед яких І. Бобух, Л. Сімків (теорія економічного зростання, природні ресурси як чинник його забезпечення) [5–6], М. Горжанкіна, Л. Зарецька (теорія послуг) [10–11], Т. Горянська (теорія зеленої економіки) [8], Ю. Затуливітер (екологічна компонента сталого розвитку) [2], С. Єрохін (теорія структури економіки та місце в ній гірничодобувної галузі) [7], В. Кузь (теорія факторів виробництва та місце в ній фактору землі) [1] та ін.

Формулювання мети статті. Метою статті є системне узагальнення теоретичних засад дослідження гірничодобувної галузі. Цілями поставлено:

- систематизація теоретичних напрямків дослідження гірничодобувної галузі;
- визначення місця фактору землі та її надр згідно теорій факторів виробництва, в системі факторів пропозиції згідно з теорією економічного зростання;
- обґрунтування ролі гірничодобувної галузі в структурі економіки (у тому числі згідно теорії п'яти секторів економіки);
- розкриття специфіки моделі ресурсної економіки, можливостей технологізації розвитку гірничодобувної галузі в умовах переходу до наступного технологічного укладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо основні теоретичні положення, які формують економічне дослідження гірничодобувної галузі. Їх можна об'єднати за основними *напрямами*, що тісно взаємопов'язані між собою:

- теорії факторів виробництва;
- теорії екологічного, сталого розвитку;
- теорії економічного зростання;
- теорії структури економіки;
- теорії етапів розвитку суспільства;
- теорії конкуренції, конкурентних переваг, конкурентоспроможності.

Теорії факторів виробництва визначають вагомість надр (корисних копалин) для економіки і суспільства в системі використання комплексу різних ресурсів. Більшість

учених-економістів до нині основним фактором виробництва визначають працю (праця найманих працівників та праця підприємців), однак базово такі ідеї формувались на основі класичної теорії розподілу з обґрунтуваннями Ж. Б. Сеєм «трьох факторів» виробництва – праці, капіталу і землі; Й. Шумпетер, розглядаючи економічну систему, місце основної рушійної сили в економіці, надав підприємницькій діяльності (четвертий фактор); поряд з традиційними факторами виробництва в сучасних умовах господарювання вагомим значення набуває інформація [1, с. 93–94].

Незважаючи на еволюцію й осучаснення теорій факторів виробництва, земля та її надра залишаються вагомим ресурсним чинником, на основі використання якого базується реалізація підприємницьких здібностей. Продукування знання теж спонукається пошуком шляхів ефективізації використання землі як найціннішого ресурсу в різних сферах суспільного й економічного життя (рис. 1).

Розвиток гірничодобувної галузі, що ґрунтується на використанні ресурсу землі, на нинішньому етапі має враховувати поєднання різних факторів виробництва на шляху зниження негативного впливу на довкілля та дотримання цілей сталості. У даному контексті важливими є теоретичні положення, які обґрунтовують взаємовідносини «природа – людина – економіка». Мова йде про *теорії екологічного, сталого розвитку*, фундаментальні положення яких лягли в основу трансдисциплінарної галузі знань екологічної економіки.

Теорії екологічного розвитку сформувались у контексті обмежувального впливу чинника екології на економічні процеси. У результаті нагромадження різних ідей щодо екологізації економіки визначились основоположні принципи сталого розвитку, які періодично осучаснюються на найвищому міжнародному рівні та регламентуються у правовому полі. В еволюції економічної думки екологічні ідеї почали розвивались у неокласицистів, марксистів і маржиналістів; у працях таких відомих учених, як Л. Кларк, К. Вілен, Г. Фрімен, М. Барб'є почали обґрунтовуватись ідеї про необхідність врахування впливу екологічних чинників на еко-

номічний розвиток, припущення про майже повну взаємозамінність природного і традиційного видів капіталу; на наступному етапі розвивались ідеї екосистем та інвестування

в екологію, що слугувало передумовою для формування концепції сталого розвитку [2, с.26].



Рис. 1. Земля та надра як визначальні ресурси гірничодобувної галузі у системі факторів виробництва

Джерело: узагальнено авторами

Ідеї сталості, безумовно, мають сильний вплив на розвиток усіх галузей економіки. У Цілях Сталого Розвитку до 2030 року серед пріоритетів декларовано забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії, що чинить сильний вплив на попит на ресурси, які продукує добувна галузь; ціль створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям зміщує акценти на користь нових галузей промисловості, інформаційних і комунікаційних технологій, у зв'язку з чим значення добувної галузі трансформується в ресурсоощадний контекст; ціль забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва передбачає ефективізацію управління природними ресурсами, в тому числі задіяними у досліджуваній галузі [3]. Визначені цілі розвивають попередні пріоритети забезпечення екологічної стійкості, декларовані ООН до 2015 року.

У теоретико-методологічному аспекті цілі сталого розвитку обґрунтовують необхідність фактичного домінування інтересів суспільства понад економічні інтереси шляхом збереження довкілля. По факту таке домінування часто порушується. Гірничодобувна галузь входить до числа тих, що чинять найбільший вплив на екологію, особ-

ливо в умовах недосконалої технологізації процесу добування корисних копалин. Те саме стосується їх транспортування й первинної переробки. Тому вплив концепції сталого розвитку на галузь має визначати пріоритет екологічних імперативів у діяльності гірничодобувних підприємств та інших посередників на ринку з використання природно-ресурсного потенціалу.

Теорії екологічного, сталого розвитку формують інший методологічний вимір в обґрунтуванні чинників економічного зростання. Гірничодобувна галузь у структурі економіки займає вагомe місце для держав з відповідними природно-ресурсними особливостями, у зв'язку з чим їх економічний розвиток сильно узалежнений від неї. Теорії економічного зростання визначають можливості нарощування виробничого потенціалу країни, вираженого через макроекономічні показники, зокрема валовий внутрішній продукт. У методології дослідження гірничодобувної галузі теорії економічного зростання обґрунтовують значення природних ресурсів та способу їх використання (екстенсивного чи інтенсивного) у забезпеченні прогресивних економічних змін. Як і в теоріях факторів виробництва, основоположники теорій економічного зростання К. Макконел і С. Брю розподіляють фактори

пропозиції та попиту, однак у даному випадку розподіл є більш деталізованим (рис. 2). Фактор природних ресурсів належить до групи пропозиції. У контексті цілей сталості безсумнівною є необхідність засто-

сування інтенсивних підходів при використанні природних ресурсів, у тому числі корисних копалин для гірничодобувної галузі. Це означає, що технологізація економіки стає необхідним та закономірним процесом.



Рис. 2. Земля та надра в системі факторів пропозиції згідно з теорією економічного зростання К. Макконела і С. Брю

Джерело: розроблено за:[4, с.411; 5, с.28]

У цілому, як стверджують сучасні вчені, теорія економічного зростання як результат розширеного відтворення себе вичерпала, адже у факторній системі відбуваються об'єктивні зміни в сторону домінування соціальних факторів, які базуються на «гуманістичній», «антропогенній» парадигмі; сьогодні постало питання про визначення нових якостей економічного зростання, що спрямовані не просто на розвиток виробництва, а на розвиток «індустрії добробуту» [6, с.67].

Таким чином, згідно з новітніми теоретичними трендами пріоритет ресурсомістких галузей відходить на задній план, коли орієнтири на забезпечення добробуту стають первинними у цивілізаційному поступі. Разом з тим, такий результат є наслідком соціально-економічного розвитку більшості країн з задоволенням базових суспільних потреб, що дозволяють піднімати питання вищого рівня. Незважаючи на це, матеріальне виробництво та добування корисних копалин залишаються потужними детермінантами економічного розвитку, однак зміщуються акценти в організації даних процесів, особливо в частині технологізації та ефективізації ресурсного використання.

Економіки більшості країн, незважаючи на домінування підходів інклюзивного зростання і сталого розвитку, все одно зберігають високу ресурсомісткість. У даному

контексті важливо розуміти положення теорій структури економіки, які визначають вагомість різних сфер, секторів, галузей в економічних процесах. Існують різні підходи до структурування економіки. З формуванням в окремі теоретичні положення слід виділити теорію трьох секторів з подальшим її осучасненням до теорії п'ятих секторів. Основи теорії заклав К. Кларк, доводячи, що в ході історичного розвитку відбувається послідовний перехід від суспільства з переважанням в економіці первинного сектора, в основному сільського господарства, до індустріального (вторинний сектор) і потім до суспільства з домінуванням третинного сектора – послуг [7, с.55]. Гірничодобувна галузь, що входить до промисловості, формує первинний сектор економіки, орієнтований на використання ресурсів надр. Однак це не відкидає можливості її технологізації та екологізації згідно специфіки «вищих» секторів економіки (табл. 1).

Незважаючи на зростаюче значення так званого третинного (послугового) та вищих секторів економіки, матеріальне виробництво залишається домінуючою галуззю, що підтверджує приклад багатьох інноваційно розвинутих країн. Значення реального сектору є провідним, що доводять періоди світових фінансово-економічних криз. При зниженні платоспроможності урядів та населення значно падає попит на більшість

послуг – туризму, індустрії розваг, страхування й різні фінансові послуги та ін. За таких умов саме галузі реальної економіки як

доволі капіталомісткі та матеріально-технічно забезпечені здатні стабілізувати ситуацію.

Таблиця 1

Гірничодобувна галузь у теоретичних обґрунтуваннях
п'яти секторів економіки

№ з/п	Загальна назва сектора	Особливості розвитку гірничодобувної галузі
I	Доіндустріальний, аграрний	Домінування добувних галузей разом з сільськогосподарським виробництвом, мисливством, лісовим господарством
II	Індустріальний	Переробка усієї добутої сировини, що піднімає значення її якості, ресурсоощадності
III	Постіндустріальний, послуговий	Надання послуг зі збутом сировинної та переробленої продукції, страховий, маркетинговий, консалтинговий супровід, екологічний менеджмент тощо
IV	Інтелектуальний, знаннєвий	Надання послуг з технологізацією процесів добування, первинної і наступних стадій переробки, активна підтримка інтелектуальної діяльності з пошуком ресурсоощадних технологій, продукуванням екологічних інновацій; формування екологічної свідомості населення, культури енергоспоживання
V	Управлінський, креативний	Прийняття управлінських рішень на найвищому рівні з приводу підходів і технологій використання природно-ресурсного потенціалу, способів нівелювання негативного впливу на довкілля, можливостей ресурсозаміщення; функціонування державних і комунальних структур, до повноважень яких належить контроль та долання антропогенних впливів на довкілля (пожежні служби, поліція, екологічні інспекції та ін.)

Джерело: узагальнено авторами

Інше питання, якщо домінування того чи іншого сектору деформує структуру економіки. У даному контексті актуалізуються ризики ресурсної економіки, що в сучасних умовах інформатизації та технологізації вказує на нерозвинутість і неконкурентність суспільства. Навіть при умовах наявності значного природно-ресурсного потенціалу, країна не спроможна забезпечити сталості свого розвитку при слідуванні виключно моделі ресурсної економіки.

Ресурсна економіка має право на існування за певних безпечових умов:

1) її екологізації з ознаками так званої зеленої економіки. Концепція «зеленої економіки» будується на ідеях багатьох напрямків в економічній науці й філософії – економіки добробуту, екологічної економіки, антиглобалістики, теорії міжнародних відносин та інших, пов'язаних з проблемами сталого розвитку; за своїм змістом це більшою мірою політична (управлінська) концепція, яка орієнтована на появу нових джерел економічного зростання, сумісних з еко-

системами, що мають здатність до відновлення через створення необхідних умов для інновацій, інвестицій і конкуренції [8, с.68]. Концепція зеленої економіки ставить у пріоритет інноватизацію господарювання в гірничодобувній галузі, що передбачає пошук альтернативних джерел отримання ресурсів та обґрунтування міри добування корисних копалин, керуючись різними методиками;

2) формування економіки замкненого циклу. Це модель економічного розвитку як альтернатива традиційній (лінійній) економіці, що заснована на відновленні та раціональному споживанні ресурсів; дана модель базується на перетворенні лінійного життєвого циклу промислової продукції, товарів, речей у замкнений багаторазовий життєвий цикл за допомогою більш ширшого застосування перероблення та повторного використання, що є корисним як для довкілля, так і для економіки [9, с.40];

3) безперервного орієнту на інноваційну модель економічного розвитку з від-

ходом від ефекту «прокляття ресурсів». Прокляття ресурсів актуальне для країн, які в умовах володіння значним природно-ресурсним потенціалом потерпають від прихованої (чи очевидної) монополізації ринків, як наслідок, – неефективного їх використання й зниження глобальної конкурентоспроможності у порівнянні до країн, які володіють вищою мотивацією до інноватизації економіки при обмежених природно-ресурсних можливостях. Приклад України підтверджує даний ефект, у зв'язку з чим розвиток гірничодобувної галузі на перспективу має забезпечуватись з обов'язковим нівелюванням дії даного чинника, який з переваги трансформувався в інституціоналізований (такий, що існує тривалий період часу) ризик.

Ресурсний тип економіки був прийнятим у попередні періоди цивілізаційного розвитку. Нинішній етап ознаменований як постіндустріальне або інформаційне суспільство. Часто його ще називають суспільством знань – з огляду на зростання значення знаннєвого чинника. При таких умовах ресурсна економіка постає застарілою моделлю для будь-якої країни, незалежно від її природно-ресурсних особливостей. Домінування галузей економіки, базованих на добуванні і первинній переробці ресурсів, було одним з етапів економічного поступу в умовах поступової глобалізації і науково-технічного прогресу. Щоб визначити сучасне значення гірничодобувної галузі з погляду детермінанти подальших прогресивних змін, необхідно розуміти положення теорій етапів розвитку суспільства. Дані теорії обґрунтовують переважання окремих галузей економіки з визначеною вагомістю гірничодобувної галузі та підтверджують значення різних факторів для економіки і забезпечення наступних цивілізаційних змін.

У науковій літературі та практичній діяльності найбільш поширеними є два підходи до етапізації розвитку суспільства:

– з розподілом етапів на первісне мисливсько-збиральницьке, аграрне (доіндустріальне), індустріальне, постіндустріальне або інформаційне та ймовірним досягненням точки сингулярності (винайдення і поширення технології штучного інтелекту);

– з розподілом етапів за технологічними укладами.

Фактично гірничодобувна галузь за своєю суттю відноситься до галузей доіндустріального суспільства. Перехід до індустріального (зрілого капіталістичного і соціалістичного) суспільства почався близько 300 років тому і відмінними його рисами став розвиток переробних видів економічної діяльності (галузей промисловості) [10, с.156].

Якщо орієнтуватись на підхід розподілу технологічних укладів, то гірничодобувна промисловість синергує між II і IV укладами. Технологічний уклад відображає сукупність технологій та виробництв одного рівня, які поєднуються в стійку цілісність, що самовідтворюється; у межах технологічного укладу здійснюється замкнений макровиробничий цикл, що включає видобуток і одержання первинних ресурсів, усі стадії їхньої переробки та випуск набору кінцевих продуктів, що задовольняють відповідний тип суспільного споживання [11, с.127]. Тобто, якщо брати до уваги гірничодобувну галузь, технологічний уклад на перших стадіях відображає її значення в структурі економіки за техніко-інноваційним типом. Надалі гірничодобувна галузь характеризує структурну економічну вагомість з точки зору взаємодії з іншими видами економічної діяльності, її впливу на інноваційні процеси й процеси екологізації економіки з метою пошуку способів ефективнішого використання природно-ресурсного потенціалу країни та оптимізації впливу на довкілля.

Для України наразі розвиток гірничодобувної галузі гальмує прогресивні зміни з переходом до наступного технологічного укладу. Більшість економіки України перебуває на четвертій стадії технологічного розвитку. Поточна наявність корисних копалин та спадок доіндустріальної добувної спеціалізації радянського періоду в умовах колосального зносу основних засобів послаблює мотиваційні чинники інноваційного розвитку економіки. За таких обставин важливо визначати способи осучаснення розвитку гірничого добування. Це можливо здійснювати шляхом:

– впровадження інноваційних технологій у процес добування і розробки кар'єрів,

наслідком чого є оптимізація обсягів видобування сировинних ресурсів;

– пошук джерел заміщення затребуваної сировини шляхом розвитку альтернативної, наноенергетики;

– налагодження міжгалузевих взаємодій шляхом стимуляції утворення виробничих комплексів, кластерів із залученням гірничодобувних підприємств у проекти галузей «вищих» технологічних укладів (для прикладу, з сільськогосподарськими підприємствами – виробництво нових форм добрив, з транспортними підприємствами – розробка кар'єрів, з підприємствами енергетики – добування поруч з невідновлювальною відновлювальною енергетичною сировини та ін.).

Таким чином, незважаючи на первинну приналежність гірничодобувної галузі до II технологічного укладу, вона має достатній інноваційний потенціал, що проявляється в орієнтирі її економічного розвитку на технологізацію: «машинізацію – автоматизацію – роботизацію» з впровадженням наноенергетичних технологій та пошуком джерел ресурсного заміщення.

Інноваційний потенціал гірничодобувної галузі в методології економічної науки пояснюється також теоріями конкуренції, конкурентних переваг і конкурентоспроможності. Теорія конкуренції дозволяє виявити місце гірничодобувної галузі в структурі економіки з погляду конкурентних переваг у порівнянні до інших галузей а також на вищих просторово-інституційних рівнях – між державами та в глобальному масштабі. Власне міра технологізації гірничодобувної галузі детермінує ефективність її розвитку, рентабельність гірничодобувних підприємств, а відтак її здатність конкурувати на глобальному ринку.

З позиції економічного розвитку гірничодобувної галузі теорія конкурентоспроможності визначає можливості її забезпечення для: галузі (в міжгалузевому, міжрегіональному і міжнародному вимірах), гірничодобувних підприємств (в середині галузі, з конкурентами іноземних агентів, а також з суб'єктами господарювання суміжних галузей), гірничодобувної сировинної продукції (у внутрігалузевому сегменті, в сегменті вторинної переробки у співпраці з

суб'єктами господарювання суміжних галузей.

Теорія конкурентоспроможності, незалежно від виміру наукових обґрунтувань, акцентує увагу не лише на контекст конкурентних переваг, але й вплив гірничодобувної галузі на процеси соціально-економічного і сталого розвитку. Екологічна компонента конкурентоспроможності посилюється в силу специфіки галузі, яка за технологічністю є ресурсномістка, однак за економічним значенням нівелює пріоритет довкілля. Баланс екологічних та економічних цілей визначає конкурентоспроможність галузі з позицій слідування принципам сталого розвитку.

Висновки. Теоретичні аспекти дослідження гірничодобувної галузі в науці економіки об'єднує широке коло положень, які узагальнено можна розглядати через призму теорій факторів виробництва, теорій екологічного, сталого розвитку, теорій економічного зростання, теорій структури економіки, теорій етапів розвитку суспільства, теорій конкуренції, конкурентних переваг, конкурентоспроможності. Визначені теоретичні групи по-різному обґрунтовують специфіку економічного розвитку галузі, її вплив на інші явища і процеси. Головний антагонізм у теоретичних положеннях криється в протиставленні економічних цілей до соціальних та екологічних. У той самий час, обмеження розвитку гірничодобувної галузі для країн, які тривалий період базують процеси економічного зростання на моделі ресурсної економіки, є ускладненим. Виходом з ситуації є технологізація галузі та пошук ефективних інструментів державного регулювання її економічним розвитком.

Література

1. Кузь В. І. Фактори виробництва та дохід від їх використання: справедливе відображення в обліку / В. І. Кузь // Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування. – 2007. – № 1(39). – С. 92–97.
2. Затуливітер Ю. Статистичне оцінювання екологічної складової в моделях сталого розвитку: історичний аспект / Ю. Затуливітер // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – Вип. 4. – С. 22–27.
3. Глобальні Цілі Сталого Розвитку 2015–2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

4. Макконелл К. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Макконелл, С. Брю. – Москва : Инфра-М, 1999. – 974 с.
5. Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України : наукова доповідь / за ред. д. е. н. І. М. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2018. – 390 с., табл., рис. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf>
6. Сімків Л. Є. Економічне зростання як індикатор якості економічних реформ / Л. Є. Сімків // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка. – 2015. – Вип. 2(1). – С. 66–70.
7. Єрохін С. А. Політика модернізації і механізми зміни секторальної структури економіки / С. А. Єрохін // Економічний простір. – 2014. – № 87. – С. 50–60.
8. Горянская Т. В. «Зелена економіка» як чинник розвитку зовнішньоторговельних відносин / Т. В. Горянская // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2014. – № 11. – С. 67–71.
9. Михайлова Є. О. Ефективні механізми поводження з твердими побутовими відходами в Україні / Є. О. Михайлова, Г. М. Панчева, Г. М. Резніченко // Комунальне господарство міст. Серія : Технічні науки та архітектура. – 2019. – Вип. 5. – С. 37–44.
10. Горожанкіна М. Генезис становлення і розвитку послуг / М. Горожанкіна, С. Плакида // Торгівля і ринок України. – 2013. – № 36. – С. 155–164.
11. Зарецька Л. М. Сфера послуг у контексті теорії технологічних укладів / Л. М. Зарецька, І. І. Помінова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 1(2). – С. 126–133.
2. Zatuliyviter, Yu. (2015). Statystychnе otsiniuvannya ekolohichnoi skladovoi v modeliakh staloho rozvytku: istorychnyi aspektu. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika, Vyp. 4, 22–27.
3. Hlobalni Tsili Staloho Rozvytku 2015-2030. Received from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>
4. Makkonell, K., & Briu, S. (1999). Ekonomys: printsipy, problemy i politika. Moskva: Infra-M.
5. Bobukh, I.M. (Ed). (2018). Natsionalni ta hlobalni determinanty ekonomichnoho zrostantia Ukrainy: naukova dopovid. Kyiv, NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». Received from <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf>
6. Simkiv, L.Ye. (2015). Ekonomichne zrostantia yak in-dykator yakosti ekonomichnykh reform .Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomika, Vyp. 2(1), 66-70.
7. Ierokhin, S.A. (2014). Polityka modernizatsii i mekhanizmy zminy sektoralnoi struktury ekonomiky. Ekonomichnyi prostir, (87), 50-60.
8. Horianska, T.V. (2014). «Zelena ekonomika» yak chynnyk rozvytku zovnishnotorhovelynykh vidnosyn. Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut», (11), 67-71.
9. Mykhailova, Ye.O., Pancheva, H.M., & Reznichenko H.M. (2019). Efektyvni mekhanizmy povodzhennia z tverdymy pobutovymy vidkhodamy v Ukraini. Komunalne hospodarstvo mist. Ser.: Tekhnichni nauky ta arkhitektura, Vyp. 5, 37-44.
10. Horozhankina, M., & Plakyda, S. (2013). Henezys stanovlennia i rozvytku posluh. Torhivlia i rynok Ukrainy, (36), 155-164.
11. Zaretska, L.M., & Pominova, I.I. (2013). Sfera posluh u konteksti teorii tekhnolohichnykh ukkladiv. Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh, Vyp. 1(2), 126-133.

References

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ

*Б. И. Яциковский, к. э. н., заместитель главы по экономическому развитию и международной деятельности, Государственная комиссия Украины по полезным ископаемым,
В. М. Голубка, к. э. н., Национальная академия управления.*

В статье систематизированы теоретические направления исследования горнодобывающей отрасли – теории факторов производства (обосновывают значимость земли и недр для социально-экономического развития как базисного ресурса горнодобывающей отрасли), теории экологического, устойчивого развития (обосновывают ограничивающие факторы деятельности горнодобывающих предприятий с доминантой экологических и социальных целей), теории экономического роста (обосновывают значение горнодобывающей отрасли для прогрессивных изменений в экономике, которые приобретают количественно-качественной измеримости), теории структуры экономики (обосновывают подходы к структурированию экономики с моделированием типа и приоритетности горнодобывающей отрасли), теории этапов развития общества (обосновывают преобладание отдельных отраслей экономики с определенной значимостью горнодобывающей отрасли), теории конкуренции, конкурентных

преимуществ, конкурентоспособности (обосновывают необходимость качественного развития горнодобывающей отрасли и предпринимательства в ней с учетом глобальных вызовов технологизации и экологизации).

Определено место фактора земли и ее недр согласно теории факторов производства, а также в системе факторов предложения исходя из теории экономического роста. Обоснована роль горнодобывающей отрасли в структуре экономики, в том числе согласно теории секторов экономики. Отмечено, что горнодобывающая отрасль, имея принадлежность к промышленности, формирует первичный сектор экономики, ориентированный на использование ресурсов недр, однако это не исключает возможности ее технологизации и экологизации согласно специфики «высших» секторов экономики. Раскрыта специфика модели ресурсной экономики и безопасности условий ее развития – экологизация с признаками зеленой экономики, формирование экономики замкнутого цикла, непрерывный ориентир на инновационную модель экономического развития с уходом от эффекта «проклятие ресурсов». Определены возможности технологизации развития горнодобывающей отрасли в условиях перехода к следующему технологическому укладу.

Ключевые слова: горнодобывающая отрасль, факторы производства, земля, недра, ресурсная экономика, экологическое и устойчивое развитие, инновационный потенциал горнодобывающей отрасли.

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE MINING INDUSTRY RESEARCH

B. I. Yatsykovskyy, Ph. D (Econ.), Deputy Head for Economic Development and International Activities, State Committee of Ukraine on Fossil Fuels, V. M. Holubka, Ph. D (Econ.), National Academy of Administration

The article systematizes the theoretical directions of the mining industry, in particular the theory of factors of production (which substantiates the importance of land and subsoil for the socio-economic development as a basic resource of the mining industry); the theory of environmentally-friendly and sustainable development (which substantiates the limiting factors of the activities of mining enterprises focusing on environmental and social goals); theory of economic growth (which substantiates the importance of the mining industry for progressive changes in the economy which acquire quantitative and qualitative dimensions); the theory of economic structure (which substantiates approaches to structuring the economy with the modeling of the type and priority of mining industry); theories of stages of society development (which substantiates the predominance of certain industries with certain weight of mining industry); theory of competition, theory of competitive advantage, theory of competitiveness (which substantiates the necessity of qualitative development of mining and entrepreneurship in the light of the global challenges of technology and greening).

The place of such factor as the land and its subsoil is determined according to the theories of production factors, and also in the system of supply factors according to the theory of economic growth. The role of the mining industry in the structure of the economy is substantiated, particularly according to the theory of five sectors of the economy. It is stated that mining, being a branch of industry, forms the primary sector of economy focused on the use of mineral resources, however, this does not reject the possibility of its technologicalization and greening according to the specifics of “higher” sectors of the economy. The specific nature of the resource economy model and the security conditions for its development are revealed, which is environmentalization with the characteristics of a green economy, the formation of a closed-loop economy, continuous orientation to an innovative model of economic development rather than the “resource curse” effect. The possibilities of technological development of mining industry in conditions of transition to the next technological order are determined.

Keywords: mining industry, production factors, land, subsoil, resource economy, environmentally-friendly and sustainable development, innovation potential of the mining industry.

Надійшла до редакції 24.10.19 р.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МІЖНАРОДНІЙ БІРЖОВІЙ ТОРГІВЛІ

А. С. Благодатний, аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, andrii.blahodatnyi@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3508-2096,

А. С. Музиченко, д. е. н., професор, Центральнo-український науково-технічний університет, nadya-reznik@ukr.net, orcid.org/0000-0001-9588-5929.

У статті розглянуто роль товарної біржі як інноваційно-інституційного елементу розвитку міжнародних товарних ринків. Визначено сучасні тенденції розвитку міжнародного товарного біржового ринку, здійснено порівняння обсягів світових ф'ючерсів та опціонів за 2018–2019 рр., досліджено кількість невиконаних контрактів та їх зміну. Розглянуто та охарактеризовано трансформаційні процеси, що властиві міжнародній товарній біржі. Відображено структуру міжнародного біржового ринку за географічними регіонами. Проаналізовано обсяги торгової активності в різних регіонах із зазначенням відсотка зміни 2019 р. в порівнянні з 2018 р. Проведено аналіз торгівлі ф'ючерсами та опціонами індексу капіталу, торгівлі процентними ставками, енергетичними ф'ючерсами та опціонами, дорогоцінними металами.

Наведено результати діяльності найбільших світових бірж за обсягами біржової торгівлі у 2018–2019 рр. Одним з досліджених критеріїв обрано обсяг торгівлі Міжконтинентальною біржою, який зумовлений нижчим рівнем активності на всіх її дочірніх біржах у Європі, Північній Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Проаналізовано сучасний стан біржової торгівлі в Україні, виявлено перешкоди для ефективного функціонування бірж країни. Розглянуто розвиток товарних бірж в Україні за останні роки із зазначенням тенденцій їх розвитку. Виокремлено групи товарів, торгівля якими створить сприятливі умови для розвитку товарного біржового ринку України. Досліджено статистичну інформацію щодо кількості та структури бірж за спеціалізацією, надано їх характеристику та показано роль у розвитку біржового ринку України.

Сформовано висновки щодо ролі біржового ринку в ринковій економіці. Досліджено світовий досвід торгівлі на біржах і виокремлено етапи еволюції біржового ринку від ярмарки до сучасного електронного біржового ринку з його перевагами та зручністю. Виявлено перешкоди розвитку біржової торгівлі в Україні, надано пропозиції щодо успішного розвитку біржової торгівлі відповідно до світового досвіду та національних особливостей.

Ключові слова: товарна біржа, ф'ючерс, опціон, біржова торгівля, міжнародні товарні біржі, сільськогосподарська продукція, інфраструктура ринку, біржова угода.

Постановка проблеми. Сучасний світовий біржовий ринок стрімко розвивається та впливає на різні сторони ведення господарської діяльності. Під впливом глобалізаційних процесів відбуваються кардинальні зміни в біржовій торгівлі. Відбувається об'єднання міжнародних бірж з метою утворення альянсів, для оптимізації введення біржової торгівлі. Так фондові і товарні біржі перетворюються на універсальні біржові альянси.

Незважаючи на досить ґрунтовне вивчення окремих аспектів даної проблематики, виникає необхідність наукового осмислення сутності, ролі та змісту товарної біржі як інноваційно-інституційного елементу розвитку міжнародних товарних ринків. Представлений ракурс наукової проблеми, вимагає подальших досліджень методологічної основи ефективного функціонування міжнародних товарних ринків з урахуванням особливостей діяльності товарної біржі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням особливостей діяльності товарних бірж та міжнародної торгівлі займалися такі вчені, як Вавдійчик І. М., Заборовський В. П., Макогон Ю. В., Орехова Т. В., Резнік Н. П., Сигида Л. О, Щепіна Т. Г. [1;5–7]

Формулювання мети статті. Мета статті – проаналізувати розвиток міжнародних товарних бірж, та визначити на прикладі світових бірж основні напрямки розвитку біржового ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток міжнародного товарного ринку відбувається відповідно до зростаючих та оновлених потреб країн, зростання стандартів міжнародної торгівлі. Ці потреби сприяють стрімкому темпу розвитку інфраструктури міжнародного товарного ринку. За своїм змістом інфраструктура міжнародного товарного ринку являє собою сукупність суб'єктів торгово-посередницької діяльності, їх взаємодію в інституціональному середовищі міжнародного товарного ринку. До суб'єктів міжнародної товарної інфраструктури відносять товарні біржі, аукціони, виставки, ярмарки. Завдяки довгій еволюції різних форм оптової торгівлі таких, як ярмарки, біржі реального товару, ф'ючерсної біржі утворилась міжнародна біржова торгівля.

Біржі відіграють особливу роль в інфраструктурі сучасної ринкової економіки. За допомогою фінансових інструментів, а саме ф'ючерсів та опціонів зокрема, біржа забезпечує роботу ринку. Товарна біржа працює за принципом вільної конкуренції. Торги на біржі відбуваються, як у великих фінансових і промислових центрах, так і за допомогою віртуального (електронного) майданчика. Основою торгів є зустрічні пропозиції сторін. Торгівля на біржі передбачає стандартизацію вимог до укладання угод та якості товару. Інноваційним аспектом розвитку біржової торгівлі на міжнародній арені виступає саме багатофункціональний електронний інтерфейс електронних платформ, що підвищує мобільність та зручність учасникам ринку володіти актуальною та прогновною інформацією про

стан та тенденцію ринку. Саме діджиталізація біржового ринку, почала надавати оперативну інформацію у будь-який час та в будь-якому місці.

Завданнями біржі є: організація і упорядкування ринків валют, товарів та капіталу, спрощення процесів торгівлі, стабілізація цін та захист інтересів продавців та покупців від негативних цінових змін, завдяки вирівнюванню попиту та пропозиції. Торгівлі на біржі притаманна гласність, відкритість та вільне ціноутворення. Так, завдяки біржам та прозорості товарних потоків відбуваються процеси самоліквідації тіньового ринку. Всі операції на біржі проходять без державного втручання. Для кожної біржі головним документом, який регламентує організацію її торгівлі, є правила біржі, які розробляються та затверджуються кожною біржою окремо, але з урахуванням та не порушуючи вимог чинного законодавства.

За даними звіту Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Assosiation) [9] у 2019 році обсяги світових ф'ючерсів та опціонів зросли до рекордного рівня. Вашингтон, округ Колумбія – Підсумкова статистика, оприлюднена FIA сьогодні, показує, що торгова активність на світових ринках деривативів, що торгуються біржою, зросла на 13,7% у 2019 році, досягнувши рекордних 34,47 мільярда контрактів.

Обсяг ф'ючерсів збільшився на 12% до 19,24 млрд. контрактів, тоді як обсяг опціонів збільшився на 16% до 15,23 млрд. контрактів. Відкритий інтерес, який вимірює кількість невиконаних контрактів, також зріс до рекордного рівня в 2019 році. Загальний відкритий відсоток на кінець року становив 900 мільйонів контрактів, що на 8,8% більше, ніж у кінці попереднього року.

Статистика FIA щодо обсягу та відкритого інтересу зібрана на 80 біржах, якими керують 52 компанії в 34 країнах. Статистика базується на кількості контрактів, що торгуються та / або оформляються на цих біржах, і коригується, щоб уникнути подвійного підрахунку.

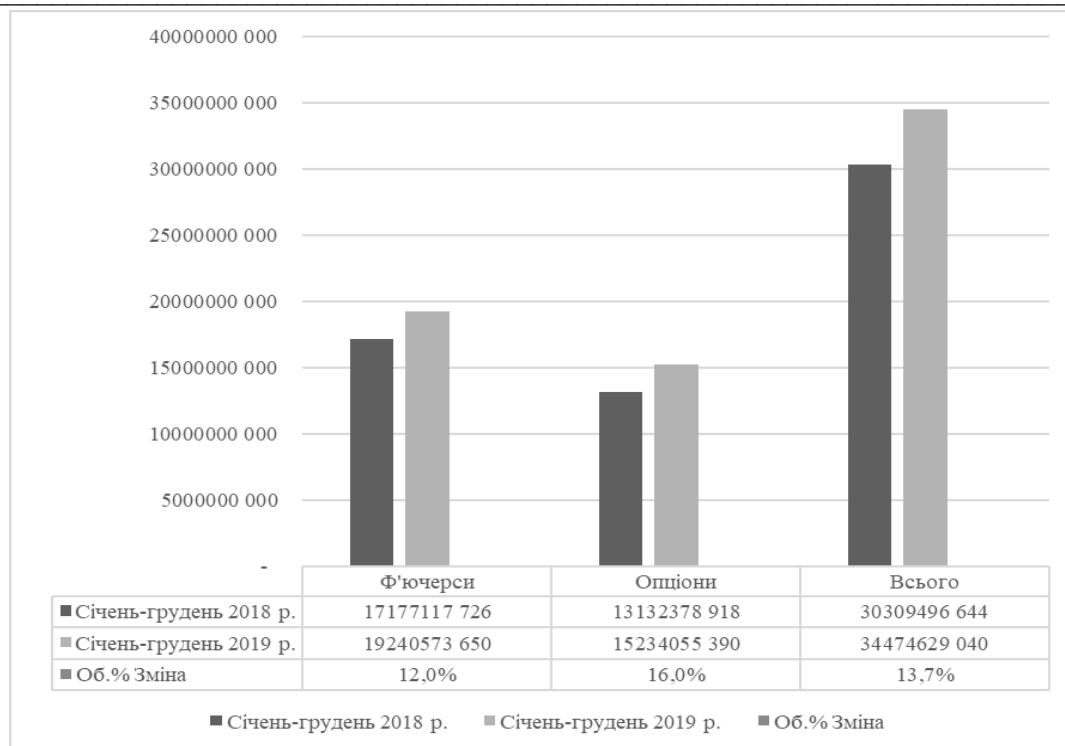


Рис. 1. Обсяги біржових контрактів на світових ринках за 2018–2019 рр.

Джерело: побудовано за: [8;9]

Отримані дані статистики дають змогу виокремити основні вектори дослідження:

– обміни в азіатсько-тихоокеанських та латиноамериканських регіонах зростали найбільш швидко, тоді як обміни в Північній Америці та Європі втрачали обсяг;

– ф'ючерси та опціони індексу власного капіталу показали найсильніший ріст торгівлі, тоді як ф'ючерси та опціони на процентну ставку мали найбільше зростання відкритих відсотків;

– торговельна активність зросла у всіх товарних секторах, окрім дорогоцінних металів;

– індійська NSE пройшла CME як найбільший у світі обмін за обсягами торгів.

Обміни в азіатсько-тихоокеанських та латиноамериканських регіонах зростали найшвидше у 2019 році. Кількість контрактів, що торгуються на біржах Азії та Тихого океану, зросла на 29,1% до 14,49 мільярдів контрактів, тоді як обмін валют в Латинській Америці зростав на 47,6% до 4,10 мільярдів контрактів.

Таблиця 1

Структура міжнародного біржового ринку за географічними регіонами у 2018–2019 рр. (млрд. контрактів)

Регіон	2019 р.	2018 р.	Відхилення 2019 р. до 2018 р. (%)
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	14,49	11,19	29,1
Північної Америки	10,27	10,56	-2,8
Європа	5,03	5,27	-4,4
Латинська Америка	4,1	2,78	47,6
Всього контрактів:	33,89	29,8	13,7

Джерело: складено за: [8,9]

Навпаки, торгова активність у Північній Америці та Європі зменшилася у 2019 році. Обсяг на біржах Північної Америки знизився на 2,8% до 10,27 млрд. контрактів, тоді як обсяг на європейських біржах знизився на 4,4% до 5,03 млрд контрактів.

У відсотках від світової торговельної активності найбільшу частку займав Азіатсько-Тихоокеанський регіон з 42% світового обсягу торгів у 2019 році. Північна Америка посіла друге місце з 29,8% світового обсягу торгівлі, а Європа третьою – 14,6%.

Обсяг опціонів на Азіатсько-Тихоокеанських біржах перевищив обсяг опціонів на біржах Північної Америки у 2019 році. Обсяг азіатсько-тихоокеанських опціонів збільшився на 47% до 6,83 мільярда контрактів, тоді як обсяг опціонів в Північній Америці впав на 3,7% до 6,01 мільярда контрактів.

Однак регіональний баланс був дуже різним з точки зору відкритого інтересу. На кінець року в Північній Америці було випущено понад 453 мільйони ф'ючерсів та опціонів. Це було еквівалентно 55% від загальної кількості у світі.

На кінець 2019 року в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні було укладено 79,5 млн. контрактів, що на 17,2% більше, ніж у кінці попереднього року, але лише 8,2% від загальної кількості у світі. Відкритий інтерес до Європи виріс на 3,7% до 220 мільйонів на кінець року, що еквівалентно 25,6% від загальної кількості у світі.

Загальний відкритий відсоток у всьому світі становив 900 мільйонів контрактів на кінець року, що на 8,8% більше, ніж у попередньому році, та рекордні за весь час.

Торгівля ф'ючерсами та опціонами індексу капіталу була однією з головних рушій для загального зростання торгів у 2019 році. Обсяг глобального індексу акцій підскочив на 24,7% до 12,45 млрд. контрактів, більша частина цього зростання – на біржі Індії та Бразилії.

Торгівля процентними ставками зросла на 4,6% до рекордної суми контрактів на 4,76 мільярда, в першу чергу завдяки збільшенню торгів ф'ючерсною торгівлею в Бразилії та збільшенню торгів опціонними процентними ставками в США. Це був четвер-

тий рік поспіль, коли торгівля відсотковою ставкою досягла запис.

У товарному секторі торгівля енергетичними ф'ючерсами та опціонами зросла на 13,6% до 2,54 млрд контрактів. Торгівля контрольними ф'ючерсами на нафту WTI та Brent у Нью-Йорку та Лондоні зменшилась порівняно з 2018 роком, але це зниження було більш ніж компенсовано збільшенням активності на біржах у Росії, Китаї та Індії.

Торгівля ф'ючерсами на ф'ючерси та опціони збільшилася на 18,8% до 1,77 мільярда контрактів, в основному за рахунок збільшення торговельної активності на трьох китайських біржових ф'ючерсних біржах. Відкритий інтерес до сільськогосподарської продукції зростає ще швидше: відкритий інтерес до кінця року підскочив на 30,9% до 22,4 мільйона контрактів.

Торгівля дорогоцінними металами, такими як мідь, знизилася на 5,5% до 1,44 млрд. контрактів, що робить її єдиною категорією світових ринків біржових деривативів, котрі спостерігали зниження торгової активності у 2019 році.

Торгівля дорогоцінними металами вибухнула в 2019 році, обсяг зростає на 83,2% до 582,3 млн контрактів. Це було зумовлено головним чином посиленням торгівлі на біржах у Китаї, Індії та Туреччині.

Національна фондова біржа Індії виросла на 58% до 6 мільярдів контрактів, які торгувались у 2019 році, перевершивши CME Group, щоб стати найбільшою в світі біржою. Обсяг CME в 2019 році склав 4,83 мільярда контрактів, приблизно такий же, як і попередній рік.

Обсяг торгів на В3 у Бразилії зріс на 51% до 3,88 мільярда контрактів, що є другим за швидкістю темпів зростання серед 20 кращих біржових груп. Відкритий інтерес В3 зростає ще швидше, підскочивши 94,4% до 132,3 млн контрактів. Цей рівень відкритого інтересу був другим за величиною в світі після OCC, клірингового будинку США, який здійснює торги для п'яти біржових груп.

Обсяг торгівлі Міжконтинентальною біржою знизився на 9% до 2,26 млрд. контрактів, зумовлений нижчим рівнем активності на всіх її дочірніх біржах у Європі, Північній Америці та Азіатсько-Тихо-

океанському регіоні. Eurex, п'ятий за обсягами обмінний обмін, торгував 1,96 мільярда контрактів у 2019 році, майже так само, як і 2018 рік, тоді як відкритий інтерес виріс

на 5,1% до 126,6 мільйонів контрактів, що є третім найвищим рівнем у світі.

Таблиця 2

Результати діяльності найбільших світових бірж, за обсягами біржової торгівлі у 2018–2019 рр. (млрд контрактів)

Місце	Біржа	2019 р.	2018 р.	Відхилення 2019 р. до 2018 р. (%)
1	Національна фондова біржа Індії	5,96	3,79	57,27%
2	Фондова біржа Сан-Паулу	3,88	2,57	50,76%
3	Далянська товарна біржа	1,36	0,98	38,05%
4	Шанхайська ф'ючерсна біржа	1,45	1,20	20,44%
5	Корейська біржа	1,55	1,41	9,83%
6	Європейська біржа (EUREX)	1,95	1,95	–0,24%
7	Чиказька біржа CME Group	4,83	4,84	–0,31%
8	Московська біржа	1,46	1,50	–3,02%
9	Американська біржа (NASDAQ)	1,91	2,05	–6,77%
10	Міжконтинентальна біржа	2,26	2,47	–8,79%

Джерело: складено за [8,9]

Серед менших бірж дві виділялися винятковим зростанням. Індійська товарна біржа зросла втричі до 88,2 мільйонів контрактів, головним чином, через приріст торгів своїми алмазними ф'ючерсами. Китайська біржа фінансових ф'ючерсів, яка пропонує ф'ючерси на індекси власного капіталу та державні облігації, в 2019 році зросла надзвичайно швидко, і обсяг, і відкриті відсотки зросли до рекордних рівнів.

Сучасний стан біржової діяльності в Україні значно відрізняється від загальноприйнятих у світі стандартів і правил, так як зареєстровані біржі повністю несхожі від класичного поняття біржі, як в економічному, так і в організаційному аспекті. Не зважаючи на велику кількість зареєстрованих бірж в Україні, кількість тих, які намагаються працювати як «біржа» зменшується кожного року та їх діяльність зовсім не має ніякого впливу на розвиток економіки в цілому. Так, можна виокремити той факт, що існує багато перешкод для їх ефективного функціонування, а саме: досі розроблено закон в якому буде чітко прописано коло біржових товарів; відсутній ефективний державний контроль; законодавство, що регулює бір-

жову діяльність недосконале (нормативні акти носять поверхневий характер та не містять цілого ряду головних аспектів для створення повноцінного біржового товарного ринку).

До цього часу товарні біржі в Україні не посіли належного місця, як того вимагають нові економічні умови, що викликає необхідність переосмислення їх сутності та призначення, розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо формування ефективного біржового механізму, сприятливих організаційних і правових умов їх функціонування [6].

За останні роки в Україні зберігається тенденція з переважанням позабіржового ринку. За критеріями обсягу виробництва Україна володіє певним біржовим потенціалом ринків зерна, цукру, насіння олійних культур, але сировинний товар потребує специфічних механізмів для формування прогнозних ринкових цін [1].

Дуже важливі для повноцінного функціонування економіки країни такі товари, як: метали, нафтопродукти, вугілля, газ, електроенергія, зерно, цукор, м'ясо, рослинні олії переважно реалізуються на позабіржовому

ринку, і, як правило, за тіньовими схемами, минаючи прозорий біржовий ринок. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків указаних товарів створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, необґрунтованого сталого підвищення споживчих цін і загалом до дестабілізації економіки країни [6]. Біржова діяльність в Україні все ще знаходиться на етапі становлення, не дивлячись на позитивну динаміку багатьох показників, які її характеризують.

Як ринок, біржа поєднує мікро- та макрорівні економіки, тобто вільно господарюючих підприємців із виробництвом. Завдяки дії механізму ціноутворення біржа безперервно забезпечує господарюючих суб'єктів інформацією про зміни на ринках, виникнення нових умов обміну, появу нових

видів товарів тощо. Біржі України різноманітні за своєю структурою, складом учасників, правилами біржової торгівлі [6].

Станом на початок 2020 року, статистична інформація про кількість бірж зареєстрованих в Україні залишається не дослідженою, проте можна зосередити увагу на те, що за даними Держкомстату у 2016 році в Україні зареєстровано 595 бірж [2]. На кінець 2015 року кількість бірж становила – 555, з них універсальних – 104, товарно-сировинних і товарних – 391, агропромислових – 24, інших – 36. (рис. 2).

Така кількість бірж України значно перевищує кількість бірж у країнах ЄС та у США. Однак, перевага України в кількості бірж не впливає та не є взагалі свідомим показником розвитку та впливу біржового ринку на економіку країни та на підвищення ефективності їхньої діяльності в цілому.

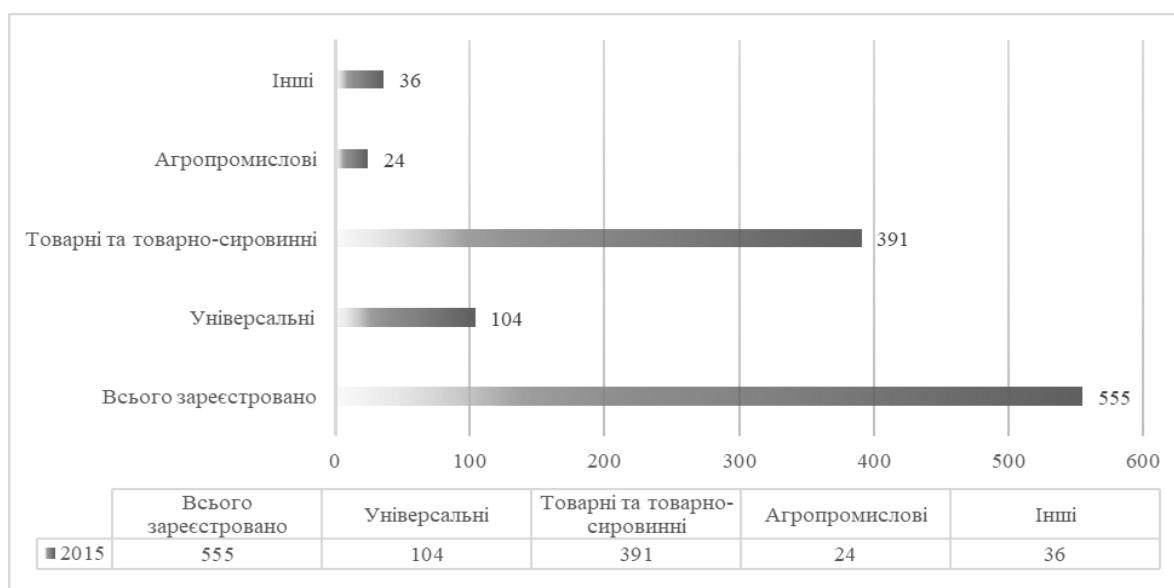


Рис. 2 Структура бірж за спеціалізацією у 2015 році

Джерело: побудовано за [4]

Така кількість бірж України значно перевищує кількість бірж у країнах ЄС та у США. Однак, перевага України в кількості бірж не впливає та не є взагалі свідомим показником розвитку та впливу біржового ринку на економіку країни та на підвищення ефективності їхньої діяльності в цілому.

Як правило, більша частина бірж в Україні створювалась в особистих інтересах засновників чи власників того чи іншого бізнесу, з метою мінімізації бази оподаткування.

Висновки. Міжнародний біржовий ринок відіграє значиму роль в ринковій економіці, відображає реальний стан товарних ринків, забезпечує можливість спекуляції та прогнозування цінних тенденцій. Міжнародний досвід показує, що часи ярмарок вже пройшли та на заміну їм прийшов сучасний інноваційний електронний біржовий ринок, який в разі полегшує та покращує обробку та контроль за біржовими операціями. До цього слід додати, міжнародний досвід свідчить, що ефективним механізмом детінізації

та демонополізації товарного ринку є використання біржових інструментів, прикладом яких можна привести: ф'ючерси та опціони, які сприяють формуванню конкретних справедливих цін, завдяки чому знижуються цінові ризики.

Розвитку біржової торгівлі в Україні в першу чергу перешкоджає недосконале законодавство і нерозуміння суб'єктами господарської діяльності переваг біржової торгівлі. Крім того, існують труднощі роботи з нерезидентами. Багато зарубіжних компаній бажають купувати/продавати свою продукцію на біржових торгах, але біржам проблематично працювати з валютою, так як вони не можуть брати гарантійне забезпечення у валюті. Для вирішення цього питання необхідно удосконалити вже існуючі і розвивати нові банківські та фінансові інструменти.

Україні для успішного розвитку біржової торгівлі, відповідно до світового досвіду та національних особливостей, необхідно: удосконалити нормативну базу яка вирішить питання кількості бірж та можливості їх реєстрації; удосконалити нормативну базу для стандартизації біржового товару в цілому; удосконалити інформаційну систему, яка забезпечить процеси продаж; створити банківську систему, яка в свою чергу налагодить та оптимізує кліринг фінансових інструментів на біржовому ринку.

Література

1. Вавдійчик І. М. Сучасний стан та тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні. / І. М. Вавдійчик // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 15. – С. 182–185.
2. Державна служба статистики Статистичний збірник. Україна в цифрах 2016. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Державна служба статистики Публікації. Внутрішня торгівля. Діяльність бірж у 2014. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Державна служба статистики Публікації. Внутрішня торгівля. Кількість бірж за 2015. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Заборовський В. П. Сучасний стан та перспективи розвитку біржової торгівлі в Україні. / В. П. Заборовський. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – Серія: Економіка. – 2015. – Т. 265. – Вип. 253. – С. 49–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduac_2015_265_253_10.

6. Резнік Н. П. Особливості функціонування вітчизняного біржового товарного ринку у сучасних умовах. – Збірник наукових праць Міжрегіональної Академії Управління персоналом. – 2016. – Вип. 50. – С. 115–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2016_50_23.

7. Щепіна Т. Г. Аналіз сучасного стану біржового ринку України. / Т. Г. Щепіна, В. А. Рябошапка // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2015. – Вип. 40. – С. 96–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppci_2015_40_16.

8. FIA releases annual trading statistics showing record ETD volume in 2018. URL: <https://fia.org/articles/fia-releases-annual-trading-statistics-showing-record-etd-volume-2018>

9. Global Futures and Options Trading Reaches Record Level in 2019. URL: <https://fia.org/articles/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level-2019>

References

1. Vavdiychyk, I.M. (2017). Suchasnyj stan ta tendentsii rozvytku birzhovoi torhivli v Ukraini. Globalni ta natsionalni problemy ekonomiky, (15), 182-185.
2. Derzhavna sluzhba statystyky. Statystychnyj zbirnyk. Ukraina v tsyfrakh 2016. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Derzhavna sluzhba statystyky. Publikatsii. Vnutrishnia torhivlia. Diialnist birzh u 2014. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Derzhavna sluzhba statystyky. Publikatsii. Vnutrishnia torhivlia. Kilkist birzh za 2015. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Zaborovskyy, V.P. (2015). Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku birzhovoi torhivli v Ukraini. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduac_2015_265_253_10
6. Reznik, N.P. (2016). Osoblyvosti funktsionuvannia vitchyznianoho birzhovoho tovarnoho rynku u suchasnykh umovakh. Zbirnyk naukovykh prats Mizhrehionalnoi Akademii Upravlinnia personalom, Issue 50, 115-118. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2016_50_23.
7. Schepina, T.H., & Riaboshapka, V.A. (2015). Analiz suchasnoho stanu birzhovoho rynku Ukrainy. Problemy pidvyschennia efektyvnosti infrastruktury, Issue 40, 96-100 Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppci_2015_40_16.
8. FIA releases annual trading statistics showing record ETD volume in 2018. Retrieved from <https://fia.org/articles/fia-releases-annual-trading-statistics-showing-record-etd-volume-2018>
9. Global Futures and Options Trading Reaches Record Level in 2019. Retrieved from <https://fia.org/articles/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level-2019>

ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В МЕЖДУНАРОДНОЙ
БИРЖЕВОЙ ТОРГОВЛЕ

*А. С. Благодатный, аспирант, Национальный университет биоресурсов и
природопользования Украины,*

*А. С. Музыченко, д. э. н., профессор,
Центрально-украинский научно-технический университет*

В статье рассмотрена роль товарной биржи как инновационно-институционального элемента развития международных товарных рынков. Определены современные тенденции развития международного товарного биржевого рынка, проведено сравнение объемов мировых фьючерсов и опционов за 2018–2019 годы, исследованы количество невыполненных контрактов и их изменение. Рассмотрены и охарактеризованы трансформационные процессы, присущие международной товарной бирже. Отображена структура международного биржевого рынка по географическим регионам. Проанализированы объемы торговой активности в различных регионах с указанием процента изменения 2019 г. по сравнению с 2018 г. Проведен анализ торговли фьючерсами и опционами индекса капитала, торговли процентными ставками, энергетическими фьючерсами и опционами, драгоценными металлами.

Приведены результаты деятельности крупнейших мировых бирж по объему биржевой торговли в 2018–2019 гг. Одним из исследованных критериев избран объем торговли Межконтинентальной биржи, обусловленный низким уровнем активности на всех ее дочерних биржах в Европе, Северной Америке и Азиатско-Тихоокеанском регионе. Проанализировано современное состояние биржевой торговли в Украине, выявлены препятствия для эффективного функционирования бирж страны. Рассмотрено развитие товарных бирж в Украине за последние годы с указанием тенденций их развития. Выделены группы товаров, торговля которыми создаст благоприятные возможности для развития товарного биржевого рынка Украины. Исследована статистическая информация о количестве и структуре бирж по специализации, предоставлена их характеристика и показана роль в развитии биржевого рынка Украины.

Сформированы выводы о роли биржевого рынка в рыночной экономике. Исследован международный опыт торговли на биржах и выделены этапы эволюции биржевого рынка от ярмарки к современному электронному биржевому рынку с его преимуществами и удобством. Выявлены препятствия развития биржевой торговли в Украине, сформированы предложения по успешному развитию биржевой торговли в соответствии с мировым опытом и национальными особенностями.

Ключевые слова: товарная биржа, фьючерс, опцион, биржевая торговля, международные товарные биржи, сельскохозяйственная продукция, инфраструктура рынка, биржевая сделка.

FEATURES OF TRANSFORMATION PROCESSES IN INTERNATIONAL EXCHANGE
TRADE

*A. S. Blahodatnyi, Post-graduate student, National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine,*

A. S. Muzychenko, D.E., Professor, Central Ukrainian Scientific and Technical University

The article considers the role of the commodity exchange as an innovative and institutional element in the development of international commodity markets. The current trends in the development of the international commodity exchange market are determined, the volumes of world futures and options for 2018–2019 are compared, the number of outstanding contracts and their changes are investigated. The transformation processes inherent in the international commodity exchange are considered and characterized. The structure of the international exchange market by geographical regions is displayed. The volumes of trading activity in various regions were analyzed

with the percent change in 2019 compared to 2018. The analysis of trade in futures and options of the capital index, trading in interest rates, energy futures and options, precious metals is made.

The results of the activities of the largest world exchanges on the volume of exchange trade in 2018–2019 are presented. The volume of trade of the Inter-Continental Exchange, due to the low level of activity at all its subsidiary exchanges in Europe, North America and the Asia-Pacific region, was chosen as one of the criteria examined. The current state of exchange trading in Ukraine is analyzed, obstacles to the effective functioning of the country's stock exchanges are revealed. The article considers the development of commodity exchanges in Ukraine in recent years, indicating the trends in their development. Groups of goods are identified whose trade will create favorable opportunities for the development of the commodity exchange market of Ukraine. Statistical information on the number and structure of exchanges by specialization is examined, their characteristics are provided, and their role in the development of the stock exchange market of Ukraine is shown.

Conclusions are drawn on the role of the stock market in a market economy. The international experience of trading on exchanges is investigated and the stages of the evolution of the exchange market from the fair to the modern electronic exchange market with its advantages and convenience are highlighted. Obstacles to the development of exchange trading in Ukraine were identified, proposals were formulated for the successful development of exchange trading in accordance with international experience and national characteristics.

Keywords: commodity exchange, futures, option, stock trading, international commodity exchanges, agricultural products, market infrastructure, stock exchange.

Надійшла до редакції 11.12.19 р.

МУЛЬТИПЛІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ ВАРТОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

*В. Д. Козенкова, асистент, Національна металургійна академія України,
13managua@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4159-4610,*

*Н. П. Козенкова, старший викладач, Національна металургійна академія України,
nkozenkova@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5949-459X*

У статті розглядається вартість як базова цінність вартісно-орієнтованого підходу до управління промисловим підприємством. Виявлено необхідність вдосконалення методичних підходів до вартісної оцінки і моделювання вартості підприємств. Розглянуто сутність основних підходів до оцінки вартості – оцінки балансової, ліквідаційної та суттєвої вартості, оцінки вартості на основі доходів, оцінки на основі гудвілу, оцінки на основі дисконтування грошових потоків, оціночні моделі економічної доданої вартості, опціонні моделі. Показано, що практично усі існуючі підходи до оцінки вартості орієнтовані виключно на фінансові показники підприємств. Встановлено, що основним інструментом, який використовується у порівняльному підході до оцінки вартості, є мультиплікатори. Представлено класифікацію мультиплікаторів – фінансових, натуральних, балансових (моментних) та доходних (інтервальних), визначено їх основні переваги та недоліки. Сформовано три групи мультиплікаторів, які використовуються при оцінці вартості – на основі балансу, на основі доходів і на основі прибутку підприємства. Наведено формули, які використовуються для їх розрахунку.

Показана загальна схема розрахунку мультиплікаторів вартості, яка включає сім основних етапів. Запропоновано механізм безумовної векторної оптимізації мультиплікаторів на основі безлічі Парето. Обґрунтовано вибір методу аналізу ієрархій Томаса Сааті, який реалізується у побудові багаторівневої ієрархічної структури методами декомпозиції для використання при визначенні ваги приватних мультиплікаторів, що входять як елементи до інтегрального мультиплікатора вартості.

Для проведення апробації розробленої моделі в якості об'єкта моделювання обрано шість підприємств об'єднання «Укртрубопром», за якими розраховано приватні й інтегральні мультиплікатори вартості за період з 01.01.2014 р. – 01.01.2018 р. З використанням показників відношень фактичних інтегральних мультиплікаторів підприємств до середньозважених значень визначені індивідуальні коригувальні коефіцієнти для обчислення розрахункової ринкової вартості підприємств. Проведено розрахунки ринкової вартості підприємств-об'єктів моделювання.

Ключові слова: вартість, ринкова вартість, вартісне управління, вартісна оцінка, мультиплікатори вартості, приватні мультиплікатори вартості, інтегральний мультиплікатор вартості, модель оцінки вартості, безліч Парето, метод аналізу ієрархій.

Постановка проблеми. Чорна металургія займає особливе місце серед галузей промисловості України та має тісний взаємозв'язок з гірничодобувною і хімічною промисловістю. В цілому високий рівень

концентрації і комбінування виробництва виражається в тому, що основні потужності по випуску готової продукції зосереджені на відносно невеликій кількості крупних підприємств.

За розрахунками Всесвітньої сталеві асоціації Worldsteel, одне робоче місце в металургії забезпечує створення ще 7,1 робочого місця в інших галузях. Тобто 130 тис. працівників, зайнятих у вітчизняній металургії, гарантують ще приблизно мільйон робочих місць [1]. Близько 80% виробленої металопродукції експортується і лише трохи більше 20% реалізується на внутрішньому ринку. Найбільшими споживачами на ньому є безпосередньо сама металургія та металотрейдери. Ці два сегменти в сукупності споживають понад 55% металу, який постачається вітчизняними виробниками на внутрішній ринок. Причиною такого становища є специфіка виробничого потенціалу вітчизняної металургійної галузі, який значно перевищує внутрішні потреби національної економіки [2]. Це також є однією з причин, які призвели до недооцінки вартості вітчизняних металургійних підприємств.

Розвиток сучасного бізнесу не може здійснюватися без оцінки вартості. Власнику будь-якого підприємства завжди необхідна справедлива оцінка свого бізнесу. Оцінка може визначити закриту і відкриту ринкову вартість, оцінку майнового комплексу в цілому, або за окремими продуктовими лініями підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Скорочення фінансових результатів діяльності підприємств, погіршення їх інвестиційної привабливості зумовлюють необхідність удосконалення методичних підходів до вартісної оцінки діяльності підприємств. Розгляд існуючих підходів до оцінки вартості підприємства дозволяє зазначити, що практично усі вони орієнтовані на фінансові показники підприємств [3–5].

Балансові методи спрямовані на визначення вартості підприємства шляхом оцінки вартості його активів. Вони визначають оцінку виключно зі статичної точки зору, що не враховує можливий розвиток підприємства або тимчасову вартість грошей. Деякі з цих методів є такими: балансова вартість, скоригована балансова вартість, ліквідаційна вартість та суттєва вартість. Потрібно відзначити, що критерії бухгалтерського обліку мають певну ступінь суб'єктивності і відрізняються від ринкових критеріїв, внаслідок чого балансова вартість

підприємства майже ніколи не відповідає його ринковій вартості. Цей недолік не може знівелювати метод скоригованої балансової вартості, оскільки він дає можливість аналізувати лише окремі статті балансу, щоб пристосувати їх до їхньої приблизної ринкової вартості. Оцінка за методом ліквідаційної вартості завжди відображає мінімальну вартість. Зазвичай визначають три типи суттєвої вартості: валову, чисту (скориговані чисті активи) та зменшену суттєву вартість.

На відміну від методів на основі балансу, методи на основі доходів ґрунтуються на звіті про прибутки та збитки та призначені для оцінки вартості підприємства через розмір його доходів, продажів або подібних показників. До цієї групи традиційно відносять такі методи як коефіцієнти співвідношень, обсяги продажів, співвідношення $P/EBITDA$, інші співвідношення. Такі методи ґрунтуються на ставці співвідношення ціни та прибутку на акцію, яка виплачується на фондовому ринку, тобто коефіцієнті прибутковості (PER). На додаток до норми PER та співвідношення P/S , деякі з часто використовуваних коефіцієнтів це співвідношення вартості підприємства та прибутку до сплати відсотків і податків (EBIT); співвідношення вартості та прибутку до сплати відсотків, податків, амортизації (EBITDA); співвідношення вартості підприємства та операційного грошового потоку; співвідношення вартості власного капіталу та балансової вартості підприємства та ін.

Методи оцінки на основі гудвілу застосовують змішаний підхід: з одного боку, вони виконують статичну оцінку активів підприємства, а з іншого боку, – намагаються кількісно визначити вартість, яку підприємство буде генерувати в майбутньому. Методи дисконтування грошових потоків базуються на детальному, прогнозі кожного періоду кожної з фінансових статей, пов'язаних з генеруванням грошових потоків, які відповідають операціям підприємства. При таких оцінках для кожного типу грошових потоків визначається відповідна ставка дисконтування.

Модель економічної доданої вартості (EVA) була позиціонована як внутрішній показник ефективності, прийнятий компаніями для оцінки ефективності використання

інвестиційного капіталу [6]. Загалом модель EVA порівнює два чинники: рентабельність інвестицій та вартість факторів, які генерують таку рентабельність інвестицій. У його розрахунку, окрім класичної схеми, можуть використовуватися такі показники, як WACC; NOPAT; EBIT; ROIC. Подальшим розвитком ідеології було створення моделей MVA, CVA, EP та ін.

В останні десятиліття були розроблені різні моделі оцінки опціонів [7]. Серед цих моделей необхідно відзначити моделі Блека–Шоулза, Кокса–Рубінштейна, Гармана–Кольхагена, біноміальну модель. Використання опціонних моделей дозволяє моделювати та оцінювати вартість з перемінним рівнем ризику. Переваги застосування опціонних моделей полягає в тому, що вартість часто є змінною величиною, яка залежить від ряду зовнішніх по відношенню до умов діяльності підприємств.

Серед методів оцінювання вартості обирають такі, які найкраще забезпечують реалізації цілей оцінювання та забезпечують потреби конкретного підприємства у певний період часу за певної комбінації факторів зовнішнього середовища. Як показує розгляд наведених методів, кожен з них за певними критеріями не є ефективним, тому що незважаючи на спрямованість на отримання інтегральної оцінки не завжди надає можливість оцінювання окремих характеристик вартості. Практично усі існуючі методи орієнтовані на виключно фінансові показники підприємств.

Порівняльний або мультиплікативний підхід заснований на припущенні, що покупець не заплатить за об'єкт вартості більше тієї суми, за яку він може придбати на відкритому ринку об'єкт, який має аналогічні характеристики. Головною особливістю цього методу є його максимальна наближеність до ринкової ситуації, так як він орієнтується на біржову ціну акцій, або ж на оціночну вартість підприємства-аналогу. Метод універсальний і підходить для абсолютно кожного сектору економіки. Саме це обумовлює актуальність дослідження та його мету.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження сутності мультиплікативного підходу та формування систе-

ми оцінки вартості промислових підприємств, яка базується на цьому підході

Виклад основного матеріалу дослідження. Трубопрокатна галузь займає особливе місце у гірничо-металургійному комплексі України. Розглядаючи трубопрокатну галузь можна відзначити, що вона має достатні перспективи, пов'язані з можливістю зростання як зовнішнього, так і внутрішнього ринку металопродукції, а також значну недооцінку вартості підприємств цієї галузі. Тому для проведення апробації розробленої моделі у якості об'єкту моделювання обрано шість підприємств об'єднання «Укртрубопром», зокрема – ПАТ «Інтерпайп НТЗ», ПАТ «Інтерпайп НМТЗ», ПрАТ «Сентравіс Продакшн Юкрейн», ПАТ «ДТЗ», ПАТ «ТЗ «Трубосталь»).

Початковим етапом моделі оцінювання вартості є формування та первинний аналіз вхідної інформації, який полягає у групуванні зібраних даних, встановленні тенденції їх зміни та формування на їх основі базового набору показників оцінювання. Ці показники розраховуються за кілька доступних періодів і на основі отриманих результатів формується база даних та первинний звіт. Відповідно до діючого законодавства фінансова звітність підприємств не становить комерційної таємниці, не є конфіденційною інформацією і не відноситься до інформації з обмеженим доступом. Відповідна інформація про показники діяльності підприємства збирається з таких джерел публічної інформації як сайти Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національного депозитарію України, Реєстрів учасників фондового ринку, Української біржі, АТ «Фондова біржа ПФТС», Фондової біржі «Перспектива», сайтів підприємств. Можна стверджувати, що отримані з цих джерел дані є релевантними та достовірними.

Основним інструментом, який використовується у порівняльному підході визначення вартості, є мультиплікатори. В основі оцінок за мультиплікаторами лежить економічний закон єдиної ціни (the law of one price), згідно до якого однакові активи повинні мати однакові ринкові ціни. Така оцінка може використовуватися у певних

ситуаціях: коли потрібна спрощена оцінка; при нестачі даних для оцінки; якщо неможливо забезпечити точне прогнозування на довготривалий період; коли потрібно надати оцінці об'єктивність за рахунок використання ринкової інформації тощо [9].

Мультиплікатор відображає співвідношення між одним показником підприємства (ринковою ціною підприємства) і будь-яким іншим його показником, що характеризує результати виробничої, фінансової та інвестиційної діяльності. В якості таких показників можна використовувати не тільки прибуток, але й грошовий потік, дивідендні виплати, виручку від реалізації та ін. В зарубіжній практиці під вартістю бізнесу зазвичай розуміють вартість інвестованого капіталу.

Одне з ключових питань, що стосуються мультиплікаторів, – це визначення несуперечливості чисельника і знаменника відносно один одного. З точки зору структури капіталу, чисельник мультиплікатора може бути виражений вартістю власного капіталу, яка на фондовому ринку представлена у вигляді ринкової капіталізації компанії (MC); вартістю інвестованого капіталу (EV) як суми ринкової капіталізації компанії (MC) і ринкової вартості її довгострокової заборгованості.

Існують такі варіанти класифікації мультиплікаторів: фінансові та натуральні: до фінансових відносяться мультиплікатори, в знаменнику яких грошовий показник (виручка, прибуток і т.д.), до натуральних – ті, у знаменнику яких натуральний показник; балансові (моментні) та дохідні (інтервальні): балансові розраховують за балансними показниками; дохідні – за показниками звіту про прибутки і збитки [8].

Натуральні показники застосовують в конкретних галузях чи групах галузей. Для їх формування зазвичай вибираються ті фактори, які є визначальними для виручки або для розміру активів певного підприємства. Натуральні показники, як правило, можуть бути застосовані для монопродуктових підприємств, тобто там, де приведення різнорідної продукції до єдиних натуральних одиниць вимірювання (приведених показників) може привести до великої похибки че-

рез різницю в цінах, в якості і структурі продукції, тощо.

Найбільш відомими натуральними мультиплікаторами є «Вартість компанії/Виробнича потужність» (EV/C), «Вартість компанії/Запаси» (EV/I), «Вартість компанії/Обсяг виробництва» (EV/P). Балансові мультиплікатори в оцінці бізнесу – це такі мультиплікатори як «Вартість бізнесу/Балансова вартість активів» (EV/BVA) та «Ціна/Балансова вартість чистих активів» (P/BV). До їх переваг можна віднести відносну стабільність та незначну залежність від поточних змін економічної кон'юнктури. До основних недоліків можна віднести спотворення, пов'язані із різницею між балансовою та ринковою вартістю активів, неможливість застосування при негативній величині балансової вартості, відсутність врахування нематеріального капіталу тощо. Зазвичай балансові показники застосовуються для підприємств, у яких матеріальні активи є основними; фінансових інститутів; дистриб'юторських компаній. Також балансові мультиплікатори використовуються для оцінки підприємств, які будуть ліквідовані, тобто їх вартість за грошовими потоками нижче, ніж вартість активів, або зовсім є величиною від'ємною.

Дохідні (інтервальні) мультиплікатори в оцінці бізнесу зазвичай є такими: «Ціна/Продажі (P/S), «Вартість компанії/продажі» (EV/S); «Вартість компанії/прибуток до сплати відсотків, податків і амортизації» (EV/EBITDA); «Ціна/Чистий прибуток» (P/E). Мультиплікатори P/S та EV/S можна використовувати для будь-яких підприємств, у тому числі – збиткових, оскільки виручка від реалізації, на відміну від прибутку, не може бути від'ємною; вона має більш усталений рівень; інформація про величину виручки є більш доступною в порівнянні з іншими показниками, які використовуються в якості знаменників мультиплікаторів. Але підприємства з однаковими продажами можуть мати абсолютно різну їх рентабельність та відповідно й зовсім різну вартість. Мультиплікатор EV/EBITDA широко застосовується для оцінки підприємств з невисокою ефективністю капіталовкладень, тобто для підприємств капіталоміст-

ких галузей, де амортизація займає суттєву частку витрат.

Важливу роль в оцінці займають мультиплікатори грошового потоку, перш за все – валові грошові потоки, що розраховуються шляхом додавання нарахованих за період амортизаційних відрахувань до будь-якого показника прибутку за той же період. Так, наприклад, в мультиплікатори «Ціна/Грошовий потік» (P/CF) знаменник розраховується шляхом додавання амортизаційних відрахувань до чистого прибутку. Даний вид мультиплікатора також має назву «Ціна/Грошовий прибуток» (P/CE).

У зарубіжній практиці широкого поширення набули такі види мультиплікаторів грошового потоку: «Ціна/Чистий грошовий потік від операційної діяльності» (P/FOCF), «Ціна/ Чистий грошовий потік компанії» (P/FCFF), «Ціна/ Чистий грошовий потік акціонерів» (P/FCFE), «Ціна/Дивіденди» (P/DIV) та ін. Потрібно пам'ятати, що при застосуванні дохідних мультиплікаторів важливою умовою є визначення періоду часу, за який необхідно використовувати дані в процесі побудови мультиплікатора. Традиційно за порівняльним способом оцінки вартості використовується порівняння показників підприємства, яке оцінюється, із показниками підприємств-аналогів. Тобто, вибирається декілька підприємств-аналогів, розраховуються значення обраних мультиплікаторів по кожному підприємству, а далі обираються ті значення мультиплікаторів, які будуть використані для розрахунку.

Зазвичай фахівці виділяють три основних способи розрахунку мультиплікатора як: середнє арифметичне; середньозважене значення; медіанне значення мультиплікатора. При цьому перевага віддається медіанному значенню мультиплікатора, оскільки воно менш залежить від нетипово великих або нетипово малих значень мультиплікатора. Для цього спочатку розраховується вартість підприємства за кожним з мультиплікаторів, а потім отримані значення зважуються.

$$P = \sum_{j=1}^n P_j \times i_j, \quad (1)$$

де P_j – значення вартості, яке розраховане j мультиплікатором; i_j – вага j -го мульт

типлікатора. Вага кожного мультиплікатора i_j визначається експертним шляхом. Цей підхід дозволяє вимірити не внутрішню, а відносну цінність, отже, він більшою мірою відображає поточний стан ринку, ніж, чим наприклад, оцінка через дисконтовані грошові потоки [9]. Проте, потрібно відзначити недоліки, які має цей підхід: ігнорування таких факторів, як зростання компанії, потенціал грошових потоків та ризик; відображення поточному стану ринку, який може бути як недооціненим, так і переоціненим; труднощі при використанні на ринках, що розвиваються та ін.

Згідно з отриманими результатами, мультиплікатор «Ціна/ Балансова вартість власного капіталу» схильний до впливу більшої кількості чинників (фінансовий важіль компанії, темп зростання прибутку на акцію, податкова ставка, рентабельність власного капіталу), а відношення «Ціна / Виручка» – найменшого (фінансовий важіль компанії і темп зростання прибутку на акцію). На значення помилок інших мультиплікаторів впливає певна кількість факторів: на відношення «Вартість компанії/Виручка» і «Вартість компанії/ Прибуток до сплати відсотків, податків і амортизації» – фінансовий важіль компанії, темп зростання, ефективна податкова ставка; на відношення «Ціна/ Прибуток» – фінансовий важіль компанії, ефективна податкова ставка, рентабельність інвестованого капіталу. Схильність впливу великих факторів говорить про те, що мультиплікатор є менш надійним.

Аналіз факторів впливу на помилки мультиплікаторів показав, що мультиплікатор «Ціна/Балансова вартість власного капіталу» є менш надійним показником для оцінки вартості. Згідно з отриманими результатами, найбільш точним мультиплікатором є «Ціна/Виручка», що збігається з результатами, отриманими за допомогою методу натурального логарифма. У табл. 1 наведено перелік обраних для оцінки вартості мультиплікаторів. Загалом схема розрахунку показників вартості підприємства включає у себе наступні етапи: формування мети оцінки; формування набору мультиплікаторів за допомогою яких можна реалізувати цілі оцінки; попередній розрахунок мультиплікаторів; вибір методу їх зведення до єди-

ного інтегрального мультиплікатора; проведення нормування розрахованих мультиплікаторів; розрахунок інтегрального мультиплікатора вартості; перевірка якості прове-

дених розрахунків; отримання кінцевого інтегрального мультиплікативного показника вартості.

Таблиця 1

Характеристика мультиплікаторів вартості та порядок їх розрахунку

Група	Назва	Порядок розрахунку
Балансові	Мультиплікатор балансової вартості чистих активів M_{pbv}	$M_{pbva} = P/BV$ $P = N - P_a$
	Мультиплікатор балансової вартості матеріальних активів M_{tbv5}	$M_{tbv} = P/TBV$
Прибуткові	Мультиплікатор вартості підприємства за виручкою M_{evs}	$M_{evs} = EV/S$
	Мультиплікатор вартості підприємства за EBITDA $M_{evebitda}$	$M_{evebitda} = EV/EBITDA$
Дохідні	Мультиплікатор вартості підприємства за чистим грошовим потоком M_{fcff}	$M_{fcff} = P/FCFF$
	Мультиплікатор вартості підприємства за чистим грошовим потоком акціонерів M_{fcfe}	$M_{fcfe} = P/FCFE$

Примітки: Умовні позначення та назви показників:

P – ціна підприємства; N – кількість звичайних акцій підприємства; P_a – біржова вартість акції; BV – балансова вартість чистих активів; TBV – балансова вартість матеріальних активів; EV – вартість підприємства; S – виручка; EBITDA – прибуток до виплати відсотків по кредитах, податків на прибуток та амортизації; FCFF – чистий грошовий потік компанії; FCFE – чистий грошовий потік акціонерів

Джерело: розроблено авторами

На етапі статистичної обробки можуть бути поставлені найрізноманітніші завдання дослідження, для вирішення яких потрібно вибрати відповідну середню. Традиційно середні значення обчислюються для ознак, вимірюваних в так званих безперервних шкалах. Відповідно до положень математичної статистики середнє значення є адекватним заходом центральної тенденції в вибірці тільки в разі нормального розподілу ознаки. У випадку, коли є відхилення розпо-

ділу від нормального закону, середні значення використовувати некоректно, оскільки вони є занадто чутливим параметром до так званих «викидів» – нехарактерних для досліджуваної вибірки, занадто великих або занадто малих значень. В цьому випадку для характеристики центральної тенденції в вибірці повинен застосовуватися інший параметр – медіана. Результати розрахунку середніх мультиплікаторів наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Результати розрахунку середніх мультиплікаторів вартості для окремих підприємств трубопрокатної галузі за період 01.01.2014 р. – 01.01.2018 р.

Мультиплікатори вартості	Значення мультиплікаторів станом на 1 січня року, долі од				
	ПАТ «Інтерпайп НТЗ»	ПАТ «Інтерпайп НМТЗ»	ПрАТ «Сентравіс Продакшн Юкрейн»	ПАТ «ДТЗ»	ПАТ «ТЗ «Трубосталь»
Мультиплікатор балансової вартості чистих активів M_{pbva}	0,3620	0,0708	-0,2732	-0,0010	0,0985
Мультиплікатор балансової вартості матеріальних активів M_{tbv}	0,0501	0,0343	0,0559	0,0009	0,0085
Мультиплікатор вартості підприємства за виручкою M_{evs}	0,0896	0,0454	0,0635	0,0029	0,0023
Мультиплікатор вартості підприємства за EBITDA $M_{evebitda}$	0,4367	0,2352	0,2873	-0,0205	0,0426
Мультиплікатор вартості підприємства за чистим грошовим потоком M_{fcff}	-1,2230	-0,0546	1,0861	0,0417	0,1296
Мультиплікатор вартості підприємства за чистим грошовим потоком акціонерів M_{fcfe}	-0,0716	0,0625	-0,2001	-0,0995	0,0394

Джерело: розроблено авторами

Моделюванню підлягає значення інтегрального мультиплікатора вартості M_{int} в залежності від техніко-економічних параметрів діяльності підприємства, що представляє собою об'єкт з декількома взаємопов'язаними вхідними змінними і однієї вихідної при неповній визначеності вихідних даних.

Для опису процесу формування інтегрального мультиплікатора вартості приймаємо основними – вихідні змінні M_i , тобто приватні мультиплікатори вартості підприємства. Оцінку доцільно проводити в статичному режимі, вважаючи, що всі значущі змінні знаходяться в сталому стані. Тому аналітична модель оцінки значення інтегрального мультиплікатора вартості також є статичною і представлена в наступній узагальненій формі:

$$y = f(x_1, \dots, x_m) \quad (2)$$

де x_i – вхідні змінні (приватні мультиплікатори), які мають найбільш суттєвий вплив на інтегральний мультиплікатор вартості, m – кількість приватних мультиплікаторів; y – інтегральний мультиплікатор вартості.

У загальному випадку, вибір основних критеріїв для оцінки вартості та їх пріоритет може змінюватися у залежності від мети оцінки та системи переваг осіб, які приймають рішення. В ході проведення етапу безумовної оптимізації мультиплікаторів побудовано множину Парето для задачі векторної оптимізації [10].

Рішення $x^* \in X$ – оптимально за Парето по векторному критерію $f(x)$, якщо не існує рішення $x \in X$, яке було б краще x^* по f :

$$fi(x) > fi(x^*), fj(x) > fj(x^*) \quad (3)$$

для всіх $i \in I$ та хоча б одного $j \in I$, I – множина номерів критеріїв.

Множина Парето, або множина компромісів – це набір всіх оптимальних за Парето рішень:

$$Pf(X) = \{x^* \in X \mid \text{не існує такого}$$

$$x \in X, \text{ що } f(x) \geq f(x^*)\} \quad (4)$$

У задачі, що розглядається, привабливість альтернативних варіантів (підприємств) $X = (x_1, \dots, x_5)$ оцінюється на основі кількох показників: $K_i, i = 1, 6$.

Критерії оцінки мають вигляд:

$$f(x) = (f_1(x), \dots, f_6(x)) \quad (5)$$

Для приватних критеріїв, ґрунтуючись на їх економічній інтерпретації, ставиться наступне завдання: $f_i(x) \rightarrow \max, i = 1, 6$.

Приведемо критерій $f_1(x)$ до стандартного вигляду:

$$f_1(x) = f_1^{\max}(x) - f_1(x) \quad (6)$$

Багатокритеріальна задача матиме такий вигляд:

$$f(x) = (f_1(x), \dots, f_6(x)) \rightarrow \max \quad (7)$$

Для подальшої зручності, проведено нормування всіх мультиплікаторів, що розглядаються, до єдиного масштабу. Для того, щоб уникнути проблем нормалізації мультиплікаторів, які мають від'ємне значення, до кожного члену ряду мультиплікаторів додано певну величину, яка перетворює найменше від'ємне значення мультиплікатора у ряді на 1.

В результаті знаходження множини Парето, було з'ясовано, що всі розглянуті альтернативи належать даній множині. Таким чином, за допомогою побудови Парето-оптимальної множини, можна виключити необхідність врахування «гірших» альтернатив, які потребують корегування.

Кожен приватний мультиплікатор, який входить як складова до інтегрального мультиплікатора вартості, має різну вагу. Вагові коефіцієнти можуть бути визначені в ході опитування фахівців. Для збору, узагальнення та аналізу інформації, отриманої від експертів, ефективним є застосування математичних методів експертних оцінок. Щоб підвищити обґрунтованість вибору оцінок слід використовувати метод аналізу ієрархій (MAI), запропонований Т. Сааті [11]. Якщо традиційні методи експертних оцінок передбачають загальну кількісну оцінку важливості будь-якого фактору, яка визначена експертом і є суб'єктивною, то метод аналізу ієрархій передбачає якісну оцінку, засновану на попарному порівнянні факторів, що визначає високу ступінь достовірності отриманих оцінок. До переваг цього методу також можна віднести його чітку математичну аргументацію та віднос-

ну простоту. МАІ передбачає побудову багаторівневої ієрархічної структури засобами декомпозиції задачі на прості складові: в вершині ієрархії розташовується мета, на другому рівні – критерії, які можуть впливати на її досягнення, на третьому – можливі альтернативи. Далі проводиться попарне порівняння експертом окремих елементів, що знаходяться на одному рівні ієрархії, і обробка думок експерта за допомогою алгоритму, в результаті чого визначається відповідність та значимість досліджуваних альтернатив для всіх критеріїв, які знаходяться в ієрархії. Чисельним вираженням відносної значущості при цьому є вектор пріоритетів.

Алгоритм методу аналізу ієрархій в загальному випадку включає в себе наступні кроки. Перший – побудова ієрархії за допомогою декомпозиції завдання на окремі складові і встановлення функціональних відносин між ними. Розбиття завдання починається з визначення мети дослідження та критеріїв, які впливають на її досягнення. Критерії об'єднують в функціональні групи, які розміщені на різних рівнях ієрархії. Другий – це введення шкали парних порівнянь критеріїв. Для визначення ваги мультиплікаторів використовується шкала парних порівнянь Сааті. Третій – обчислення головного власного вектору для кожної матриці, який після нормалізації стає вектором пріоритетів. Головний власний вектор матриці слугує критерієм ступеня узгодженості отриманих від експертів суджень: чим ближче значення головного власного вектору до розмірності матриці, тим більшим ступенем узгодженості вона володіє. Четвертий – ієрархічний синтез, який полягає у перемножуванні матриці локальних пріоритетів на вектор-стовпець пріоритетів критерію вищого рівня. Цю процедуру продовжують до самого нижнього рівня.

При проведенні нашого дослідження була сформована команда із семи експертів, метою якої є оцінка значущості кожного з критеріїв (приватних мультиплікаторів), що входять до цільової функції (інтегральний мультиплікатор вартості). При формуванні оцінок визначається пріоритетність приватних мультиплікаторів. Із сформованих груп показників, переважаючим фактором оцінки є прибуткові мультиплікатори. Далі йдуть

фактори, які характеризують можливість капіталізації та підвищення ліквідності підприємства (мультиплікатори дохідні). Потім – фактори, які характеризують ефективність і виступають статичною оцінкою сталої роботи підприємства (балансові мультиплікатори). На основі вищевикладеного визначена шкала переваг факторів, яка матиме наступний вид: $M_e > M_p > M_b$. У результаті ранжирування обраних мультиплікаторів попередньо отримано систему переваг виду:

$$M_{evs} \approx M_{evebitda} > M_{fcff} \approx M_{fcfe} > M_{pbva} \approx M_{tbv}$$

При цьому значення оцінок пріоритетів визначалось як арифметична сума представлених кожним з експертів за кожним з мультиплікаторів оцінок. Результати попарних порівнянь n критеріїв ($A_1, A_2, \dots, A_n$) заносять у квадратну матрицю переваг.

Наступний крок полягає в обчисленні вектору пріоритетів по даній матриці. Значення пріоритетів приватних мультиплікаторів відповідають вагомості компонентів власного вектору матриці в їх загальній сумі. Для одержання вектору пріоритетів матриці обчислюють головний власний вектор, який потім нормалізують методом усереднення по нормалізованих стовпчиках. Нормалізований вектор визначає пріоритети приватних мультиплікаторів вартості та фактично встановлює ваги їх значущості у сумарному інтегральному показнику. Для перевірки узгодженості отриманих результатів розраховують максимальне власне число матриці λ_{max} та визначають відношення узгодженості CR .

При обчисленні максимального власного значення матриць порядку більше двох практично завжди потрібно вдаватися до наближених методів. Такий підхід суттєво ускладнює завдання, так як в разі однієї ієрархії число матриць парних порівнянь може бути дуже велике.

Порівнюючи еталонне значення індексу узгодженості RCI для шостимірної матриці (1,24) з розрахунковою величиною індексу узгодженості CI (0,1078), можна констатувати, що остання складає 8,7 %, тобто використані у дослідженні експертні судження стосовно відносних значень ваг мультиплікаторів та оцінок їх парних порівнянь є достовірними.

Згідно з теорією Дамодарана виділяють три методи розрахунку мультиплікаторів: по компаніям, що порівнюються; на основі регресії; виходячи з фундаментальних характеристик оцінюваної компанії, тобто визначення норми дисконту традиційними методами з подальшим згортанням дисконтування грошових потоків в більш короткі формули. Вважається, що 1–2 аналогів недостатньо для висновків, у той же час 10 і більше аналогів представляється великим числом, тому рекомендується використовувати 4–7 порівнянних компаній [9].

Для реалізації завдань дослідження у якості аналогів обрано середньозважені за часткою ринку продукції оцінки мультиплікаторів. Із використанням показників відношень фактичних інтегральних мультиплікаторів підприємств до середньозважених значень визначаються індивідуальні корегувальні коефіцієнти для визначення розрахункової ринкової вартості підприємств. Результати розрахунків вартості групи підприємств наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Розрахункова вартість окремих підприємств трубопрокатної галузі
станом на 01 січня року

Мультиплікатори Вартості/Роки	Значення мультиплікаторів станом на 1 січня року				
	ПАТ «Інтерпайп НТЗ»	ПАТ «Інтерпайп НМТЗ»	ПрАТ «Сентравіс Продакшн Юкрейн»	ПАТ «ДТЗ»	ПАТ «ТЗ «Трубосталь»
Балансова вартість підприємства, тис.грн					
2014	7143417	684958	1855770	789621	66980
2015	8878464	582005	2389971	896110	56654
2016	10835218	978126	3115149	947779	95384
2017	11980103	744504	3826147	1048968	193185
2018	16269021	623917	4175317	1026651	241089
Розрахункова вартість підприємства, тис.грн					
2014	7697714	306409	2182902	907055	77031
2015	6400831	69379	2453068	917959	58705
2016	7815475	959514	4255529	877036	95984
2017	17319761	728680	4743905	540354	158518
2018	30003361	395786	3525605	887867	197826
Відхилення розрахункової вартості від балансової вартості					
2014	554297	-378549	327132	117434	10051
2015	-2477633	111787	63097	21849	2051
2016	-3019743	-18612	1140380	-70743	600
2017	53396588	-15824	917758	-508614	-34667
2018	13734340	-228131	-649712	-138784	-43264

Джерело: розроблено авторами

Отримані результати можна прокоментувати наступним чином. Серед обраних підприємств є незаперечний лідер по розрахунковій вартості – ПрАТ «Сентравіс Продакшн Юкрейн», розрахункова вартість якого перевищувала балансову в середньому на 20%; але за розрахунками можна побачити провал 2018 року, коли розрахункова вартість на 16; нижче балансової вартості.

В останні роки лідером стало ПАТ «Інтерпайп НТЗ» упевненим зростанням розрахункової вартості у останні два роки. Загалом же обрані підприємства в цілому описують поведінку вітчизняного ринку труб – тенденції зниження виробництва, показників ефективності цього виробництва

та, як наслідок, – зниження ринкової вартості підприємств.

Висновки. Проведений аналіз сучасних інструментів оцінювання вартості показує, що зараз активно розвиваються методи, орієнтовані на виключно фінансові показники. Оцінка вартості на основі мультиплікаторів більшою мірою пов'язана з ринком на відміну від інших методів. Важливою перевагою мультиплікаторів є скорочення суб'єктивних експертних складових при оцінці вартості компанії і можливість визначення факторів, що впливають на вартість. Крім того, визначення мультиплікаторів проводиться швидше, так як не вимагає великої кількості додаткових розрахунків.

Література.

1. Каленков О. 2018-й – рік випробувань для галузі / О. Каленков // Голос України. – 20 грудня 2019. – № 245 (7251) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/312682>
2. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л. В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2018. – 158 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/sr/302.pdf>
3. Fernández P. Valuation Methods and Shareholder Value Creation / P. Fernández. – San Diego, CA, Academic Press, 2002. – 312 p.
4. Hitchner J.R. Financial Valuation: Applications and Models, 3-rd Edition / J. R. Hitchner. – N.Y.: John Wiley & Sons, 2001. – 1320 p.
5. Bernstein L. Analysis of Financial Statements / L. A. Bernstein – Homewood, IL : Irwin, 1993. – 1075 p.
6. Stern J. M. The EVA® Financial System / J. M. Stern, G. B. Stewart, D. H. Chew, Jr. // Journal of Applied Corporate Finance – 1995. – № 8(2). – P. 32-46.
7. Edmunds B. Realistic investment valuation: a comprehensive real options model / B. Edmunds // Journal of Business Management. – 2013. – №7. – P. 58-71.
8. Чиркова Е. В. Как оценить бизнес по аналогии: Пособие по использованию сравнительных рыночных коэффициентов / Е. В. Чиркова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 224 с.
9. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов / Пер. с англ. / А. Дамодаран. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 1342 с.
10. Ногин В. Д. Принятие решений в многокритериальной среде: количественный подход. / Д. М. Ногин. – М. : Физмалит, 2002. – 144 с.

11. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Саати. – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.

References

1. Kalenkov, O. (2019). 2018-y – rik vyprobuvan dlya galuzi. Golos Ukrayiny, 20 grudnya 2019, 245 (7251). Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/312682>
2. Deyneko, L.V. (Ed.). (2018). Rozvytok promyslovosti dlya zabezpechennya zrostannya ta onovlennya ukrayinskoyi ekonomiki: naukovo-analitichna dopovid. Kyiv, NAN Ukrayiny, DU «Instytut ekonomiky ta prognozuvannia NAN Ukrayiny». Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/sr/302.pdf>
3. Fernández, P. (2002). Valuation Methods and Shareholder Value Creation. - San Diego: CA, Academic Press, 312 p.
4. Hitchner, J.R. (2001). Financial Valuation: Applications and Models, 3-rd Edition. N.Y.: John Wiley & Sons, 1320 p.
5. Bernstein, L. (1993). Analysis of Financial Statements. Homewood, IL : Irwin, 1075 p.
6. Stern, J.M., Stewart, G.B., & Chew, Jr. D.H. (1995). The EVA® Financial System. Journal of Applied Corporate Finance, 8(2), 32-46.
7. Edmunds, B. (2013). Realistic investment valuation: a comprehensive real options model. Journal of Business Management, (7), 58-71.
8. Chirkova, E.V. (2009). Kak otsenit biznes po analogii: Posobie po ispolzovaniyu sravnitelnykh rynochnykh koeffitsientov. Moskva: Alpina Biznes Buks.
9. Damodaran, A. (2004). Investitsionnaya otsenka. Instrumenty i tekhnika otsenki lyubykh aktivov. Moskva: Alpina Biznes Buks.
10. Nogin, V.D. (2002). Prinyatie resheniy v mnogokriterialnoy srede: kolichestvennyy podkhod. Moskva: Fizmalit.
11. Saati, T. (1993). Prinyatie resheniy. Metod analiza ierarhiy. Moskva: Radio i svyaz.

МУЛЬТИПЛИКАТИВНЫЙ ПОДХОД К МОДЕЛИРОВАНИЮ СТОИМОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

*В. Д. Козенкова, ассистент, Н. П. Козенкова, старший преподаватель,
Национальная металлургическая академия Украины*

В статье рассматривается стоимость как базовая ценность ценностно-ориентированного подхода к управлению промышленным предприятием. Выявлена необходимость совершенствования методических подходов к стоимостной оценке и моделированию стоимости предприятий. Рассмотрена сущность основных подходов к оценке стоимости – оценка балансовой, ликвидационной и существенной стоимости, оценка стоимости на основе доходов, оценка на основе гудвилла, оценка на основе дисконтирования денежных потоков, модели экономической добавленной стоимости, опционные модели. Показано, что практически все существующие подходы к оценке стоимости ориентированы исключительно на финансовые показатели предприятий. Установлено, что основным инструментом, который используется в сравнительном подходе к оценке стоимости, являются мультипликаторы. Представлена классификация мультипликаторов – финансовых, натуральных, балансовых (моментных) и доходных (интервальных), определены их основные преимущества и недостатки. Сформированы три группы мультипликаторов, которые используются при оценке стоимости – на основе ба-

ланса, на основе доходов и на основе прибыли предприятия. Приведены формулы, которые используются для их расчета.

Показана общая схема расчета мультипликаторов стоимости, включающей семь основных этапов. Предложен механизм безусловной векторной оптимизации мультипликаторов на основе множества Парето. Обоснован выбор метода анализа иерархий Томаса Саати, состоящий в построении многоуровневой иерархической структуры методами декомпозиции для использования при определении веса частных мультипликаторов, входящих как элементы в интегральный мультипликатор стоимости.

Для проведения апробации разработанной модели в качестве объекта моделирования выбрано шесть предприятий объединения «Укртрубопром», по которым рассчитаны частные и интегральные мультипликаторы стоимости за период с 01.01.2014 г. – 01.01.2018 г. С использованием показателей отношений фактических интегральных мультипликаторов предприятий к средневзвешенным значениям определены индивидуальные корректирующие коэффициенты для определения расчетной рыночной стоимости предприятий. Проведены расчеты рыночной стоимости предприятий-объектов моделирования.

Ключевые слова: стоимость, рыночная стоимость, стоимостное управление, стоимостная оценка, мультипликаторы стоимости, частные мультипликаторы стоимости, интегральный мультипликатор стоимости, модель оценки стоимости, множество Парето, метод анализа иерархий.

MULTIPLICATIVE APPROACH TO THE MODELING OF INDUSTRIAL ENTERPRISES VALUE

*V. D. Kozenkova, Assistant Lecturer, N. P. Kozenkova, Senior Lecturer,
National Metallurgical Academy of Ukraine.*

The article considers cost as the basic value of the value-oriented approach to the management of an industrial enterprise. The need for improving methodological approaches to the valuation and modeling of enterprise value has been identified. The essence of the main approaches to valuation is considered - valuation of book, residual and material value, valuation on the basis of income, valuation based on goodwill, valuation based on discounting cash flows, models of economic value added, option models, etc. It is shown that almost all existing approaches to assessing the value are focused solely on the financial performance of enterprises. It has been established that the main tool used in the comparative approach to assessing the value is multipliers. The classification of multipliers into financial, natural, balance (moment) and profit (interval) ones is presented, and their main advantages and disadvantages are determined. Three groups of multipliers used in assessing value have been formed – on the basis of balance, on the basis of income, and on the basis of profit of the enterprise. Formulas used to calculate them are given.

The general scheme of calculating cost multipliers is shown, including seven main stages. The mechanism of unconditional vector optimization of multipliers based on the Pareto set is proposed. The choice of Thomas Saati's hierarchy analysis method, consisting in constructing a multi-level hierarchical structure by decomposition methods, is justified for determining the weight of private multipliers that are included as elements in the integral cost multiplier.

To test the developed model, six enterprises of the Ukrtruboprom association were selected as the modeling object, according to which the multipliers of private and integral costs for the period from 2014.01.01 to 2018.01.01 were calculated. Using indicators of the ratios of the actual integral multipliers of enterprises to weighted average values, individual correcting coefficients were determined to determine the estimated market value of enterprises. The market value of model enterprises has been calculated.

Keywords: value, market value, value-based management, value estimation, value multipliers, private value multipliers, integral value multiplier, value estimation model, Pareto set, hierarchy analysis method.

Надійшла до редакції 10.12.19 р.

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНЕ МИСЛЕННЯ ЯК БАЗИСНА ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

*С. А. Мушнікова, к. е. н., доцент, Національна металургійна академія України,
svetamush@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3860-522X*

В роботі визначено, що в сучасних умовах функціонування економіки з високим рівнем невизначеності підвищується й рівень негативного впливу різноманітних ризиків, пов'язаних із всіма видами діяльності будь-якого підприємства. Це викликає потребу переорієнтації системи управління підприємством на ризик-орієнтоване мислення. Показано, що основою розвитку саме системи управління підприємством є забезпечення захищеності всіх видів його діяльності від можливих загроз та ризиків, що потребує змін культури безпеки розвитку на ризик-орієнтоване мислення як її складового елемента.

Надано авторське тлумачення терміну «ризик-орієнтоване мислення» та запропоновано нове бачення ризик-орієнтованого мислення як елемента культури управління безпекою розвитку підприємства. Таке бачення спрямоване на формування управлінських компетенцій всіх рівнів управління підприємством задля оцінки й аналізу рівня ризиків, а також виявлення й реалізації можливостей в досягненні стратегічних та тактичних цілей розвитку підприємства.

Враховуючи загрози та ризики зовнішнього та внутрішнього характеру дії, через ризик-орієнтоване мислення, за допомогою дієвих інструментів культури управління безпекою розвитку підприємства, до яких відносяться управлінські компетенції, розкрито механізм прийняття управлінського рішення стратегічного та тактичного характеру відносно напрямів безпеки розвитку підприємства. Перевагами запропонованого механізму прийняття управлінського рішення визначено: збільшення вірогідності досягнення цілей, поліпшення фінансової звітності, покращення обізнаності про необхідність ідентифікувати і обробляти ризик всього підприємства, поліпшення ідентифікації можливостей і обробки ризику, удосконалення системи управління підприємством, посилення довіри зацікавлених сторін, встановлення надійної основи для ухвалення рішень і планування, ефективного розподілу і використання ресурсів для обробки ризику, мінімізації витрат.

Ключові слова: ризик-орієнтоване мислення, управління безпекою розвитку, управлінська компетенція, культура управління, ризик, підприємство, діяльність підприємства.

Постанова проблеми. Сучасні умови господарювання, яким притаманна трансформація в умовах невизначеності, підвищують роль ризику як явища у всіх сферах життєдіяльності суб'єктів господарювання. При цьому, одним з важливіших завдань будь-якого підприємства є пошук шляхів позитивно спрямованого розвитку.

Зокрема, мінливість поведінки споживачів, конкурентів, інвесторів та ін. контрагентів в цілому формують значну кількість ризиків на всіх стадіях життєвого циклу підприємства, та значно впливають на

прийняття управлінських рішень. В стані становлення людино центричної економіки, де на перший план виводяться особисті якості осіб що приймають рішення, систему управління безпекою розвитку підприємства необхідно розглядати через її культуру відповідно до особливостей діяльності кожного підприємства окремо.

Тому, з метою мінімізації негативного впливу різноманітних ризиків, підприємствам всіх галузей промисловості слід впроваджувати комплексну систему управління ризиками на основі ризик-орієнтованого

мислення. В силу новизни й унікальності відсутній єдиний стандарт впровадження процесу управління ризиками для всіх підприємств, тому він викликає певні труднощі. Все це підтверджує актуальність і практичну потребу в темі роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Із становленням та розвитком ринкових відносин, як на рівні світового господарства, державного устрою так і на рівні суб'єктів господарювання, багато досліджень науковців присвячено управлінню ризиками. До них можна віднести: Вітлінського В. В. [1], Жемчугову О. В. [5], Семенову К. Д. [8], Прохорову В. В. [10] та багато ін. Ризик менеджмент займає пріоритетні місця в питаннях впровадження інвестиційних та інноваційних проектів, їх фінансуванні, підвищенні рівня конкурентоспроможності як окремого суб'єкта господарювання, так й країни в цілому та ін.

В умовах функціонування з ознаками кризових явищ, що спричиняє підвищення рівня невизначеності, коли кількісна оцінка ризику носить мало імовірнісний характер, підвищуються вимоги до осіб що приймають рішення на всіх рівнях національної економіки і, насамперед, промислових підприємств. Про це може свідчити впровадження в діяльність суб'єктів господарювання стандартів управління якістю [4], які протягом останнього десятиріччя набувають певного удосконалення. Пріоритетним напрямком прийнятих стандартів є визначення ризик-орієнтованого мислення особистості.

Але, кожне промислове підприємство має особливості діяльності та взаємовідносини з різними контрагентами, що, на жаль, не відображають прийняті стандарти. Також, основою розвитку саме системи управління підприємством є забезпечення захищеності від можливих загроз та ризиків всіх видів його діяльності, що потребує переорієнтації культури безпеки розвитку на ризик-орієнтоване мислення як її складового елемента.

Формулювання цілі статті. Метою роботи є теоретичне обґрунтування ризик-орієнтованого мислення як базисної основи інноваційності системи управління безпекою розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Промислове підприємство є складною поліструктурною штучно створеною системою, діяльність якої відбувається в ризикованому середовищі. Невизначеність оточення та, як наслідок цього, непередбачуваність управлінських процесів, які повинні відбуватися з виникненням ризиків всіх видів діяльності, супроводжують функціонування кожного підприємства від їх створення протягом всього життєвого циклу. В цих умовах ризик стає елементом системи управління підприємством, що викликає необхідність перегляду основних кваліфікаційних вимог до осіб що приймають управлінські рішення. Особисті якості управлінського персоналу підприємства є ключовим фактором успіху в умовах людино-центричної економіки, становлення та розвитку якої відбувається останнім часом.

З іншої сторони, кожне підприємство прагне досягнення позитивного динамічного розвитку протягом всього життєвого циклу не зважаючи на зміни зовнішнього середовища та ризики які виникають внаслідок цього. Адекватна адаптація системи управління підприємством до трансформацій зовнішнього середовища можлива лише за умов ризик-орієнтованого мислення яке спрямоване на управління безпекою його розвитку. Через корпоративну культуру, культуру комунікацій, яка склалася на підприємстві протягом його господарювання, необхідним є формування ризик-орієнтованого мислення на всіх рівнях управління підприємством як складової культури управління безпекою його розвитку.

Підставою для формування та становлення ризик-орієнтованого мислення, як складової системи управління безпекою розвитку підприємства, є стандарт ISO 9001:2015 «Системи менеджменту якістю. Вимоги» (ISO 9001:2015 «Quality management systems – Requirements», IDT) [4]. Він спонукає підприємства приділяти більше уваги факторам системи управління якістю в рамках підходу, заснованого на аналізі ризиків. Протягом останніх років поняття ризик-орієнтованого мислення набуло певних змін в дослідженнях різних науковців, узагальнення яких представлено в таблиці.

Визначення терміну «ризик-орієнтоване мислення»

Автор	Визначення
Як процесу адаптації стандартів управління якістю	
Стандарти управління якістю ISO 9001:2015 [4]	Під ризик-орієнтованим мисленням можна розуміти реалізацію організацією комплексу узгоджених заходів і методів для управління і контролю численними ризиками (позитивними і негативними), що впливають на її здатність досягати запланованих цілей.
Кожевнікова В. Д. [6]	Ризик-орієнтоване мислення означає необхідність якісного і кількісного розгляду ризику при прийнятті рішень в управлінні процесами і видами діяльності організації кожним працюючим. Щоб відповідати вимогам нової версії стандарту, організаціям необхідно планувати і здійснювати дії у відповідь на ризики і можливості
Подустова А. В. [7].	Головною перевагою ризик-орієнтованого мислення є постійне поліпшення процесів системи менеджменту якістю шляхом завчасної ідентифікації «небезпечних місць» процесів, що в подальшому дозволить підвищити рівень задоволеності замовника та інших зацікавлених сторін
Як складової ризик менеджменту	
Томашевський О. В., Сніжної Г. В., Оліфір А. А. [9]	Основою ризик-орієнтованого мислення є прийняття рішення в умовах невизначеності. Ми завжди ризикуємо, бо неможливо виключити ймовірність небажаних подій. Але можна зменшити ймовірність їх появи та можливі збитки. Для цього необхідно спрогнозувати подальший розвиток подій, зокрема наслідки прийнятих рішень, виявити ризики, оцінити їх, а потім управляти ризиками. Це і є основною задачею ризик-менеджменту
Як складової ризик-орієнтованого підходу в управлінні якістю	
Жемчугова О. В. [5]	Ризик-орієнтований підхід в системі менеджменту якості – це якісна і / або кількісна оцінка ризиків в області якості, джерелом яких є середовище організації; а також прийняття рішення для запобігання або зменшення небажаних наслідків і максимального використання можливостей що виникають в процесі системи менеджменту якістю організації в цілому для досягнення їх результативності
Данілова Е. І. [2]	Ризик-орієнтований підхід – це використання методології управління ризиками при дослідженні економічних процесів
Як елемента культури управління безпекою розвитку підприємства	
Авторське бачення	<i>Ризик-орієнтоване мислення – елемент культури управління безпекою розвитку підприємства, що спрямоване на формування управлінських компетенцій всіх рівнів управління підприємством для оцінки і аналізу рівня ризиків та виявлення й реалізації можливостей в досягненні стратегічних та тактичних цілей розвитку підприємства</i>

Дослідження більшості авторів стосовно питання ризик-орієнтованого мислення спрямовано на адаптацію стандартів управління якістю до управління суб'єктами господарювання, як оцінки якісних та кіль-

кісних характеристик ризиків, заходів та методів управління ними, зокрема, в роботах [4, 6, 7]. Але, в результатах досліджень не знайшло відображення специфіка діяльності суб'єктів господарювання, адже, в залеж-

ності від кількості та складності видів діяльності, залежить й спрямованість та складність управлінських рішень. Це можливо лише при визначенні відповідних управлінських компетенцій.

Окремі автори визначають ризик-орієнтоване мислення як складову ризик-менеджменту [9], тобто основою ризик-орієнтованого мислення є прийняття рішення в умовах невизначеності з визначенням, оцінкою ризиків та управління ними. Наряду з іншими, автори [2, 5] ототожнюють ризик-орієнтоване мислення з ризик-орієнтованим підходом, що, на нашу думку, вважаємо недоречним тому, що науковий підхід має дещо ширше прикладне значення ніж узагальнююче теоретичне мислення.

Таким чином, можна узагальнити та конкретизувати поняття ризик-орієнтованого мислення саме в рамках управління безпекою розвитку підприємства. Пропонується розглядати ризик-орієнтоване мислення як елемент культури управління безпекою розвитку підприємства спрямоване на формування управлінських компетенцій всіх рівнів управління підприємством для оцінки і аналізу рівня ризиків та виявлення й реалізації можливостей в досягненні стратегічних та тактичних цілей розвитку підприємства.

Ризик-орієнтоване мислення повинно базуватися на наступних принципах:

- системного підходу, тобто процес управління ризиками повинен здійснюватися по всіх видах діяльності підприємства;
- принцип відповідальності за результати управління ризиками, відповідно якого кожен співробітник бере участь в процесі управління ризиками в рамках своїх повноважень та компетенцій;
- орієнтація на стратегічні та тактичні цілі управління;
- економічної ефективності, відповідно якого система управління ризиками повинна забезпечувати ефективність заходів не тільки з управління ризиками, а й безпечний розвиток підприємства;
- крос-функціональної взаємодії, для колегіального прийняття управлінських рішень;
- інформаційної підтримки;

– своєчасної адекватної реакції керівництва верхнього рівня для демонстрації свого лідерства в процесі управління ризиками та забезпечення впевненості зацікавлених сторін в тому, що значущі ризики визначені і розглянуті.

Основним завданням культури управління безпекою розвитку підприємства є створення умов та прийняття управлінських рішень щодо мінімізації рівня ризиків та їх негативного впливу на діяльність підприємства. Враховуючи загрози та ризики зовнішнього та внутрішнього характеру дії, через ризик-орієнтоване мислення, за допомогою дієвих інструментів культури управління безпекою розвитку підприємства – управлінських компетенцій, стає можливим забезпечення прийняття управлінського рішення стратегічного та тактичного характеру відносно напрямів безпеки розвитку підприємства (рис.).

Механізм дії ризик-орієнтованого мислення повинен завжди відбуватися послідовно та починатися з отримання інформації про загрози та ризики зовнішнього та внутрішнього характеру. Як відомо, ризики, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю підприємства, належать до зовнішніх ризиків, а саме [1]:

- природні (ризик стихійних лих і екологічні ризики);
 - загальноекономічні (зміна економічної ситуації, несприятливої кон'юнктури ринку, податкові ризики, ризик посилення конкуренції і галузевий ризик);
 - політичні (ризик націоналізації й експропріації, ризик трансферту, ризик розриву контракту, ризик воєнних дій і цивільних заворушень);
 - фінансові ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей (інфляційні і дефляційні ризики, валютні ризики, ліквідності, ризик зміни загальноринкової ставки процента).
- Внутрішні ризики залежать від здатності системи управління підприємством організувати виробництво і збут продукції. Вони безпосередньо впливають на підприємницьку діяльність, та значною мірою визначаються помилковими управлінськими рішеннями внаслідок некомпетентності керівних осіб.

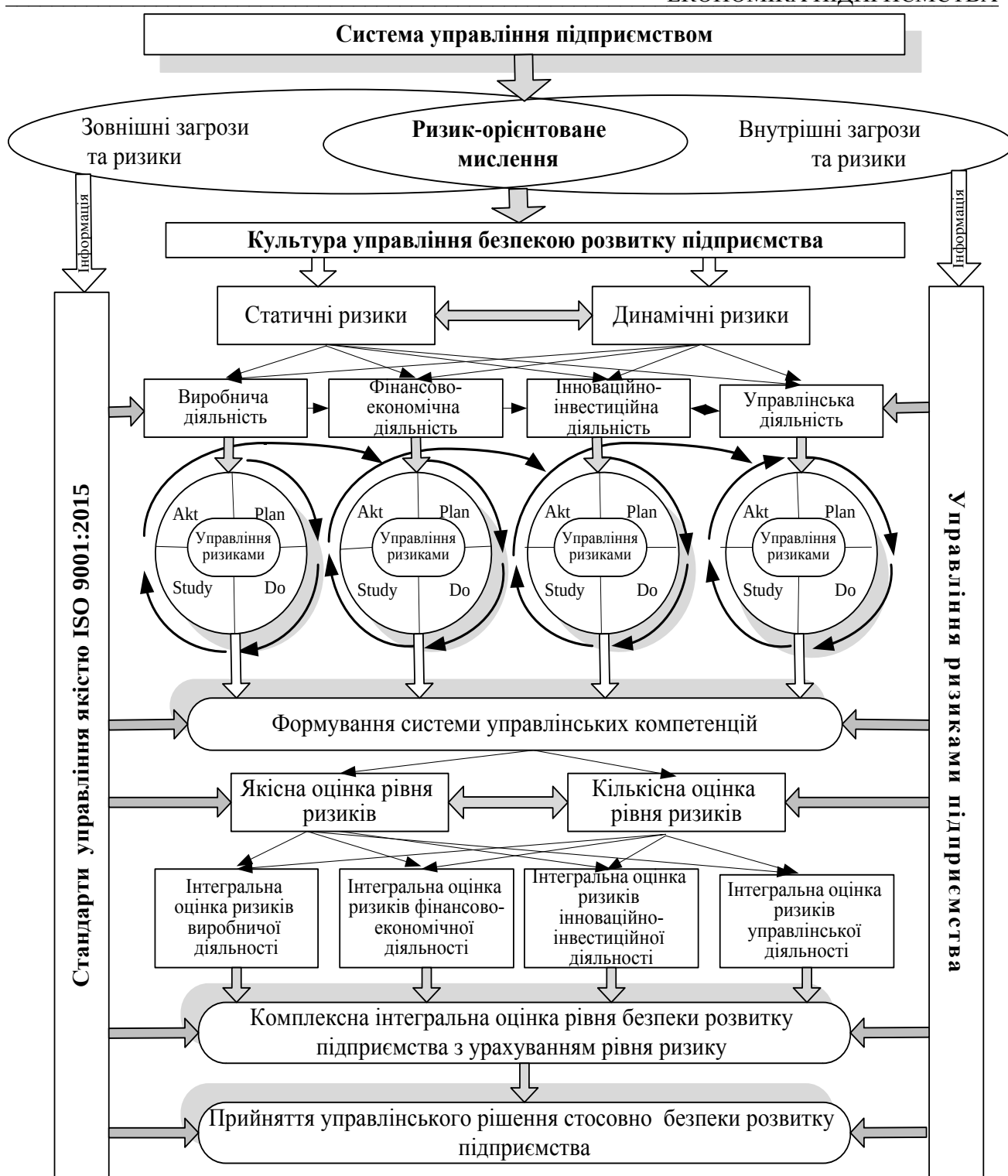


Рис. 1. Механізм дії ризик-орієнтованого мислення в системі управління безпекою розвитку підприємства

До внутрішніх ризиків можна віднести: виробничі (ризики зниження продуктивності праці, втрати робочого часу, недостатності або відсутності необхідних матеріалів); технічні та технологічні (ризики при впровадженні нових технологій або інноваційні ризики, ризики втрат у результаті збоїв

і виходу з ладу устаткування); комерційні (ризики, пов'язані з реалізацією товару на ринку, транспортні ризики, ризики, пов'язані з прийманням товару споживачем, ризик, пов'язаний із платоспроможністю споживача); інвестиційні (ризик втраченої вигоди, процентний ризик, кредитний ризик,

біржові ризики, селективні ризики, ризик банкрутства).

Поряд із багатогранною класифікацією можливих загроз та ризиків, з якими пов'язана діяльність підприємства, окремо слід визначити вплив статичних та динамічних ризиків. Статичні ризики завжди мають негативний вплив на результати діяльності підприємств. Їх можна поділити на групи відповідного впливу, а саме ймовірні втрати внаслідок: негативного впливу на активи підприємства внаслідок стихійних лих; злочинних дій; прийняття несприятливого для підприємства законодавства; погрози власності третіх осіб, що приводить до змусованого припинення діяльності основного постачальника або споживача; смерті чи недієздатності ключових працівників підприємства або основного власника. Настання таких ризиків складно передбачити, вони мають несистемний характер, тому ними неможливо й управляти.

Динамічні ризики є більш складними, але, при цьому мають системний характер впливу на результати діяльності підприємства та можуть нести як негативні, так й позитивні наслідки. Незважаючи на свою складність, вони є більш передбачуваними, що надає можливості управляти ними. До них відносять різні види політичних ризиків, економічних, галузевих ризиків.

Вплив динамічних ризиків на результати діяльності підприємства відбувається систематично та циклічно. Ці цикли можуть бути пов'язані та співпадати з життєвим циклом галузі, підприємства або окремого продукту. Але, система управління також повинна мати свій життєвий цикл, що, в свою чергу відбивається на результатах не тільки управлінської діяльності підприємства, а й взаємопов'язана з іншими видами діяльності підприємства, а саме: виробничою, фінансово-економічною, інноваційною та інвестиційною.

В основу прийнятих стандартів управління якістю (ISO 9001:2015) закладено PDCA цикл – (Plan-Do-Check-Act – планування – виконання – перевірка – реакція), або його модифікація – цикл PDSA (– вивчати). Цей метод безперервного поліпшення якості має іншу назву – «колесо Демінга» (або Цикл Демінга-Шухарта) через наочне

представлення кругової графічної інтерпретації стадій циклу [3, 4].

Е. Демінг, видатний американський науковець, статистик, консультант з менеджменту, пропагував використання цього циклу в якості основного способу досягнення безперервного поліпшення процесів в управлінні. В основу покладено процесний підхід, відповідно до якого перед системою управління будь-яким процесом ставляться питання 5W + 1H [3]:

Why? – Чому це робиться? Чи треба це робити? Що трапиться, якщо цього не робити?

What? – Що робиться? Чи розуміємо ми точно і ясно деталі процесу?

When? – Коли це робиться? Чи не буде краще, якщо зробити це раніше чи пізніше?

Where? – Де це робиться? Найкраща це позиція?

Who? – Хто це робить? Чи немає кого більше відповідного?

How? – Як це робиться? Чи можна зробити краще?

В основу механізму дії ризик-орієнтованого мислення покладено саме цикл PDSA. Причому, управління ризиками за відповідними стадіями циклу, повинно відбуватися по кожному виду діяльності підприємства, у взаємозв'язку між ними, для подальшого визначення інтегрального впливу загроз та ризиків на стан безпеки розвитку підприємства. Зокрема, використання циклу PDSA надає можливості через формування управлінських компетенцій, удосконалити систему управління безпеки розвитку підприємства.

До основних управлінських компетенцій, в основі яких лежить кваліфікація, досвід, знання осіб що приймають рішення, слід віднести: уміння створити ефективну креативну управлінську команду; здатність бачити перспективи розвитку своєї діяльності та самому їх визначати; швидко реагувати на зміну ситуації ззовні; самостійно приймати управлінські рішення; мати установку на позитивний розвиток підприємства; мати творчу активність і здатність до нововведень; рішучість та динамічність у своїх вчинках і думках.

Маючи певні управлінські компетенції, та на підставі відомих методів й прийо-

мів якісного та кількісного аналізу і оцінки рівня ризиків за всіма видами діяльності підприємства, можливо сформулювати уявлення про вплив загроз та ризиків на рівень його безпеки розвитку, що є підставою для прийняття ефективного управлінського рішення.

Таким чином, до основних переваг ризик-орієнтованого мислення як елементу культури управління безпекою розвитку підприємства, можна віднести:

- швидкість – здатність знаходити правильні рішення в умовах дефіциту часу;

- гнучкість та адаптація – вміння змінювати намічений план дій, при зміні обставин або зміні критеріїв правильного рішення в рамках своїх компетенцій;

- глибина – ступінь проникнення в сутність досліджуваного явища, здатність виявляти істотні логічні зв'язки між елементами завдання, що характеризує рівень професіоналізму;

- критичність – здатність при пізнанні не опинятися під впливом чужих думок, тверезо оцінювати сильні і слабкі сторони власних та інших рішень;

- самостійність – вміння, використовуючи громадський досвід і незалежність власної думки, поставити нове завдання, і вирішити її власними зусиллями;

- якість – відповідає творчому рівню оволодіння професійними компетенціями;

- послідовність – вміння дотримуватися суворо логічного порядку в розгляді того чи іншого питання.

Перевагами пропонованого механізму дії ризик-орієнтованого мислення в системі управління безпекою розвитку підприємства є збільшення вірогідності досягнення цілей;

- поліпшення фінансової звітності; покращення обізнаності про необхідність ідентифікувати і обробляти ризик всього підприємства; поліпшення ідентифікації можливостей і обробки ризику; удосконалення системи управління підприємством; посилення довіри зацікавлених сторін; встановлення надійної основи для ухвалення рішень та подальшого планування діяльності з урахуванням ризиків; ефективного розподілу і використання ресурсів в процесі управління ризиками; мінімізації витрат тощо.

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження теоретичних питань ризик-орієнтованого мислення як базисної основи інноваційності системи управління безпекою розвитку підприємства, дійшли наступних висновків:

- в сучасних умовах господарювання необхідна переорієнтація системи управління підприємством на ризик-орієнтоване мислення для забезпечення захищеності від можливих загроз та ризиків всіх видів діяльності підприємства, та зміни культури безпеки розвитку на ризик-орієнтоване мислення як її складового елемента;

- на підставі теоретичного огляду питань терміну «ризик-орієнтоване мислення», пропоноване авторське бачення ризик-орієнтованого мислення як елемента культури управління безпекою розвитку підприємства спрямованого на формування управлінських компетенцій всіх рівнів управління підприємством для оцінки і аналізу рівня ризиків та виявлення й реалізації можливостей в досягненні стратегічних та тактичних цілей розвитку підприємства;

- враховуючи загрози та ризики зовнішнього та внутрішнього характеру дії, через ризик-орієнтоване мислення, за допомогою дієвих інструментів культури управління безпекою розвитку підприємства, до яких відносяться управлінські компетенції, пропонується механізм прийняття управлінського рішення стратегічного та тактичного характеру відносно напрямів безпеки розвитку підприємства.

Література

1. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: моногр. / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
2. Данілова Е. І. Методологія ризик-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою підприємства / Е. І. Данілова // Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics». – №12. – 2018. – С. 61–68. <https://modecon.mnau.edu.ua>
3. Демінг / Вікіпедія. Цитовано: інтернет-ресурс. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
4. ДСТУ ISO 9004:2009:2012 (ISO 9004:2009, IDT) «Підхід на основі управління якістю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/2015060964893/menedzhment/dstu_iso_9001-2009_sistemi_upravlinnya_yakistyu_vimogi
5. Жемчугова О. В. Применение риск-ориентированного подхода в системах менеджмента

качества организаций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук Спец. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (стандартизация и управление качеством продукции). – Санкт-Петербург, 2019. – 19 с.

6. Кожевникова В. Д. Интеграция риск-ориентированного управления в деятельность компании / В. Д. Кожевникова // Вестник алтайской академии экономики и права. – № 4. – 2019. – С. 201–206.

7. Подустова А. В. Риск-ориентированное мышление как один из пунктов совершенствования процесса управления рисками / А. В. Подустова // Научный форум: Экономика и менеджмент: сб. ст. по материалам VII междунар. науч.-практ. конф. – № 5(7). – М.: Изд. «МЦНО», 2017. – С. 49–52.

8. Семенова К. Д., Ризики діяльності промислових підприємств: інтегральне оцінювання. Монографія / К. Д. Семенова, К. І. Тарасова. – Одеса: ФОП Гуляєва В. М., 2017. – 234 с.

9. Томашевський О. В. Впровадження стандарту ISO 9001:2015 в систему менеджменту якості виробництва авіаційних двигунів / О. В. Томашевський, Г. В. Сніжної, А. А. Оліфір // Авіаційно-космічна техніка і 3D технологія. – 2016. – № 7(134). – С. 29–32.

10. Prokhorova V. Management of financial risks in the security system of enterprise development: economic and legal aspects / V. Prokhorova, S. Mushnykova, O. Bytiak, K. Slastianykova // Fifteenth Scientific and Practical International Conference «International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics» (NTI-UkrSURT 2019) Kharkiv, Ukraine, June 6-8, 2019, Volume 67 (2019), <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/contents/contents.html>

References

1. Vitlinskyi, V.V., & Velykoivanenko, H.I. (2004). *Ryzykologhiya v ekonomitsi ta pidpriemnyystvi*. Kyiv: KNEU.

2. Danilova, E.I. (2018). *Metodolohiia ryzyk-orientovanoho pidkhodu do upravlinnia ekonomichnoi bezpekoii pidpriemstva*. Elektronne naukovе fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics»,

(12), 61-68. Retrieved from <https://modecon.mnau.edu.ua>

3. Deminh / Vikipediia. Tsytovano: internet-resurs. Retrieved from <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

4. DSTU ISO 9004:2009:2012 (ISO 9004:2009, IDT) «Pidkhyd na osnovi upravlinnia yakistiu» Retrieved from

http://pidruchniki.com/2015060964893/menedzhment/dstu_iso_9001-2009_sistemi_upravlinnya_yakistyu_vimogi

5. Zhemchuhova, O.V. (2019). *Primenenie risk-orientirovannogo podkhoda v sistemakh menedzhmenta kachestva organizatsiy*. Extended abstract of candidate's thesis. Sankt-Peterburg.

6. Kozhevnikova, V.D. (2019). *Integratsiya risk-orientirovannogo upravleniya v deyatelnost kompanii*. Vestnik Altayskoy akademii ekonomiki i prava, (4), 201-206.

7. Podustova, A.V. (2017). *Risk-orientirovannoe myshlkenie kak odin iz punktov sovershenstvovaniya protsessa upravleniya riskami*. Nauchnyy forum: Ekonomika i menedzhment: sbornik statey po materialam VII mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, 5(7), 49–52. Moskva: Izdatelstvo «MTsNO».

8. Semenova, K.D., & Tarasova, K.I. (2017). *Ryzyky diyalnosti promyslovykh pidpriemstv: intehralne otsiniuvannia*. Odesa: FOP Huliaieva V.M.

9. Tomashevskyy, O.V., Snizhnoy, H.V., & Olifir, A.A. (2016). *Vprovadzhennia standartu ISO 9001:2015 v systemu menedzhmentu yakosti vyrobnytstva aviatsiynykh dvyhuniv*. Aviasionno-kosmicheskaya tekhnika i 3D tekhnologiya, 7(134), 29-32.

10. Prokhorova, V., Mushnykova S., Bytiak O., & Slastianykova, K. (2019). *Management of financial risks in the security system of enterprise development: economic and legal aspects*. Fifteenth Scientific and Practical International Conference «International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics» (NTI-UkrSURT 2019) Kharkiv, Ukraine, June 6-8, 2019, Volume 67. Retrieved from <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/contents/contents.html>

РИСК-ОРИЕНТИРОВАННОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК БАЗИСНАЯ ОСНОВА ИННОВАЦИОННОСТИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

С. А. Мушеникова, к. э. н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

В работе определено, что в современных условиях функционирования экономики с высоким уровнем неопределенности повышается и уровень негативного воздействия различных рисков, связанных со всеми видами деятельности любого предприятия. Это вызывает необходимость переориентации системы управления предприятием на риск-ориентированное мышление. Показано, что основой развития именно системы управления предприятием является обеспечение защищенности всех видов его деятельности от возможных угроз и рисков, что требует изменения культуры безопасности развития на риск-ориентированное мышление как ее составного элемента.

Приведено авторское толкование термина «риск-ориентированное мышление» и предложено новое видение риск-ориентированного мышления как элемента культуры управления безопасностью развития предприятия. Такое видение направленно на формирование управленческих компетенций всех уровней управления предприятием для оценки и анализа уровня рисков, а также выявления и реализации возможностей в достижении стратегических и тактических целей развития предприятия.

Учитывая угрозы и риски внешнего и внутреннего характера воздействия, через риск-ориентированное мышление, с помощью действенных инструментов культуры управления безопасностью развития предприятия, к которым относятся управленческие компетенции, раскрыт механизм принятия управленческого решения стратегического и тактического характера в отношении направлений безопасности развития предприятия. Преимуществами предлагаемого механизма принятия управленческого решения определено: увеличение вероятности достижения целей, улучшение финансовой отчетности, улучшение осведомленности о необходимости идентифицировать и обрабатывать риск всего предприятия, улучшения идентификации возможностей и обработки риска, совершенствование системы управления предприятием, усиление доверия заинтересованных сторон, установление надежной основы для принятия решений и планирования, эффективного распределения и использования ресурсов для обработки риска, минимизации затрат.

Ключевые слова: риск-ориентированное мышление, управление безопасностью развития, управленческая компетенция, культура управления, риск, предприятие, деятельность предприятия.

RISK-ORIENTED THINKING AS THE BASIS FOR INNOVATION OF ENTERPRISE SECURITY MANAGEMENT SYSTEM

S. A. Mushnikova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

In the current conditions of the economy functioning with a high level of uncertainty, there is identified an increasing level of negative impact of various risks associated with all types of activities of any enterprise. This necessitates a reorientation of the enterprise management system to risk-based thinking. It is shown that the basis for the development of an enterprise management system is to ensure that all types of its activities are protected from possible threats and risks, which requires a change in the safety development culture to risk-based thinking as its integral element.

The author's interpretation of the term «risk-oriented thinking» is given and a new vision of risk-oriented thinking as an element of the safety management culture of an enterprise is proposed. This vision is aimed at the formation of managerial competencies at all levels of enterprise management for assessing and analyzing the level of risks, as well as identifying and realizing opportunities to achieve strategic and tactical goals of enterprise development.

Considering the threats and risks of the external and internal nature of the impact, through risk-oriented thinking, using effective tools of the enterprise development safety management culture, which include managerial competencies, a mechanism for making strategic and tactical managerial decisions regarding the directions of enterprise development safety is explained. The advantages of the proposed management decision-making mechanism are: increasing the likelihood of achieving goals, improving financial reporting, improving awareness of the need to identify and manage the risk of the entire enterprise, improving the identification of opportunities and the processing of risk, improving the enterprise management system, enhancing stakeholder confidence, establishing a reliable basis for decision-making and planning, efficient allocation and use of resources for risk management, cost minimization.

Keywords: risk-oriented thinking, development safety management, managerial competence, management culture, risk, enterprise, enterprise activity.

Надійшла до редакції 21.11.19 р.

ЕКОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ БРОЙЛЕРНОГО ВИРОБНИЦТВА

*О. Л. Шевцова, здобувач, Національна академія аграрних наук України,
olgasheva@yahoo.com, orcid.org/0000-0002-7862-9760*

Проаналізовано організаційно-економічні проблеми поводження з відходами птахівництва та висвітлено екологічні ризики, що виникають внаслідок нехтування правилами поводження з побічною продукцією тваринного походження. Проведено ретроспективний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури. За допомогою аналітичних і статистичних методів опрацьовано вихідні статистичні дані щодо утворення твердих відходів у птахогосподарстві з бройлерним виробництвом птиці. Виявлено, що значна частина видалених із бройлерних ферм твердих відходів без будь-якої додаткової обробки потрапляє на поля, присадибні ділянки і у свіжому вигляді в якості органічного добрива вноситься в ґрунт, створюючи серйозні екологічні ризики.

Розроблено та обґрунтовано методичні підходи щодо підвищення економічної ефективності бройлерного виробництва птиці на глибокій підстилці. Обґрунтовано економічну ефективність бройлерного виробництва та утворених побічних продуктів. Опрацьовано вихідні статистичні дані щодо утворення твердих відходів у птахогосподарствах з бройлерним виробництвом птиці. Здійснено аналіз реалізації посліду бройлерного виробництва за підлогового утримання птиці та досліджено динаміку його змін. При переробці підстилкового посліду в екологічно безпечне органічне добриво на ринку України з'являється новий продукт з високими споживчими властивостями. Проведено економічний аналіз 12-ти підприємств-виробників та 14-ти видів органічних добрив на основі курячого посліду за їхньою вартістю. За результатами економічного аналізу якісних показників органічних добрив і їх вартості розраховано середню ціну органічного добрива. Розраховано орієнтовний, недоотриманий підприємством прибуток при реалізації органічного добрива, одержаного в умовах використання екологічно безпечної технології з пташиного посліду впродовж 2016–2018 рр. Проведено аналіз ринку органічних добрив з посліду птиці в Україні та, відповідно, обґрунтовано середню ціну для їхньої реалізації.

Ключові слова: бройлерне виробництво, економічна ефективність, пташиний послід, витрати, органічне добриво, побічні продукти тваринного походження, виробництво птахопродукції, організаційно-економічне регулювання.

Постановка проблеми. Найбільш перспективною галуззю тваринництва у Світі, в тому числі, в Україні стало спеціалізоване інтенсивне виробництво птахопродукції м'ясного та яєчного напрямів. Птахівництво є менш капіталомістким і більш мобільним в нестійких умовах ринку [1]. Проте, у динамічного зростання виробництва є і зворотній бік – відходи. Одним із основних відходів, що утворює птиця за підлогового утримання, є послід. Загальна кількість послідної маси з підстилкою, що надходить від кожного пташника залежить від тривалості

утримання та виду птиці. За даними [2], за повний цикл вирощування (45 днів) від 1000 голів бройлерів надходить близько 5 т посліду.

Послід птиці – така ж вигідна продукція птахогосподарства, як і м'ясо, але потребує переробки для перетворення її у товарний вигляд. У більшості випадків послід і підстилка накопичуються поблизу підприємств роками, загромождають територію і є розсадниками різноманітних інфекцій [3]. Несанкціоновані зони зберігання посліду є суттєвим джерелом не тільки забруднення

грунтів, водоймищ і підземних вод, але і причиною виникнення і розповсюдження різкого неприємного запаху, прискореного зростання і розвитку яєць і личинок гельмінтів, мух, безлічі інших мікроорганізмів, в яких можуть бути збудники небезпечних захворювань.

При тривалому зберіганні посліду на ґрунтових майданчиках, в шарі ґрунту глибиною 0,4 м міститься до 4950 кг/га мінерального азоту, зокрема 2500 кг/га нітратного, що в 17 разів вище в порівнянні з незабрудненим ґрунтом [4]. Незадовільне зберігання і нераціональне використання посліду не тільки наносить суттєву шкоду навколишньому природному середовищу, призводячи прилеглі до птахофабрик території в катастрофічний екологічний стан, але і зумовлює втрати величезної кількості необхідного для сільськогосподарських угідь якісного органічного добрива [5].

У птахівництві існують різні способи переробки посліду птиці в біогаз, електроенергію, паливо, кормові добавки та виробництво добрив. До основних способів утворення добрив на основі пташиного посліду належать: компостування, термічна або вакуумна сушка посліду в спеціальних установках. Головною особливістю вищенаведених процесів є екологічна безпечність виробництва та висока якість отримуваних органічних добрив [6].

Дослідження засвідчили, що на практиці значна частина видалених із бройлерних ферм твердих відходів без будь-якої додаткової обробки потрапляють на поля, присадибні ділянки і у свіжому вигляді в якості органічного добрива вноситься в ґрунт, створюючи серйозні екологічні ризики. Накопичуючись з року в рік, ці відходи займають великі площі і порушують екологічний баланс не тільки територій, на яких вони розташовані, а й на значно більших площах [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічну оцінку стану довкілля при виробництві продукції птахівництва досліджували такі вітчизняні вчені, як В. П. Бородай, В. В. Герман, О. А. Марченко, О. І. Мінералов та ін. [4, 9]. Новітніми технологіями переробки побічної продукції тваринного походження займалися О. І. Мінералов,

Тертична О. В., Марченко О. А., Герман В. В., Ященко С. В. [4, 7]. Дослідженням питань щодо організаційно-економічного регулювання екологічно-безпечних процесів бройлерного виробництва займалися такі вчені як Власенко Ю. Г., Власенко Т. О., Буряк Р. І та ін. [1, 6, 10]. Проте питання взаємозв'язку еколого-економічних важелів впливу на розвиток птахівничої галузі, зокрема і переробки побічної продукції тваринного походження залишається мало дослідженим та потребує більш детальної уваги.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є розроблення та обґрунтування методичних підходів щодо економічної ефективності бройлерного виробництва птиці на глибокій підстилці. За темою роботи було проведено ретроспективний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури. За допомогою аналітичних і статистичних методів було опрацьовано вихідні статистичні дані щодо утворення твердих відходів у птахогосподарстві з бройлерним виробництвом птиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах постійного зростання цін на продовольчі товари, продукція птахівництва є важливим елементом раціону харчування більшої частини населення України. Проте інтенсивне виробництво та, відповідно, економічна ефективність виробництва м'яса птиці не є індикатором сталого розвитку даної галузі. Адже побічні продукти, утворені в процесі виробництва, при безконтрольному постійному нагромадженні їх поряд виробничих потужностей несе велику загрозу навколишньому природному середовищу, і як наслідок – здоров'ю людини. Переробка ж таких продуктів попередить екологічну небезпеку, та сприятиме надходженню додаткового прибутку.

В основі технології при вирощування бройлерів є їх утримання на підлозі із глибокою підстилкою, внаслідок чого утворюється, так званий, підстилковий послід. Загальна величина маси посліду з підстилкою формується залежно від терміну утримання та виду птиці. Відповідно до ВНТП-АПК-04,05, при вирощуванні бройлерної птиці на підлозі встановлено такий норматив виходу свіжого посліду: в середньому за 42–45 діб вирощування до 120 г/гол. за добу, із воло-

гістю 66–74%. Однак, цей норматив був прийнятий без належного наукового обґрунтування, що безпосередньо не узгоджується із науковими напрацюваннями вітчизняної та зарубіжної літератури та ставить під сумнів вищенаведене твердження [8].

Оскільки, за даними Державної служби статистики України, Київська область посідає третє місце за виробництвом сільськогосподарської птиці у 2019 році, для виконання поставлених завдань, використаємо репрезентативні птахогосподарства вищевказаної територіальної одиниці. У результаті проведених досліджень в Інституті агроєкології і природокористування НААН, було встановлено, що в умовах бройлерного виробництва репрезентативного птахогосподарства Київської області птиця за добу виділяє приблизно 65 г посліду із вологістю 40–50% та різноманітним хімічним складом (рис.1).

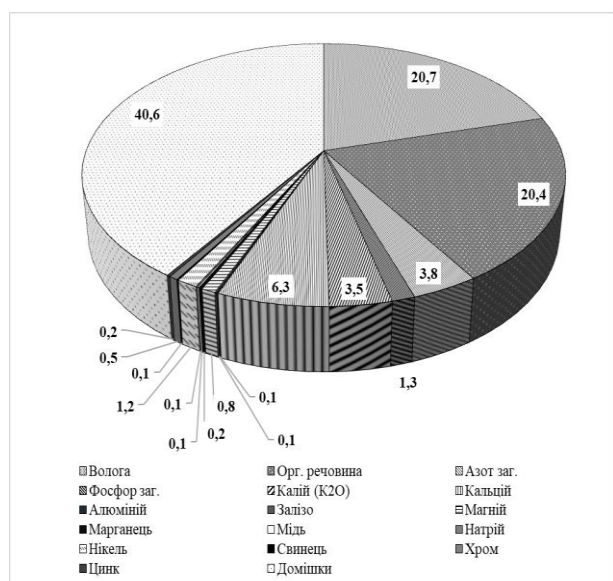


Рис. 1. Хімічний склад курячого посліду з підстилкою за бройлерного виробництва (у %)

Згідно з ветеринарно-санітарними правилами та технологічними нормами, на кожній фермі за рік проводиться не менше 6 циклів вирощування м'ясної птиці. Впродовж кожного циклу за 42–45 днів середня жива вага бройлера доводиться до стандарту, який становить 2,35 кг.

Аналіз реалізації посліду бройлерного виробництва за підлогового утримання птиці при середній ціні до 200 грн/т дав змогу

дослідити економічну динаміку змін за останні 3 роки (рис. 2).

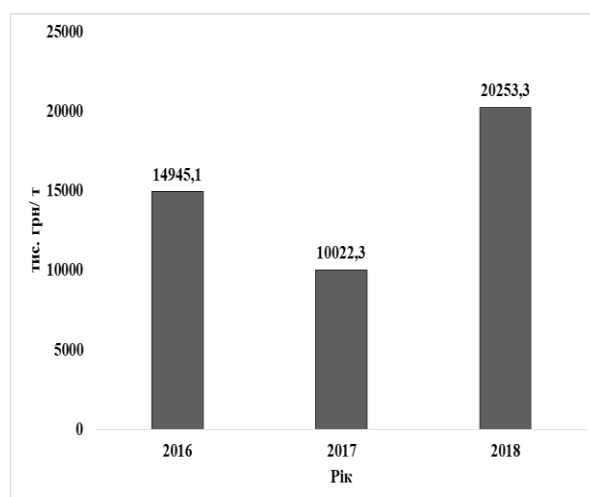


Рис. 2. Реалізація посліду птиці за бройлерного виробництва з підлоговим утриманням на глибокій підстилці досліджуваного птахопідприємства

За даними рис. 2 встановлено, що реалізація посліду за останні 3 роки становила 10–20 млн грн. щорічно у досліджуваному птахопідприємстві. При переробці підстилкового посліду у екологічно безпечне органічне добриво на ринку України з'являється новий продукт з високими споживчими властивостями. Було проведено економічний аналіз 12-ти підприємств-виробників та 14-ти органічних добрив на основі курячого посліду за їхньою вартістю на ринку України (табл. 1).

За результатами економічного аналізу якісних показників органічних добрив і їх вартості була розрахована середня ціна органічного добрива, яка становить 7,3 грн/кг. Собівартість виробництва органічного добрива, за технологією ІАП НААН, становить за попередніми розрахунками 3,2–3,5 грн/кг, прибуток – в межах 3,6–3,8 грн/кг.

Таким чином, було розраховано орієнтовний неотриманий підприємством прибуток при реалізації органічного добрива, отриманого в умовах використання екологічно безпечної технології з пташиного посліду впродовж 2016–2018 р. (рис. 3).

Економічний аналіз органічних добрив з посліду птиці на ринку України за 2015–2016 рр.

№ підприємства	Назва добрива	Характеристика	Вартість, грн./кг
1	Агролайф	кальцій (Ca) – 164 мг/кг; цинк (Zn) – 146 мг/кг; марганець (Mn) – 82 мг/кг; залізо (Fe) – 81 мг/кг; сірка (S) – 68,5 мг/кг; 6 мг/кг; бор (B) – 21,8 мг/кг; магній (Mg) – 18,4 мг/кг; мідь (Cu) – 15,4 мг/кг; кобальт (Co) – 0,08 мг/кг.	6,2
2	Яскраве поле	азот (N) – 5%, фосфор (P) – 3%, калій (K) – 3%	5–8
3	Біопроферм	У 1 т: азот (N) – 10–15 кг, фосфор (P) – 9–14 кг, калій (K) – 6–10 кг, кальцій (Ca) – 10–30 кг	5
4	Стимовіт	Гумусові речовини – 1,5%, азот – 1%, фосфор – 1,2%, калій – 1,8%	12,53
	Біогумус Каліфорнія	N заг. 0,7–3,1%; P заг. 0,3–1,4%; K заг. 0,8–2,4%; pH 6,3–8,1; орг. речов. 35–60%, волога 34–63%, мікроелементи – Cu, Mn, Zn, B, Fe.	6,21
5	Ко-ко-Ко	азот (N) – 5%; фосфор (P) – 3%; калій (K) – 3%; орг. реч. – 80%, pH – 5,5–7,5.	6,3
6	Біокомпост «Живильна сила»	азот (N) – 3%; фосфор (P) – 5%; калій (K) – 7%.	8
	Органо-мінеральне добриво «Живильна сила»	азот (N) – 3%; фосфор (P) – 5%; калій (K) – 7%.	12
7	Bioterra	азот (N) – 1,35–2%; фосфор (P) – 0,57–1%; калій (K) – 0,97–1,5%; сірка (S) – 0,20%; магній (Mg) – 0,66%; кальцій (Ca) – 3,00%; натрій (Na) – 0,08%; орг. реч. – 20–50%; Співвідн. C:N – 15–20:1; гумінова кислота – 2,35%; волога: 32–38%; pH – 7,0–7,9.	2,4
8	Аргумін	азот (N) – 4,0–5,0%, фосфор (P) – 2,5–4,5%, калій (K) – 2,5–4,5%, pH – 5,5–7,5, орг. реч. > 75%; волога < 20%.	28
9	Курятник	орг. реч. – 75%; вуглець (C) – 37%; азот (N) – 4,5%; фосфор (P ₂ O ₅) – 2,9%; калій (K ₂ O) – 2,8%; pH – 7; кальцій (Ca) – 4,60; залізо (Fe) – 2,90; нікель (Ni) – 1,20; магній (Mg) – 1,40; марганець (Mn) – 1,64; цинк (Zn) – 0,40; хром (Cr) – 0,38; мідь (Cu) – 0,33; кобальт (Co) – 0,29; Cd, Pb, Mo, Ca < 0,02.	6,9
10	Біоактив	заг. азот (N) – 2,3%–3,5%; фосфор (P) – 2,3%–3,2%; калій (K) – 1,0%–1,4%; мікроелементи: магній (Mg) – 300–400 мг/л, мідь (Cu) 60–80 мг/л, залізо (Fe) – 10 мг/л, Zn, B, Co, Mo і т.д.	4,4
11	Агровіт-Кор	азот (N) – 1,0–2,5%; фосфор (P) – 0,7–2,0%; калій (K) – 0,8–2,0%; кальцій (Ca) – 3,0–6,0%; залізо (Fe) – 0,1–0,4%; магній (Mg) – 0,3–0,6%; цинк (Zn) – 100–350 мг/кг; мідь (Cu) – 30–100 мг/кг; марганець (Mn) – 50–120 мг/кг; бор (B) – 20–70 мкг/кг; pH – 6,5–8,5;	5,6
12	Гумат Супер	азот (N) – 0,7–1,9%; фосфор (P) 1,5–2%; калій (K) – 0,8–1%	138,8

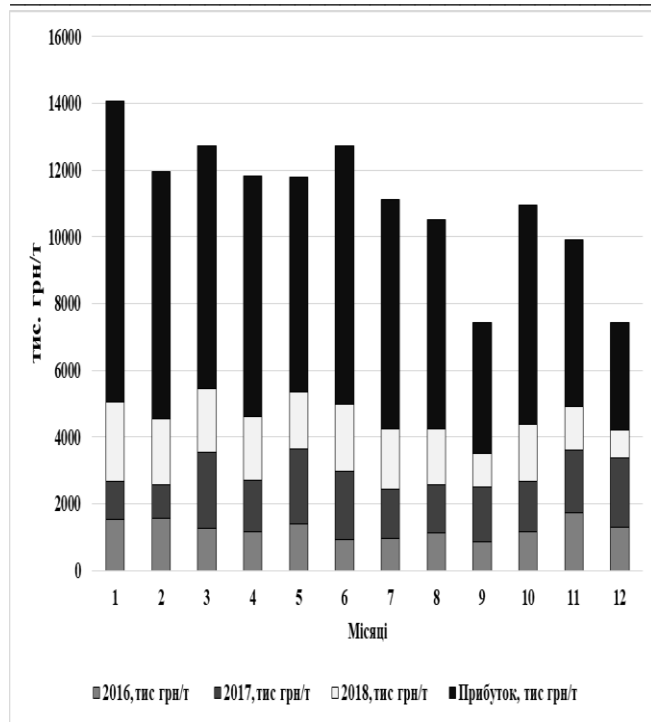


Рис. 3. Динаміка реалізації посліду з підстилкою за 2016–2018 рр. і неотриманий прибуток від реалізації добрива у 2018 р.

Для одержання прибутку від реалізації органічного добрива підприємством нами була виведена розрахункова формула:

$$\Pi = \text{ВД} - (\text{ВП} + \text{СД}), \text{ грн} \quad (1)$$

де:

Π – прибуток від реалізації органічного добрива з посліду птиці з підстилкою;

ВД – вартість органічного добрива з посліду птиці з підстилкою;

ВП – вартість посліду птиці з підстилкою, при видаленні з ферми;

Розрахунок собівартості органічного добрива з посліду птиці з підстилкою за технологією, розробленою в ІАП НААН проведено за формулою:

$$\text{СД} = \text{ВП} + \text{ВМ} + \text{ЕВ} + \text{ЗПП} + \text{А} + \text{ТВ} + \text{РФ} \quad (2)$$

де:

СД – собівартість органічного добрива з посліду птиці з підстилкою;

ВП – вартість посліду птиці з підстилкою, при видаленні з ферми;

ВМ – вартість матеріалів, тари у виробництві органічного добрива;

ЕВ – енергетичні витрати;

ЗППВ – заробітна плата працівників виробництва;

А – амортизація обладнання в технології виробництва органічного добрива;

ТВ – транспортні витрати;

РФ – резервний фонд.

Основні дані для розрахунку собівартості органічного добрива з посліду птиці:

ВП – вартість посліду птиці з підстилкою, при видаленні з ферми при виробництві органічного добрива становить, в середньому, 200 грн/т;

ВМ – вартість матеріалів, тари у виробництві органічного добрива за попередніми розрахунками в умовах експлуатації дослідно-напрацювальної установки ІАП НААН становить 70–80 грн на 1 т органічного добрива;

ЕВ – енергетичні витрати з урахування тепла для видалення вологи з посліду з підстилкою в умовах роботи дослідно-напрацювальної установки становлять 20 кВт на 1 т органічного добрива, при вартості 2 грн/кВт.год енергетичні витрати не перевищують 40 грн/т;

ЗПП – заробітна плата працівників виробництва за попередніми розрахунками становить 1700–1750 грн/т;

А – амортизація основного обладнання при вартості 10 млн грн. і експлуатації 10 років з потужністю виробництва 200 т/рік становить 100 грн/т;

ТВ – транспортні витрати приймаються на рівні 200 грн/т;

РФ – резервний фонд (витрати на непередбачені ситуації) складає 200 грн/т.

Отже, розрахунок собівартості органічного добрива за вищевведеною формулою (2) становить:

$$\begin{aligned} \text{СД} &= 200 + 80 + 40 + 1750 + 100 + 200 \\ &+ 200 = 2570 \text{ грн/т} \end{aligned}$$

Згідно розрахунку середньої ціни на органічне добриво 7300 грн/т неотриманий прибуток від виробництва органічного добрива і його реалізації на прикладі 2018 р. за формулою (1) становить:

$$\Pi = 7300 - (200 + 2570) = 4530 \text{ грн/т}$$

При середньорічному виробництві на досліджуваному птахопідприємстві, посліду птиці з підстилкою, в середньому, у кількості до 100 тис. т/рік орієнтовний прибуток виробництва може становити 453 млн грн/рік.

Висновки. Таким чином, встановлена динаміка економічної складової від реалізації посліду у технології вирощування бройлерів при утримуванні птиці на підстилці яка становить 10–20 млн грн./рік при середній потужності посліду до 100 тис. т/рік.

Аналіз ринку органічних добрив з посліду птиці в Україні дозволяє обґрунтувати середню ціну для реалізації, яка становить 7300 грн/т.

Проведено розрахунок собівартості органічного добрива з посліду птиці з підстилкою за розробленими формулами, який дорівнює 2770 грн/т.

При здійсненні технології, розробленої в ІАП НААН, у бройлерному підприємстві з виробництвом посліду птиці з підстилкою до 100 тис. т/рік буде отримано екологічно безпечне органічне добриво, реалізація якого дозволить отримати прибуток в розмірі до 453 млн грн./рік.

Розрахований прибуток дозволяє створити промислове виробництво органічного добрива з посліду птиці з підстилкою за технологією, розробленою в Інституті агро-екології і природокористування НААН. Орієнтовна вартість основних фондів виробництва органічних добрив становить близько 100 млн грн. Термін окупності проекту 2–3 роки.

Література.

1. Власенко Ю. Г. Сучасний стан та економічна ефективність підприємств інтенсивного птахівництва / Ю. Г. Власенко, Т. О. Власенко. // Ефективна економіка. – №2. – 2015.
2. Царенко О. М. Економіка та менеджмент / О. М. Царенко, В. П. Щербань, П. В. Тархов. – Суми: ВТД «Університетська книга». – 2002. – с. 256.
3. Шевчук М. Й. Сировинна база матеріалів Волинської області для виробництва екологічно безпечних добрив і гумінових препаратів. / М. Й. Шевчук, Т. П. Дідковська. // Поліська дослідна станція Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства і агрохімії імені О. Н. Соколовського». – 2008. – С. 34–35.
4. Екологічні проблеми у птахівництві України. / В. В. Герман, О. А. Марченко, О. І. Мінералов, С. В. Ященко. // Агро-екологічний журнал. – 2010. – С. 51–53.

лов, С. В. Ященко. // Агро-екологічний журнал. – 2010. – С. 51–53.

5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 році. [Електронний ресурс] // Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://menr.gov.ua/news/31171.html>.

6. Власенко Т. О. Оптимізація виробничої програми підприємств галузі птахівництва. / Т. О. Власенко. // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Вип. 2. – №36. – 2014. – С. 119–126.

7. Використання мікробіологічних показників для оцінки ґрунту, стічної води та відходів птахівничого комплексу. / [О. В. Тертична, О. А. Марченко, В. В. Герман та ін.]. // Сільськогосподарська мікробіологія. – Вип. 9. – 2009. – С. 147–149.

8. Відомчі норми технологічного проектування. ВНТП-АПК-04.05. – Київ, 2005. – 91 с. – (Підприємства птахівництва.).

9. Бородай В. П. Биокomпостирование отходов птицеводства. / В. П. Бородай, К. О. Чеботько, Л. В. Войтенко. // Сучасне птахівництво. – 2011. – №7. – С. 12–15.

10. Буряк Р. І. Дослідження та прогнозування кон'юнктури ринку продукції птахівництва України / Р. І. Буряк. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2017. – №260. – С. 41–53.

Reference

1. Vlasenko, Yu.G., & Vlasenko, T.O. (2015). Suchasnyy stan ta ekonomichna efektyvnist pidpriemstv intensyvnogo ptakhivnytstva. *Efektivna ekonomika*, (2).
2. Tsarenko, O.M., Shcherban, V.P., & Tarkhov, P.V. (2002). *Ekonomika ta menedzhment*. Sumy, VTD Universytetska knyha.
3. Shevchuk, M.Y., & Didkovska, T.P. (2008). Syrovynna baza materialiv Volynskoi oblasti dlia vyrobnytstva ekologichno bezpechnykh dobriv i huminovyykh preparativ. *Poliska doslidna stantsiia Natsionalnoho naukovoho tsentru «Instytut hruntoznavstva i ahrokhimii imeni O.N. Sokolovskoho»*, 34-35.
4. Herman, V.V., Marchenko, O.A., Mineralov, O.I., & Yashchenko, S.V. (2010). *Ekologichni problemy u ptakhivnytstvi Ukrainy. Ahroekologichnyy zhurnal, Special issue*, 51-53.
5. Natsionalna dopovid pro stan navkolyshniho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini u 2014 rotsi. (2014). Kyiv: Ministerstvo Ecolohii ta Prypodnykh Resursiv Ukrainy. Retrieved from <https://menr.gov.ua/news/31171.html>.
6. Vlasenko, T.O. (2014). Optymizatsiya vyrobnychoi prohramy pidpriemstv haluzi ptakhivnytstva. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnologichnoho universytetu*, vol. 2, (36), 119-126.
7. Tertichna, O.V., Marchenko, O.A., Herman, V.V., Yashchenko, S.V., & Mineralov, O.I. (2009). *Vykorystannia mikrobiologichnykh pokaznykiv dlia otsinky hruntu, stichnoi vody ta vidkhodiv ptakhivnychoho kompleksu. Silskohospodarska mikrobiologhiia*, vol. 9, 147-

8. Vidomchi normy tekhnolohichnoho proektuvannia. VNTP-APK-04.05. (Pidpriemstva ptakhivnytstva.). (2005). Kyiv, p. 91.

9. Boroday, V.P., Chebotko, K.O., Voytenko, L.V., & Kosmaty, V.E. (2011). Biokompostirovanie

otkhodov ptitsevodstva. Suchasne ptakhivnytstvo, (7-8), 12-15.

10. Buryak, R.I. (2017). Doslidzhennia ta prohnouzuvannia koniunktury rynku produktii ptakhivnytstva Ukrainy. Naukovyy visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, (260), 41-53.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ БРОЙЛЕРНОГО ПРОИЗВОДСТВА

О. Л. Шевцова, соискатель, Национальная академия аграрных наук Украины

Проанализированы организационно-экономические проблемы обращения с отходами птицеводства и освещены экологические риски, возникающие вследствие пренебрежения правилами обращения с побочной продукцией животного происхождения. Проведен ретроспективный анализ отечественной и зарубежной литературы. С помощью аналитических и статистических методов обработаны исходные статистические данные по образованию твердых отходов в птицеводческой ферме с бройлерным производством птицы. Выявлено, что значительная часть удаленных с бройлерных ферм твердых отходов без какой-либо дополнительной обработки попадают на поля, приусадебные участки и в свежем виде в качестве органического удобрения вносятся в почву, что создает серьезные экологические риски.

Разработка и обоснование методических подходов к повышению экономической эффективности бройлерного производства птицы на глубокой подстилке. Обоснована экономическая эффективность бройлерного производства и образованных побочных продуктов. Обработаны исходные статистические данные по образованию твердых отходов в птицеводческих фермах с бройлерным производством птицы. Осуществлен анализ реализации помета бройлерного производства при напольном содержании птицы и исследована динамика его изменения.

При переработке подстилочного помета в экологически безопасное органическое удобрение на рынке Украины появляется новый продукт с высокими потребительскими свойствами. Проведен экономический анализ 12-ти предприятий-производителей и 14-ти органических удобрений на основе куриного помета с их стоимостью. По результатам экономического анализа качественных показателей органических удобрений исходя из их стоимости была рассчитана средняя цена органического удобрения. Рассчитана ориентировочная, недополученная предприятием прибыль при реализации органического удобрения, полученного в условиях использования экологически безопасной технологии из птичьего помета в течение 2016–2018 гг. Проведен анализ рынка органических удобрений из помета птицы в Украине и, соответственно, обоснована средняя цена для ее реализации.

Ключевые слова: бройлерное производство, экономическая эффективность, птичий помет, расходы, органическое удобрение, побочные продукты животного происхождения, производство продукции птицеводства, организационно-экономическое регулирование.

ENVIRONMENTAL PREREQUISITES FOR FORMATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF BROILER PRODUCTION

O. L. Shevtsova, Applicant, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

The organizational and economic problems of poultry waste management are analyzed and environmental risks arising from neglect of the rules for handling by-products of animal origin are highlighted. A retrospective analysis of domestic and foreign literature is carried out. Using analytical and statistical methods, the initial statistical data on the formation of solid waste in a poultry farm with broiler production of poultry were processed. It has been revealed that a significant part of solid waste

removed from broiler farms without any additional treatment falls into the fields, household plots and freshly applied as organic fertilizer to the soil, which creates serious environmental risks.

Development and justification of methodological approaches to the increase of economic efficiency of broiler production on a deep litter. The economic efficiency of broiler production and by-products has been substantiated. The initial statistical data on the formation of solid waste in poultry farms with broiler production of poultry were processed. The commercialization of broiler manure in outdoor bird keeping is analyzed and the dynamics of its change is studied.

The processing of litter manure into environmentally friendly organic fertilizer results in a new product with high consumer properties appearing on the Ukrainian market. An economic analysis of 12 manufacturing enterprises and 14 organic fertilizers based on chicken manure with their value was carried out. Based on the results of an economic analysis of the quality indicators of organic fertilizers, the average price of organic fertilizer was calculated based on their value. The estimated profit, which is not received by the enterprise, was calculated on the sale of organic fertilizer obtained in conditions of using environmentally friendly technology from bird's manure during 2016–2018. The analysis of the market of organic fertilizers from poultry manure in Ukraine is carried out and, accordingly, the average price for its sale is justified.

Keywords: broiler production, economic efficiency, poultry manure, costs, organic fertilizer, animal by-products, poultry production, organizational and economic regulation.

Надійшла до редакції 10.11.19 р.

НАУКОВИЙ ПІДХІД ЩОДО ГАРМОНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. В. Ареф'єва, д. е. н., професор, lena-2009-19@ukr.net, orcid.org/0000-0001-5157-9970,

Ю. Ю. Копча, аспірант, orcid.org/0000-0001-6639-6421,

Національний авіаційний університет

У статті досліджено теоретичні підходи щодо визначення поняття «стратегічні орієнтири», показано їх місце в стратегічному управлінні підприємства в аспекті забезпечення потенціалу економічної безпеки його діяльності. Це дозволило обґрунтувати взаємодію визначених складових при забезпеченні потенціалу економічної безпеки підприємства для комплексної реалізації управлінських процесів. Автором запропоновано модель гармонізації управління потенціалом економічної безпеки в межах обраного стратегічного орієнтиру диференційованого зростання підприємств, визначено основні можливі напрямки підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств через кадрову, фінансову та виробничу складові. Розроблено матрицю вибору напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств, яка побудована в системі координат, осями якої є існуючі на підприємстві рівень потенціалу економічної безпеки і показник впливу зовнішнього середовища, що дозволило виявити зони економічної безпеки. Обґрунтовано змістовне наповнення кожного із двадцяти п'яти квадрантів, внаслідок чого отримано можливість більш ретельно оцінити рівень потенціалу економічної безпеки.

Автором обґрунтовано взаємозв'язок потенціалу економічної безпеки діяльності підприємства і необхідності його енергорозвитку, що підтверджено сформованими моделями для кожного підприємства задля посилення власного потенціалу економічної безпеки із прибутковими особливостями використання досліджених складових. Це дозволить за нестабільних ринкових умов обирати такі інструменти та методи, які сприятимуть прийняттю адекватних управлінських рішень при реалізації потенціалу економічної безпеки і забезпечення стабільності впровадження стратегічних орієнтирів діяльності підприємства. Прораховано прогнозні значення потенціалу економічної безпеки досліджуваних підприємств на підставі врахування запропонованих заходів, що сприяє забезпеченню реалізації обраних стратегічних орієнтирів в сучасних умовах господарювання і дозволяє гармонізувати складові внутрішнього середовища із зовнішнім при здійсненні безперервної діяльності.

Ключові слова: управління, гармонізація управління, потенціал економічної безпеки, машинобудівні підприємства, стратегічні орієнтири, розвиток, ефективність діяльності.

Постановка проблеми. В сучасних умовах соціально-економічного розвитку, що позначається динамічністю змін ринкового середовища особливої актуалізації набуває необхідність вирішення проблеми забезпечення стабільного функціонування підприємств машинобудівної галузі. Їхня здатність до безперервної діяльності на визначених напрямках розвитку бізнесу вимагає постійного підтримання достатнього рівня економічної безпеки та отримання за-

планованої прибутковості як передумови подальшого розвитку. Для цього необхідно теоретично-практичне підґрунтя гармонізації управління потенціалом економічної безпеки машинобудівних підприємств і його стратегічних орієнтирів. Крім того, практичного значення набуває розв'язання проблеми оцінювання складових наявного потенціалу економічної безпеки підприємств і формування прогнозних показників на підставі розробленої системи заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велике місце у науковому доробку у поєднанні стратегічного управління і економічної безпеки підприємства належить таким вченим, як Ареф'єва О. В., Дикань В. Л., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Пілецька С. Т., Прохорова В. В., Шкарлет С. М., Штангрет А. М. та інші [3,7,8,13–15]. Вказані дослідники зосередили увагу на можливому використанні ресурсів і можливостей підприємств задля поєднання вказаних гнотовних напрямів дослідження з метою підтримання певного рівня їхнього безпечного функціонування.

Незважаючи на високу наукову і практичну цінність наукового доробку в даній царині, потребує подальших досліджень проблема гармонізації складових потенціалу підприємства і елементів потенціалу економічної безпеки підприємства при визначенні, обґрунтуванні і задіянні в виробничо-господарську діяльність визначених резервів, які дозволять укріпити ринкові позиції і підвищити ефективність здійснення розвитку.

Формулювання мети статті. Метою статті є розробка комплексного підходу управління підвищенням потенціалу економічної безпеки підприємств машинобудування через гармонізацію реалізації стратегічних орієнтирів розвитку і матричного підходу до позиціонування досліджуваних підприємств, що дозволить їх згрупувати відповідно до рівня використання резервів потенціалу складових економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічне управління, як процес здійснення функцій управління, охоплює такі підсистеми як стратегічне планування, реалізація стратегій, організація забезпечення стратегічного управління. Даний підхід акцентує увагу на таких важливих його компонентах, як процес формування стратегії та її реалізації, забезпечення економічної безпеки і проведення реструктуризації.

Вважаємо за доцільне [10, с.124] всю сукупність функцій стратегії розвитку підприємства диференціювати на такі групи: 1) функції управління процесом визначення цільових орієнтирів; 2) функції управління

процесом розробки стратегії; 3) функції управління процесом реалізації стратегії. Імплементация обраної економічної стратегії, функціональної має бути скерованим також на забезпечення економічної безпеки підприємства. Вона [5, с.275]. полягає в наявності довготривалих, найбільш принципових і важливих установок, планів і намірів керівників або власників підприємства, спрямованих на створення та постійний розвиток системи економічної безпеки, здатної адекватно протидіяти всім внутрішнім та зовнішнім небезпекам і загрозам його стабільному функціонуванню та розвитку в даний час, а також у найближчій та віддаленій перспективах.

Разом з тим, процес формування стратегії реструктуризації і його функціональних складових здійснюється залежно від цілей і стратегічних орієнтирів підприємств. Типологія і стратегії залежить від рівня і масштабів рішень, що приймаються в ході функціонування стратегії [9, с.575]. Для виділення стратегічних орієнтирів розроблені критерії, що характеризують рівень розвитку ПЗТ по кожному з параметрів. Кожному параметру поставлений у відповідність певний стратегічний орієнтир, який має бути покладений в основу стратегії реструктуризації.

Вибір напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств, відповідних стратегічних орієнтирів диференційованого зростання і достатнього рівня зони економічної безпеки, є найважливішим завданням кожного машинобудівного підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Цей вибір підприємствам машинобудування слід здійснювати, ґрунтуючись на об'єктивній інформації про стан їх потенціалу економічної безпеки, а також про фактичний рівень зони їх економічної безпеки.

На рис. 1 наведена модель, яка призначена для обґрунтування вибору напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки машинобудівних підприємств, відповідно до якої виділено основні етапи прийняття рішень у залежності від стратегічних орієнтирів підприємств.



Рис. 1. Модель гармонізації управління потенціалом економічної безпеки в межах вибраного стратегічного орієнтиру диференційованого зростання підприємств

Стратегічні орієнтири відображають мету розвитку підприємства, а їх реалізація дозволяє йому набути такого якісного стану, який відповідає інтересам його власників з урахуванням потреб споживача в продукції, що виробляється. Окреслення стратегічних орієнтирів є дуже важливою складовою управлінської діяльності, оскільки це дозволяє сформулювати такі ключові характеристики підприємства, які зможуть забезпечити його довгострокове ефективне функціонування в умовах конкурентного ринкового середовища [6, с.105]. Реалізація напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств проводиться у відповідності до запропонованої нами моделі гармонізації управління потенціалом еконо-

мічної безпеки в межах обраного стратегічного орієнтиру диференційованого зростання підприємств. Визначення відповідності напрямів підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств пропонується здійснювати за допомогою спеціально розроблених інструментів, які представлено на рис. 2 і в табл. 1, що представляють собою матрицю вибору напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки машинобудівних підприємств за результатами функціонування, а також варіанти напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств за ДВ-В-С-Н-ДН – моделлю. Підприємства, які досліджувалися, позиціонуються в матриці на підставі попередньо розрахованих показників.



Найвищі рівні стратегічного забезпечення економічної безпеки промислового підприємства пов'язані з інноваціями. Промислове підприємство не може зберегти лідерства та свої конкурентні переваги без оновлення, так як воно є системою вищої структурної організації. Оновлення сьогодні рівнозначно стратегії. У сучасному розумінні, інновації – це основна умова оновлення промислового підприємства [3, с.156]. Зазначені комбінації є 15 можливих варіантів поєднань інноваційних здібностей і можливостей, які зумовлюють обґрунтований вибір інноваційних стратегій і поведінку підприємства при здійсненні інноваційної діяльності (табл. 1).

Наведена матриця вибору напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств, що знаходиться в системі координат, осями якої є існуючі на підприємстві рівень потенціалу економічної безпеки і зони економічної безпеки. На основі виділених в них дуже високий (ДВ), високий (В), середній (С), низький (Н) і дуже низький (ДН) рівнів, за першими літерами цих назв, матрицю вибору напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств можна уявити як ДВ-В-С-Н-ДН-матрицю. Вона складається з 25 секторів, що відображають 25 різних комбінацій напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств.

Варіанти напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств за
ДВ-В-С-Н-ДН – моделлю

Сектор	Характеристика стану підприємства	Напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств
ДВ-В ДВ-ДВ В-ДВ	Найвищий рівень потенціалу економічної безпеки підприємства, високі можливості та максимально ефективно використовуються ресурси, що значно збільшує перспективи інтенсивного розвитку підприємства за умови сприятливого впливу зовнішніх факторів. Не рекомендується відволікати ресурси на досягнення більш високого рівня потенціалу.	– придбання нових «прогресивних» механізмів і техніки; – пошук і залучення інвесторів; – диверсифікація інвестиційного портфелю; – вдосконалення системи мотивації робітників; – підвищення інтелектуалізації праці.
В-В ДВ-С С-ДВ В-С С-В	Сприйнятий стан економічного розвитку підприємства, яке активно здійснює економічну діяльність з метою створення конкурентних переваг і займає лідируючі позиції на ринку. Для розширення масштабів і підвищення ефективності діяльності доцільно залучення інвестицій, а також посилення підрозділів НДДКР	– оптимізація структури позикового капіталу; – управління грошовими потоками; – вдосконалення системи мотивації робітників; – зупинка і консервація нерентабельного виробництва; – застосування нових технологій та ін.
ДВ-Н В-Н С-Н С-С Н-С Н-В Н-ДВ	Задовільний рівень потенціалу економічної безпеки підприємства. Спостерігаються протиріччя, характерні найчастіше для підприємств, які в даний час ефективно функціонують на основі традиційних технологій. Вільні виробничі та фінансові ресурси доцільно направляти на розвиток інноваційної діяльності з метою створення конкурентних переваг в довгостроковій перспективі	– зниження витрат на енергоресурси; – скорочення витрат на виробництво за рахунок підвищення продуктивності праці; – вдосконалення амортизаційної політики; – зниження плинності кадрів; – поліпшення виробничого клімату; – вдосконалення системи управління запасами
ДН-Н ДН-С ДН-В ДН-ДВ Н-Н	Низький рівень потенціалу економічної безпеки підприємства. Необхідним є створення можливостей здійснення ефективної діяльності при наявності	– оптимізація структури капіталу; – вдосконалення системи мотивації праці; – зниження плинності кадрів; – вдосконалення системи контролю наявності та руху матеріально-виробничих запасів; – зниження часу простою діючих машин і обладнання та ін.
ДВ-ДН В-ДН С-ДН Н-ДН		– оптимізація структури капіталу; – удосконалення кредитної політики підприємства; – підвищення кваліфікації кадрів; – скорочення витрат на виробництво за рахунок підвищення продуктивності, економії сировини та енергоресурсів; – диверсифікація виробництва; – реорганізація підприємства; – ліквідація підприємства.
ДН-ДН	Кризовий стан розвитку підприємства. Ефективна діяльність можлива лише при умови значних перспектив розвитку бізнесу, при якому очікувані доходи зможуть перекрити витрати, і, крім того, забезпечити підвищення потенціалу економічної безпеки	– оптимізація структури капіталу; – залучення висококваліфікованих менеджерів; – підвищення кваліфікації спеціалістів; – реорганізація підприємства; – ліквідація підприємства.

На основі ДВ-В-С-Н-ДН-моделі і відповідних інструментів можна вибрати найбільш прийнятний для досліджуваних підприємств варіант напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств. У процесі планування економічної діяльності підприємством визначаються

його стратегічні орієнтири як вектори руху, або вихідні точки і напрямні подальшого розвитку. Стратегічна цілеспрямованість управління підприємством передбачає наявність у нього таких орієнтирів, які визначають його мету і стратегії, що втілює спосіб досягнення цієї мети. У свою чергу, відсут-

ність стратегічних орієнтирів складає одну із основних загроз розвитку підприємства, у зв'язку з чим важливим завданням постає стратегічне планування [4, с.35]. Завдяки його використанню стає можливим формування ресурсно-виробничого забезпечення діяльності і економічної безпеки. Так, переваги формування та обґрунтування вибору напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств на основі запропонованої моделі полягають в тому, що ця модель ґрунтується на результатах оцінки кількісних показників потенціалу економічної безпеки машинобудівного підприємства та зони економічної безпеки. Такий підхід дозволяє підприємству об'єктив-

но оцінювати свої інноваційні можливості відповідно до яких воно може зробити оптимальний вибір напрямків подальшого розвитку та уникнути нераціональних витрат часу і ресурсів на інноваційні проекти, які в силу різних причин підприємство не зможе реалізувати. Так, ДП «Харківський авіаремонтний завод «Тора» знаходиться в небезпечній зоні та має дуже низький потенціал економічної безпеки. Підприємство знаходиться в області кризового стану, всі індикатори виходять за межі припустимих значень (виробнича складова – 0,185, фінансова складова – 0,165, кадрова складова – 0,175), повна втрата потенціалу економічної безпеки стає неминучою і невідворотною (рис. 3).

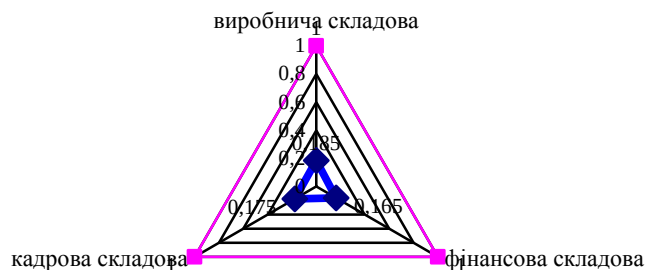


Рис. 3. Рівень потенціалу економічної безпеки ДП «Харківський авіаремонтний завод «Тора»» у 2018 р.

Для підвищення потенціалу економічної безпеки ДП «Харківський авіаремонтний завод Тора» запропоновано активізувати фінансову компоненту потенціалу економічної безпеки. Для цього пропонується здійснити реорганізацію шляхом повної заміни власників підприємства, зміни організаційно-правової форми організації бізне-

су (державне підприємство → публічне акціонерне товариство), ліквідацію окремих структурних підрозділів. Запропоновані заходи сприятимуть зростанню всіх складових потенціалу економічної безпеки (рис. 4): виробничої складової – 23,0%, фінансової складової – 18,0%, кадрової складової – 16,0%.

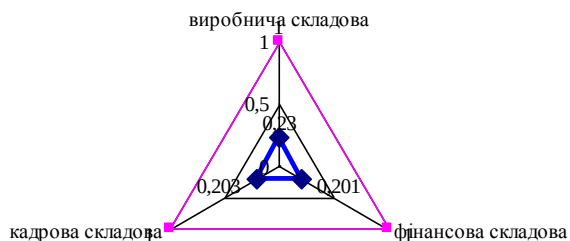


Рис. 4 Рівень потенціалу економічної безпеки ДП «Харківський авіаремонтний завод «Тора»», прогноз

Отже, здійснення реорганізації на ДП «Харківський авіаремонтний завод «Тора»» призведе до підвищення рівня потенціалу

економічної безпеки, яке становить 0,23 (рис. 5), що сприяє зростанню потенціалу економічної безпеки до критичної зони.

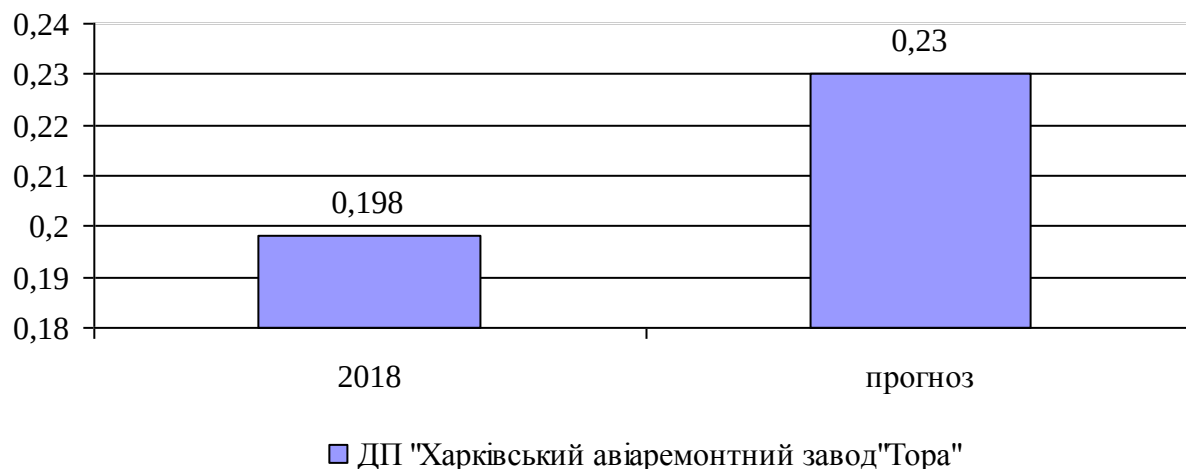


Рис. 5. Рівень потенціалу економічної безпеки ДП «Харківський авіаремонтний завод «Тора»»

Крім потенційних можливостей для підвищення енергоефективності, існують також певні проблеми, з якими зустрічаються підприємства. До найбільш розповсюджених проблем забезпечення високих показників енергоефективності можна віднести:

- низьку дисципліну економного споживання ресурсів;
- великий недолік знань про енергозбереження;
- фізичний і моральний знос обладнання.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне виділити ключові напрямки підвищення енергоефективності машинобудівних підприємств, а саме: регламентацію відповідальності, кваліфікацію персоналу, культуру споживання, мотивацію персоналу, впровадження посади енергоменеджера, удосконалення системи обліку енергоресурсів, документування та регламентацію всіх процедур, які пов'язані із забезпеченням високої енергоефективності (рис. 6), а також позначити серед них місце системи енергетичного менеджменту підприємства.

Система енергоменеджменту виступає в якості основи успішної реалізації будь-якого з виділених напрямків підвищення

енергоефективності діяльності підприємства. Відповідно до моделі, наведеної на рис. 6, на вході першого підпроцесу знаходиться персонал підприємства. В ході виконання підпроцесу даний персонал піддається впливу з метою придбання необхідних професійних компетенцій для формування системи енергоменеджменту на підприємстві.

На даному етапі рекомендується залучати в навчальні програми менеджмент вищої та середньої ланки, які згодом будуть передавати отримані знання і навички на більш низькі рівні управління і в середу виконавчого персоналу. Виходом даного етапу має стати навчений персонал, який при переході на наступний етап сформує основу одного з механізмів подальшого виконання процесу формування системи енергоменеджменту підприємства – персонал.

Другий етап розробки системи енергоменеджменту на підприємстві передбачає створення організаційної структури з виділенням робочих груп по енергоменеджменту, а також призначенням представника керівництва, який очолює цей процес. При розробці організаційної структури доцільно орієнтуватися на типову структуру середнього за розміром машинобудівного підприємства.

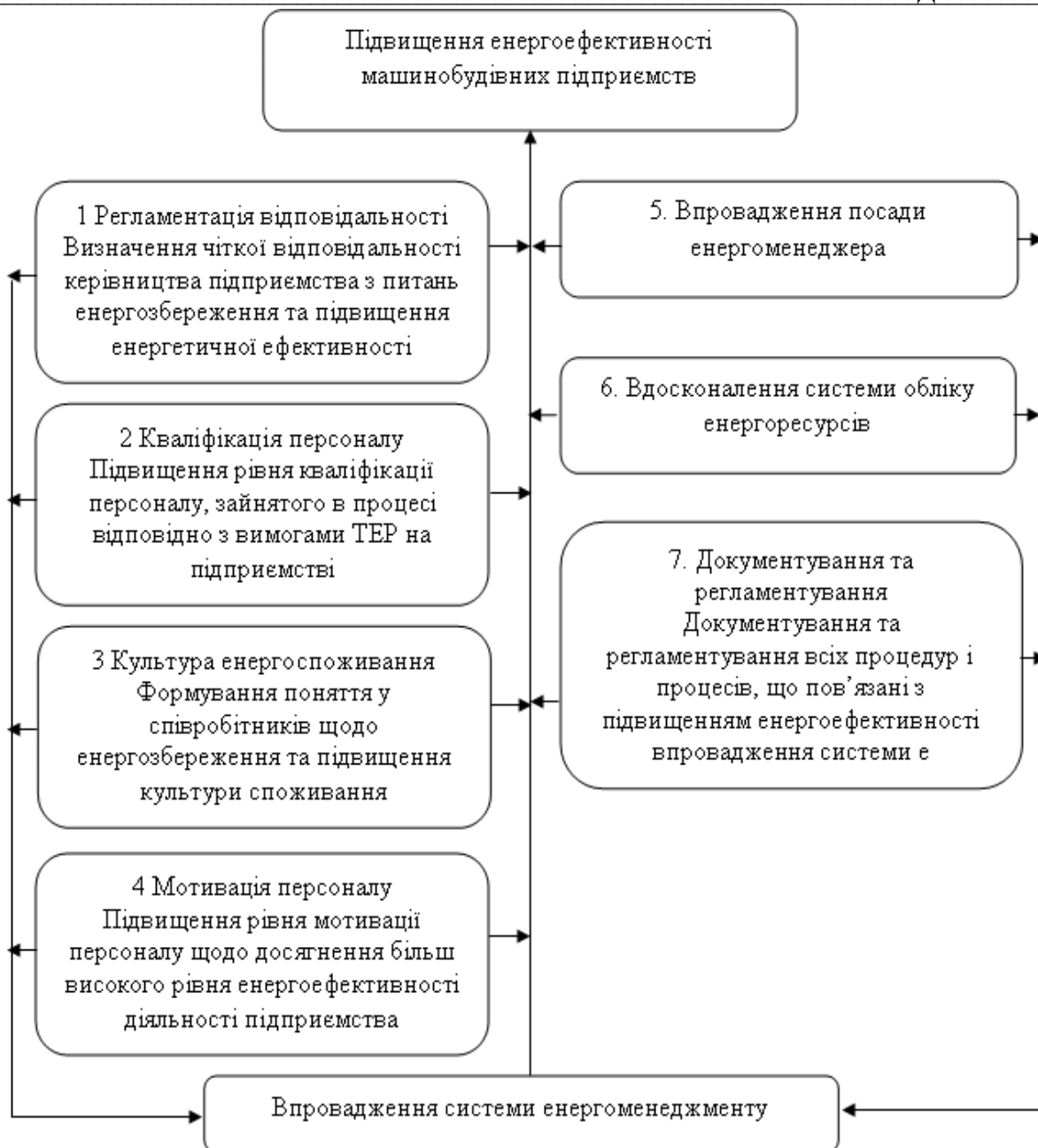


Рис. 6. Структурна модель підвищення енергоефективності машинобудівних підприємств на основі формування системи енергоменеджменту

Третім етапом розробки системи енергоменеджменту є розробка та затвердження документації, якої будуть керуватися співробітники машинобудівних підприємств в процесі її розробки і впровадження. Відповідно стандарту ISO 50001, до документації пред'являються вимоги, які включають[16]: область застосування і кордони системи енергетичного менеджменту; енергетичну політику; цілі, завдання, плани заходів в галузі енергетики; наявність інших документів, які організація визначила як необхідні.

Висновки. Наукова новизна полягає в розробці комплексного підходу підвищення потенціалу економічної безпеки підприємств машинобудування через гармонізацію реалізації стратегічних орієнтирів розвитку і матричного підходу позионування досліджуваних підприємств. Це дозволило їх згрупувати відповідно до рівня використання резервів потенціалу складових економічної безпеки.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що запропонований підхід дозволяє реалізувати

переваги формування та обґрунтування вибору напрямків підвищення рівня потенціалу економічної безпеки підприємств на основі запропонованої моделі, які полягають в тому, що вона ґрунтується на результатах оцінки кількісних показників потенціалу економічної безпеки машинобудівного підприємства та зонах економічної безпеки. Такий підхід дозволяє підприємству об'єктивно оцінювати свої інноваційні можливості відповідно до яких воно може зробити оптимальний вибір напрямки подальшого розвитку та уникнути завдяки цьому нераціональних витрат часу і ресурсів на інноваційні проекти, які в силу різних причин підприємство не зможе реалізувати.

Перспективою подальших досліджень є формування механізму постійної актуалізації складових потенціалу економічної безпеки підприємства, підходів щодо вдосконалення структури управління економічною безпекою підприємства відповідно до вибраних стратегічних орієнтирів, розробка системи моніторингу резервів потенціалу економічної безпеки підприємства.

Література

1. Воловельская И. В. Основные типы и характеристика негативного воздействия на экономическую безопасность предприятия / И. В. Воловельская // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Вип. 29. – Х. : УкрДАЗТ, 2010. – С. 317–320.
2. Геєць В. М. Методологічні засади формування стратегії розвитку підприємства / В. М. Геєць, Л. В. Олійник, А. П. Кузнєцова // Економіка і організація управління. – 2018. – № 3 (31). – С. 118–126.
3. Дикань В. Л. Стратегія забезпечення економічної безпеки промислових підприємств / В. Л. Дикань, К. М. Божко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2018. – № 63. – С. 150–158.
4. Живко З. Б. Стратегічне планування в системі економічної безпеки підприємства / З. Б. Живко // Проблеми науки. – 2012. – № 4. – С. 32–39.
5. Захаров О. І. Стратегія економічної безпеки підприємства / О. І. Захаров // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2012. – Вип. 2. – С. 272–282.
6. Злотенко О. Б. Стратегічні орієнтири забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності промислових підприємств / О. Б. Злотенко // ВІСНИК КНУТД – 2019. – № 2 (133). – С. 100–107.
7. Кизим М. О. Оцінювання рівня економічної безпеки України та країн Європейського Союзу. / М. О. Кизим, Ю. Б. Іванов, І. О. Губарева // Фінанси України. – 2018. – № 4. – С. 7–18.

8. Прохорова В. В. Інноваційність системи управління як умова забезпечення безпеки розвитку підприємств / В. В. Прохорова, С. А. Мушнікова // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2019. – № 2. – С. 82–90.

9. Олійник Г. Ю. Управління реструктуризацією в процесі стратегічного розвитку економічних перетворень підприємств залізничного транспорту / Г. Ю. Олійник. // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_5_6.

10. Олійник Л. В. Методологічні засади формування стратегії розвитку підприємства / Л. В. Олійник, А. П. Кузнєцова // Економіка і організація управління. – 2018. – № 3 (31). – С. 118–126.

11. Онищенко В. Ф. Реалии и возможности экономической стабилизации и развития Украины / В. Ф. Онищенко // Экономика Украины. – 2015. – №7. – С. 4–18.

12. Череп А. В. Концептуальні засади економічної безпеки підприємств / А. В. Череп, І. О. Лубенець // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №1 (5). – С. 63–66. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/062-66.pdf

13. Шкарлет С. Н. Роль информационной компоненты в формировании национальной стратегии развития Украины / С. Н. Шкарлет // Экономика Украины. – 2015. – №5. – С. 17–29.

14. Штангрет А. М. Ключові загрози забезпечення техніко-технологічної безпеки на підприємствах видавничо-поліграфічної галузі України / А. М. Штангрет, О. М. Петрашова // Екон. вісн. ун-ту [Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди]. – 2011. – № 16/2. – С. 142–146.

15. Arefieva Olena V, Miahkykh Iryna M, Shkoda Mariana S. Diagnostics of external environment effects upon enterprise competitive positions in the context of its economic security // ВІСНИК КНУТД. – 2019. – № 3 (135). – С. 8–17.

16. ISO 50001 «Energy management systems» published. Deutsches Institut für Normung e. V. (15 июня 2011).

References

1. Volovelskaya, I.V. (2010). Osnovnye tipy i kharakteristika negativnogo vozdeystviya na ekonomicheskuyu bezopasnost predpriyatiya. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, – Issue 29, 317-320. Kharkiv: UkrDAZT.
2. Heiets, V.M., Oliynyk, L.V., & Kuznetsova, A.P. (2018). Metodolohichni zasady formuvannia stratehii rozvytku pidpriemstva. Ekonomika i orhanyzatsiya upravlinnia, 3 (31), 118-126.
3. Dykan, V.L., & Bozhko, K.M. (2018). Strategiya zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky promyslovykh pidpriemstv. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, (63). 150-158.
4. Zhyvko, Z.B. (2012). Stratehichne planuvannia v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. Problemy nauky, (4), 32-39.

5. Zakharov, O.I. (2012). Stratehiya ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Ser. Ekonomichna, Issue 2, 272-282.
6. Zlotenko, O.B. (2019). Stratehichni oriientyry zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky investysynoi diyalnosti promyslovykh pidpriemstv. VISNYK KNUTD, 2 (133), 100-107.
7. Kyzym, M.O., Ilvanov, Yu.B., & Hubarieva, I.O. (2018). Otsynuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta krain Yevropeyskoho Soyuzu. Finansy Ukrainy, (4), 7-18.
8. Prokhorova, V.V., & Mushnikova, S.A. (2019). Innovatsiynist systemy upravlinnia yak umova zabezpechennia bezpeky rozvytku pidpriemstv. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, (2), 82-90. Doi.org/10.33271/ev/66.082.
9. Oliynyk, H.Yu. (2012). Upravlinnia restrukturyzatsiyeu v protsesi stratehichnoho rozvytku ekonomichnykh peretvoren pidpriemstv zaliznychnoho transportu. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, (5). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_5_6.
10. Oliynyk, L.V., & Kuznietsova, A.P. (2018). Metodolohichni zasady formuvannia stratehii rozvytku pidpriemstva. Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnia, 3 (31), 118-126.
11. Onyshchenko, V.F. (2015). Realii i vozmozhnosti ekonomicheskoy stabilizatsii i rozvitiya Ukrainy. Ekonomika Ukrainy, (7), 4-18.
12. Cherep, A.V., & Lubenets, I.O. (2010). Kontseptualni zasady ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 1 (5), 63-66. Retrieved from http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/062-66.pdf
13. Shkarlet, S.N. (2015). Rol informatsionnoy komponenty v formirovanii natsionalnoy strategii rozvitiya Ukrainy. Ekonomika Ukrainy, (5), 17-29.
14. Shtanhret, A.M., & Petrashova, O.M. (2011). Kliuchovi zahrozy zabezpechennia tekhniko-tekhnologichnoi bezpeky na pidpriemstvakh vydavnycho-polihrafichnoi haluzi Ukrainy. Ekonomichnyy visnyk universytetu [Pereiaslav-Khmelnitsky derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody], (16/2), 142-146.
15. Arefieva, Olena V., Miahkykh, Iryna M., & Shkoda, Mariana S. (2019). Diagnostics of external environment effects upon enterprise competitive positions in the context of its economic security. VISNYK KNUTD, 3 (135), 8-17.
16. ISO 50001 «Energy management systems» published. Deutsches Institut für Normung e. V. (15 iyunya 2011).

НАУЧНЫЙ ПОДХОД ПО ГАРМОНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛОМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

*А. В. Арефьева, д. э. н., профессор, Национальный авиационный университет,
Ю. Ю. Копча, аспирант, Национальный авиационный университет.*

В статье исследованы теоретические подходы к определению понятия «стратегические ориентиры», показано их место в стратегическом управлении предприятия в аспекте обеспечения потенциала экономической безопасности его деятельности. Это позволило обосновать взаимодействие определенных составляющих при обеспечении потенциала экономической безопасности предприятия для комплексной реализации управленческих процессов. Автором предложена модель гармонизации управления потенциалом экономической безопасности в пределах выбранного стратегического ориентира дифференцированного роста предприятий, определены основные возможные направления повышения уровня потенциала экономической безопасности предприятий через кадровую, финансовую и производственную составляющие. Разработана матрица выбора направлений повышения уровня потенциала экономической безопасности предприятий, которая построена в системе координат, осями которой являются существующие на предприятии уровень потенциала экономической безопасности и показатель влияния внешней среды, что позволило выявить зоны экономической безопасности. Обоснованно содержательное наполнение каждого из двадцати пяти квадрантов, вследствие чего получена возможность более тщательного определения уровня потенциала экономической безопасности.

Автором обосновано взаимосвязь потенциала экономической безопасности деятельности предприятия и необходимости его энергоразвития, что подтверждено сформированными моделями для каждого предприятия для усиления собственного потенциала экономической безопасности с присущими особенностями использования исследованных составляющих. Это позволит в нестабильных рыночных условиях выбирать такие инструменты и методы,

которые будут способствовать принятию адекватных управленческих решений при реализации потенциала экономической безопасности и обеспечению стабильности внедрения стратегических ориентиров деятельности предприятия.

Просчитано прогнозные значения потенциала экономической безопасности исследуемых предприятий на основе учета предложенных мероприятий, что способствует обеспечению реализации выбранных стратегических ориентиров в современных условиях хозяйствования и позволяет гармонизировать составляющие внутренней среды с внешней при осуществлении непрерывной деятельности.

Ключевые слова: управление, гармонизация управления, потенциал экономической безопасности, машиностроительные предприятия, стратегические ориентиры, развитие, эффективность деятельности.

SCIENTIFIC APPROACH TO HARMONIZATION OF MANAGEMENT OF ECONOMIC SECURITY POTENTIAL OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

A. V. Aref'eva, D. E., Professor, National Aviation University,

Yu. Yu. Kopcha, Post-graduate student, National Aviation University

The article explores theoretical approaches to the definition of the concept of «strategic guidelines», shows their place in the strategic management of the enterprise in terms of ensuring the potential for economic security of its activities. This enabled a justification of the interaction of certain components while ensuring the potential for economic security of the enterprise for the integrated implementation of management processes. The authors have proposed a model of harmonizing the management of economic security potential within the chosen strategic guideline of the differential growth of enterprises, identified the main possible directions for increasing the level of potential of the economic security of enterprises through personnel, financial and production components. The matrix has been developed for selecting directions of the level of economic security potential of enterprises' increase, which is built in a coordinate system whose axes are level of economic security potential existing at the enterprise and an indicator of the influence of the external environment. This made it possible to identify zones of economic security. The substantive content of each of the twenty-five quadrants is justified, which gives the opportunity to determine the level of economic security potential more thoroughly.

The authors substantiate the relationship between the potential of economic security of the enterprise and the need for its energy development, which is confirmed by generated models for each enterprise to enhance its own economic security potential with the inherent features of using the studied components. In terms of unstable market conditions, this will allow to choose such tools and methods that will contribute to the adoption of adequate managerial decisions in realization of the potential of economic security and ensuring the stability of the implementation of strategic guidelines of the enterprise.

The predicted values of the economic security potential of the studied enterprises are calculated on the basis of the consideration of proposed measures, which helps to ensure the implementation of selected strategic guidelines in modern business conditions and allows the harmonization of the components of internal environment with the external one during continuous operations.

Keywords: management, management harmonization, economic security potential, machine-building enterprises, strategic guidelines, development, performance efficiency.

Надійшла до редакції 12.12.19 р.

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ З УРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

*А. В. Проценко, здобувач, Українська інженерно-педагогічна академія,
protsenko-1@ukr.net, orcid: 0000-0002-8073-9184*

Стаття присвячена визначенню напрямів формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств з урахуванням впливу структурних трансформацій. У статті визначено, що у сучасних умовах функціонування значний вплив на коливання рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств має недосконалість структурних трансформацій, що, як правило є «хворобою зростання»: відставання системи управління та інших внутрішніх механізмів від нових масштабів діяльності, невміння своєчасно та комплексно проводити необхідні інноваційні зміни, непрофесійний менеджмент тощо.

Продемонстровано, що вдосконалення процесу формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу з урахуванням впливу структурних трансформацій взагалі є одним із ключових шляхів стабілізації економічної сфери діяльності промислових енергетичних підприємств в цілому – це якісна послідовність дій і станів, які використовуються для досягнення цілей. Виокремлено етапи процесу формування управлінських рішень, а саме: аналізу середовища і стану інноваційного потенціалу підприємств, визначення цілей розвитку, формування критеріїв досягнення цілей, формулювання задач, виявлення і виділення наявних ресурсів на цілі розвитку, виокремлення чинників ризику і форс-мажору, здійснення заходів по їх нейтралізації.

Відповідно до розрахунків рівень інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств має задовільний параметр. Поряд з результативними напрямками підвищення рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств з урахуванням структурних трансформацій запропоновано залучати внутрішні резерви досягнення беззбиткової діяльності за рахунок більш комплексного використання виробничих потужностей, підвищення якості і конкурентоздатності продукції, зниження собівартості, доцільного використання матеріально-трудових та фінансово-економічних ресурсів, скорочення непродуктивних витрат і втрат, впровадження ресурсозберігаючих технологій.

Ключові слова: управлінське рішення, структурні трансформації, інноваційний потенціал, ефективність управління, вплив, підприємство.

Постановка проблеми. Практикою, та дослідженнями вчених встановлено, що потенційного інвестора завжди цікавить привабливе промислове енергетичне підприємство в привабливому регіоні з інноваційно-розвинутою галузевою економікою. Інвестиції та інновації мають домінуючу вагомість не тільки для стратегічного стану підприємства, а й для економіки країни в цілому. З їх допомогою здійснюється роз-

ширене відтворення основних засобів як виробничого, так і невиробничого призначення, зміцнюється матеріально-технічна база суб'єктів господарювання, що дає змогу підприємствам збільшити обсяги виробництва продукції, поліпшити умови праці. Від них залежать собівартість, асортимент, якість, новизна і конкурентоспроможність продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями управління структурними трансформаціями та інноваційного потенціалу займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Гук О.[1], Гурочкіна В.[2], Іванілова О.[3], Касс М. [4], Левченко Ю. [5], Мазаракі А.[6], Сенів Б. [7], Сидорчук І. [8], та інших. Аналіз цих робіт свідчить про те, що вимагають подальших досліджень питання пов'язані з дослідженням напрямів формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу підприємств.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення напрямів формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств з урахуванням впливу структурних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неабиякий вплив на коливання рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств має недосконалість структурних трансформацій, що, як правило є «хворобою росту»: відставання системи управління та інших внутрішніх механізмів від масштабів діяльності, невміння своєчасно та комплексно здійснювати інновації, непрофесійний менеджмент тощо.

Тому важливим є постійне вдосконалення формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу з урахуванням впливу структурних трансформацій. Запропонований нами методичний підхід до формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств з урахування впливу структурних трансформацій (рис. 1) може вважатися одним із ключових напрямів стабілізації економічної сфери діяльності промислових енергетичних підприємств, оскільки це якісна послідовність дій і станів, які використовуються для досягнення цілей. Процес формування включає етапи аналізу середовища і стану інноваційного потенціалу підприємств, формування цілей розвитку, формування критеріїв досягнення цілей, формулювання задач, виявлення і виділення наявних ресурсів на меті розвитку, виявлення чинників ризику і форс-мажору і вживання заходів по їх

нейтралізації. Ці методичні етапи, як правило, виконуються фахівцями, що входять в різні функціональні підрозділи. Це створює передумову для виникнення міжкультурних бар'єрів, що утрудняють ухвалення злагодженої стратегії. Основними чинниками, які необхідно розглядати при формуванні управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу, є: організаційна структура, корпоративна культура, процес формування, ухвалення і реалізації управлінських рішень, контекст (історія розвитку підприємства і його специфіка).

В процесі формування управлінських рішень обов'язково повинні брати участь виконавці і користувачі стратегії, а також повинна враховуватися думка клієнтів. Все це породжує цілий клас проблем узгодження і координації діяльності осіб, що формують, приймають і реалізують стратегію. Процес побудови оптимізаційної моделі оцінки інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств належить до складних задач, внаслідок того, що виникає необхідність в урахуванні значної множини входних параметрів X , вихідних параметрів Y та функції їх перетворення Z : $X \rightarrow Y$. За такої ситуації доцільно розв'язувати подібні задачі шляхом перетворення складної функції на ряд простіших, які послідовно ідентифікують певні параметри у функціях вищих рівнів.

Оцінювання інноваційного потенціалу підприємств полягає у реалізації ряду функцій. По-перше, для оцінки інноваційного потенціалу необхідно визначити певні критерії віднесення підприємств до конкретного рівня інноваційного стану. По-друге, є необхідність врахування множини параметрів, які є базою для розрахунку оцінювальних параметрів. Особливістю такої математичної моделі є те, що вона враховує множину початкових входних параметрів, які визначаються:

- за допомогою відповідної звітності підприємства;
- множини оцінювальних параметрів інноваційного стану;
- функції перетворення початкових параметрів на оцінювальні;
- множини декомпозиційних функцій

згортання параметрів, за якими здійснюється ідентифікація рівня інноваційного по-

тенціалу промислових енергетичних підприємств.

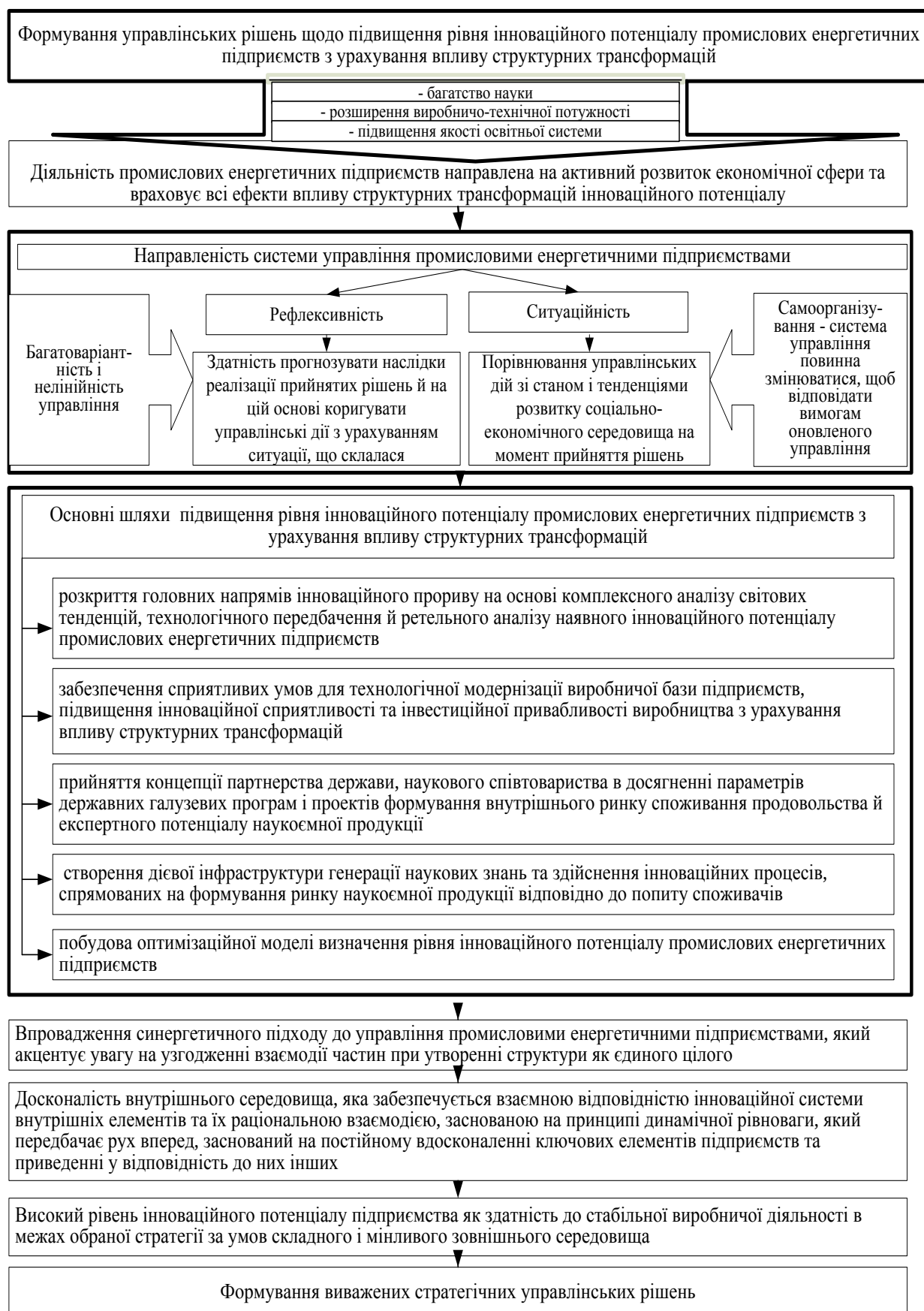


Рис. 1. Методичний підхід до формування управлінських рішень щодо підвищення рівня інноваційного потенціалу з урахування впливу структурних трансформацій

Для визначення функцій необхідно сформувати множини вхідних та вихідних параметрів. Ці множини повинні охоплювати широкий спектр впливаючих параметрів, а також задовольняти умовам повноти, дієвості та мінімальності. На цьому етапі доцільно залучати групу компетентних експертів, зокрема фінансових аналітиків, аудиторів, економістів, зацікавлених інвесторів, тощо. Збір і узагальнення даних проводиться шляхом анкетування серед визначеної компетентної групи, якій пропонується оцінити ступінь вагомості окремого показника серед запропонованих.

Для оцінки узгодженості думок експертів доцільно користуватися дисперсійним коефіцієнтом конкордації (W), що визначається як відношення оцінки дисперсії (D) до максимального значення цієї оцінки ($D_{\max}$):

$$W = \frac{D}{D_{\max}} \quad (1)$$

$$D = \frac{1}{m-1} \sum_{i=1}^m (\sum_{s=1}^d r_{is} - \bar{r})^2 \quad (2)$$

$$\bar{r} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m \sum_{s=1}^d r_{is} \quad (3)$$

$$D_{\max} = \frac{d^2(m^2 - m) - d \sum_{s=1}^d T_s}{12(m-1)} \quad (4)$$

$$T_s = \sum_{k=1}^{H_s} (h_k^3 - h_k) \quad (5)$$

де m – кількість об'єктів;

r_{is} – ранг, наданий s -м експертом i -му об'єкту;

T_s – показник зв'язаних рангів в s -му ранжуванні;

H_s – число груп однакових рангів в s -му ранжуванні;

h_k – число однакових рангів в k -тій групі зв'язаних рангів при ранжуванні s -м експертом.

Коефіцієнт конкордації набуває значень від 0 до 1. Чим більшим є значення коефіцієнта конкордації, тим більш узгоджені думки експертів. При:

$W = 1$ є повна узгодженість думок експертів;

якщо $W = 0$, то інформація є повністю неузгодженою.

Якщо результат неузгоджений, доцільно провести додаткове опитування, зокрема для експертів, результати яких найбільш відхиляються від групової думки. Експертами було обрано десять провідних фахівців промислових енергетичних підприємств (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця балів, отриманих в результаті експертного оцінювання

№ п/п	Показник	Оцінки експертів									
		e1	e2	e3	e4	e5	e6	e7	e8	e9	e10
1	Фінансування інноваційних витрат	10	10	9	9	10	10	10	9	10	9
2	Рівень технологій виробництва	10	9	9	10	10	10	8	8	10	10
3	Інноваційні методи розвитку	5	5	4	6	4	5	7	7	5	6
4	Організаційна структура	4	9	8	10	9	9	8	10	10	9
5	Гнучкість системи управління	9	8	9	8	9	9	8	8	10	9
6	Форми контролю за якістю	10	10	9	8	8	9	8	8	10	9
7	Потенціал ринку	10	10	10	10	9	10	9	9	10	9
8	Виробнича потужність	3	8	7	7	8	6	9	7	7	7
9	Якість обладнання	9	10	9	9	10	10	7	10	8	8
10	Якість товарів, робіт та послуг	8	7	9	8	10	9	9	8	10	9
11	Кваліфікація персоналу	8	7	9	8	9	9	8	9	10	9
12	Сервіс для клієнтів	4	5	5	3	6	7	5	7	6	7
13	Конкурентне середовище	8	9	9	8	8	8	9	10	9	9
14	Ступінь цінового тиску	5	4	6	5	4	4	5	7	6	8

Продовження табл. 1

15	Технологічний розвиток	5	4	6	5	4	4	6	6	5	8
16	Посередники	5	3	6	6	5	5	6	6	5	7
17	Законодавче регулювання	5	5	5	6	6	5	6	6	5	7
18	Рентабельність галузі	5	4	5	4	5	5	6	6	5	8
19	Використання об'єктів інтелектуальної власності	8	7	8	9	8	8	9	9	10	9
20	Структура джерел фінансування інноваційних витрат	8	7	8	9	8	8	9	9	10	9
21	Інвестиційна привабливість галузі	9	10	10	9	9	10	10	9	10	10
22	Показники рекламної діяльності	4	7	5	6	8	8	9	7	10	7
	Всього	157	157	167	162	167	168	171	175	181	183

Виходячи з критерію повноти найбільш широко та повно оцінюють результати діяльності підприємств групи параметрів: організаційні, виробничі, маркетингові, фактори конкуренції, попиту, збуту та ін. Вищезазначеним спеціалістам було запро-

поновано проранжувати ряд параметрів інноваційного потенціалу, що характеризують дані групи. У результаті була отримана матриця балів, наданих експертами інноваційним параметрам (табл. 2).

Таблиця 2

Частота повторів оцінок експертів при ранжуванні заданих інноваційних параметрів промислових енергетичних підприємств

Оцінка	Частота повторів									
	e1	e2	e3	e4	e5	e6	e7	e8	e9	e10
10	4	5	3	2	4	5	2	3	12	2
9	4	2	8	6	5	5	7	6	1	10
8	5	3	2	5	6	4	5	4	1	4
7	0	5	1	1	0	1	2	5	1	5
6	0	0	3	4	2	1	4	4	2	1
5	6	3	4	2	2	4	2	0	5	0
4	2	3	1	1	3	2	0	0	0	0
3	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Після того, як дані від експертів зібрані, було проведено обробку отриманих оцінок. При обробці матеріалів колективного експертного оцінювання відносної ваги параметрів доцільно використовувати метод рангової кореляції. Тому дані, отримані в балах, відповідним чином було проранжовано.

Ранг, що дорівнює одиниці, присвоюється найбільш важливому фактору; ранг

з максимальним числом n – найменш важливому фактору.

Якщо експерт присвоює однакову кількість балів декільком факторам, то їм присвоюються стандартизовані ранги. Стандартизований ранг – це частка від ділення суми місць, зайнятих факторами з однаковими рангами, та загальної кількості таких альтернатив.

Аналізуючи бали, проставлені показникам першим експертом: 10, 10, 10, 10, 9, 9, 9, 9, 8, 8, 8, 8, 8, 5, 5, 5, 5, 5, 4, 4, 3, визначимо місця, що займає кожний показник згідно з кількістю балів: 1–4, 5–8, 9–13, 14–19, 20–21, 22. Використовуючи правила визначення стандартизованих рангів, отрима-

ємо такі їх значення: 2,5; 6,5; 11; 16,5; 20,5; 22, де $2,5 = (1+2+3+4)/4$; $6,5 = (5+6+7+8)/4$; $11 = (9+10+11+12+13)/5$; $16,5 = (14+15+16+17+18+19)/6$; $20,5 = (20+21)/2$; $22 = 22/1$.

Аналогічним чином визначаємо ранги за усіма іншими експертами (табл. 3).

Таблиця 3

Ранги за кожною окремою оцінкою промислових енергетичних підприємств

Оцінка	Ранги									
	e1	e2	e3	e4	e5	e6	e7	e8	e9	e10
10	2,5	3,0	2,0	1,5	2,5	3,0	1,5	2,0	6,5	1,5
9	6,5	6,5	7,5	5,5	7,0	8,0	6,0	6,5	13,0	7,5
8	11,0	9,0	12,5	11,0	12,5	12,5	12,0	11,5	14,0	14,5
7		13,0	14,0	14,0		15,0	15,5	16,0	15,0	19,0
6			16,0	16,5	16,5	16,0	18,5	20,5	16,5	22,0
5	16,5	17,0	19,5	18,5	18,5	18,5	21,5		20,0	
4	20,5	20,0	22,0	21,0	21,0	21,5				
3	22,0	22,0		22,0						
2										
1										

Маючи ранги за кожною окремою оцінкою, можемо зробити відповідний розрахунок зв'язаних рангів, які будуть

необхідні при розрахунку максимального значення оцінки дисперсії (табл. 4).

Таблиця 4

Розрахунок показника зв'язаних рангів в s-ранжуванні

Оцінка	Ранги									
	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10
10	60	120	24	6	60	120	6	24	1716	6
9	60	6	504	210	120	120	336	210	0	990
8	120	24	6	120	210	60	120	60	0	60
7	0	120	0	0	0	0	6	120	0	120
6	0	0	24	60	6	0	60	60	6	0
5	210	24	60	6	6	60	6	0	120	0
4	6	24	0	0	24	6	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Сума	456	318	618	402	426	366	534	474	1842	1176

За визначеними параметрами будуватиметься матриця, яка містить вже проранжовані бали, що були надані експертами відповідним показникам фінансового стану суб'єкта господарювання (табл. 5).

Підставляючи отримані значення у формули 1-5 запишемо вираз для визначення коефіцієнта конкордації:

$$D_{\max} = \frac{d^2(m^2 - m) - d \sum_{s=1}^d T_s}{12(m-1)} = \frac{12 \cdot 63428,5}{10^2(22^2 - 22) - 10 \cdot 6612} = 0,734 \quad (6)$$

У даному випадку значення коефіцієнта конкордації близьке до одиниці, отже, можна зробити висновок, що ступінь узгодженості думок експертів промислових енергетичних підприємств є достатньо високою.

Матриця рангів показників впливу на рівень інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств

№ п/п	Оцінки експертів										Сума рангів	Відх. від середн. суми	Z2
	e1	e2	e3	e4	e5	e6	e7	e8	e9	e10	rs	Zs	
1	2,5	3,0	7,5	5,5	2,5	3,0	1,5	6,5	6,5	7,5	46,0	-69,0	4761,0
2	2,5	6,5	7,5	1,5	2,5	3,0	12,0	11,5	6,5	1,5	55,0	-60,0	3600,0
3	16,5	17,0	22,0	16,5	21,0	18,5	15,5	16,0	20,0	22,0	185,0	70,0	4900,0
4	6,5	9,0	2,0	5,5	7,0	8,0	12,0	2,0	6,5	7,5	66,0	-49,0	2401,0
5	6,5	9,0	7,5	11,0	7,0	8,0	12,0	11,5	6,5	7,5	86,5	-28,5	812,3
6	2,5	3,0	7,5	11,0	12,5	8,0	12,0	11,5	6,5	7,5	82,0	-33,0	1089,0
7	2,5	3,0	2,0	1,5	7,0	3,0	6,0	6,5	6,5	7,5	45,5	-69,5	4830,3
8	22,0	9,0	14,0	14,0	12,5	16,0	6,0	16,0	15,0	19,0	143,5	28,5	812,3
9	6,5	3,0	7,5	5,5	2,5	3,0	15,5	2,0	14,0	14,5	74,0	-41,0	1681,0
10	11,0	13,0	7,5	11,0	2,5	8,0	6,0	11,5	6,5	7,5	84,5	-30,5	930,3
11	11,0	13,0	7,5	11,0	7,0	8,0	12,0	6,5	6,5	7,5	90,0	-25,0	625,0
12	20,5	17,0	19,5	22,0	16,5	15,0	21,5	16,0	16,5	19,0	183,5	68,5	4692,3
13	11,0	6,5	7,5	11,0	12,5	12,5	6,0	2,0	13,0	7,5	89,5	-25,5	650,3
14	16,5	20,0	16,0	19,5	21,0	21,5	21,5	16,0	16,5	14,5	183,0	68,0	4624,0
15	16,5	20,0	16,0	19,5	21,0	21,5	18,5	20,5	20,0	14,5	188,0	73,0	5329,0
16	16,5	22,0	16,0	16,5	18,5	18,5	18,5	20,5	20,0	19,0	186,0	71,0	5041,0
17	16,5	17,0	19,5	16,5	16,5	18,5	18,5	20,5	20,0	19,0	182,5	67,5	4556,3
18	16,5	20,0	19,5	21,0	18,5	18,5	18,5	20,5	20,0	14,5	187,5	72,5	5256,3
19	11,0	13,0	12,5	5,5	12,5	12,5	6,0	6,5	6,5	7,5	93,5	-21,5	462,3
20	11,0	13,0	12,5	5,5	12,5	12,5	6,0	6,5	6,5	7,5	93,5	-21,5	462,3
21	6,5	3,0	2,0	5,5	7,0	3,0	1,5	6,5	6,5	1,5	43,0	-72,0	5184,0
22	20,5	13,0	19,5	16,5	12,5	12,5	6,0	16,0	6,5	19,0	142,0	27,0	729,0
Усього											2530,0	2415,0	63428,5
Середнє значення											115,0		0

Коефіцієнт конкордації являє собою випадкову величину. Оцінка значимості коефіцієнта конкордації перевіряється за критерієм Пірсона та у нашому випадку становить 160,404.

Розраховане значення χ^2 зіставляється із табличним значенням $\chi^2_{\text{табл}}$ для $n = m - 1$ ступенів свободи та рівня значимості ($P = 0,95$). У нашому випадку при $n = 22 - 1 = 21$ ступенях свободи та $P=0,95$ $\chi^2_{\text{табл}} = 32,671$.

Оскільки $32,671 < 160,404$, то гіпотеза про узгодженість експертів у ранжируванні приймається. Отже, попередні розрахунки дали змогу зробити висновок про високий ступінь узгодженості думок експертів.

Кількісна оцінка ступеня узгодженості множини експертних оцінок не є самоціллю, а призначена для обґрунтування

відповіді на питання щодо можливості використання цієї множини для обчислення агрегованої функції оцінки рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств.

За результатами отриманих агрегованих оцінок виходячи з критеріїв дієвості та мінімальності відбираємо найбільш вагомий показники, які будуть застосовані при побудові моделі оцінки інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств. Ідея використання функції бажаності як оптимізуючої функції полягає в тому, що значення кожного з оцінюваних параметрів оптимізації (прогнозування) Y_i , яких в задачі може бути достатньо багато, перетворюються у відповідні бажаності d_i , після чого формується узагальнена функція бажаності D , яка є середнім геометричним бажаностей

окремих параметрів оптимізації. Шкала бажаності визначена в інтервалі від 0 до 1. При цьому значення факторів, які найбільш сприятливі для нормального функціонування системи, співставляють за значеннями наближеними до 1 (від 0,6 до 1). Тим же рівням фактора, які вважаються несприятливими, визначаються на шкалі бажаності значення наближені до 0 (від 0 до 0,4).

Конкретні засоби реалізації функції бажаності можуть бути досить різноманітними. Було використано функцію бажаності Харрінгтона:

$$D = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n d_i} \quad (7)$$

$$d_i = \exp(-\exp(-y_i)) \quad (8)$$

де n – кількість показників, які використовуються для оцінки рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств;

d_i – частинна функція, яка визначена відповідно до шкали Харрінгтона;

y_i – показник рівня інноваційного потенціалу.

Шкала Харрінгтона умовно поділяється на п'ять ділянок, що характеризують безрозмірну величину показників, які розглядаються. Точка з координатами (0,00; 0,37) є критичною точкою перегибу кривої – вона ділить значення показників на задовільні й незадовільні.

Для застосування шкали Харрінгтона необхідно всі досліджувані показники привести до безрозмірного вигляду відповідно до осі абсцис та розрахувати величини частинних функцій Харрінгтона за формулою (8). Для надання показникам безрозмірного вигляду (y_i) скористаємось формулами:

$$y_i \uparrow (\max) = \frac{k_i}{k_{kpm}} \quad (9)$$

$$y_i \downarrow (\min) = \frac{1-k_i}{k_{kpm}} \quad (10)$$

де k_i – розрахункове значення показника;

k_{kpm} – критичне значення показника;

max/min – критерій максимізації/мінімізації отриманого показника.

Таблиця 6

Градація рівня інноваційного потенціалу в залежності від значень функції бажаності

Значення функції	Характеристика рівня інвестиційної привабливості
0,8–1,0	Високий
0,63–0,8	Достатній
0,37–0,63	Середній
0,2–0,37	Помірний
0,0–0,2	Низький

Висновок. Отже, відповідно до розрахунків рівень інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств має задовільний параметр. Таким чином, для підвищення рівня інноваційного потенціалу промисловим енергетичним підприємствам необхідно, враховуючи специфіку галузі та конкретні умови діяльності, розробити та здійснити стратегічний комплекс інноваційних заходів основним серед яких є, безумовно, досягнення прибутковості. Оскільки стабільно зростаючий та достатньо високий рівень рентабельності надає підприємствам реальні можливості по зміцненню свого фінансово-економічного становища та подальшого розвитку. Крім результативних

напрямків підвищення рівня інноваційного потенціалу промислових енергетичних підприємств з урахуванням структурних трансформацій необхідно проводити пошук внутрішніх резервів по досягненню беззбиткової діяльності за рахунок більш комплексного використання виробничої потужності підприємств, підвищення якості і конкурентоздатності продукції (товарів, робіт та послуг), зниження собівартості, доцільного використання матеріально-трудових та фінансово-економічних ресурсів, скорочення непродуктивних витрат і втрат. Головну увагу при цьому необхідно відвести питанням ресурсозберігання: впровадження прогресивних норм, нормативів й ресурсозберігаючих

технологій, організації обліку і контролю за використанням ресурсів, вивчення і впровадження передового досвіду в здійсненні режиму економії, матеріального стимулювання працівників й скорочення непродуктивних витрат і втрат.

Література

1. Гук О. В. Інноваційний потенціал як інструмент забезпечення інноваційного розвитку підприємства / О. В. Гук, О. С. Дейнека, Р. І. Лексін // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 14. – С. 348–351.
2. Гурочкіна В. В. Інноваційний потенціал підприємств: сутність та система захисту / В. В. Гурочкіна // Економіка: реалії часу. – 2015. – № 5 (21). – С. 51–57.
3. Іванілова О. А. Методологічні підходи до підвищення ефективності виробництва на інноваційній основі / О. А. Іванілова // Ефективна економіка. – 2011. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=667>.
4. Касс М. Е. Формирование стратегии инновационного развития предприятия на основе управления нематериальными активами: монография / М. Е. Касс. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – 159 с.
5. Левченко Ю. Г. Сутність та складові інноваційного потенціалу підприємства / Ю. Г. Левченко // Наукові праці НУХТ. – 2012. – № 43. – С. 57–61.
6. Мазаракі А. А. Інноваційний потенціал України: монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко, В. М. Костюченко, Л. П. Кудирко [та ін.]; за заг. ред. А. А. Мазаракі – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 592 с.
7. Сенів Б. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємства: проблеми і шляхи розв'язання / Б. Сенів // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2010. – Вип. 14–15. – С. 243–250.
8. Сидорчук І. П. Сутність, структура та особливості оцінювання інноваційного потенціалу промислового підприємства / І. П. Сидорчук // Економіка і регіон. – 2014. – № 2 (45). – ПолтНТУ. – С. 97–101.

References

1. Huk, O.V., Deyneka, O.S., & Lieksin, R.I. (2016). Innovatsiynyy potentsial yak instrument zabezpechennia innovatsiynoho rozvytku pidpriemstva. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, Issue 14, 348-351.
2. Hurochkina, V.V. (2015). Innovatsiynyy potentsial pidpriemstv: sutnist ta systema zakhystu. Ekonomika: realii chasu, 5(21), 51-57.
3. Ivanilova, O.A. (2011). Metodolohichni pidkhody do pidvyshchennia efektyvnosti vyrobnytstva na innovatsiyniy osnovi. Efektyvna ekonomika, (8), Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=667>
4. Kass, M.E. (2011). Formirovanie strategii innovatsionnogo razvitiya predpriyatiya na osnove upravleniya nematerialnymi aktivami. Nizhmiy Novgorod: NNGASU, Russia.
5. Levchenko, Yu.H. (2012). Sutnist ta skladovi innovatsiynoho potentsialu pidpriemstva. Naukovi pratsi NUKhT, (43), 57-61.
6. Mazaraki, A.A., Melnyk, T.M., Yukhymenko, V.V., Kostyuchenko, V.M., & Kudyrko, L.P. (2012). Innovatsiynyy potentsial Ukrainy. Kyivskyy natsionalnyy torhivno-ekonomichnyy universytet, Kyiv.
7. Seniv, B. (2010). Otsinka efektyvnosti innovatsiynoi diyalnosti pidpriemstva: problemy i shliakhy rozv'iazannia. Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maybutnie, Issue 14-15, 243-250.
8. Sydorchuk, I.P. (2014). Sutnist, struktura ta osoblyvosti otsiniuvannia innovatsiynoho potentsialu promyslovoho pidpriemstva. Ekonomika i rehion, 2 (45), 97-101, PoltNTU.

ФОРМИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ ПО ПОВЫШЕНИЮ УРОВНЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ С УЧЕТОМ ВЛИЯНИЯ СТРУКТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

А. В. Проценко, соискатель, Украинская инженерно-педагогическая академия

Статья посвящена определению направлений формирования управленческих решений по повышению уровня инновационного потенциала промышленных энергетических предприятий с учетом влияния структурных трансформаций. В статье определено, что в современных условиях функционирования значительное влияние на колебания уровня инновационного потенциала промышленных энергетических предприятий имеет несовершенство структурных трансформаций, что, как правило, является «болезнью роста»: отставание системы управления и других внутренних механизмов от новых масштабов деятельности, неумение своевременно и комплексно вводить необходимые инновационные изменения, непрофессиональный менеджмент и прочее.

Продemonстрировано, что совершенствование формирования управленческих решений по повышению уровня инновационного потенциала с учетом влияния структурных трансформаций является одним из ключевых путей стабилизации экономической сферы деятельности промышленных энергетических предприятий в целом - это качественная последова-

тельность действий и состояний, которые используются для достижения целей. Выделены этапы процесса формирования управленческих решений, а именно: анализа среды и состояния инновационного потенциала предприятий, формирования целей развития, формирования критериев достижения целей, формулировки задач, выявления и выделения имеющихся ресурсов на цели развития, выявления факторов риска и форс-мажора и принятия мер по их нейтрализации.

Согласно расчетам уровень инновационного потенциала промышленных энергетических предприятий имеет удовлетворительное параметр. Наряду с результативными направлениями повышения уровня инновационного потенциала промышленных энергетических предприятий с учетом структурных преобразований предложено привлекать внутренние резервы достижения за счет более комплексного использования производственных мощностей, повышения качества и конкурентоспособности продукции, снижения себестоимости, целесообразного использования материально-трудовых и финансово-экономических ресурсов, сокращения непроизводительных расходов и потерь, внедрения ресурсосберегающих технологий.

Ключевые слова: управленческие решения, структурные трансформации, инновационный потенциал, эффективность управления, влияние, предприятие.

FORMATION OF MANAGEMENT DECISIONS TO INCREASE THE INNOVATION POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENERGY ENTERPRISES GIVEN THE IMPACT OF STRUCTURAL TRANSFORMATIONS

A.V. Protsenko, Applicant, Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

The article is devoted to defining directions of formation of managerial decisions to increase the level of innovative potential of industrial energy enterprises taking into account influence of structural transformations. The article determines that under current conditions of functioning, the imperfection of structural transformations influences the fluctuations of the innovation potential of industrial energy enterprises, which, as a rule, is a developmental disease: a lag of the management system and other internal mechanisms from new scales of activity, the inability to timely and comprehensively introduce necessary innovative changes, unprofessional management and more.

It has been demonstrated that improving the formation of managerial decisions aimed at increasing the level of innovative potential, taking into account the influence of structural transformations, is one of the key ways to stabilize the economic sphere of industrial energy enterprises as a whole, which is a qualitative sequence of actions and conditions to achieve goals. The stages of the process of forming managerial decisions are identified, namely: analysis of the environment and the state of innovative potential of enterprises, the formation of development goals, the formation of criteria for achieving goals, formulating tasks, identifying and allocating available resources for development, identifying risk factors and force majeure and taking measures to neutralize them.

Along with productive directions of increasing the level of innovative potential of industrial energy enterprises, taking into account structural transformations, it is proposed to attract internal reserves of achievement through more comprehensive use of production capacities, improving the quality and competitiveness of products, reducing costs, making appropriate use of material and labor, financial and economic resources, and reducing unproductive costs and losses, the introduction of resource-saving technologies.

Keywords: managerial decisions, structural transformations, innovation potential, management effectiveness, influence, enterprise.

Надійшла до редакції 10.12.19 р.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСУ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

В. М. Протченко, к. е. н., доцент, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», protsenko_dinz@ukr.net, orcid.org/0000-0003-4299-1298

Однією з головних причин нездатності вітчизняних підприємств до виходу з кризи є їх недостатня спроможність до модернізації виробництва і збільшення випуску конкурентоспроможної продукції. Для усунення цих проблем необхідно формувати на підприємстві певну стратегію і тактику економічної поведінки. Автором визначено, що ринкова економіка передбачає формування механізмів ефективного управління економічною поведінкою підприємств, при якому вони досягають позитивних фінансових результатів, зміцнюють свої конкурентоспроможні позиції, орієнтуються на ініціативність та інноваційність, швидко й гнучко реагують на ринкові зміни.

Визначено, що формування дифузій принципів економічної поведінки, абсолютизація ролі грошей у позаекономічних аспектах діяльності відіграє велику роль в умовах переходу суспільства до нового типу економіки. Вирішивши проблему вибору, підприємство повинно здійснити диференційований підхід в пошуку своєї економічної поведінки на ринку шляхом постійного відстеження динаміки ринкових чинників, які визначають ефективність підприємства: податки, ціни, кредитні ставки, курси валют і акцій, економічна інформація, яка останнім часом набуває статус незамінного ресурсу дослідження в області маркетингу, менеджменту тощо. На основі проведеного дослідження запропоновано науково-теоретичне обґрунтування формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств в сучасних умовах господарювання.

Важливе місце при формуванні стратегії підприємства відводиться механізму процесу ефективного управління його економічною поведінкою, з урахуванням використання незначної і неправдивої інформації нарівні з корисною і достовірною, що може збільшити ймовірність припущення стратегічних помилок, які можуть призвести до його банкрутства. Визначено, що система прийняття стратегічних рішень може розглядатися як сукупність таких складових, як: організаційний механізм прийняття рішень, який визначає порядок ініціювання, підготовки, обговорення і прийняття власне рішення; система інтересів осіб, зацікавлених в діяльності підприємства і врахування цих інтересів щодо прийняття ефективних управлінських рішень.

Ключові слова: підприємства; економічна поведінка підприємств; стратегічне, тактичне та оперативне управління; ефективні управлінські рішення.

Постановка проблеми. Систематичність і результативність сучасних ринкових перетворень визначається поведінкою підприємств, їх адаптацією до нових вимог економічної реальності. Однією з головних причин нездатності вітчизняних підприємств до виходу з кризи є їх недостатня спроможність до модернізації виробництва і збільшення випуску конкурентоспроможної продукції. Для усунення цих проблем необ-

хідно формувати на підприємстві певну стратегію і тактику економічної поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями науково-теоретичного обґрунтування формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств в сучасних умовах господарювання займалися: Н. Ганзієнко [1], Г. Капленко [2], Н. Карачина [3], Т. Кондратьєва [4], Ю. Лозовик [5], В. Прохорова [6], В. Цапенко [8] та інші.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що необхідно проводити подальші дослідження в напрямку науково-теоретичного обґрунтування формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств в сучасних умовах господарювання.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є науково-теоретичне обґрунтування формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринкова економіка передбачає формування механізмів ефективного управління економічною поведінкою підприємств, при якому підприємства досягають позитивних фінансових результатів, зміцнюють свої конкурентоспроможні позиції, орієнтуються на ініціативність та інноваційність, швидко і гнучко реагують на зміни ринку. Однак формування активних суб'єктів ринкових відносин, орієнтованих на «економічний» тип з властивою раціональною поведінкою, підприємницькою мотивацією і забезпеченням високого ступеня соціальної захищеності, формує відносну свободу економічної поведінки підприємства, тому, що суб'єкти економічних відносин знаходяться в стані невизначеності і ризику. При цьому слід враховувати, що ринок не дає повної свободи підприємству як товаровиробнику, так і у господарської самостійності є свої межі. Ці межі визначаються насамперед тим, що будь-яке підприємство є ланкою суспільного поділу праці і автоматично включається в суспільну працю, тобто підприємство має виробляти таку продукцію, яка за відповідними параметрами (якістю, кількістю, витрат і цінами) буде відповідати ринковому попиту. Ринок більше, ніж держава, і тому більш об'єктивно визначає, який і чия праця є найбільш цінним для суспільства.

На основі аналізу методологічних підходів класичної школи та інституціоналізму (М. Вебера, А. Сміта, Т. Веблена, В. Зомбарт), можна зробити важливий висновок про те, що економічний інтерес визначає формування цілеспрямованого типу економічної поведінки, загальна культура детермінує ціннісно-раціональний тип поведінки,

соціальні стереотипи впливають на виникнення традиційного типу економічної поведінки, а світ людських емоцій зумовлює афективний тип економічної поведінки особистості.

У неокласичній економічній теорії економічна поведінка суб'єктів передбачається абсолютно раціональною і базується на принципі максимізації. Всі економічні агенти усвідомлюють цілі і здатні вибирати оптимальні рішення для їх досягнення. В основі неоінституціональної моделі економічної людини лежить принцип обмеженої раціональності, сутність якої виражається тим, що люди передбачають себе раціональними, але володіють цією здатністю в обмеженій мірі за рахунок важкодоступної, надлишкової або складної інформації, наявності суспільних норм і правил, індивідуальних стереотипів мислення тощо.

Формування дифузій принципів економічної поведінки, абсолютизація ролі грошей у позаекономічних аспектах діяльності відіграє велику роль в умовах переходу суспільства до нового типу економіки. Ідеї прагматизму, індивідуалізму, відчуження від будь-якої діяльності заміщає у значної частини людства цінності безкорисливої турботи. Особливо це помітно в таких моделях економічної поведінки в позаекономічній сфері, як корупція, ігнорування суспільно значущих занять, якщо вони не забезпечують додаткових доходів. Зміни такого роду призводять до принципу максимізації, поступово перетворюються в принцип нового способу мислення, який на перше місце ставить вигоду і витрати, породжує раціоналізм і сприяє розвитку ринкової поведінки, заснованої на оптимізації корисності. Іншими словами, гіпертрофованої організуючою силою поведінки стає розрахунок на власну вигоду.

Розглядаючи економічну поведінку як один з видів соціального і особистісно-орієнтованої поведінки, можна сказати, що для цієї моделі властиві не тільки раціональна сторона (досить строгий економічний розрахунок співвідношення витрат і прибутків), але й ірраціональні сторони, що пояснюються недовіркою інформації і особистими суб'єктивними поглядами. Це дозволяє виділити види економічної поведінки, які наведені на рис.1.



Рис.1. Види економічної поведінки

Економічна поведінка підприємства показує можливості, відображає ступінь його участі в економічних процесах, визначає положення, задіяність в сферах суспільного життя. Економічна поведінка підприємства пов'язана не тільки із загостренням взаємин з державою під час кризи, а й з партнерами. Це проявляється через неплатежі з боку контрагентів, погіршення умов поставки сировини і комплектуючих, дефолт контрагентів, в тому числі технічний, а також у відмові від реалізації спільних проектів. Корируючи свою поведінку і вибір з метою виживання в навколишньому середовищі, пов'язану з її погіршенням, багато підприємств змушені обмежувати свою діяльність в області подальшого розвитку. У зв'язку з цим підприємства скорочують інвестиційні програми або переносять їх на більш пізні терміни, відмовляються від виходу на нові ринки збуту або переносять їх терміни.

Економічна невизначеність підприємства виступає як одне з можливих умов економічної безпеки, критерієм якої є ступінь залежності національної економіки від зовнішнього ринку. Ця залежність була визначена економічною кризою, яка торкнулася великої кількості вітчизняних підприємств.

Економічна криза сприяла падінню капіталізації багатьох підприємств і загострила соціальну напруженість. Регулює антикризову дію на економічну поведінку підприємств може надати вдосконалення або створення нових інститутів, адекватних ринкових відно-

син, з одного боку, а з іншого боку, врахування національних особливостей вітчизняної економіки, викликаних багато в чому не тільки з економічними, а й з соціально-психологічними факторами економічного поведінки.

Вирішивши проблему вибору, підприємство повинно здійснити диференційований підхід в пошуку своєї економічної поведінки на ринку, шляхом постійного відстеження динаміки ринкових чинників, які визначають ефективність підприємства: податки, ціни, кредитні ставки, курси валют і акцій, економічна інформація, яка останнім часом набуває статус незамінного ресурсу дослідження в області маркетингу, менеджменту тощо.

На основі проведеного дослідження запропоновано науково-теоретичне обґрунтування формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств в сучасних умовах господарювання, що наведено на рис.2.

Важливе місце при формуванні стратегії підприємства відводиться механізму процесу ефективного управління його економічною поведінкою, з урахуванням використання незначної і не правдивої інформації нарівні з корисною і достовірною, що може призвести до збільшення ймовірності стратегічних помилок, які можуть призвести до його банкрутства.

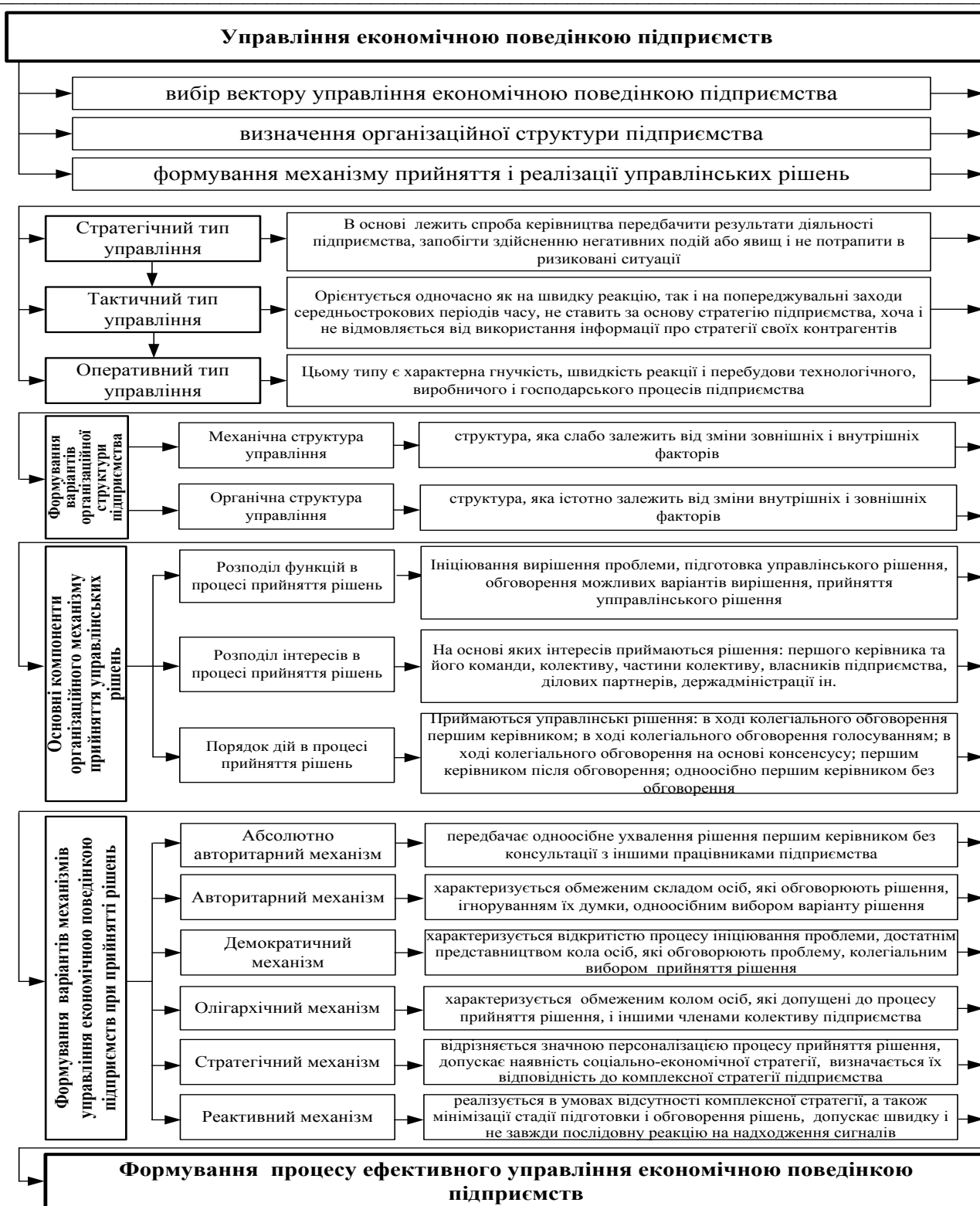


Рис. 2. Науково-теоретичні аспекти формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств

Система прийняття стратегічних рішень може розглядатися як сукупність таких складових: організаційного механізму прийняття рішень, яке визначає порядок ініціювання, підготовки, обговорення і прийняття рішення; системи інтересів осіб, заці-

кавлених в діяльності підприємства і врахування цих інтересів щодо прийняття ефективних управлінських рішень.

Система інтересів зацікавлених осіб – допускає можливість різних комбінацій організаційних і ціннісних варіантів прийняття

ефективних управлінських рішень. Залежно від того, які інтереси враховуються при прийнятті рішень, виділяють варіанти ці-

льової структури системи прийняття рішень, що наведено на рис.3.



Рис. 3. Варіанти цільової структури системи прийняття рішень

Кожному типу структури враховуються інтереси відповідає один або кілька організаційних механізмів прийняття рішень.

Отже, економічна поведінка підприємства як цілісність включає поєднання найближчих і перспективних цілей. За цією логікою ефективність економічної дії підприємства повинна полягати в забезпеченні повного циклу господарювання, в забезпеченні його не тільки матеріальними, але й трудовими ресурсами.

Висновки. У статті визначено, що однією з головних причин нездатності вітчизняних підприємств до виходу з кризи є їх недостатня спроможність до модернізації виробництва і збільшення випуску конкурентоспроможної продукції. Для усунення цих проблем необхідно формувати на підприємстві певну стратегію і тактику економічної поведінки.

Розкрито, що ринкова економіка передбачає формування механізмів ефективного управління економічною поведінкою підприємств, при якому підприємства досягають позитивних фінансових результатів, зміцнюють свої конкурентоспроможні позиції, орієнтуються на ініціативність та інноваційність, швидко і гнучко реагують на зміни ринку.

На основі проведеного дослідження запропоновано науково-теоретичне обґрунтування формування процесу ефективного управління економічною поведінкою підприємств в сучасних умовах господарювання.

Визначено, що система прийняття стратегічних рішень може розглядатися як сукупність таких складових: організаційного механізму прийняття рішень, яке визначає порядок ініціювання, підготовки, обговорення і прийняття рішення; системи інтересів осіб, зацікавлених в діяльності підприємства і врахування цих інтересів щодо прийняття ефективних управлінських рішень.

Література

1. Ганзієнко Н. І. Економічна поведінка молокопереробних підприємств: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Н. І. Ганзієнко; Вінницький національний аграрний університет. – В., 2014. – 20 с.
2. Капленко Г. В. Формування економічної поведінки підприємств: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Г. В. Капленко; НАН України; Інститут регіональних досліджень. – Л., 2005. – 20 с.
3. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: автореф. дис... докт. екон. наук: 08.00.04 / Н. П. Карачина; Національний університет «Львівська політехніка». – Л., 2012. – 48 с.
4. Кондратьєва Т. В. Адаптивність економічної поведінки фірми: інституційний підхід: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.01 / Т. В. Кондратьєва;

Донецький національний університет. – Д., 2010. – 18 с.

5. Лозовик Ю. М. Стратегічна поведінка підприємства на олігополістичному ринку (на прикладі українських підприємств виробників мінеральних добрив): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Ю. М. Лозовик; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. – К., 2008. – 21 с.

6. Прохорова В. В., Проценко В. М., Чобіток В. І. Формування конкурентної стратегії підприємств на засадах інноваційно-спрямованого інвестування: монографія. Харків: УІПА, 2015. – 291 с.

7. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. пер. с англ. И. Минервина. – М.: Альпина Паблицер, 2011. – 454 с.

8. Цапенко В. Ю. Економічна поведінка підприємств як основа для прийняття управлінських рішень / В. Ю. Цапенко // Бізнес Інформ. – 2014. – №11. – С. 313–317.

9. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент. Учебник, 4-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 400 с.

References

1. Hanziienko, N.I. (2014). Ekonomichna povedinka molokopererobnykh pidpriemstv. Extended abstract of candidate's thesis. Vinnytsia: Vinnytskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet.

2. Kaplenko, H.V. (2005). Formuvannia ekonomichnoi povedinky pidpriemstv: Extended ab-

stract of candidate's thesis. Lviv: NAN Ukrainy; Instytut rehionalnykh doslidzhen.

3. Karachyna, N.P. (2012). Ekonomichna povedinka mashynobudivnykh pidpriemstv: Extended abstract of Doctor's thesis. Lviv: Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika».

4. Kondratieva, T.V. (2010). Adaptivnist ekonomichnoi povedinky firmy: instytutsiinyi pidkhd: Extended abstract of candidate's thesis. Donetsk: Donetskyyi natsionalnyi universytet.

5. Lozovyyk, Yu.M. (2008). Stratehichna povedinka pidpriemstva na olihopolistychnomu rynku (na prykladi ukrainskykh pidpriemstv vyrobnykiv mineralnykh dobryv): Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana.

6. Prokhorova, V.V., Protsenko, V.M., & Chobitok, V.I. (2015). Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpriemstv na zasadakh innovatsiino-spryamovanoho investuvannia. Kharkiv: UIPA.

7. Porter, M. (2011). Konkurentnaia strategiia: metodika analiza otrasley i konkurentov. (I. Mynervyn, Trans). Moskva: Alpyna Pablysher.

8. Tsapenko, V.Iu. (2014). Ekonomichna povedinka pidpriemstv yak osnova dlia pryiniattia upravlynskykh rishen. Biznes Inform, (11), 313-317.

9. Fatkhutdynov, R.A. (2003). Innovatsyonnyi menedzhment. Sankt-Peterburg: Pyter.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИМ ПОВЕДЕНИЕМ ПРЕДПРИЯТИЙ *В. М. Проценко, к. э. н., доцент, Открытый международный университет развития человека «Украина»*

Одной из главных причин неспособности отечественных предприятий к выходу из кризиса является их недостаточная способность к модернизации производства и увеличение выпуска конкурентоспособной продукции. Для устранения этих проблем необходимо формировать на предприятии определенную стратегию и тактику экономического поведения. Автором в статье определено, что рыночная экономика предполагает формирование механизмов эффективного управления экономическим поведением предприятий, при котором предприятия достигают положительных финансовых результатов, укрепляют свои конкурентоспособные позиции, ориентируются на инициативность и инновационность, быстро и гибко реагируют на рыночные изменения.

Определено, что формирование диффузий принципов экономического поведения, абсолютизация роли денег во внеэкономических аспектах деятельности играет большую роль в условиях перехода общества к новому типу экономики. Решив проблему выбора, предприятие должно осуществить дифференцированный подход в поиске своего экономического поведения на рынке путем постоянного отслеживания динамики рыночных факторов, определяющих эффективность предприятия: налоги, цены, кредитные ставки, курсы валют и акций, экономическая информация, которая в последнее время приобретает статус незаменимого ресурса исследования в области маркетинга, менеджмента и прочего. На основе проведенного исследования предложено научно-теоретическое обоснование формирования процесса эффективного управления экономическим поведением предприятий в современных условиях хозяйствования.

Важное место при формировании стратегии предприятия отводится механизму процесса эффективного управления его экономическим поведением с учетом использования незначительной и не правдивой информации наравне с полезной и достоверной, что может увеличить вероятность стратегических ошибок, которые могут привести к его банкротству. Определено, что система принятия стратегических решений может рассматриваться как совокупность таких составляющих, как: организационный механизм принятия решений, который определяет порядок инициирования, подготовки, обсуждения и принятия собственно решения; система интересов лиц, заинтересованных в деятельности предприятия и учет этих интересов относительно принятия эффективных управленческих решений.

Ключевые слова: предприятия; экономическое поведение предприятий; стратегическое, тактическое и оперативное управление; эффективные управленческие решения.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASES OF FORMING THE PROCESS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF ENTERPRISES' ECONOMIC BEHAVIOR

V. M. Protsenko, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Open International University of Human Development «Ukraine»

One of the main reasons for the inability of domestic enterprises to overcome the crisis is their inability to modernize production and increase the output of competitive products. To eliminate these problems, it is necessary to formulate a specific strategy and tactics of economic behavior at the enterprise. The author has determined that a market economy involves the formation mechanisms for effective management of enterprises' economic behavior, in which enterprises achieve positive financial results, strengthen their competitive positions, focus on initiative and innovativeness, quickly and flexibly respond to market changes.

It is determined that the formation of diffusion in the principles of economic behavior, the absolutization of the role of money in the non-economic aspects of activity plays a large role in the transition society to a new type economy. Having solved the problem of choice, the enterprise must implement a differentiated approach in the search for its economic behavior in the market, by constantly monitoring the dynamics of market factors that determine the effectiveness of the enterprise: taxes, prices, credit rates, exchange rates and stocks. This economic information has recently become an irreplaceable resource in researching marketing, management and the like. Based on the study, a scientific and theoretical justification for the formation of the process of effective management of enterprises' economic behavior in modern economic conditions is proposed.

An important place in the formation of an enterprise strategy is given to the mechanism the process effective management of its economic behavior, taking into account the use of insignificant and untrue information along with useful and reliable information, which can lead to an increase in the likelihood of strategic errors that can lead to its bankruptcy. It is determined that the strategic decision-making system can be considered as a combination of the following components: the organizational decision-making mechanism, which determines the procedure for initiating, preparing, discussing and making decisions; the system of interests of stakeholders of the enterprise and the consideration of these interests regarding effective managerial decisions.

Keywords: enterprises; enterprises' economic behavior; strategic, tactical and operational management; effective managerial decisions.

Надійшла до редакції 19.12.19 р.

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ З ОГЛЯДУ НА ОЦІНКУ ЇХНЬОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Н. П. Резнік, д. е. н, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України, nadya-reznik@ukr.net, orcid.org/0000-0001-9588-5929,

Д. В. Опалат, магістр, Національний університет біоресурсів і природокористування України, dmitryopalat@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0231-6140.

У статті розглянуто сутність поняття «інноваційні методи управління», під якими запропоновано розуміти систему нововведень на підприємстві, які реалізуються в системі його управління. Визначено, що інноваційні методи управління підприємством включають у себе особливі форми управління в сфері персоналу і технологій, які використовуються на підприємстві. Показано, що управлінська інновація – це зміна змісту функцій, технологій і організації процесу управління та методів роботи апарату управління, які підвищують ефективність діяльності підприємства в умовах невизначеного впливу чинників зовнішнього середовища і реалізуються через застосування компетенції менеджерів та використання нових інформаційних технологій. Для успішної реалізації будь-яких нововведень, тим більше нових методів управління, важливого значення набуває характер поглядів персоналу, його орієнтація на розвиток, ставлення до змін, готовність до ризику. Визначено, що інноваційні методи управління підприємством спрямовані на реалізацію стратегії впровадження інновацій задля досягнення головної мети його функціонування.

Виявлено, що при формуванні ефективних інноваційних методів використовуються управлінські функції (напрями управлінської діяльності, що дозволяють впливати на інноваційність підприємства) та процеси прийняття й оптимізації управлінських рішень. В межах формування функціональної концепції інноваційних методів управління використовуються економіко-математичне моделювання процесів для прийняття рішень за кожною функцією управління, оптимізаційні моделі, календарне планування, мережеве планування, моделі оптимізації організаційної структури інноваційності підприємства.

Визначено, що застосування інноваційних методів управління підприємств вирішує питання планування й впровадження інноваційних розробок, що в довгостроковій перспективі забезпечує сталий розвиток підприємства шляхом проведення ефективної інноваційної політики. Продемонстровано, що для формування та досягнення цілей системи інноваційних методів управління підприємствами розробляються сценарії розвитку, що містять узгоджені й взаємопов'язані шляхи розвитку з урахуванням впливу екзогенних та ендегенних факторів впливу.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційні методи управління підприємства, ефективність, стратегія.

Постановка проблеми. В сучасних умовах соціально-економічного розвитку інноваційність є запорукою існування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності. Для ефективного впровадження інноваційних методів управління підприємствами вкрай важливими є визначення цілей, поставка конкретних завдань, оцінка можли-

востей, що є залежними від багаточисельних факторів, у тому числі й від мікро- та макроекономічного середовища діяльності. За таких умов актуальними стають проблеми формування ефективної моделі інноваційних методів управління підприємством з урахуванням зовнішніх та внутрішніх

факторів впливу. У силу цього кожне підприємство, що функціонує в ринковому середовищі, зобов'язане забезпечити необхідні умови для виконання поставлених завдань, залучити креативно-мислячий персонал з метою отримання позитивних результатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями інноваційних методів управління підприємством займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Джек Велч [1], В. К. Тарасов [2], Іцхак Адізес [3], Пітер Друкер [4], В. Пастухов [5], В. Базилевич [6], Л. В. Балабонов [7], В. Проценко [7], Р. Фатхутдінов [8], Л. Федулова [9], В. Чобіток [7], Н. Чухрай [10] та інших. Аналіз цих робіт засвідчив, що вимагають подальших досліджень питання пов'язані з формуванням ефективної системи стратегічного управління інноваційністю підприємств.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є формування ефективної моделі інноваційних методів управління підприємств з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методи управління – це сукупність прийомів і способів впливу суб'єкта управління на керований об'єкт для досягнення поставлених цілей. Слово «метод» – грецького походження (*methodos*), що в перекладі означає спосіб досягнення якої-небудь мети. Методи управління реалізують основний зміст управлінської діяльності. Вони – найбільш рухливі й активні елементи системи управління, носять альтернативний характер і спрямовані на реалізацію цілей та принципів управління. Методи пов'язані з змістом праці працівників апарату управління і в сукупності являють собою складну систему. Система методів управління – це способи і прийоми, за допомогою яких менеджери виконують закріплені за ними функції [6, с.210].

Методи управління застосовуються по відношенню до трудових колективів в цілому і до окремим співробітникам. Число методів управління та їх поєднань безмежно, що визначається складністю і різноманітністю вирішуваних завдань при регулюванні ді-

яльності об'єктів управління. На практиці, як правило, застосовуються одночасно різні методи управління, їх поєднання і комбінації, так як вони органічно доповнюють один одного. Методи управління повинні знаходитися в постійному динамічному рівновазі в залежності від реальних умов діяльності організацій.

За змістом методи управління поділяються на такі:

- організаційно-адміністративні, засновані на прямих директивних вказівках;
- економічні, обумовлені економічними відносинами;
- соціально-психологічні, застосовувані з метою підвищення соціальної активності співробітників.

Організаційно-адміністративні методи управління.

За допомогою організаційно-адміністративних методів створюються необхідні умови функціонування організації. Об'єктивною основою використання цих методів управління виступають організаційні відносини, що становлять частину механізму управління. Оскільки ці методи реалізують одну з найважливіших функцій управління – функцію організації, завдання організаційно-адміністративної діяльності полягає в координації дій колективу.

Суть цих методів полягає у здійсненні менеджером практичних заходів, спрямованих на забезпечення узгодженої поведінки співробітників з метою досягнення оптимального результату. Організаційно-адміністративні методи безпосередньо впливають на керований об'єкт через накази, розпорядження, оперативні вказівки, що віддаються письмово або усно, через контроль за їх виконанням, систему адміністративних засобів підтримки трудової дисципліни і т. д. Вони покликані забезпечувати організаційну чіткість і дисципліну праці, підвищувати ефективність функціонування всієї системи за рахунок кращої організації управління.

Організаційно-адміністративні методи, використовувані на рівні організації, сприяють досягненню цілей підприємства шляхом використання таких видів діяльності, як:

- формування оптимальної структури;

- раціональна організація та координація трудової діяльності працівників;
- регламентування компетентності та відповідальності підрозділів;
- призначення і переміщення на посади;
- усунення дестабілізуючих факторів;
- розподіл ресурсів, строків виконання, повноважень;
- застосування контролю, санкцій тощо.

Організаційно-адміністративні методи відрізняються від інших методів чіткої адресності директив, обов'язковістю виконання розпоряджень і вказівок, невиконання яких розглядається як пряме порушення виконавської дисципліни і тягне за собою певні стягнення. Директивні команди обов'язкові для виконання, причому у встановлені терміни, навіть якщо це не вигідно виконавцю. По суті, організаційно-адміністративні методи управління – це методи примусу, тобто відбувається підпорядкування однієї волі іншій. Проте форми такого підпорядкування повинні носити самий доброзичливий характер, сприяти прогресу в колективі і не викликати небажаних емоцій типу приниження, ніяковості, досади, роздратування, а іноді і стресів, що виключає всяке порозуміння між керуючою і керованою системами.

Організаційно-адміністративні методи управління. До методів організаційного впливу відносяться: організаційне нормування і планування, організаційний інструктаж, організаційне розпорядництво, контроль.

Для організаційного нормування використовуються:

- технічні стандарти, нормалі, технічні умови;
- організаційно-структурні нормативи (організаційні структури, типові схеми управління тощо);
- оперативно-календарні нормативи;
- адміністративно-організаційні нормативи (правила внутрішнього розпорядку, правила найму і т. п.).

Організаційне планування реалізується шляхом оперативно-виробничого планування, що свідчить про тісний зв'язок організаційно-адміністративних методів управління

з економічними. Організаційне планування включає чотири основних елементи:

- 1) завдання, що визначає обсяг роботи;
- 2) якісні показники (структура виробництва, якість послуг);
- 3) ліміти ресурсів (забезпечення виробництва);
- 4) план організаційно-технічних заходів.

Організаційний інструктаж передбачає інструктування фахівців і службовців в системі управління для надання їм допомоги при усуненні труднощів, що виникають у процесі реалізації управлінських рішень.

Організаційне розпорядження – це своєчасна видача розпоряджень основним, допоміжним і обслуговуючим підрозділам підприємства.

Організаційний контроль – це програма виконання рішень і розпоряджень різних органів управління даного підприємства, а також організації, якій вони підпорядковані.

Методи організаційного впливу не можуть залишатися незмінними протягом тривалого періоду і вимагають регулярного перегляду і коректування.

Методи адміністративного впливу являють собою дію, здійснюване за допомогою наказів, розпоряджень, директив, вказівок, резолюцій [8, с.233]. Наказ – це письмове або усне розпорядження керівника, яке спрямоване на вирішення конкретного завдання і яке наказує: що, коли, кому слід зробити. При цьому зазвичай чітко визначається відповідальність виконавця.

Наказ має бути належним чином оформлений і відповідати нормам адміністративного права, інакше він не є правомірним в юридичному відношенні.

Розпорядження – управлінська команда керівника, спрямована на вирішення приватних питань. Як правило, розпорядження використовується для конкретизації завдань у рамках окремих структурних підрозділів.

Директива – рішення про цілі перспективного розвитку об'єкта управління. Директиви, як правило, визначають загальну мету, пов'язану з політикою і місією фірми. Вони зазвичай розраховані на тривалий термін і вимагають якісних змін прийомів роботи.

Вказівки – постійне розпорядницьке вплив керівника по роз'ясненню конкретних завдань.

Резолюція – розпорядження керівника, зафіксоване на документі.

Методи адміністративного впливу повинні здійснюватися в ясній і стислій формі з урахуванням існуючих етичних норм.

Таким чином, адміністративні методи управління ґрунтуються на відносинах єдиначальності, дисципліни і відповідальності.

Головний недолік адміністративних методів управління полягає в тому, що вони орієнтують виконавців на досягнення заданих результатів, а не на їх зростання, тобто заохочують старанність, а не ініціативу.

Висококваліфікований соціально розвинена людина є менш підходящим об'єктом адміністративного (а тим більше бюрократичного) управління. Це одна з причин того, що методи директивного управління стають менш ефективними.

Однак ослаблення зовнішньої регламентації і контролю трудової та господарської діяльності веде до посилення елементів стихійності у розвитку економіки. Стає необхідною складна і розгалужена система економічних стимулів і санкцій. Тим часом розробити, провести в життя і освоїти систему економічного управління господарством незмірно складніше, ніж керувати за допомогою директив і наказів.

Завдання, отже, полягає в тому, щоб знайти раціональне для тих чи інших конкретних умов співвідношення адміністративних та економічних методів управління.

Методи адміністративного впливу повинні здійснюватися в ясній і стислій формі з урахуванням існуючих етичних норм.

Таким чином, адміністративні методи управління ґрунтуються на відносинах єдиначальності, дисципліни, відповідальності.

Головний недолік адміністративних методів управління полягає в тому, що вони орієнтують виконавців на досягнення заданих результатів, а не на їх зростання, тобто заохочують старанність, а не ініціативу. Це одна з причин того, що методи директивного управління стають менш ефективними.

Поняття «інноваційні методи управління» суть та особливості.

Новація (лат. novation – зміна, відновлення) являє собою нововведення, якого не було раніше. Новація означає угоду сторін про заміну одного, укладеного ними зобов'язання, іншим, тобто цей результат є новацією. Інновація являє собою матеріалізований результат, отриманий від вкладення капіталу у нову техніку чи технологію, у нові форми організування виробництва, праці, обслуговування і управління, включаючи нові форми контролю, обліку, методи планування тощо.

Комплексний характер інновацій, їх багатогранність та різноманітність сфер і способів використання вимагають їх класифікації, використання якої дасть змогу об'єктивніше оцінювати інноваційну діяльність, комплексно визначати результативність та спрямованість інноваційного процесу. За сферами застосування розрізняються такі види інновацій: техніко-технологічна, організаційна, управлінська, економічна, соціальна та юридична [9, с.133].

Незважаючи на різновидність, вони перебувають у взаємозв'язку, що обумовлює формування інноваційного механізму та його функціонування. Так, техніко-технологічні інновації, впливаючи на зміст виробничих процесів, одночасно створюють умови для застосування управлінських інновацій, оскільки вносять зміни до організування виробництва. Підставою для управлінських нововведень є зміна завдань, які розв'язує підприємство, що, своєю чергою, викликано об'єктивними причинами, які відбуваються в зовнішньому середовищі його функціонування.

Нова парадигма менеджменту у розвинутих країнах ґрунтується на системному і ситуаційному підходах до управління. Підприємство розглядається як «відкрита» система, успіх якої пов'язується з тим, наскільки удало вона пристосовується до зовнішнього середовища, тобто, чи зуміє вчасно розпізнати загрози для своєї діяльності, чи скористається сприятливими можливостями і в кінцевому підсумку зможе отримати максимум вигоди, – це головні критерії ефективності усієї системи управління. Ситуаційний підхід до управління, пов'язаний із по-

будовою організаційної системи управління, є не що інше, як відповідь на різні за своєю суттю впливи з боку зовнішнього середови-

ща, а також врахування технології виробництва і якості людських ресурсів.

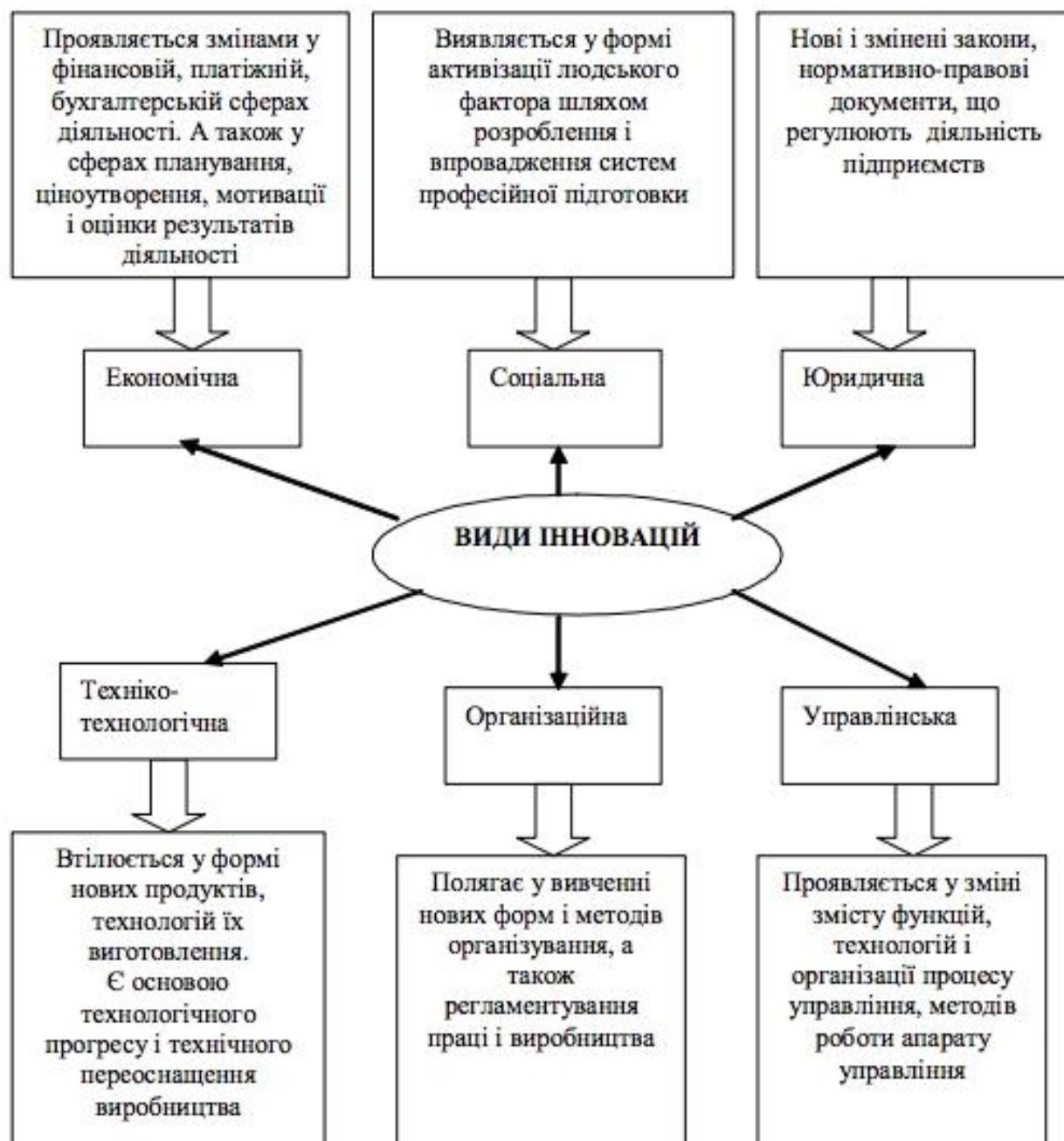


Рис. 1. Види інновацій

Джерело: [40, с. 36]

Найбільш значуща якість управління в сьогоdnішніх умовах – це гнучкість, здатність переорієнтуватися на рішення нових завдань, використовувати нові, адекватні умовам форми і методи управління. Важливою характеристикою управлінської новації

є її радикальність. Тільки ранні новатори здатні забезпечувати розвиток діяльності підприємства, а пізні новатори можуть тільки адаптувати новацію до цих умов діяльності. Управлінська новація до її втілення в життя повинна пройти визначені стадії, на

кожній із яких вона набуває необхідних характеристик. Визначення стадій втілення управлінської новачії дає змогу здійснити якісне розроблення заходів не тільки з планування і контролювання, але і створення умов для перебігу інноваційного процесу. Так, можна виділити такі стадії впровадження управлінської новачії:

- інтенція;
- поява ідеї інновації;
- ініціація;
- дослідження та перевірка можливості

втілення ідеї внаслідок використання інформаційних технологій;

- дифузія;
- втілення ідеї, яка здатна підвищити ефективність діяльності конкретних підрозділів чи підприємства загалом [9, с.155].

Основними чинниками, які перешкоджають впровадженню управлінських новачій на підприємствах, є:

- відсутність в достатньому обсязі фінансових можливостей для формування управлінського потенціалу;
- недостатня кваліфікація управлінського персоналу;
- відсутність інформації про ефективні нововведення у сфері управління та можливості одержати кваліфіковану допомогу і консультації.

Менеджер, який працює професійно, обов'язково використовує ті досягнення науки в галузі процесів, методів, форм управлінської діяльності, які підвищують ефективність господарювання. Так, основними чинниками, які впливають на ефективність діяльності підприємств є: нові інформаційні технології та компетентність менеджерів, які породжують управлінські новачії та забезпечують зростання управлінського потенціалу.

В сучасних умовах господарювання інформація є критичним чинником, якщо йдеться про процес створення нових благ (послідовність дій, що сприяють створенню нових благ та комерціалізації інноваційних ідей), процес постачання (збільшення різноманітності каналів руху матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів), процес побудови системи цінностей для кінцевого споживача (спонукання до створення нових потреб). Адекватна інформація, отри-

мана оперативно, є єдиною можливою основою точного і своєчасного розв'язання складних завдань управління. Оскільки менеджер не має усієї необхідної інформації у конкретній ситуації, тому потрібно її виробляти або отримувати ззовні. Тобто недостатні чи неповні знання менеджерів можна поновити за рахунок додаткових коштів у використання і розвиток інформаційної системи менеджменту підприємства. Покращання її використання підвищує, по-перше, рівень знань персоналу підприємства і потенційних можливостей скорочення непродуктивних операцій, по-друге, інформованість усіх рівнів керівництва про поточну ситуацію у межах їх повноважень та місію підприємства загалом.

Менеджери підприємств повинні володіти арсеналом знань та здатністю використовувати їх для його управління. Проте низький рівень їх компетенції як джерело невизначеності має негативний вплив на прийняття ними рішень. Під компетенцією деякі автори розуміють наявність у спеціаліста сукупності знань, а також здібностей до дій та поведінки щодо досягнення мети в конкретній ситуації. Так, елементами компетенції є: теоретичні та практичні знання у сфері професійної діяльності, знання в області інформаційних технологій. Вимоги до професійної компетенції менеджерів можна розділити на знання та вміння працювати з людьми. У процесі виконання своїх функцій вони вступають у взаємодію з широким колом осіб – колегами, підлеглими, керівниками, акціонерами, постачальниками, представниками влади і науки тощо.

Менеджери повинні мати особисті характеристики, які підсилюють довіру та повагу з боку тих, з ким вони вступають у ділове спілкування. Це насамперед високе почуття обов'язку та відданості справі; чесність у відносинах з людьми та довіра до партнерів; повага та піклування про людей, незважаючи на їх становище в ієрархії підприємства.

Друга група вимог до професійної компетенції менеджерів пов'язана із знаннями та умінням професійно управляти підприємством. Сюди потрібно віднести:

- високу інформованість, тобто знання з питань розвитку галузі, в якій працює під-

приємство: стан досліджень, спрямований на її інноваційний розвиток, який охоплює техніку, технологію, динаміку попиту на продукцію тощо;

- уміння використовувати сучасні інформаційні технології, засоби комунікації та зв'язку;

- уміння обґрунтовувати та приймати рішення в ситуаціях, для яких характерні висока динамічність та невизначеність;

- ознайомлення з досвідом менеджменту на інших підприємствах та в інших галузях;

- наявність спеціальних знань в організуванні та управлінні виробництвом (теоретичних основ, передових сучасних методів та форм, рекомендацій сучасної вітчизняної та зарубіжної науки управління), а також здатність використовувати їх у своїй практичній діяльності;

- здатність управляти ресурсами, планувати та прогнозувати роботу підприємства, володіти засобами підвищення ефективності управління;

- уміння відбирати методи та засоби досягнення найкращих результатів виробничої господарської діяльності за найменших фінансових, енергетичних та трудових затрат;

- уміння раціонально підбирати та використовувати персонал;

- уміння мобілізувати колектив на розв'язання поставлених завдань;

- координацію діяльності усіх служб та підрозділів як єдиної системи управління організацією;

- уміння доцільно планувати роботу апарату управління;

- контролювання результатів своєї діяльності та роботи колективу.

Застосування знань та навичок менеджерів проявляється у їхній компетенції, за допомогою якої і породжуються управлінські новації. Так розрізняють два типи компетенцій:

- ключова компетенція, яка характеризується теоретичними та практичними знаннями управлінця, які він використовує з різних наукових джерел інформації для вирішення проблеми у практичній діяльності, формуючи в такий спосіб новацію;

- трансфертну компетенцію, яка включає характеристики, які притаманні ключовій компетенції, але за умови здатності менеджера адаптуватись до різних соціально-психологічних та інших непередбачуваних ситуацій у своїй діяльності.

Необхідно відзначити, що багато спеціалістів пов'язують новації тільки з технічною сферою діяльності підприємства, а заходи щодо зміни системи управління визначають як форму її удосконалення. Проте вчені у сфері управління, вивчаючи цю проблему, дотримуються думки, що управлінська і технічна новації є схожими за своєю природою. Так, класифікація моделей поведінки за А. Ірибаркі ґрунтується на трьох рівнях процедурних знань, що дало змогу автору виділити інноваційний характер діяльності управлінця. В розробленій класифікації автором виділені такі моделі поведінки:

- імітаційна – здатність до побудови економіко-тематичних моделей;

- адаптаційна – дії управлінця в невизначених ситуаціях;

- інноваційна – вирішення проблеми в умовах відсутності повної інформації.

Будь-яка новація ґрунтується на моделях, які містять в собі відомі конструктивні елементи. Це притаманно і управлінським новаціям, оскільки рішення менеджерів не виключає наявності певних елементів (прийоми, принципи, моделі), які є стандартними процедурами. Отримання необхідного результату в умовах невизначеності (повної чи часткової) внаслідок використання знань (інформації), які відрізняються від стандартних процедур чи правил, є ознакою управлінської новації.

Отже, управлінська інновація – це зміна змісту функцій, технологій і організування процесу управління та методів роботи апарату управління, які підвищують ефективність діяльності підприємства в умовах невизначеного впливу чинників зовнішнього середовища на нього, внаслідок застосування компетенції менеджерів та використання нових інформаційних технологій. Для успішної реалізації будь-яких нововведень, тим більше нових методів управління, важливу роль відіграє характер поглядів персо-

налу, його орієнтація на розвиток, ставлення до змін, готовність до ризику [9, с.222].

За реалізації управлінських нововведень, особливо таких кардинальних, як стратегічне управління, яке пов'язане з переорієнтацією усього мислення менеджменту з внутрішньовиробничих на зовнішні проблеми, потрібна величезна робота з подолання опору змінам, формування нової «організаційної культури». Знання у сфері менеджменту, фахова освіта, пильна увага до управління, спеціальний пошук і освоєння нововведень у сфері управління має вагоме значення для підвищення ефективності функціонування підприємства. Недооцінювання важливості сфери управління менеджерами, звичка покладатися на свій досвід і інтуїцію, скептичне ставлення до наукових розроблень і фахової освіти у цьому напрямку впливають без сумніву і на фінансово-економічні результати діяльності підприємств.

Висновок. В перманентних умовах ринкових відносин актуальним є використання інноваційних методів управління підприємств, що прискорить впровадження та реалізацію інноваційних процесів шляхом забезпечення довгострокової здатності підприємства до сприйняття, трансформацій, адаптуватися до нововведень; формування механізмів для здійснення глобальних перетворень в інноваційності.

Для формування та досягнення цілей підприємств розробляються сценарії розвитку, що містять узгоджені і взаємопов'язані шляхи розвитку з урахуванням впливу внутрішніх та зовнішніх факторів впливу.

Залежно від обраного напрямку або масштабу інноваційних методів управління підприємств застосовуються різні шляхи досягнення своїх цілей.

Література

1. Кваша С. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: навч. пос. / С. М. Кваша, А. М. Кандиба. – Київ : Аграрна наука, 2004. – 208 с.
2. Данюк В. М. Менеджмент персоналу: навч. пос. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк. – Київ : КНЕУ, 2015. – 398 с.
3. Велч Д. Сам собі MBA / Д. Велч, С. Велч; пер. з англ. О. Осмоловська. – Київ : Наш формат, 2018. – 200 с.
4. Чанг Х.-Ю. Економіка інструкція з використання / Х.-Ю. Чанг; пер. з англ. А. Лапін. – Київ :

Наш формат, 2017. – 400 с.

5. Бондар О. В. Актуальні аспекти управління інноваційною діяльністю підприємств в період трансформації економіки України. / О. В. Бондар // Регіональні перспективи. – 2004. – № 3–4 (22–23). – С. 36–37.

6. Суровикин Н. В. Система управления персоналом как инновация. Интерактивный интернет-журнал Служба управления персоналом. / Н. В. Суровикин. URL: <http://www.bizeducation.ru/library/management/hrm/surovikin.htm> (дата звернення 07.10.2019).

7. Дериховська В. І. Взаємоз'язок розвитку персоналу та стратегії управління персоналом / В. І. Дериховська // Бізнес Інформ. – 2013. – № 7(426). – С. 341–347.

8. Граждан О. Б. Інноваційні підходи до управління персоналом підприємства. / Граждан О. Б. URL: <http://www.slideshare.net/alegre380/ss-27864884> (дата звернення 07.10.2019).

9. Короленко С. М. Коучинг як інноваційний інструмент ефективного управління персоналом / С. М. Короленко, Р. В. Короленко // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 1. – С. 53–60.

10. Костюк О. Д. Інноваційні інструменти управління персоналом / О. Д. Костюк // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Економічні науки. – Вип. 1 (6). – 2013. – С. 143–147. – Полтава : ПДАА.

References

1. Kvassha, S.M., & Kandyba, A.M. (2004). *Menedzhment zovnishnioekonomichnoi diyalnosti*. Kyiv: Aharna Nauka.
2. Danyuk, V.M., Petyuk, V.M., & Tsymbalyuk, S.O. (2015). *Menedzhment personalu*. Kyiv: KNEU.
3. Welch, D., & Welch, S. (2018). *Sam sobi MBA*. (O. Osmolovska, Trans). Kyiv: Nash Format.
4. Chang, H.Y. (2017). *Ekonomika instrukttsiya z vykorystannia*. (A. Lapin, Trans). Kyiv: Nash Format.
5. Bondar, O.V. (2004). Aktualni aspekty upravlinnia innovatsiynoyu diyalnistyu pidpriemstv v period transformatsii ekonomiky Ukrainy. *Rehionalni perspektivy*, 3-4 (22-23), 36-37.
6. Surovikin, N.V. (2019). Sistema upravleniya personalom kak innovatsiya. *Interaktivnyy internet-zhurnal. Sluzhba upravleniya personalom*. Retrieved from <http://www.bizeducation.ru/library/management/hrm/surovikin.htm> (accessed 07/10/2019).
7. Derikhovska, V.I. (2013). Vzaiemozviazok rozvytku personalu ta stratehii upravlinnia personalom. *Biznes Inform*, 7 (426), 341-347.
8. Hrazhdan, O.B. (2019). Innovatsiyni pidkhody do upravlinnia personalom pidpriemstva. Retrieved from <http://www.slideshare.net/alegre380/ss-27864884> (accessed 07/10/2019).
9. Korolenko, S.M., & Korolenko, R.V. (2013). Kouchinh yak innovatsiynnyy instrument efektyvnogo upravlinnia personalom. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, (1), 53–60.
10. Kostyuk, O.D. (2013). Innovatsiyni

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ С УЧЕТОМ ОЦЕНКИ
ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ

*Н. П. Резник, д. э. н, профессор, Д. В. Опалат, магистр,
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

В статье рассмотрена сущность понятия «инновационные методы управления», под которыми предложено понимать систему нововведений на предприятии, которые реализуются в системе его управления. Определено, что инновационные методы управления предприятием включают в себя особые формы управления в сфере персонала и технологий, которые используются на предприятии. Показано, что управленческая инновация – это изменение содержания функций, технологий и организации процесса управления и методов работы аппарата управления, которые повышают эффективность деятельности предприятия в условиях неопределенного влияния факторов внешней среды и реализуются через применение компетенции менеджеров и использования новых информационных технологий. Для успешной реализации любых нововведений, тем более новых методов управления, важное значение приобретает характер взглядов персонала, его ориентация на развитие, отношение к изменениям, готовность к риску. Определено, что инновационные методы управления предприятием направлены на реализацию стратегии внедрения инноваций для достижения главной цели его функционирования.

Выявлено, что при формировании эффективных инновационных методов используются управленческие функции (направления управленческой деятельности, позволяющие влиять на инновационность предприятия) и процессы принятия и оптимизации управленческих решений. В рамках формирования функциональной концепции инновационных методов управления используются экономико-математическое моделирование процессов принятия решений по каждой функции управления, оптимизационные модели, календарное планирование, сетевое планирование, модели оптимизации организационной структуры инновационности предприятия.

Определено, что применение инновационных методов управления предприятием решает вопросы планирования и внедрения инновационных разработок, что в долгосрочной перспективе обеспечивает устойчивое развитие предприятия путем проведения эффективной инновационной политики. Продемонстрировано, что для формирования и достижения целей системы инновационных методов управления предприятием разрабатываются сценарии развития, которые содержат согласованные и взаимосвязанные пути развития с учетом влияния экзогенных и эндогенных факторов влияния.

Ключевые слова: инновационное развитие, инновационные методы управления предприятия, эффективность, стратегия.

INNOVATIVE METHODS OF ENTERPRISE MANAGEMENT WITH EVALUATION
OF THEIR EFFICIENCY

*N. P. Reznik, D.E., Professor, D. V. Opalat, Master student,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

The article discusses the essence of the concept of «innovative management methods», by which it is proposed to understand the system of innovations in the enterprise, implemented in its management system. It is determined that innovative methods of enterprise management include special forms of management in the field of personnel and technologies that are used at the enterprise. It is shown that managerial innovation is a change in the content of functions, technologies and the organization of the management process and the methods of operation of management, which increase the efficiency of the enterprise in the conditions of the indefinite influence of envi-

ronmental factors and are implemented through the use of managerial competence and the use of new information technologies. For the successful implementation of any innovations, especially the new management methods, the character of the staff's views, its orientation toward development, attitude towards changes, and readiness to take risk become important. It is determined that innovative methods of enterprise management are aimed at implementing an innovation implementation strategy to achieve the main goal of its functioning.

It is revealed that in the formation of effective innovative methods, managerial functions (areas of managerial activity that allow influencing the innovativeness of the enterprise) and the processes of making and optimizing managerial decisions are used. In the framework of the formation of the functional concept of innovative management methods, economic and mathematical modeling of decision-making processes for each management function, optimization models, scheduling, network planning, and models for optimizing the organizational structure of enterprise innovativeness are used.

It is determined that the application of innovative methods of enterprise management solves the issues of planning and implementation of innovative developments, which in the long run ensures sustainable development of the enterprise through an effective innovation policy. It is demonstrated that for the formation and achievement of the goals of the system of innovative enterprise management methods, development scenarios that contain coordinated and interconnected development paths taking into account the influence of exogenous and endogenous influence factors.

Keywords: innovative development, innovative methods of enterprise management, efficiency, strategy.

Надійшла до редакції 11.12.19 р.

ІНТЕГРОВАНІЙ МЕХАНІЗМ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ХОЛІСТИЧНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ: МУЛЬТИАГЕНТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

*В. І. Чобіток, к. е. н., доцент, Українська інженерно-педагогічна академія,
vika_chobitok@ukr.net, orcid.org/0000-0002-5272-388X*

У статті визначено, що відкритий характер сучасного інформаційного суспільства та глобальної ринкової економіки призводить до активного розвитку науково-технічного прогресу і підвищення рівня конкуренції на ринках, що змушує підприємства знаходити нові методи та засоби організації й управління, спрямовані на більш якісне і ефективне задоволення вимог споживачів. Поглиблення процесів глобалізації висуває нові вимоги до інноваційної управлінської діяльності у взаємозв'язку з корпоративною та соціальною відповідальністю підприємств, потребує постійного моніторингу інформаційних, управлінських і технічних новацій, ефективного і систематичного їх впровадження підтримуючи при цьому співпрацю та взаємоповагу всіх учасників процесу.

Обґрунтовано, що в даний час відбувається ускладнення організаційних систем управління діяльністю підприємств і пошук методів для їх ефективного функціонування, що вимагає формування інтегрованого механізму, який об'єднує і цілісно розвиває процес інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств за допомогою мультиагентних технологій. У зв'язку з цим пропонуються нові методи взаємодії агентів, що дозволяють динамічно створювати мережі і реконфігурувати їх до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах. Головною особливістю цих методів є можливість побудови станів мережі як тимчасової рівноваги, що відображає баланс інтересів всіх учасників взаємодії, так і узгодженого перегляду прийнятих раніше управлінських рішень за мірою надходження (відкликання) замовлень або виникнення (зникнення) ресурсів в середовищі.

У статті визначено, що запропонований підхід відкриває можливості для побудови широкого класу якісно нових систем, які володіють здатністю до самоорганізації, універсальності, технологічності, оперативності, а також застосовувати індивідуальний підхід до кожного інтелектуального агента. Ці системи можуть бути використані як при вирішенні різних завдань управління підприємствами, так і для проектування складних технічних об'єктів, проведення наукових досліджень і навчання, реалізації соціальних програм, а також у багатьох інших сферах, що вимагають холістичного підходу, колективної взаємодії фахівців та узгодженого прийняття інтелектуальних управлінських рішень.

Ключові слова: інтегрований механізм; інтелектуалізації управління; холістичний розвиток; мультиагентні технології; підприємства.

Постановка проблеми. Відкритий характер сучасного інформаційного суспільства та глобальної ринкової економіки призводить до активного розвитку науково-технічного прогресу і підвищення рівня конкуренції на ринках, це змушує підприємства знаходити нові методи та засоби організації і управління, спрямовані на більш якісне і ефективне задоволення вимог споживачів.

Зростання процесів глобалізації висувають нові вимоги до інноваційної управлінської діяльності у взаємозв'язку з корпоративною та соціальною відповідальністю підприємств, потребують постійного моніторингу за інформаційними, управлінськими і технічними новаціями, ефективно і систематично їх впроваджувати підтримуючі співпрацю, взаємоповагу всіх учасників процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з розвитком інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств за допомогою мультиагентних технологій розглядалися у працях науковців, зокрема, Е. Брункінга [1], Н. Валінкевич [2], В. Диканя [3], О. Кузьміна [5], О. Ліпич [5], М. Луцки [6], В. Прохорової [7], А. Штангрета [8] та ін.

Аналіз цих робіт свідчить про те, що вимагають подальших досліджень питання пов'язані з розвитком інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств за допомогою мультиагентних технологій.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є формування інтегрованого механізму інтелектуалізації управління холістичним розвитком за допомогою мультиагентних технологій в сучасних мінливих умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Все більшої актуальності в сучасних умовах господарювання набувають питання перетворень у соціально орієнтованих інноваційних підприємствах, які розробляють і впроваджують у виробництво наукомісткі технології та продукти, які надають довгостроковий позитивний вплив на розвиток підприємств.

В даний час відбувається ускладнення організаційних систем управління діяльністю підприємств і пошук методів для їх ефективного функціонування, що вимагають формування інтегрованого механізму (рис.1), який об'єднує і цілісно розвиває процес інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств за допомогою мультиагентних технологій.

Один з нових підходів до управління підприємствами пов'язаний з побудовою мережних організацій, підрозділи яких можуть розглядатися як автономні підприємства. На відміну від традиційних підприємств, мережева організація за своїм устроєм є відкритою, оскільки входять до її складу підприємства можуть безпосередньо взаємодіяти з іншими організаціями, які також можуть інтегруватися в її структуру або, навпаки, виходити з неї в залежності від ситуації на ринку.

Перевагами відкритих організацій є навчання, розвиток та адаптація, що створюють умови для найбільш ефективного функціонування організації, але і вимагають більш узгодженого, гнучкого і оперативного прийняття ефективних управлінських рішень, зокрема, щодо оновлення номенклатури продукції, встановленню партнерських зв'язків, впровадження нових технологій тощо.

Для вирішення цих проблем необхідно розробляти системи нового класу, що покликані забезпечити більш оперативну реакцію на незаплановані події, які виникають під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Вони повинні забезпечувати своєчасну ідентифікацію потреб і можливостей, бути гнучкими і оперативними в налаштуванні і адаптації до впливів, і тому бути досяжними для широкого застосування, а також дозволяти знаходити індивідуальний підхід до вирішення кожного конкретного завдання.

Новий підхід до вирішення завдань оперативної обробки інформації в процесах прийняття ефективних управлінських рішень пов'язується із застосуванням мультиагентних технологій, які отримали інтенсивний розвиток, на стику методів штучного інтелекту, об'єктно-орієнтованого програмування, паралельних обчислень тощо.

В якості методичної основи для створення відкритих мультиагентних систем оперативної обробки інформації для підтримки процесів прийняття ефективних управлінських рішень використовується модель мережі потреб та можливостей. Ця модель базується на холістичному підході, в рамках якого підприємство декомпозирується до рівня мережі окремих автономних «фізичних сутностей», кожна з яких отримує своїх агентів потреб і можливостей. Агенти, що функціонують як окремі автономні компанії (з власним розрахунковим рахунком) на віртуальному ринку підприємства, здатні взаємодіяти між собою, ідентифікуючи необхідні потреби і можливості і встановлюючи тимчасові зв'язки, що забезпечують ефективність роботи системи.

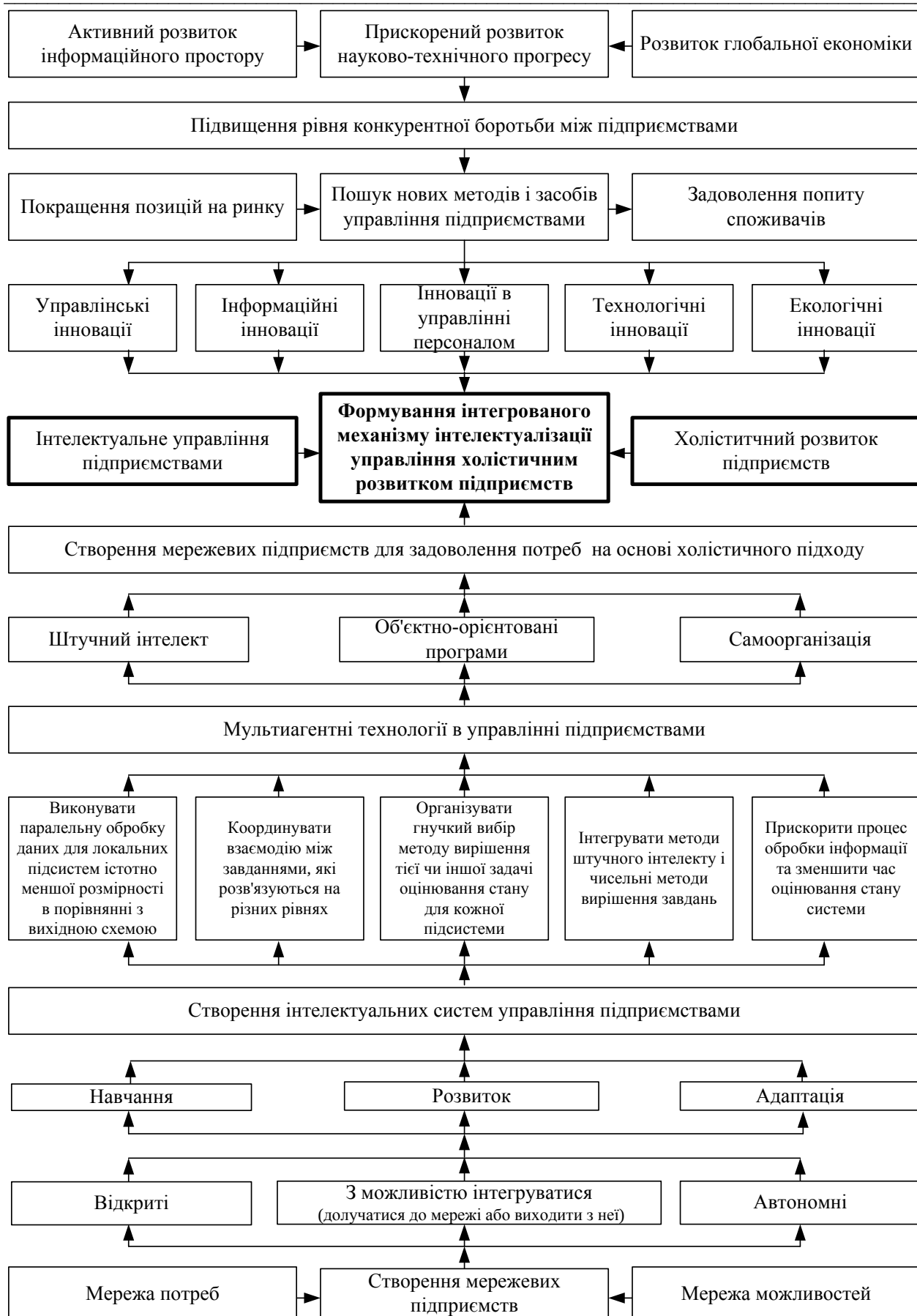


Рис. 1. Формування інтегрованого механізму інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств

При цьому агенти можливостей прагнуть знайти для себе найкраще застосування, а агенти потреб - максимально задовольнити вимоги в межах заданих обмежень. У такій відкритій системі агенти потреб і можливостей повинні бути постійно в готовності до встановлення або розірвання зв'язків і реагувати на будь-які зміни та відображати лише тимчасовий баланс інтересів учасників цієї взаємодії.

Разом з тим, однією з найбільш складних завдань розробки оперативної обробки інформації в процесах прийняття ефективних управлінських рішень стає завдання побудови моделей переговорів агентів, на основі яких будується узгоджене прийняття рішень. Найбільш відомими моделей переговорів є аукціонні схеми (прямі і зворотні), договірні мережі, метод монотонних мінімальних поступок та інші. У більш складних моделях колективної взаємодії агентів вирішуються завдання формування коаліцій і розподілу завдань між партнерами по коаліції, завдання планування і координації робіт в групі тощо. Ці моделі істотно розвивають можливості взаємодії агентів, однак вони орієнтовані на вирішення поставлених завдань в умовах визначеності, коли склад учасників взаємодії фіксований і не потрібно перегляду прийнятих раніше управлінських рішень при появі нових можливостей або потреб, що є характерним для розглянутих відкритих систем.

У зв'язку з цим пропонуються нові методи взаємодії агентів, що дозволяють динамічно створювати мережі і реконфігурувати їх до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Головною особливістю цих методів є можливість побудови станів мережі як тимчасової рівноваги, що відображає баланс інтересів всіх учасників взаємодії, так і узгодженого перегляду прийнятих раніше управлінських рішень у міру надходження (або відкликання) замовлень або виникнення (зникнення) ресурсів в середовищі.

Мультиагентні технології можуть поширюватися в діяльності підприємств в двох аспектах: як методичний апарат для моделювання ефективних управлінських рішень при вирішенні різних завдань і як платформа для побудови систем управління різного

призначення. Використання мультиагентного підходу має наступні в дослідженнях прийняття ефективних управлінських рішень: моніторинг та діагностика стану системи; діагностика ситуацій, що виникають після внутрішніх та зовнішніх змін; створення розподілених систем ефективного управління для вирішення завдань відновлення після впливів різної етимології походження; управління системами; створення нових схем захисту; використання мультиагентних систем як платформи для моделювання та імітації в задачах дослідження ринкових взаємодій суб'єктів, планування розвитку, імітації різних ситуацій, а також для інтеграції і координації різних моделей і програмних засобів.

Мультиагентна система – це розподілена мережа пов'язаних саморегульованих апаратних і програмних агентів, які працюють спільно для досягнення позитивного результату, при цьому інтелектуальні агенти є автономними структурами і взаємодіють один з одним за допомогою різних механізмів [1–3]. В мультиагентній системі кожен інтелектуальний агент має досить обмеженим або навіть нульовим набором знань про інших агентів і це є причиною дуже слабкої координації агентів або зовсім її відсутності.

Інший тип архітектури мультиагентній системі – багатошарова архітектура, яка крім реактивної взаємодії включає дорадчу поведінку інтелектуальних агентів. Ця архітектура підтримує важливу властивість мультиагентній системі - принцип спілкування інтелектуальних агентів. Якщо інтелектуальні агенти хочуть взаємодіяти один з одним з метою координації дій, вони повинні обмінюватися інформацією.

Координація інтелектуальних агентів може бути налагоджена шляхом застосування різних підходів, таких як організаційне структурування або розподілене мультиагентне планування. Організаційне структурування забезпечує координацію інтелектуальних агентів через визначення ролей, каналів зв'язку і повноважень. Організаційне структурування – простий шлях для вирішення конфліктів між інтелектуальними агентами з метою забезпечення їх узгодженої поведінки. Своєчасне централізоване управління складно здійснити у випадках,

коли є дефіцит часу для збору інформації, визначення та реалізації управлінських впливів. В основі розподіленого мультиагентного планування лежить інший спосіб усунення неузгодженого і конфліктної поведінки інтелектуальних агентів.

Для цього будується план, в якому описуються різні дії агентів і їх взаємодії, необхідні для досягнення спільної глобальної мети. В процесі функціонування інтелектуальні агенти взаємодіють з метою внесення поправок в свої індивідуальні плани до тих пір, поки всі конфлікти не будуть усунені. Розглядаються потенційні переваги мультиагентних технологій в наступних перспективних напрямках, що наведено на рис.2.

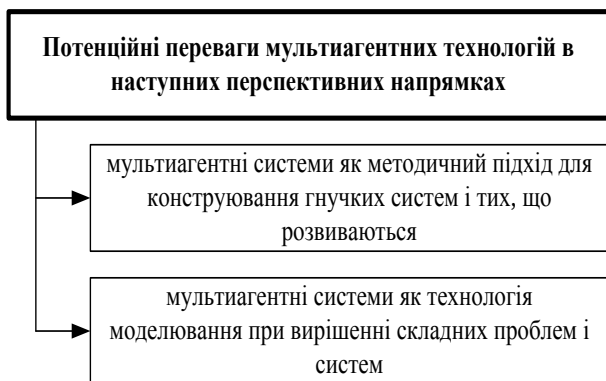


Рис. 2. Потенційні переваги мультиагентних технологій в наступних перспективних напрямках

Використовується поняття інтелектуального агента, якому притаманні такі три характеристики:

- реактивність в зазначеному вище сенсі як відгук на зовнішній сигнал;
- проактивність, що відображає цілеспрямовану поведінку інтелектуального агента;
- соціальна здатність в плані схильності інтелектуального агента до взаємодії з іншими інтелектуальними агентами.

Мультиагентний підхід до інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств в реальному часі полягає у безперервному потоці подій дозволяє системі автоматично реагувати на зміни стану замовлень і ресурсів в реальному часі. Кожне замовлення (процес або операцій) і кожен ресурс (робочий або обладнання) підприємства, отримує свого програмного агента,

який ініціюється такими подіями або запускається проактивно, за своїм розсуд, для поліпшення своїх поточних показників. Агенти кожного замовлення і ресурсу будують свої власні, але пов'язані в загальну мережу розкладу, в такій мережі розклад може містити велику кількість взаємопов'язаних операцій. Основою підходу до планування стає не повний або частковий комбінаторний перебір варіантів, а виявлення і вирішення конфліктів шляхом переговорів агентів і досягнення компромісів. Створений план запускається на виконання, в ході якого система стежить за виконанням і ініціює перепланування в разі виявлення розбіжностей між планом і фактом.

Висновки. Отже, новий підхід до автоматизації вирішення завдань управління сучасним складним виробництвом в реальному часі, підтримка прийняття рішень в умовах невизначеності і динаміки змін, підвищення ефективності виробництва: можливість виконати більше замовлень меншим числом ресурсів, підвищення оперативності та гнучкості в прийнятті рішень, висока продуктивність і масштабованість рішень тощо. Висока конфігурованість системи при додаванні нових знань, функцій, учасників, підрозділів призведе до скорочення витрат на розвиток системи.

Результати дослідження свідчать про те, що запропонований підхід відкриває можливість для побудови широкого класу якісно нових систем, що володіють здатністю до самоорганізації, універсальності, технологічності, оперативності, а також індивідуальним підходом до кожного інтелектуального агента. Ці системи можуть бути використані як в різних завданнях управління підприємствами, так і для проектування складних технічних об'єктів, проведення наукових досліджень і навчання, реалізації соціальних програм і в багатьох інших областях, що вимагають холістичного підходу, колективної взаємодії фахівців і узгодженого прийняття інтелектуальних управлінських рішень.

Література

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. под ред. Л. Н. Ковачин. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

2. Валінкевич Н. В. Интеллектуализация розвитку підприємств // Інтеллектуальна економіка: глобальні тенденції та національні перспективи : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 26 трав. 2016 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2016. – С. 110–116.
3. Дикань В. Л. Інтеллектуальні інвестиції в логістичних системах / В. Л. Дикань, І. В. Корнілова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 199–203.
4. Економічна енциклопедія: у 3-х т. – Т. 3 / гол. ред. Б. Д. Гаврилишин. – Київ-Тернопіль : Академія народ. господарства, 2002. – 951 с.
5. Кузьмін О. Є. Концептуальні засади управління інтелектуальним капіталом підприємства / О. Є. Кузьмін, О. А. Ліпич // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №11. – С. 137–144.
6. Луцик М. В. Роль інформації та знань в розвитку інтелектуальних ресурсів національної економіки / М. В. Луцик // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2014. – Випуск 51. – С. 275–281.
7. Прохорова В. В., Чобіток В. І. Економічна оцінка зовнішньої та внутрішньої ефективності інноваційних трансформацій в освіті / В. В. Прохорова, В. І. Чобіток // Конкурентоспроможність підприємств у міжнародному цифровому просторі: Монографія / За редакцією Ареф'євої О. В. – К. : НАУ, 2019. – С. 95–105.
8. Штангрет А. М. Управління процесом формування людського капіталу як основи розвитку економіки знань / А. М. Штангрет // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – № 3. – Том 25. – С. 396–400.

References

1. Bruking, E. (2001). *Intelektualnyy kapital*. L.N. Kovachyn (Ed.). Sankt-Peterburh: Pyter.
2. Valinkevych, N.V. (2016). *Intelektualizatsiia rozvytku pidpriemstv*. Proccedings from: *Intelektualna ekonomika: hlobalni tendentsii ta natsionalni perspektyvy : materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf*, May 26. (pp. 110–116). Zhytomyr: ZhNAEU
3. Dykan, V.L., & Kornilova I.V.(2010). *Intelektualni investysii v lohistychnykh systemakh*. *Visnyk ekonomiky transport I promyslovosti*, (29), 199–203.
4. *Ekonomichna entsyklopediia*. (2002). T.3 B.D. Havrylyshyn, (Ed.). Kyiv-Ternopil: Akademiia narodnoho hospodarstva.
5. Kuzmin, O.Ie., Lipych, O.A. (2011). *Kontseptualni zasady upravlinnia intelektualnym kapitalom pidpriemstva*. *Aktualni problem ekonomiky*, (11), 137–144.
6. Lutsyk, M.V. (2014) *Rol informatsii ta znan v rozvytku intelektualnykh resursiv natsionalnoi ekonomiky*. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ser/ ekonomichna, Issue 51, .275–281.
7. Prokhorova, V.V., & Chobitok, V.I. (2019) *Ekonomichna otsinka zovnishnoi ta vnutrishnoi efektyvnosti innovatsiinykh transformatsii v osviti*. *Proccedings from: Konkurentospromozhnist pidpriemstv u mizhnarodnomu tsyfrovomu prostori*. (pp. 95–105). Kyiv :NAU.
8. Shtanhret, A.M. (2015) *Upravlinnia protsesom formuvannia liudskoho kapitalu yak osnovy rozvytku ekonomiky znan*. *Naukovyy visnyk NLTU Ukraine*, (3), T. 25, 396–400.

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ МЕХАНИЗМ ИНТЕЛЛЕКТУАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ХОЛИСТИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЙ: МУЛЬТИАГЕНТНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

В. И. Чобиток, к. э. н., доцент, Украинская инженерно-педагогическая академия

В статье определено, что открытый характер нынешнего информационного окружения и глобальной рыночной экономики приводит к активному развитию научно-технического прогресса и повышение уровня конкуренции на рынках, что вынуждает предприятия искать новые методы и средства организации и управления, которые направлены на более качественное и эффективное удовлетворение требований потребителей. Углубление процессов глобализации выдвигает новые требования к инновационной управленческой деятельности во взаимосвязи с корпоративной и социальной ответственностью предприятий, требует постоянного мониторинга информационных, управленческих и технических новаций, эффективного и систематического их внедрения, поддерживая при этом сотрудничество, взаимопонимание всех участников процесса.

Обосновано, что в настоящее время происходит усложнение организационных систем управления деятельностью предприятий и поиск методов для их эффективного функционирования, что требует формирования интегрированного механизма, который объединяет и целостно развивает процесс интеллектуализации управления холистическим развитием предприятий с помощью мультиагентных технологий. В связи с этим предлагаются новые методы взаимодействия агентов, позволяющие динамически создавать сети и реконфигурировать их к изменениям во внутренней и внешней среде. Важной особенностью этих методов явля-

ется возможность построения состояний сети как временного равновесия, которое отражает баланс интересов всех участников взаимодействия, так и согласованного пересмотра принятых ранее управленческих решений по мере поступления (отклонения) заказов или возникновения (исчезновения) ресурсов в среде.

В статье определено, что результаты исследования свидетельствуют о том, что предлагаемый подход открывает возможности для построения широкого класса качественно новых систем, обладающих способностью к самоорганизации, универсальности, технологичности, оперативности, а также применять индивидуальный подход к каждому интеллектуальному агенту. Эти системы могут использоваться как при решении разных задач управления предприятиями, так и для проектирования сложных технических объектов, проведения научных исследований и обучения, реализации социальных программ и во многих других областях, которые требуют холистического подхода, коллективного взаимодействия специалистов и согласованного принятия интеллектуальных управленческих решений.

Ключевые слова: интегрированный механизм; интеллектуализации управления; холистический развитие; мультиагентные технологии; предприятия.

INTEGRATED MECHANISM OF INTELLECTUALIZATION OF MANAGING THE HOLISTIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISES: MULTI-AGENT TECHNOLOGIES

V. I. Chobitok, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Ukrainian Engineering Pedagogical Academy

The article determines that the open nature of the current information environment and the global market economy leads to the active development of scientific and technological progress and increased competition in the markets, which forces enterprises to seek new methods and means of organization and management that are aimed at better and more efficient satisfaction of consumers' requirements. Deepening globalization processes puts forward new requirements for innovative managerial activities in conjunction with the corporate and social responsibility of enterprises, requires constant monitoring of information, managerial and technical innovations, their effective and systematic implementation, while maintaining cooperation, mutual respect for all participants in the process.

It is substantiated that, at present, there is a complication of organizational systems for managing the activities of enterprises and the search for methods for their effective functioning, which requires the formation of an integrated mechanism that combines and integrates the process of intellectualization of the management of the holistic development of enterprises using multi-agent technologies. In this regard, new methods of agent interaction are proposed that allow you to dynamically create networks and reconfigure them to changes in the internal and external environment. An important feature of these methods is the ability to build network states of both temporary equilibrium, which reflects the balance of interests of all participants in the interaction, and the agreed review of previously made management decisions as orders are received (rejected) or resources appear (disappear) in the environment.

The article determines that the results of the study indicate that the proposed approach opens up opportunities for building a wide class of qualitatively new systems with the ability to self-organize, versatility, manufacturability, efficiency, as well as apply an individual approach to each intellectual agent. These systems can be used both for solving various problems of enterprise management, and for designing complex technical objects, conducting research and training, implementing social programs and in many other areas that require a holistic approach, the collective interaction of specialists and the coordinated adoption of intelligent management decisions.

Keywords: integrated mechanism; management intellectualization; holistic development; multi-agent technologies; enterprises.

Надійшла до редакції 20.12.19 р.

МЕНЕДЖМЕНТ КОМУНІКАЦІЙ В ІНТЕРНЕТ СЕРЕДОВИЩІ ДЛЯ ПРОСУВАННЯ ЛОГІСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

*В. М. Колосок, д .е. н., доцент, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»,
kolosok.v.m@gmail.com, orcid.org/0000-0092-6657-933X,*

*Ю. А. Лазаревська, аспірант, ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»,
lazarevskayulianna@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8318-5861*

У статті розглядається питання про сучасний розвиток Інтернету як найбільш популярного середовища для активної комунікації людей, об'єднаних в соціальні групи за певними ознаками. Широкий розвиток Інтернету та технологій породив нові форми комунікації, які знаходять все більшу популярність в сучасному світі. Саме тому зараз відбувається активний пошук нових джерел підвищення ефективності компаній за допомогою Інтернету, тому логістичному бізнесу необхідно впроваджувати нові інструменти комунікації з метою забезпечення ефективної взаємодії з клієнтами і партнерами компанії. Аналіз досліджень показав, що комунікації в Інтернеті розглядаються як маркетинговий інструмент, проте не виявлено можливості його впливу на логістичний бізнес.

Інтернет сьогодні надає логістичному бізнесу багато інструментів для комунікації з клієнтами, серед яких є сайти, соціальні мережі, месенджери, чат-боти і додатки для мобільних пристроїв. У статті проведено аналіз інструментів комунікації в Інтернет середовищі, які є найбільш популярними серед поштових логістичних компаній України. Окремо розглянуто кожен із інструментів комунікації з клієнтами. Велику увагу приділено розгляду соціальних мереж як сучасному інструменту комунікації в Інтернет середовищі.

У статті проаналізовано основні визначення соціальних мереж, виявлено причини їх популярності для просування логістичного бізнесу, а також розглянуто стратегії для просування компаній в соціальних мережах. Поряд з цим авторами розглянуто популярні месенджери та особливості комунікації за їх допомогою. Приділено увагу роботі чат-ботів та додатків для мобільних пристроїв. Після виявлення найбільш поширених інструментів комунікації з клієнтами в Інтернеті проведено аналіз можливостей функціоналу, який вони надають для роботи операторам поштової логістики. На основі проведеного аналізу представлено висновки по кожному інструменту комунікації.

На основі викладеного матеріалу виявлені вимоги до співробітників, які займатимуться просуванням компаній з використанням різних Інтернет інструментів. А також визначені способи оцінки ефективності комунікацій в Інтернеті, які представлені пропонованими інструментами.

Ключові слова: логістичний бізнес, Інтернет, комунікації, комунікаційний процес, ефективність комунікацій, соціальні мережі, чат-боти, месенджери, мобільні додатки.

Постановка проблеми. Для продуктивного розвитку логістичного бізнесу необхідно приділяти особливу увагу ефективності комунікацій. Адже в логістиці комунікації присутні практично на кожному

етапі роботи. Причому величезне значення мають комунікації, як у зовнішньому середовищі, при спілкуванні з клієнтами, так і у внутрішній – комунікації між співробітниками компанії. .

Бурхливий розвиток технологій, що проходив протягом XX століття, вимагає від людства впровадження не тільки нових технічних рішень, але й породжує нові види комунікацій, що прискорюють процеси взаємодії між людьми.

Поява Інтернету та його широкий розвиток, сприяло появі нових медіа, які спробоували розширення комунікативних можливостей. Все це вплинуло на форми і інтенсивність комунікаційного процесу.

Незважаючи на те, що телефонний зв'язок на сьогодні продовжує займати лідируючу позицію, як канал комунікації, логістичному бізнесу України слід звернути увагу на Інтернет середовище, як канал, що інтенсивно розвивається та може надати нові, сучасні інструменти комунікації, які здатні підняти продуктивність компаній на новий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтернет технології стали невіддільною частиною життя сучасної людини і породили нові форми комунікації людей. Питання використання інструментів, які надаються Ін-тернет середовищем у маркетингу, досліджувались у працях В. Д. Байкова [1], К. Вертайма [2], І. Л. Литовченко та В. П. Пилипчака [3], С. М. Ілляшенка [4], Н. С. Ілляшенка [5], Г. В. Мозгової [6], Ю. С. Шипуліної [7] тощо. Вченими було розглянуто основні інструменти й технології Internet-маркетингу, що активно використовуються в сучасному бізнесі, а також способи їх застосування відповідно до специфіки бізнесу. Проте стрімкий розвиток Інтернет технологій та популярність логістичного бізнесу приводить до появи абсолютно нових інструментів та способів комунікації в мережі, які ще не досліджувались в наявних публікаціях. Це дає змогу рекомендувати ці питання для подальшого дослідження.

Метою дослідження є аналіз сучасних інструментів комунікації з клієнтами логістичних компаній (на прикладі операторів поштової логістики України), які надаються Інтернет простором, і можливостей їх впливу на ефективність логістичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кількість Інтернет користувачів продовжує зростати як в світі, так і в Україні. За даними Factum Group Ukraine, яка

проводила аналіз Інтернет аудиторії в Україні, за підсумками 2018 року Інтернетом користується 70% населення (зростання склало 11% по відношенню до 2017 року). Так само продовжує зростати мобільна аудиторія серед користувачів Інтернету, оскільки смартфони стали доступним засобом зв'язку для більшої кількості населення, і легким способом доступу до мережі. У 2018 році використали смартфон, як пристрій для виходу в Інтернет 74% он-лайн аудиторії, причому для 45% з них це було основним пристроєм для доступу в мережу. Середньостатистичний українець сьогодні проводить в Інтернеті 5,5 години на добу. [8]

Відповідно до проведених досліджень стає очевидно, що основний споживач товарів і послуг більшу кількість часу проводить в Інтернеті, де може отримати великий обсяг інформації з потрібних тем. Саме тому розширення комунікативних каналів в мережі Інтернет має величезне значення для розвитку логістичного бізнесу в Україні.

При цьому потенційний клієнт постійно розширює свої вимоги до інструментів комунікації в мережі. Сьогодні люди спілкуються в мережі зручним для них способом, тому логістичні компанії, охочі не втратити свого клієнта повинні пропонувати йому найбільше зручний для нього спосіб комунікації. У такій ситуації логістичним компаніям необхідно підтримувати гідний рівень сервісу для різних інструментів комунікації.

Мережа надає масу інструментів для зручної комунікації. Серед найбільш популярних інструментів комунікації в мережі Інтернет можна назвати: сайт компанії, мобільні додатки, чат-боти, месенджери, та соціальні мережі. Авторами було проведено аналіз, якими інструментами комунікації з клієнтами користуються українські логістичні компанії. Результати аналізу наведено у табл. 1.

Зараз кожна компанія, яка займається наданням логістичних послуг, має свій персональний сайт, на якому наведено базову інформацію. Але найчастіше сайт являє собою візитку, в якій вказані графіки роботи і послуги, які надає компанія. Такого формату надання інформації недостатньо для ефектної комунікації з клієнтом, тому люди

Аналіз інструментів комунікації з клієнтами операторів поштової логістики в Україні.

Оператори поштової логістики	Сайт	Мобільні додатки	Чат-боти	Месенджери	Сторінки у соціальних мережах
Укр пошта	ukrposhta.ua	Так	Telegram Facebook Messenger Viber QTrackerBot	Telegram, Facebook Messenger Viber	Facebook Twitter
Нова пошта	novaposhta.ua	Так	Telegram Viber QTrackerbot	Telegram Viber	Facebook Instagram Twitter
Ін-Тайм	intime.ua	Так	Telegram Viber	Viber	Facebook Instagram
Delivery Del Auto	delivery-auto.com.ua	Так	Telegram QTrackerbot Facebook Messenger (планується) Viber (планується)	немає	Facebook
Meest Express	meest-express.com.ua	Так	QTrackerbot	немає	Facebook Twitter
Автолюкс експрес пошта	autolux-post.com.ua	Так	Ні	немає	Facebook Instagram

змушені шукати інформацію використовуючи інші інструменти.

Якщо звернутися до статистичних даних, що надаються компанією TNS Ukraine [9], то серед Топ-25 сайтів, які найчастіше відвідують українці в лідируючих позиціях можна побачити соціальні мережі. Що ж являють собою соціальні мережі або соціальні медіа?

Термін «соціальні мережі» був введений в 1954 р. соціологом з Манчестерської школи Джеймсом Барнсом і позначав соціальну структуру, що складається з групи вузлів, якими є соціальні об'єкти (спільність, соціальна група, людина, особистість, індивід) [10, с.78].

A. Handley, A. Chapman розуміють під соціальними медіа неухильно колекцію он-лайн інструментів, платформ і додатків, які постійно зростають, розвиваються і дозволяють всім нам взаємодіяти і обмінюватися інформацією. Більшою мірою, пишуть автори даного підходу, це – «сполучна тканина і нейронна мережа Інтернету» [11].

В одній із статей журналу інтегрованих маркетингових комунікацій Стокгольмської школи бізнесу (Journal of integrated marketing communications), Р. Kumar, М. Hsiao, В. Chiu опублікували наступне визначення соціальних медіа: це використання

електронних та Інтернет інструментів з метою обміну та обговорення інформації і досвіду з іншими людьми найбільш ефективними способами [12].

Heidi Cohen, президент компанії «Riverside Marketing Strategies», пропонує більш структурний підхід до визначення соціальних медіа, визначаючи їх як платформи, які дають можливість створити інтерактивний сайт, шляхом залучення користувачів для участі, коментування або створення власних даних як засіб комунікацій, зі своїми соціальними графами, іншими користувачами і публікою.

У найбільш загальному вигляді, зазначає Liz Strauss, соціальні медіа – це будь-які об'єкти або інструменти, які пов'язують людей діалогом або взаємодією – особисто, у пресі або он-лайн [13].

Сьогодні 100% транспортно-логістичних компаній України мають власні сторінки в соціальних мережах, такі дані представив Logistics Management Center, який проводив опитування. [14] За їх даними лідируючими соціальними мережами в Україні, які полюбилися транспортним компаніям, стали Facebook, YouTube, LinkedIn.

Така популярність соціальних мереж обумовлена тим, що вони перестали бути тільки майданчиком для спілкування людей.

Соціальні мережі розкривають свій потенціал з нового боку, сьогодні їх використовують як потужний інструмент для ведення і просування бізнесу, тим більше що вони являють собою платформи з найбільшою концентрацією он-лайн користувачів.

Транспортні компанії стали частіше використовували соціальні мережі з кількох причин. Так за даними одного з американських консалтингових агентств «Fronetics Strategic Advisors» були названі такі причини активності логістів в соціальних мережах: [15]

- рівень пізнаваності компанії на ринку – 95%;
- поліпшення іміджу компанії – 90%;
- формування громадської думки – 86%.

Так само логістичними компаніями були названі такі переваги від використання соціальних мереж, як: підвищення залученості та лояльності клієнтів, підвищення рівня культури ринку логістичних послуг і збереження позицій компанії.

Не дивно, що останнім часом кількість інвестицій в розвиток комунікацій за допомогою соціальних мереж зростає в усьому світі. Сьогодні просування в соціальних мережах SMM (Social Media Marketing) – це вже професійна маркетингова і комунікаційна стратегія.

Для успішного просування в соціальних мережах логістичним компаніям необхідно слідувати за чітким планом. Для початку необхідно визначити цілі і завдання просування в соціальній мережі. Це може бути пошук нових клієнтів, налагодження комунікації з клієнтами, або збільшення кількості відвідувань сайту компанії. Після того, як основні цілі визначені, необхідно вибрати соціальну мережу, за допомогою якої буде здійснюватися просування. Для цього необхідно визначити свою цільову аудиторію (за віком, статтю, інтересам, тощо). Коли цільова аудиторія визначена і соціальна мережа обрана, необхідно наповнити сторінку якісною інформацією.

Інформація в соціальних мережах представлена у вигляді контенту. Головне правило соціальних мереж – контент повинен бути унікальним. Контент можна розділити на два типи – медійний (музика, відео,

зображення) і текстовий (статті, замітки, коментарі). Для того, щоб залучати та утримувати цільову аудиторію, необхідно постійно взаємодіяти з нею за допомогою якісного контенту. Для формування якісного та цікавого контенту необхідно дотримуватися чіткого контент плану. Для цього варто визначити пропорції, в яких буде представлений внутрішньо-корпоративний (новини компанії, фотографії заходів) і зовнішній контент (новини галузі, професійні дискусії, аналітика), а також призначений для користувача блок (коментарі до матеріалів, в тому числі до відео і фотографій, дискусії, відповіді на питання, конкурси, анонси вакансій і ін.) тоді за допомогою актуального і мотивуючого контенту можна буде спонукати свою аудиторію до обговорення.

Одним з критеріїв оцінки якісного контенту є віральність. Віральність – це ймовірність того, що користувач зацікавиться і поділиться контентом з іншими користувачами, таким чином інформація далі пошириться по мережі.

Наступним етапом просування в соціальній мережі є управління комунікаціями. Цим зазвичай займається менеджер, який буде наповнювати сторінку правильним контентом, організовувати, підтримувати і направляти дискусії. Для цього потрібен фахівець, який буде розуміти технології маркетингу; вміти ефективно застосовувати інструменти просування; генерувати і просувати якісний контент; формувати канали зворотного зв'язку.

Підсумковим інструментом для оцінки ефективності комунікацій в соціальних мережах є статистичні дані. І сучасні соціальні платформи вже мають вбудовані інструменти оцінки ефективності комунікацій. Сьогодні в соціальних мережах можна зібрати інформацію про кількість учасників групи, охоплення аудиторії, частка згадки компанії, залученість аудиторії, залученість в спілкування і інші показники.

Оскільки серед Інтернет-користувачів переважна кількість людей використовують для виходу в Інтернет смартфони, то іншим популярним інструментом комунікації є месенджери. Ці дані підтверджує і статистика, так за даними TNS Ukraine лідером серед додатків для мобільних телефонів в Україні

став Viber з 96,2%, іншими популярними месенджерами можна назвати Facebook Messenger, Telegram, WhatsApp. Так що можна стверджувати, що месенджери стали дуже поширеним інструментом комунікації та їх популярність продовжує зростати.

В логістичному бізнесі при використанні месенджерів потрібно бути дуже уважними, тому що месенджери являють собою особистий простір клієнта. Таким чином, занадто нав'язлива реклама і пропозиції можуть бути сприйняті як спам. Так само не всі платформи здатні надати широкий функціонал для рекламних або маркетингових інструментів. Тому найчастіше для логістичного бізнесу зручність даного інструменту комунікації буде полягати в тому, щоб надавати клієнту дані про статус доставки і розсилати інформацію про спеціальні пропозиції або акціях компанії. Для тих месенджерів, де присутній більш розширений функціонал для комунікації з клієнтами, необхідно приділяти більше значення якості контенту. Зручною функцією месенджера є те, що в ньому присутня інформація про прочитання повідомлення, що дозволяє пересвідчитися в тому, що клієнт ознайомлений з інформацією.

Ще одним, не менш популярним інструментом комунікації, є чат-боти-програми, що дозволяють автоматизувати відповіді на стандартні запитання клієнтів. Для поштової логістики чат-бот здатний відстежити відправлення і повідомити клієнту про місцезнаходження посилки в режимі он-лайн, розрахувати вартість перевезення або доставки вантажу, здійснити адресну доставку або забирання вантажу, знайти найближче відділення за назвою населеного пункту. Плюсом чат-ботів є те, що вони є інтуїтивно зрозумілим додатком для багатьох користувачів смартфонів, так само компанії немає необхідності вкладати ресурси для розробки мобільних додатків. З основними запитаннями клієнта здатний впоратися і чат-бот. У разі, якщо чат-бот не зможе надати необхідну клієнтові інформацію, він може переадресувати його на call-центр компанії. Таким чином компанія здатна надати клієнту зручний канал комунікації і одночасно розвантажити людські ресурси для виконання інших завдань.

Для великих логістичних компаній більш актуальним способом комунікації з клієнтом можуть стати спеціально розроблені додатки для смартфонів. На сьогоднішній день мобільними додатками в логістиці вже активно користуються лідери поштової логістики, такі як: Укрпошта, Нова пошта, Meest Express, Delivery. Вони дозволяють відстежити посилку за номером електронної ТТН, отримувати push-повідомлення на мобільний телефон з інформацією про зміни статусу руху вантажу, отримувати доступ до реєстру квитанцій з можливістю їх сортування за різними ознаками. У додатках так само є можливість знайти повний список відділень компанії, їх контактні номери, графіки роботи. У порівнянні з чат-ботами в мобільних додатках є можливість надати більш розширений пакет послуг. Додатковими можливостями можуть стати прокладка маршруту до найближчого відділення, а також оплата посилок.

Розглянувши найбільш поширені інструменти комунікації з клієнтами в Інтернет середовищі було проведено аналіз можливості функціонала, який вони надають для роботи операторам поштової логістики. Зведені дані представлені у табл. 2.

Грунтуючись на проведеному аналізі, можна зробити висновок, що найбільш поширений функціонал представлений у мобільному додатку та на сайті компанії, наступна позиція за чат-ботами та месенжерами. В популярних соціальних мережах функціонал виявився найменшим, але вони мають можливість розмістити посилання на сайт, де клієнт отримає вичерпну інформацію. До того ж вони мають велике охоплення аудиторії.

Месенджери надають не дуже широкий функціонал, але вони широко використовуються клієнтами. Для зручності клієнтів, логістичні компанії, які користуються де-кітькома інструментами комунікації, використовують наступний ланцюжок. Так, якщо клієнт не використовує мобільний додаток, розроблений компанією, але його номер підключений до месенджера, то повідомлення доставляється туди. І в тому випадку, якщо клієнт не використовує ні один з Інтернет інструментів, інформація повідомляється йому звичним SMS повідомленням.

Можливості обслуговування Інтернет бізнес функціонала

Клієнтський сервіс які надають оператори поштової логістики клієнтам	сайт	Мобільний додаток	Чат-бот	Месенджери	Соціальні мережі
Відстежити відправлення	+	+	+	-	-
Push-повідомлення	-	+	-	+	-
Розрахунок вартості доставки	+	+	+	-	-
Виклик кур'єра	+	+	+	-	-
Тарифи компанії	+	+	+	-	-
Замовлення повернення посилки	-	+	-	-	-
Переадресація відправлення	+	+	-	-	-
Оплата послуг банківською картою	+	+	-	-	-
Графік роботи	+	+	+	+	+
Знайти найближче відділення	+	+	+	-	-
Новини компанії	+	+	+	+	+

Лідуючі позиції з функціоналу показують мобільні додатки. Але не всі компанії готові надати клієнтам такий вид комунікації, тому що розробка додатків є затратною для невеликих компаній. Для таких компаній більше підходить використання чат-ботів. До того ж не всі клієнти мають бажання ставити на свій телефон ще один мобільний додаток. Саме тому чат-боти, які працюють на базі штучного інтелекту, згодом можуть розширити свої функціональні можливості, та будуть продовжувати бути популярними способом комунікації серед компаній та їх клієнтів.

Висновки. Інтернет став універсальним засобом комунікації між людьми і середовищем для ведення та просування бізнесу. З доступністю мобільних пристроїв люди стали проводити в Інтернеті все більше часу, присвячуючи його спілкуванню і пошуку цікавої або необхідної інформації. Інтернет середовище надає логістичним компаніям різноманітні інструменти для комунікації з клієнтом, такі як месенджери, чат-боти і соціальні мережі.

Найбільш популярнішим інструментом комунікації серед логістичного бізнесу є сайт компанії, де найчастіше представлена загальна інформація, але для того, щоб бути ефективним інструментом комунікації з клієнтом, він повинен надавати якісну інформацію.

Соціальні мережі – це місце, де спостерігається найбільша концентрація Інтер-

нет користувачів, а також це – платформи, які відвідуються для спілкування та пошуку інформації, тому логістичні компанії стали приділяти більше уваги просуванню за допомогою цього інструменту. Це дозволяє підвищити рівень впізнаваності компанії на ринку, поліпшити імідж і формувати громадську думку. Також серед переваг, які дають соціальні мережі, можна назвати підвищення залученості та лояльності клієнтів, підвищення рівня культури ринку логістичних послуг і збереження позицій компанії. Для успішного просування в соціальних мережах необхідно дотримуватися чіткого плану дій і генерувати цікавий і якісний контент. Тому співробітники логістичних компаній, що займаються питаннями комунікації з клієнтами, повинні мати навички роботи з обраним каналом комунікації і розуміти принципи і особливості маркетингу в соціальних мережах.

Ще одним інструментом комунікації, який надає Інтернет середовище, є месенджери, які дають можливість логістичним компаніям використовувати їх функціонал в рекламних цілях, або інформувати клієнтів про статус замовлень.

Популярність зростає і у чат-ботів. Чат-бот – це автоматизовані програми, які здатні давати відповіді на стандартні запитання клієнта і додатки, розроблені спеціально під вимоги компанії. Чат-боти інтуїтивно зрозумілий інструмент комунікації для клієнта, до того ж створення чат-бота не

вимагає великих фінансових витрат, на відміну від додатків для мобільних пристроїв. Використання штучного інтелекту в чат-ботах робить їх перспективним інструментом комунікації, тому вони будуть залишатися популярними серед компаній та їх клієнтів.

Більш розширені можливості в комунікаціях з клієнтами, на відміну від чат-ботів, можуть надати додатки для смартфонів, але в той же час їх розробка буде коштувати логістичним компаніям дорожче.

Для того, щоб комунікація з клієнтом була ефективною, логістичним компаніям слід використовувати омніканальний підхід, тобто надавати людям можливість самим обирати зручний для них спосіб комунікації. Але при цьому треба підтримувати високий рівень сервісу для всіх каналів, які використовує компанія для комунікації з клієнтом.

Інтернет інструменти надають бізнесу велику кількість способів оцінки ефективності комунікацій за допомогою статистичних даних, що є дуже зручним функціоналом та дозволяє визначити, наскільки правильно проводиться комунікація з клієнтами.

Література

1. Байков В. Д. Интернет-поиск информации и продвижение сайтов / В. Д. Байков. – СПб. : БВХ-Санкт-Петербург, 2000. – 288 с.
2. Вертайм К. Цифровой маркетинг. Как увеличить продажи с помощью социальных сетей, блогов, вики-ресурсов, мобильных телефонов и других современных технологий (Digi Marketing: The Essential Guide to New media & Digital Marketing) / К. Вертайм, Я. Фенвик. – М. : Издательство Альпина Паблишер, Юрайт, 2010. – 384 с.
3. Литовченко І. Л. Интернет-маркетинг: навч. пос. / І. Л. Литовченко, Л. В. Пилипчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 182 с.
4. Ілляшенко С. М. Сучасні тенденції застосування Internet-технологій у маркетингу / С. М. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – №4(2). – С. 64–74.
5. Ілляшенко Н. С. SEO-оптимізація як сучасний інструмент Internet-маркетингу / Н. С. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – №3. – С. 63–74.
6. Мозгова В. Г. Інструменти Internet-маркетингу та їх переваги для сучасних українських підприємств / В. Г. Мозгова // Ефективна економіка. – 2013. – №10. – С. 79–86.
7. Ілляшенко С. М. Застосування маркетингових Internet-технологій для формування іміджу організації / С. М. Ілляшенко, Ю. С. Шипуліна // Тези

доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та логістика в системі менеджменту». – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 144–146.

8. Статистика інтернет-аудиторії України і використання пристроїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://seoukraine.com.ua/statistika-internet-auditorii-ukrainy-i-ispolzuemyh-ustroystv/>

9. Топ-25 сайтів Уанета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ain.ua/2019/08/07/top-25-sajtov-uaneta-ijul-2019>

10. Гантер Б. Типы потребителей: введение в психографику / Б. Гантер, А. Фернхем. – СПб. : Питер, 2011. – 298 с.

11. Handley, A., Chapman, A. Content Rules: How to Create Killer Blogs, Podcasts, Videos, Ebooks, Webinars (and More) That Engage Customers and Ignite Your Business. - John Wiley & Sons, 2010. – 326 p.

12. Kumar, P., Hsiao, M., Chiu, B. Generations of Consumers and the consumer Gegenerated // Journal of integrated marketing communications, 2009. – 312 p.

13. Strauss, L. The Secret to Writing a Successful and Outstanding Blog [Електронний ресурс]. The Insider's Guide to the Conversation That's Changing How Business Works. Режим доступу: <http://www.successful-blog.com/> свободный – Загл. с экрана. – Яз. англ.

14. Соціальні мережі & логістичні компанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://logistics-ukraine.com/2018/02/12/соціальні-мережі-логістичні-компанії>

15. Логістика та просування у соціальних мережах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://s2b-group.net/post/791>

References

1. Baykov, V.D. (2000). Internet-poisk informatsii i prodvizhenie saytov. Sankt Peterburg: BVKh-Sankt-Peterburh.
2. Vertaym, K., & Fenvik, Ya. (2010). Tsyfrovoy marketing. Kak uvelichit prodazhi s pomoshchyu sotsialnykh setey, blohov, viki-resursov, mobilnykh telefonov i drugikh sovremennykh tekhnolohiy (Digi Marketing The Essential Guide to New media & Digital Marketing). Moskva: Alpina Publisher, Yurait.
3. Lytovchenko, I.L., & Pylypchuk, V.P. (2008). Internet-marketynh. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury.
4. Illiashenko, S.M. (2011). Suchasni tendentsii zastosuvannia Internet-tekhnohohiy u marketynhu. Marketynh i menedzhment innovatsiy, 4(2), 64-74. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mimi_2011_4\(2\)](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mimi_2011_4(2)).
5. Illiashenko, N.S. (2012). SEO-optymizatsiia yak suchasnyy instrument internet-marketynhu. Marketynh i menedzhment innovatsiy, 3, 63-74.
6. Mozhova, V.H. (2013). Instrumenty Internet-marketynhu ta yikh perevahy dlia suchasnykh ukrainskykh pidpriemstv. Efektyvna ekonomika, 10, 79-86.
7. Illiashenko, S.M., & Shypulina, Yu.S. (2014). Zastosuvannia marketynhovykh Internet-tekhnohohiy

dlia formuvannia imidzhu orhanizatsii. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky.

8. Statystyka internet-audytoryi Ukrayiny i vykorystovuvanykh prystroyiv. Retrieved from <https://seoukraine.com.ua/statistika-internet-audytoryi-ukrainy-i-ispolzuemyh-ustroystv/>.

9. Top-25 sajtov Uaneta. Retrieved from <https://ain.ua/2019/08/07/top-25-sajtov-uaneta-ijul-2019>.

10. Ganter, B., & Fernham, A. (2011) Tipy potrebiteley: vvedenie v psikhografiku. Sankt-Peterburg: Piter.

11. Handley, A., Chapman A. (2010) Content Rules: How to Create Killer Blogs, Podcasts, Videos, Ebooks, Webinars (and More) That Engage Customers and Ignite Your Business. - John Wiley & Sons, 326 p..

12. Kumar, P., Hsiao, M., & Chiu, B. (2009) Generations of Consumers and the consumer Gegenerated // Journal of integrated marketing communications, 312 p.

13. Strauss, L. The Secret to Writing a Successful and Outstanding Blog. The Insider's Guide to the Conversation's Changing How Business Works. Access Mode: <http://www.successful-blog.com/>.

14. Sotsialni merezhi & logistichni kompaniyi Retrieved from <https://logistics-ukraine.com/2018/02/12/socialni-merezhi-logistichni-komani>.

15. Logistika ta prosvannya u sotsialnykh merezhakh Retrieved from [<https://s2b-group.net/post/791>].

МЕНЕДЖМЕНТ КОММУНИКАЦИЙ В ИНТЕРНЕТ СРЕДЕ ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА

В. М. Колосок, д. э. н., доцент, ГВУЗ «Приазовский государственный технический университет»,

Ю. А. Лазаревская, аспирант, ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет»

В статье рассматривается вопрос о современном развитии Интернета как наиболее популярной среды для активной коммуникации людей, объединенных в социальные группы по определенным признакам. Широкое развитие Интернета и технологий породило новые формы коммуникации, которые находят все большую популярность в современном мире. Именно поэтому сейчас идет активный поиск новых источников повышения эффективности компаний с помощью Интернета, поэтому логистическому бизнесу необходимо внедрять новые инструменты коммуникации с целью обеспечения эффективного взаимодействия с клиентами и партнерами компании. Анализ исследований показал, что коммуникации в Интернете рассматриваются как маркетинговый инструмент, однако не выявлены возможности его влияния на логистический бизнес.

Интернет сегодня предоставляет логистическому бизнесу много инструментов для коммуникации с клиентами, среди которых есть сайты, социальные сети, мессенджеры, чат-боты и приложения для мобильных устройств. В статье проведен анализ инструментов коммуникации в Интернет среде, что являются наиболее популярными среди почтовых логистических компаний Украины. Отдельно рассмотрен каждый из инструментов коммуникации с клиентами. Большое внимание уделено рассмотрению социальных сетей как современного инструмента коммуникации в Интернет среде. В статье проанализированы основные определения социальных сетей, выявлены причины их популярности для продвижения логистического бизнеса, а также рассмотрены стратегии для продвижения компаний в социальных сетях. Наряду с этим авторами рассмотрены популярные мессенджеры и особенности коммуникации с их помощью. Уделено внимание работе чат-ботов и приложений для мобильных устройств. После выявления наиболее распространенных инструментов коммуникации с клиентами в Интернете проведен анализ возможностей функционала, который они предоставляют для работы операторам почтовой логистики. На основе проведенного анализа представлено заключение по каждому инструменту коммуникации.

На основе изложенного материала определены требования к сотрудникам, которые будут заниматься продвижением компании с использованием различных Интернет инструментов. Представлены способы оценки эффективности коммуникаций в Интернете, которые представлены предлагаемыми инструментами.

Ключевые слова: логистический бизнес, интернет, коммуникации, коммуникационный процесс, эффективность коммуникаций, социальные сети, чат-боты, мессенджеры, мобильные приложения.

MANAGEMENT OF COMMUNICATIONS IN THE INTERNET ENVIRONMENT TO PROMOTE LOGISTICS BUSINESS

V. M. Kolosok, D.E., Professor, State Higher Educational Institution «Priazovskyi State Technical University»,

Yu. A. Lazarevskaya, Post-graduate student, State Higher Educational Institution «Donetsk National Technical University».

The article considers the issue of modern development of the Internet as the most popular medium for active communication of people united in social groups by certain criteria. The widespread development of the Internet and technology has given rise to new forms of communication, which are becoming increasingly popular in the modern world. That is why now there is an active search for new sources of increasing the efficiency of companies using the Internet, and the logistics business needs to introduce new communication tools to ensure effective interaction with customers and partners of the company. The analysis of the studies showed that communication on the Internet is considered as a marketing tool, but the possibilities of its influence on the logistics business have not been identified.

The Internet today provides the logistics business with many tools for communicating with customers, including websites, social networks, instant messengers, chat bots and applications for mobile devices. The article analyzes the communication tools in the Internet environment, which are the most popular among the postal logistics companies of Ukraine. Each of the communication tools with customers is considered separately. Much attention is paid to the consideration of social networks as a modern tool for communication in the Internet environment. The article analyzes the basic definitions of social networks, identifies the reasons for their popularity for promoting the logistics business. It also found strategies for promoting companies in social networks. The authors also reviewed popular instant messengers and features of communication with their help. Attention is paid to the work of chat bots and applications for mobile devices. After identifying the most common tools for communicating with customers on the Internet, the analysis of the functional capabilities for the operation of postal logistics operators is carried out. Based on the analysis, a conclusion is presented for each communication tool.

Based on the above material, the requirements for employee involved in promoting the company using various Internet tools are identified. It also defines methods for evaluating the effectiveness of communications on the Internet, which are represented by the proposed tools.

Keywords: logistics business, Internet, communications, communication process, communication efficiency, social networks, chat bots, instant messengers, mobile applications.

Надійшла до редакції 29.11.19 р.

УЗГОДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТА МІСЦЕВОГО ГІРНИЧОДОБУВНОГО БІЗНЕСУ

*В. А. Шаповал, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
vadim_shapoval@ukr.net, orcid.org/0000-0003-3603-9348*

*Ю. І. Литвінов, к. т. н., НТУ «Дніпровська політехніка»,
litvinovyuriy82@gmail.com, orcid.org/0000-0002-1801-6719*

Розглянуті питання узгодження економічних інтересів в системі «група – місцевий гірничодобувний бізнес» як способу запобігання потенційним та конструктивним вирішення наявних конфліктів між зацікавленими сторонами. Проаналізовані негативні екстернальні ефекти діяльності суб'єктів бізнесу та відповідні витрати громади, що розглядаються як конфліктна основа їх взаємовідносин, позначається на поточних результатах діяльності, впливає на оцінку перспектив розвитку. Враховано, що забезпечення конкурентоспроможності місцевих підприємств є сферою перетинання інтересів бізнесу та громади, а обидві сторони відносин, в залежності від обставин, можуть змінювати характер впливу від протидії до сприяння. В контексті єдиної системи цілей територіальної громади та місцевого гірничодобувного бізнесу розглянуті характеристики цих сторін, зокрема: загальна орієнтація управління; суб'єкти прийняття рішень; основні стратегічні цілі та стратегії; індикатори результату змін; чинники та причини конфліктів.

Проаналізовані основні взаємні претензії, що мали місце в практиці взаємодії громади та бізнесу стосовно напрямків використання місцевих природних ресурсів, управління фінансовими ресурсами громади, порядку надання дозволів на здійснення діяльності, розподілу повноважень та відповідальності за наслідки виробничої діяльності, вирішення інших питань. Однією з причин конфліктів визначена неефективна комунікація суб'єктів, що обумовлено високим рівнем суб'єктивізму сторін в питаннях пріоритету власних інтересів, необхідності пошуку компромісних рішень, інтерпретації розподілу владних повноважень та відповідальності за економічний розвиток. Встановлено, що результати проектів економічного розвитку залежать від якості управління процесом формування відносин між суб'єктами громади та місцевим бізнесом на засадах виваженості та відповідальності. Запропоновано методичний підхід до обґрунтування стратегії узгодження інтересів територіальної громади та місцевого гірничодобувного підприємства, що передбачає варіювання таких елементів взаємодії як формат обґрунтування стратегії, критерії її затвердження та передумови успішної реалізації.

Ключові слова: економічні інтереси, територіальні громади, гірничодобувні підприємства, конкурентоспроможність, екстернальні ефекти, комунікації, конфлікти, стратегія узгодження інтересів.

Постановка проблеми. Економічний розвиток територіальних громад як результат діяльності їх суб'єктів відбувається в умовах потенційних та наявних конфліктів. Обмеженість природних, людських, фінансових та інших ресурсів унеможливорює досягнення певними суб'єктами власних цілей, призводить до суперечності їх інтересів та протистояння. Серед територіальних громад України, створених відпо-

відно до політики децентралізації влади, можна виділити села та селища, які розглядають природні ресурси території як базовий елемент економічного зростання доходів громади. Зазвичай такі громади позиціонують себе як інвестиційно-привабливі середовища, де бізнес може «комфортно» здійснювати сільськогосподарську, туристичну, гірничодобувну, переробну промислову та інші види

економічної діяльності без надлишкового тиску (втручання) громади у бізнес-процеси та прийняття управлінських рішень.

Із урахуванням наявності на території громад центральної та східної України запасів корисних копалин місцевого та загальнодержавного значення, розробка відповідних родовищ вважається доступною стратегічною альтернативою швидкого отримання громадою надходжень до місцевого бюджету. Гірничодобувний бізнес, у порівнянні із зазначеною сільськогосподарською, туристичною або переробною діяльністю, має певні переваги, оскільки відсутні ризики пов'язані з врожайністю сільськогосподарських культур, нерозвиненістю інфраструктури для надання якісних туристичних послуг, високим рівнем конкуренції на ринках продукції підприємств переробної промисловості тощо. Тобто, гірничодобувні підприємства, у порівнянні з іншими, в меншому обсязі повинні облаштовувати відповідні умови для здійснення власних бізнес-процесів та формування пропозиції конкурентоспроможного продукту. Проте, гірничодобувні підприємства перебувають в обмеженнях, пов'язаних з характеристиками запасів корисних копалин родовища, та для забезпечення прибутковості бізнесу вимушені інвестувати в довгострокові проекти техніко-технологічного оновлення виробництва, успішність та інвестиційна привабливість яких залежить від прогнозованості та стабільності середовища, яке створює громада. Множина інтересів багатьох суб'єктів громади, а не лише представників місцевої влади, різні критерії оцінювання рішень, оперативні та стратегічні орієнтири, призводять до розуміння цими суб'єктами того, що наслідки гірничодобувного бізнесу матимуть як позитивний, так й негативний ефект для громади з урахуванням складного та суперечливого комплексу приватних та спільних економічних інтересів. Таким чином, створюється основа, сприятлива до формування конфліктів інтересів в системі відносин «громада – місцевий гірничодобувний бізнес», які мають бути вирішені зацікавленими сторонами з відповідними конструктивними наслідками. Отже, актуальним є розвиток механізму узгодження економічних інтересів як способу запобігання та ви-

рішення конфліктів суб'єктів громади в питаннях забезпечення їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення впливу суспільства на підприємства та акумульовані наслідки господарської діяльності призвели до виникнення та затвердження як провідної концепції «сталого розвитку». Цією концепцією, схваленою ООН та ратифікованою багатьма державами світу, визначається необхідність досягнення паритету економічних, екологічних та соціальних інтересів [1]. Стале економічне зростання в Україні, за визначенням ООН, вимагає наступного: вдосконалення законодавчого забезпечення сталого розвитку підприємств, особливо малих та середніх підприємств; сприяння зайнятості населення шляхом поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення рівних умов доступу різних суб'єктів до започаткування підприємницької діяльності, сприяння працевлаштуванню уразливих груп населення; розвитку моделей фінансової підтримки розвитку сільського господарства та бізнесу в сільській місцевості; підвищення уваги до інклюзивності економічного розвитку з урахуванням екологічних вимог. Завдяки сприянню сталому та інклюзивному економічному розвитку підприємств в меншому обсязі порушуватись різних верств населення та інтереси майбутніх поколінь в площині задоволення їх потреб. Отже, відповідно концепції сталого розвитку, національне законодавство посилює тиск на підприємства та змушує їх брати на себе ще й додаткові соціальні зобов'язання.

Економічною основою такого ставлення до взаємодії підприємства та суспільства є теорія екстернальних (зовнішніх) ефектів [2], яка розглядає супутні результати діяльності компанії (забруднення довкілля, обмеження доступу до ресурсу, погіршення якості та підвищення ціни ресурсу). Завдяки цим ефектам інші суб'єкти вимушені витратитись на лікування, сплачувати за очищення води та повітря, змінювати звичні умови життєдіяльності. Це відбиває формування екстернальних витрат суспільства та відповідний вплив на підприємства з метою інтерналізації екстернальних витрат. Тобто, наприклад, додавання видатків на екологічні заходи до складу витрат підприємства. Звіс-

но, що в таких умовах формування конкурентної позиції підприємства може опинитися під загрозою, оскільки матимуть місце додаткові витрати підприємства.

Підприємства гірничодобувної сфери характеризуються певними особливостями, які визначають специфіку управління соціально-економічним розвитком. Ці особливості впливають на значимість соціально-економічного розвитку, які розглядається як здатність зберігати параметри функціонування середовища в різних перспективах. Ключовою ознакою стійкості соціально-економічного розвитку є збереження можливості задоволення інтересів майбутніх поколінь [3]. Не менш важливим у забезпеченні сталого економічного зростання є розуміння причин та наслідків конфліктів в процесі формування територіальних громад. Авторами зазначено, що пріоритетність людського чинника визначена недоліками нормативного забезпечення та адміністрування процесу децентралізації, вадами новоутворених управлінських структур територіальних громад [4, 5].

Авторами робіт [6–8] стверджується, що досягнення позитивних змін та забезпечення сталого розвитку об'єднаних територіальних громад повинно відбуватися з урахуванням сучасних, прогресивних поглядів на економічний розвиток – як симбіозу усього нового, поєднання віртуального та реального світу. Також зазначено, що розвиток місцевого самоврядування в Україні та реформування територіального устрою вимагають використання нових інструментів і методів стратегічного управління діяльністю місцевих громад, погодження пріоритетів їх розвитку, формування нової структури відносин між суб'єктами.

Отже, є нагальна необхідність у заходах щодо узгодження економічних інтересів між територіальною громадою та місцевим гірничодобувним бізнесом, що позитивно позначиться сталому економічному зростанні.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз причин та наслідків конфлікту економічних інтересів між суб'єктами територіальної громади та місцевим гірничодобувним бізнесом для розвитку методичних підходів до узгодження зазначених

інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреби в натуральному або первинно обробленому природному ресурсі свідчать про відсутність або обмеженість штучного матеріалу для задоволення споживчих потреб. Тому перевага надається технологічним рішенням щодо розробки нових, більш складних ділянок родовищ корисних копалин та способам їх первинного переділу (збагачення, агломерування тощо). Це дозволяє започатковувати та розширювати діяльність гірничодобувних підприємств різного масштабу: від малих кар'єрів, які розробляють родовища корисних копалин місцевого значення, до потужних підприємств, які розробляють родовища загальнодержавного значення, займаючи велику площу відведених для діяльності земель.

Сенс бізнесу в сфері розробки кар'єрів традиційно в країнах з ринковою економікою визначається економічними результатами (прибутком, капіталізацією підприємства), які можливо отримати з урахуванням попиту на корисні копалини та статусу підприємства серед конкурентів. При цьому, на ринку корисних копалин конкуруватимуть не лише виробники, які здійснюють повний виробничо-комерційний цикл, але й торговельні компанії, дистриб'ютори інших гірничодобувних компаній, зокрема іноземних. З урахуванням наслідків міжнародного розподілу праці та міжнародного руху товарів, українське гірничодобувне підприємство може зазнати досить високого конкурентного тиску на внутрішньому ринку. Тому, завжди важливо розуміти власні стратегічні конкурентні переваги, які й визначатимуть потенціал формування, утримання та поліпшення конкурентної позиції підприємства на ринку поточної продукції.

Під конкурентною позицією підприємства розуміють, насамперед, його поточну частку ринку, яка кількісно вимірюється співвідношенням обсягу проданої продукції підприємства та загальноринкових обсягів продажів певного часового періоду (місяць, квартал, півріччя, рік). Наявність часового виміру вже достатньо для розуміння того, що конкурентна позиція може змінитися, як в більший, так й менший бік. Тому, конкурентна позиція розглядається як важливий

об'єкт управління з боку менеджменту підприємства та його власників. Розрізнення суб'єктів управління з групи найманих менеджерів та керуючих власників, дозволяє відбити різні погляди на припустимі зміни частки ринку підприємства. Наприклад, якщо частка ринку зменшується на 5–7%, то це може трактуватись менеджментом як припустимий результат в сучасних непередбачуваних умовах, але власник може кардинально змінити своє ставлення до привабливості бізнесу як об'єкту інвестування з пода-

льшим розглядом варіантів продажу/ліквідації бізнесу. Отже, конкурентна позиція потребує постійного моніторингу та актуалізації планів щодо її формування (підтримки). Економічні інтереси територіальної громади та місцевого гірничодобувного бізнесу є елементами складної системи суспільних взаємовідносин суб'єктів названих сторін, які визначають стратегію та тактику захисту власних інтересів. Спільним інтересом територіальної громади є місцевий економічний розвиток (табл. 1), який, за

Таблиця 1

Характеристики територіальної громади та місцевого гірничодобувного підприємства як взаємодіючих суб'єктів єдиної системи відносин та інтересів

Характеристики	Територіальна громада	Гірничодобувне підприємство
Загальна орієнтація управління	Місцевий економічний розвиток	Економічний розвиток підприємства
Суб'єкти прийняття рішень	Населення (громадянська активність), представники органів місцевого самоврядування.	Власники та керівництво підприємств.
Стратегічні цілі (основні)	Збільшення доходів місцевого бюджету, оптимізація їх структури.	Конкурентоспроможність, прибутковість, стратегічна гнучкість, капіталізація підприємства.
Стратегії	Підвищення інвестиційної привабливості територіальної громади для бізнесу.	Інвестування в проекти посилення конкурентної позиції підприємства (оновлення основних засобів).
Індикатор результату змін	Доходи бюджету. Зменшення витрат на відновлення деградованих ресурсів території.	Прибуток, отриманий внаслідок здобуття конкурентних переваг. Окупність інвестицій.
Чинники конфліктів	Низький пріоритет інтересів громади в системі цілей бізнесу (підприємства). Основні прояви: використання бізнесом недосконалості природоохоронного законодавства та системи моніторингу стану довкілля; оптимізація оподаткування бізнесом.	Зміни структури влади, політики відносин з бізнесом, пріоритетних методів впливу на бізнес. Основні прояви: невиконання місцевою владою узгоджених зобов'язань перед бізнесом; адміністративний тиск; формування громадської думки стосовно небезпеки ведення певного виду бізнесу; невиконання (згорання, перегляд) програм підтримки.
Причини конфліктів	Бізнес формує негативні екстернальні ефекти та відповідні витрати громади. Громада високо оцінює втрачену вигоду – альтернативні доходи місцевого бюджету від інших потенційних бізнесів.	В залежності від рівня життя населення та місцевої політичної кон'юнктури громада змінює ставлення до певного бізнесу (підприємства) від позитивного до негативного.

сучасними світовими тенденціями, визначається не лише за розміром сукупних та питомих доходів, але й враховує загальний рівень життя населення, що корелює з показниками соціального та екологічного змісту.

Потенційна конфліктна основа системи цілей суб'єктів громади, на нашу думку, обумовлена недоліками комунікації суб'єктів, різними комплексами критеріїв прийняття ними рішень, високим рівнем суб'єктивності оцінок та пріоритетності власних інтересів.

Спільні економічні інтереси громади та приватні інтереси її мешканців можуть не відповідати інтересам місцевого бізнесу, який також є суб'єктом громади. Наприклад, очікування громади щодо збільшення в оперативному періоді видатків бізнесу на реалізацію соціальних та природоохоронних заходів, як механізм компенсації екстермальних витрат громади, матиме протиріччя з метою бізнесу інвестувати в проекти техніко-технологічного оновлення виробничих потужностей з метою формування стратегічних конкурентних переваг, забезпечення прибутковості та подальшого розвитку бізнесу. Оскільки на території громади можуть бути потенційно реалізовані бізнес-проекти різноманітних видів економічної діяльності, то виникає ситуація перевищеної оцінки втраченої вигоди, що додає нових імпульсів конфліктної природи у відносини між громадою та наявним бізнесом. Також мають місце суб'єктивні оцінки ризиків, пов'язаних з невиконанням іншою стороною домовленостей взятих на себе зобов'язань. Процес взаємодії сторін ускладнюється тим, що одна частина суб'єктів самостійно захищає власні інтереси, а інша частина є представниками інших зацікавлених сторін, наприклад, Голова громади повинен захищати інтереси всіх мешканців громади, а керівництво підприємства - інтереси власників та персоналу підприємства. При цьому названі представники інших зацікавлених сторін можуть мати власну позицію щодо предмету конфлікту. Отже, відносини між зацікавленими сторонами в різних форматах (фізична особа або група, громадська організація, посадова особа, орган влади, власник або керівник підприємства тощо) набуватимуть різного характеру, від сприятливого, до ней-

трального та протидії один одному. Для визначення стратегії взаємодії та захисту інтересів розглянемо прецеденти конфліктів в межах невеликих населених пунктів з присутністю гірничодобувного бізнесу.

Розглянемо соціально-економічні аспекти підприємницької діяльності під час розробки родовищ корисних копалин. Конфлікти, що виникають пов'язані, окрім технологічних, зі збереженням навколишнього середовища при експлуатації родовищ корисних копалин та регіональним соціально-економічним розвитком.

Особливості цим питанням надає реформа децентралізації органів місцевого самоврядування, основною перевагою якої є збільшення влади на місцях з відповідним рівнем врахування думок мешканців цих регіонів.

Так, наприклад, громадське об'єднання «Нова Енергія» зустрілися з Малинівською громадою Харківської області та обговорили можливості розвитку видобувної галузі, а саме видобутку газу. На території громади знаходиться 5 ліцензійних ділянок, що покривають приблизно 2/3 території. Незважаючи на значну кількість ліцензій, видобуток газу у Малинівській територіальній громаді ведеться лише з 4-5 свердловин. Тому за перше півріччя до місцевого бюджету ОТГ надійшло лише 88 тис. грн. рентної плати. Враховуючи це громадськість вирішила зосередити більшу увагу до цього питання та віднести до стратегічних цілей соціально-економічного розвитку регіону розвиток видобувного сектору. Однак, представники ОТГ наголосили одностайно на мінімізації негативного впливу на довкілля. Тому представники Малинівської громади виявили бажання дізнатися більше про процедури підготовки, обговорення та погодження звітів з оцінки впливу на довкілля, які в обов'язковому порядку готуються видобувною компанією перед початком будь-якої діяльності на місцевості [9].

Також у Харківській області, у Чкалівській ОТГ говорили про ренту від видобутку вуглеводнів та перспективи її використання для розвитку громади. Семінар проходив під назвою «Прозорі інструменти управління доходами від видобутку вуглеводнів на місцях». Участь у заході брали як представники

ОТГ, громадські активісти, представники неурядових організацій так і місцеві ЗМІ [10]. Мешканці громади наполягали на своїх умовах розподілу рентної плати, адже за законом [11] громада має отримувати 3% від ренти.

Жваву дискусію визвало питання щодо відкриття нового крупного родовище природного газу. Була продемонстрована учасникам семінару інтерактивна карта ділянок надр, на які надані спецдозволи для видобутку корисних копалин. Відповідно до дискусії учасниками було зрозуміло, що видобувні компанії продовжують розвідувати поклади вуглеводнів і у перспективі тут можуть бути відкриті нові нафто- і газonosні площі.

У зв'язку з подальшим інтенсивним освоєнням родовищ покладів вуглеводів, не менш важливим питанням, яке обговорювалось, було використання коштів ренти на соціально важливі заходи з благоустрою територій ОТГ, підвищення енергоефективності, розвитку інфраструктури та нових напрямків економічної діяльності. Для того, щоб додаткові надходження у вигляді рентних платежів принесли громаді максимальну користь, необхідно залучати пересічних жителів ОТГ до процесу прийняття рішень, визначення пріоритетних завдань та напрямків використання цих коштів [10].

За для ефективного розподілу коштів громади є надзвичайно цікаві проекти. Так наприклад, Віталій Филенко, голова ГО «НОВА Енергія», розповів учасникам семінару про сучасні демократичні практики публічного й ефективного управління фінансовими потоками на місцях, а саме про Бюджет участі, що зацікавило представників Чкаловської селищної ради. Запровадження Бюджет участі, як демократичного механізму, дозволить громадськості долучитися до процесу розподілу бюджетних коштів та запропонувати власні ідеї з розвитку ОТГ [10].

Соціальні наслідки діяльності людини є досить небезпечним для збереження навколишнього середовища як під час видобутку корисних копалин так без них. Так наприклад, на території Скалатської громади є сміттєзвалище, але має воно неурегульований статус (частково територія сміттєзвалища є орендована). Сміття не сортується і

не є безпечне. Немає відповідного обладнання для очищення сміттєзвалища. Вивезення сміття відбувається зі Скалата та двох сіл. Не рідкість, коли сміття викидається на незаконних сміттєзвалищах. Для вирішення питань з проблемним сміттєзвалищами планується налагодити співпрацю з двома сусідніми ОТГ Підволочиською та Гримайлівською [12].

За висновками мешканців Скалівської ОТГ, видобуток граніту не спричиняє суттєвого забруднення навколишнього середовища, проте інтенсивність видобутку, яка зростає останнім часом, впливає на природні ландшафти. А от від використання важкого вантажного транспорту для транспортування каменю на поверхню кар'єру та постійні вибухи, що відбуваються практично кожного дня з використанням небезпечних вибухових речовин, є значний вплив на природне середовище. Через це частина мешканців сіл, розташованих поблизу кар'єрів, вимагає їх закриття. Але є частина мешканців, які м'якше дивляться на проблему, адже вони є працівниками цих гірничодобувних підприємств. Закриття кар'єрів означатиме, що деякі з них втратять роботу [12].

Є й ті, що користуються недоліками законодавчої системи регулювання відносин між громадянами та підприємцями. Наприклад у селі Калинівка, що у Васильківському районі під Києвом, браконьєри незаконно видобувають надра. Підприємці отримали спецдозвіл на видобуток граніту, а наминають пісок. У серпні 2018 року нечесні підприємці внесли у дозвіл пункт про виявлення корисних копалин (піску). Але, на думку громади, це не означає, що вони мають право проводити видобуток піску. Мешканці були обурені такою зухвалою поведінкою [13].

Ще одним прикладом шахрайства від підприємців є ситуація з ТОВ «Гніванський кар'єр». Підприємство рік вже як працює без відповідних дозволів. Шахрайство з документами призвело до того, що держактах, окрім дозволу на видобуток граніту та його переробку, з'явився дозвіл на будівництво багатоповерхового житла. Також відмічаються проблеми з нарахуванням податків до місцевих бюджетів та є питання погіршення соціального становища мешканців. На пере-

додні у мешканців через діяльність кар'єру у криницях зникла вода. Активісти також наголошують, що підприємство забруднює Південний Буг тим, що скидають до нього радіаційні води, рівень у 170 mRh, або 1,7 МЗв, перевищує той, що фіксується біля реактору у ЧАЕС. Не зупиняє громадськість й те, що на Гніванському кар'єрі працюють 400 робітників. Вирішення проблеми майбутнього безробіття вони пояснюють так, що на місці кар'єру можна створити рекреаційну зону і забезпечити всіх роботою. Тобто для мешканців громади вочевидь болючим є питання екологічної та соціальної складової розвитку їх територій [14].

Одним з прикладів вирішення конфліктів між підприємцями та мешканцями об'єднаних територіальних громад є процедура громадських обговорень тих чи інших проектів. Під час обговорень, для Торіхівського кар'єру було розглянуто 2 технічних альтернативи щодо видобування гранітів. Синтез цих альтернатив дозволив виділити наступні заходи:

- на території кар'єру заборонено складування сторонніх відходів;
- використання технічно-справних механізмів та транспорту при розробці родовища;
- систематичний маркшейдерський та гірничий контроль за прийнятною системою розробки родовища;
- додержання параметрів системи гірничих робіт;
- викиди від стаціонарних джерел повинні здійснюватись за наявності дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- скиди забруднюючих речовин мають здійснюватись при наявності дозволу на спеціальне водокористування.

Всі заходи направлені виключно на підтримання належного екологічного стану навколишнього природного середовища при користуванні надрами Лівобережної ділянки Новоукраїнського (Горіхівського) родовища.

Розглянемо ще один приклад узгодженої позиції щодо видобутку корисних копалин між мешканцями громад та підприємцями. Розробка Новоселівського родовища гранітів у Арбузинському районі Мико-

лаївської області відкритим способом на площі 9,3 га., на землях При врахуванні позицій мешканців Арбузинського району прийнято рішення щодо видобування безвибуховим способом (буро – клиновим) з застосуванням розширюючих засобів, ручних клинів, бурінням ручними перфораторами та прорізанням щілин дизельним терморізаком. Транспортування гранітних блоків відбуватиметься із застосуванням автомобільного транспорту.

Згода досягнута в умовах бажань підприємців щодо подальшого розвитку гірничодобувної справи та мешканців с. Новоселівка, населення якого складає більш 500 мешканців які у теперішній час знаходиться в складних економічних умовах. Окрім забезпечення місцями роботи місцевого населення, найбільш з важливих соціально – економічних факторів є можливість поповнення місцевого бюджету та поліпшення загальної соціально – економічної ситуації в районі.

Як бачимо є різні випадки співпраці між представниками ОТГ та бізнесом. Нажаль бажання бізнесу отримати максимальні прибутку за короткий час часто відбивається у негативних екстеральних ефектах, як наприклад негативний вплив на довкілля та соціально-культурне життя мешканців від виробничої діяльності гірничодобувних підприємств.

Як відомо суб'єкти господарювання, що здійснюють дослідно-промислову розробку та видобуток корисних копалин загальнодержавного значення, та їхні пов'язані особи є одночасно як землекористувачами, діяльність яких регулюється Земельним кодексом України та земельним законодавством України, так і надрокористувачами, діяльність яких регулюється Кодексом України «Про надра» [15]. Проте у територіальних громад, представлених органами місцевого самоврядування, на базовому рівні адміністративно-територіального устрою, є лише повноваження в сфері землекористування в межах населених пунктів, а у рад на районному рівні адміністративно-територіального устрою та в об'єднаних територіальних громадах є повноваження поза межами населених пунктів [15].

Таким чином, тільки на етапі проекту-

вання територіальна громада може або заборонити спорудження об'єкта надрокористування в межах населеного пункту, або ж при наявності генерального плану населеного пункту та плану зонування (зонінгу), визначити містобудівні умови та обмеження, які локалізують об'єкт у виробничій зоні. Необхідно відмітити, що формат громадських слухань та громадських обговорень є досить зручним для визначення зовнішніх ефектів, що виникають у господарській діяльності у процесі геологічного вивчення, дослідно-промислової розробки та видобутку вуглеводнів [15].

Отже враховуючи законодавче підґрунтя відносин представників територіальних громад і бізнесу при геологічному вивченні, дослідно-промислової розробки та видобутку вуглеводнів та реальний досвід цієї співпраці необхідно зазначити, що відбуваються різноманітні конфлікти.

Рушійними силами бізнесу в сфері видобування корисних копалин стають інтереси фактичного власника чи власників. При цьому фактичним власником може бути як формальний власник, так і найманий генеральний керуючий або інша особа всередині бізнесу або ззовні (з контактних аудиторій). Їх інтереси мають бути враховані при визначенні бачення бізнесу, називаються стейкхолдерами. Вони не обов'язково відносяться до вищих керівних ланок бізнесу. Стейкхолдером можуть бути, наприклад, контактні аудиторії чи особи, на яких керівник бізнесу намагається справити враження. Стейкхолдером можуть бути узагальнені групи осіб як клієнти чи споживачі.

У зв'язку з цим, постає завдання розвитку методичних підходів до управління бізнесом гірничодобувних підприємств, що базуватиметься на узгодженні всіх інтересів стейкхолдерів об'єкта дослідження (рис. 1).

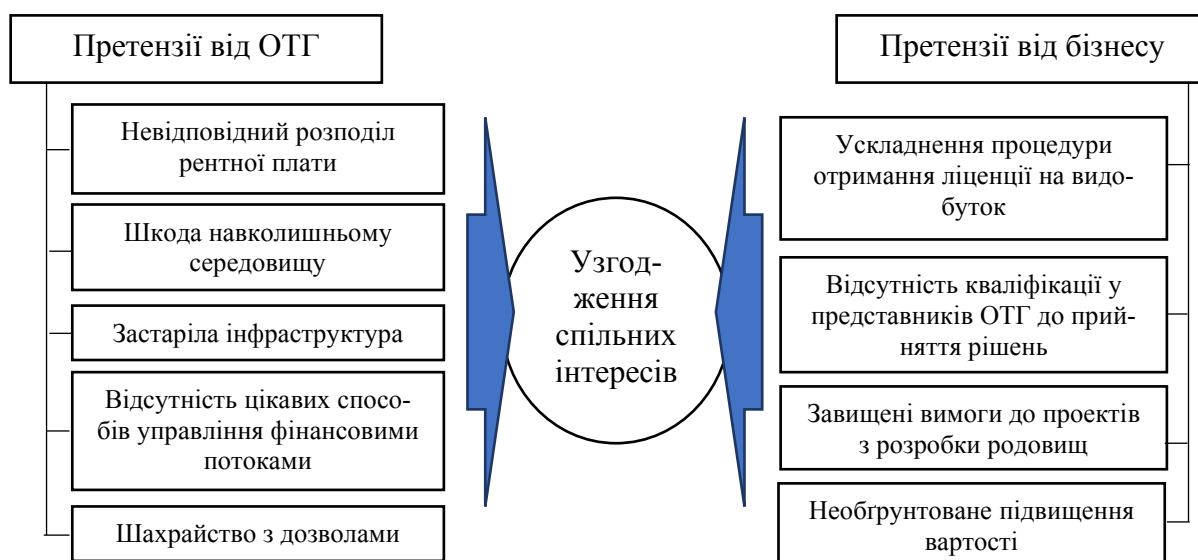


Рис. 1. Формування сфери конфліктів інтересів стейкхолдерів

Розвиток бізнесу у гірничодобувній сфері великою мірою залежать від типу мислення та прийняття рішень управлінця. Формування інтересу споживача – це складний процес, що недостатньо досліджений в психологічній та економічній науці. Формування та погодження інтересів має враховувати існування фізіологічних потреб, сукуп-

ності мотиваторів, процедури уречевлення потреб, різницю між намірами та діями (попитом). Для підвищення ефективності узгодження інтересів між зацікавленими особами необхідно визначитись з основними типами претензій, що виникають під час прийняття рішення щодо розробки родовищ корисних копалин чи вуглеводів. Основні

типи претензій наведено на рис. 1.

Виходячи з наведеного матеріалу визначено, що найбільшою перепорою в розвитку відносин між зацікавленими особами є непорозуміння через, зі сторони громад, відсутності досвіду та знань для прийняття відповідальних рішень, а зі сторони бізнесу, надмірне бажання отримати надприбутки.

Варіанти налаштування процесу обґрунтування стратегії узгодження інтересів територіальної громади та місцевого гірничодобувного підприємства, на нашу думку,

мають ґрунтуватись на наступних елементах: «Формат обґрунтування стратегії узгодження інтересів» – склад групи учасників угоди; «Критерій затвердження стратегії узгодження інтересів» – формальний документ із зафіксованими обов'язками сторін в певному часовому періоді; «Умови успішної реалізації стратегії узгодження інтересів» – принципи багатосторонньої взаємодії та відповідальності зацікавлених сторін (табл. 2).

Таблиця 2

Елементи процесу обґрунтування стратегії узгодження інтересів територіальної громади та місцевого гірничодобувного підприємства

Зміст	Територіальна громада	Гірничодобувне підприємство
Формат обґрунтування стратегії узгодження інтересів	1. Індивідуальні зустрічі: голова громади – власник (керівник) підприємства. 2. Групові зустрічі: місцева влада – бізнес; місцева влада – бізнес – громадськість; місцева влада – бізнес – громадськість – представники місцевих суб'єктів відносин та інші зовнішні стейкхолдери.	
Критерій затвердження стратегії узгодження інтересів	Фіксація стратегічних зобов'язань влади щодо характеру та змісту відносин з бізнесом в нормативно-правових актах регуляторної політики на місцевому рівні, а також в планах стратегічного розвитку територіальної громади.	Фіксація зобов'язань щодо розвитку територіальної громади в системі цілей підприємства: стратегічний бізнес-план з обов'язковими природоохоронними та соціальними ефектами; декларація підприємства як відповідального формувача місцевого бюджету.
Умови успішної реалізації стратегії узгодження інтересів	Посилення відповідальності суб'єктів прийняття рішень (репутаційні наслідки, дисциплінарні стягнення, компенсації) Запобігання швидкому та кардинальному перегляду рішень правонаступниками (новий склад місцевої влади, новий власник бізнесу). Взаємодія суб'єктів на засадах: відкритості до спілкування, прозорості інформації, орієнтації на сталий розвиток, професійності, зменшення рівня популізму.	

Залучивши впливових та зацікавлених стейкхолдерів до обговорення конфлікту інтересів, та визначивши зміст наведених елементів процесу взаємодії сторін, буде сформоване сприятливе середовище для пошуку компромісів, узгодження планів та проектів їх розвитку.

Висновки. Зацікавленість гірничодобувного підприємства до взаємодії з місцевою громадою обумовлена його інтересом до зменшення ризиків протидії громади ін-

вестиційним планам щодо розвитку виробництва з метою формування нових конкурентних переваг, забезпечення сталої конкурентної позиції. В основу діалогу підприємство закладає комплекс позитивних для громади соціально-економічних результатів як протизвагу потенційним негативним екстернальним ефектам, пов'язаним зі збільшенням масштабів виробничої діяльності.

Територіальна громада та місцевий гірничодобувний бізнес як взаємодіючі

суб'єкти єдиної системи відносин та інтересів можуть бути охарактеризовані за наступними ознаками: загальна орієнтація управління суб'єктом, зміст стратегічних цілей та стратегій, індикатором результату стратегічних змін, чинниками та причинами конфлікту. На цій основі визначено, що відносини між цими та іншими зацікавленими сторонами набуватимуть різного характеру, від сприятливого, до нейтрального та протидії один одному.

Проаналізовані прецеденти конфліктів інтересів між територіальною громадою та місцевим гірничодобувним бізнесом. Визначено, що вони полягають, зі сторони мешканців територіальних громад – у відсутності досвіду та відповідних знань при прийнятті відповідальних рішень стосовно їх економічного розвитку, а зі сторони представників гірничодобувного бізнесу – у пріоритетності отримати максимальних прибутків за короткий час часто, на тлі менш значущих, на їх погляд, негативних екстеральних ефектах, таких як вплив на довкілля та соціально-культурне життя мешканців та інше.

Обґрунтування стратегії узгодження інтересів територіальної громади та місцевого гірничодобувного підприємства може реалізовано відповідно до варіантів наступних елементів зазначеного процесу: формат проведення сесій узгодження інтересів; критерії фіксації інтересів партнера у власних планах розвитку; принципи запобігання кон'юнктурному корегуванню позицій партнерами в короткостроковому періоді. Такий підхід дозволить зробити відносини громади та місцевого бізнесу більш виваженими, відповідальними, а суб'єктам відносин – отримати відповідні репутаційні та соціально-економічні зиски.

Напрямок подальших досліджень розглядається комплекс актуальних та перспективних інструментів взаємного впливу суб'єктів відносин, які визначатимуть їх індивідуальну тактику та стратегію захисту власних інтересів.

Література

1. Стале економічне зростання. URL: <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/stale-ekonomichne-zrostannia>
2. Ліпич Л. Оцінка ефективності вкладення інвестицій в екологічні проекти за синергетичним ефек-

том / Л. Ліпич, Т. Глубицька // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 3. – С. 28-34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2015_3_7.

3. Запасна Л. С. Економічна сутність розвитку підприємства [Електронний ресурс] / Л. С. Запасна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp96/knp96_33-37.pdf

4. Шаповал В. А., Вагонова О. Г., Ісіков С. М. Людський чинник у процесі стратегічного управління розвитком об'єднаних територіальних громад. // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони. Серія: Державне управління». – №3. – 2019. – С 171–176.

5. Шаповал В. А. Стратегія підприємницького використання відновлених земель: міжнародний досвід економічного розвитку місцевих громад / В. А. Шаповал, Т. М. Мормуль // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2018. – № 1. – С. 181–193. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_1_24.

6. Бойченко Е. Б. Процеси бізнес інкубування як інструментарій розвитку об'єднаних територіальних громад / Е. Б. Бойченко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2018. – № 4. – С. 42–46. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2018_4_11.

7. Красноносорова О. М. Розширення повноважень територіальних громад у процесі розвитку місцевого самоврядування в Україні / О. М. Красноносорова // Проблеми економіки. – 2018. – № 2. – С. 146–151. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2018_2_20

8. Богачов С. В. Управління розвитком міських агломерацій на державному та місцевому рівнях / С. В. Богачов, М. В. Мельникова // Економіка України. – 2017. – № 9. – С. 81–91. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_9_7

9. Які перспективи розвитку видобувної галузі в Малинівській ОТГ [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=yaki-perspektyvy-rozvytku-vydobuvnoji-haluzi-v-malynivskij-oth>

10. У Чкаловській ОТГ говорили про ренту від видобутку вуглеводнів та перспективи її використання для розвитку громади [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=u-chkalovskij-oth-hovoryly-pro-rentu-vid-vydobutku-vuhlevodniv-ta-perspektyvy-jiji-vykorystannya-dlya-rozvytku-hromady>

11. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату № 1793-VIII // zakon.rada.gov.ua

12. Діагноз умов місцевого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://skalatskaotg.dosvit.org.ua/storage/documents/attachments/61f6b51b1d5c1499f03dd0231b1a7ef0.pdf>

13. Переплутали пісок з гранітом? Під Києвом викрили незаконну точку видобутку надр [Електрон-

ний ресурс]. – Режим доступу: <https://stopcor.org/pereplutali-pisok-z-granitom-pid-kiyevom-vikrili-nezakonnu-tochku-vidobutku-nadr/>

14. Битва за кар'єр: гніванські прихильники Саакашвілі через граніт анонсують пікетування вінницької облради [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://naparise.com/posts/bytva-za-karier-hnivanski-prykhylnyky-saakashvili-cherez-hranit-anonsuiut-piketuvannia-vinnytskoi-oblrady>

15. Любич А. В. Механізми створення та підтримки сприятливого життєвого середовища для територіальних громад у процесі користування ділянками надр, що містять корисні копалини загальнодержавного значення (захист інтересів місцевих жителів не лише шляхом міжбюджетного розподілу загальнодержавних податків, але і шляхом прийняття генпланів та зонування населених пунктів). Приклад Полтавської області [Електронний ресурс] / А. В. Любич. – Режим доступу: [http://cd-platform.org/attachments/article/1958/Interesy ter hromad nadra 151017.pdf](http://cd-platform.org/attachments/article/1958/Interesy%20ter%20hromad%20nadra%20151017.pdf)

16. Шаповал В. А. Економіка гірничого підприємства: навч. пос. / В. А. Шаповал, О. В. Горпинич; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2017. – 204 с.

17. Свириденко А. Благо творим: бухгалтерський і прибутковий учет благодійної допомоги / А. Свириденко // *Налого і бухгалтерський учет*. – Ноябрь, 2017. – № 90. – Режим доступу: <https://i.factor.ua/journals/nibu/2017/november/issue-90/article-31784.html>

References

1. Stale ekonomichne zrostannia. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/stale-ekonomichne-zrostannia>

2. Lypych, L., & Hlubitska, T. (2015). Otsinka efektyvnosti vkladennia investitsiy v ekologichni proekty za synerhetychnym efektom. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoievropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, (3), 28-34. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2015_3_7.

3. Zapasna, L.S. Ekonomichna sutnist rozvytku pidpriemstva. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp96/knp96_3_3-37.pdf

4. Shapoval, V.A., Vahonova, O.H., & Isikov, S.M. (2019). Liudskyy chynnyk u protsesi stratehichnoho upravlinnia rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad. *Naukovo-vyrobnychy zhurnal «Derzhava ta rehiony. Ser. Derzhavne upravlinnia»*, (3), 171-176.

5. Shapoval, V.A., & Mormul, T.M. (2018). Stratehiia pidpriemnytskoho vykorystannia vidnovlenykh zemel: miznarodnyy dosvid ekonomichnoho rozvytku mistsevykh hromad. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*. (1), 181-193. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_1_24.

6. Boychenko, E.B. (2018). Protsesy biznes inkubuvannia yak instrumentariy rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, (4),

42-46. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSunU_2018_4_11.

7. Krasnonosova, O.M. (2018). Rozshyrennia povnovazhen terytorialnykh hromad u protsesi rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Problemy ekonomiky*, (2), 146-151. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2018_2_20

8. Bohachiov, S.V., & Melnykova, M.V. (2017). Upravlinnia rozvytkom miskykh ahlomeratsiy na derzhavnomu ta mistsevomu rivniakh. *Ekonomika Ukrainy*, (9), 81-91. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_9_7

9. Yaki perspektyvy rozvytku vudobuvnoi haluzi v Malynivskiy OTH. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=yaki-perspektyvy-rozvytku-vydobuvnoji-haluzi-v-malynivskij-oth>

10. U Chkalovskiy OTH hovoryly pro rentu vid vydobutku vuhlevodniv ta perspektyvy yiyi vykorystannia dlia rozvytku hromady. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=u-chkalovskij-oth-hovoryly-pro-rentu-vid-vydobutku-vuhlevodniv-ta-perspektyvy-jiji-vykorystannia-dlya-rozvytku-hromady>

11. Pro vnesennia zmin do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy shchodo zarakhuvannia rentnoi platy za korystuvannia nadramy dlia vydobuvannia nafty, pryrodnoho hazu ta hazovoho kondensatu № 1793-VIII // zakon.rada.gov.ua

12. Diahnoz umov mistsevoho rozvytku. Retrieved from <https://skalatskaotg.dosvit.org.ua/storage/documents/attachments/61f6b51b1d5c1499f03dd0231b1a7ef0.pdf>

13. Pereplutaly pisok z hranitom? Pid Kyievom vykryly nezakonnu tochku vydobutku nadr. Retrieved from <https://stopcor.org/pereplutali-pisok-z-granitom-pid-kiyevom-vikrili-nezakonnu-tochku-vidobutku-nadr/>

14. Bytva za karier: hnivanski prykhylnyky Saakashvili cherez hranit anonsuyut piketuvannia vinnytskoi oblrady. Retrieved from <http://naparise.com/posts/bytva-za-karier-hnivanski-prykhylnyky-saakashvili-cherez-hranit-anonsuiut-piketuvannia-vinnytskoi-oblrady>

15. Liubych, A.V. Mekhanizm stvorennia ta pidtrymky spriyatlyvoho zhyttievoho seredovyscha dlia terytorialnykh hromad u protsesi korystuvannia diliankami nadr, shcho mistiat korysni kopalyny zahalnodержavnogo znachennia (zakhyst interesiv mistsevykh zhyteliv ne lyshe shliakhom mizhbiudzhethnoho rozpodilu zahalnodержavnnykh podatkov, ale i shliakhom pryyniatia henplaniv ta zonuвання naselenykh punktiv). *Pryklad Poltavskoi oblasti*. Retrieved from [http://cd-platform.org/attachments/article/1958/Interesy ter hromad nadra 151017.pdf](http://cd-platform.org/attachments/article/1958/Interesy%20ter%20hromad%20nadra%20151017.pdf)

16. Shapoval, V.A., & Horpynych O.V. (2017). *Ekonomika hirnychoho pidpriemstva*. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyy hirnychy universytet. Dnipropetrovsk, NHU.

17. Sviridenko, A. (2017). *Blago tvorim bukhgalterskiy i priblynnyy uchets blagotvoriteloj pomoshchi. Nalogi i bukhgalterskiy uchiot*, Noyabr, (90). Retrieved from <https://i.factor.ua/journals/nibu/2017/november/issue-90/article-31784.html>

СОГЛАСОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНЫ И МЕСТНОГО ГОРНОДОБЫВАЮЩЕГО БИЗНЕСА

В. А. Шаповал, к. э. н., доцент, Ю. И. Литвинов, к. т. н., НТУ «Днепровская политехника»

Рассмотрены вопросы согласования экономических интересов в системе «община - местный горнодобывающий бизнес» как способа предотвращения потенциальных и конструктивного решения существующих конфликтов между заинтересованными сторонами. Проанализированы негативные экстернальные эффекты деятельности субъектов бизнеса и соответствующие расходы общины, что рассматриваются в качестве конфликтной основы их взаимоотношений, сказывается на текущих результатах деятельности, влияет на оценку перспектив развития. Учтено, что обеспечение конкурентоспособности местных предприятий является сферой пересечения интересов бизнеса и общества, а обе стороны отношений, в зависимости от обстоятельств, могут изменять характер влияния от противодействия к содействию. В контексте единой системы целей территориальной общины и местного горнодобывающего бизнеса рассмотрены характеристики этих сторон, в частности: общая ориентация управления; субъекты принятия решений; основные стратегические цели и стратегии; индикаторы результата изменений; факторы и причины конфликтов.

Проанализированы основные взаимные претензии, имеющие место в практике взаимодействия общества и бизнеса в вопросах использования местных природных ресурсов, управления финансовыми ресурсами общины, процедуры предоставления разрешений на осуществление деятельности, распределения полномочий и ответственности за последствия производственной деятельности, решения других вопросов. Одной из причин конфликтов определена неэффективна коммуникация субъектов, что обусловлено высоким уровнем субъективизма сторон в вопросах приоритета собственных интересов, необходимости поиска компромиссных решений, интерпретации распределения властных полномочий и ответственности за экономическое развитие.

Установлено, что результаты проектов экономического развития зависят от качества управления процессом формирования отношений между субъектами общины и местным бизнесом на основе взвешенности и ответственности. Предложен методический подход разработки стратегии согласования интересов территориальной общины и местного горнодобывающего предприятия, предусматривающий варьирование таких элементов взаимодействия как формат обоснования стратегии, критерии ее утверждения и предпосылки успешной реализации.

Ключевые слова: экономические интересы, территориальные общины, горнодобывающие предприятия, конкурентоспособность, экстернальные эффекты, коммуникации, конфликты, стратегия согласования интересов.

COHERENCE OF ECONOMIC INTERESTS OF THE TERRITORIAL COMMUNITY AND LOCAL MINING BUSINESS

*V. A. Shapoval, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Dnipro University of Technology,
Yu. I. Litvinov, Ph. D (Tech.), Dnipro University of Technology*

The issues of reconciliation of economic interests in the system «community - local mining business» as a way of preventing potential and constructive settlement of existing conflicts between stakeholders are considered. The analyzed negative external effects of business entities' activity and corresponding community expenses, which are considered as a conflict basis of their relations, affects the current performance, influences the assessment of development prospects. It is taken into account that ensuring the competitiveness of local businesses is an area of intersection of business and community interests, and both sides of the relationship, depending on the circumstances, can change the nature of the impact from counteraction to promotion. In the context of the unified sys-

tem of goals of the territorial community and local mining business, the characteristics of these parties are considered, in particular: general management orientation; decision-makers; the main strategic goals and strategies; change outcome indicators; factors and causes of conflict.

The main mutual claims that have occurred in the practice of community-business interaction regarding the directions of use of local natural resources, management of financial resources of the community, the procedure for granting permits for activities, distribution of powers and responsibility for the consequences of production activities, solving other issues are analyzed. One of the causes of the conflicts is the ineffective communication of the subjects, due to the high level of subjectivity of the parties in matters of priority of their own interests, the need for finding compromise solutions, the interpretation of the distribution of powers and responsibility for economic development. It is established that the results of economic development projects depend on the quality of management of the process of forming relations between the community and local businesses on the basis of prudence and responsibility. A methodical approach to the substantiation of the strategy of reconciling the interests of the territorial community and the local mining enterprise is proposed.

Keywords: economic interests, territorial communities, mining companies, competitiveness, external effects, communications, conflicts, reconciliation strategy.

Надійшла до редакції 20.12.19 р.

КОНЦЕПЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕНТОРИНГУ В СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Г. В. Обруч, к. е. н., докторант, Український державний університет залізничного транспорту, a_obruch@ukr.net, orcid.org/0000-0002-9082-2344.

У статті визначено, що цифровізація обумовила суттєві трансформації сфери управління персоналом, які супроводжуються зміною підходів та інструментів розвитку й адаптації персоналу. Встановлено, що підприємства залізничного транспорту наразі переживають період кадрової кризи, зумовленої низьким рівнем соціального забезпечення та поганими умовами праці, формальним характером системи підготовки та непрозорістю процесу ротації кадрів. На цій основі обґрунтовано доцільність зміни підходу до управління розвитком персоналу шляхом впровадження такого сучасного інструменту навчання, адаптації та підтримки працівників, як менторинг.

Проаналізовано підходи до визначення змісту та класифікації видів менторингу, що дозволило сформулювати авторське бачення цього терміну як прогресивного інструменту розвитку працівника, що передбачає оволодіння ним комплексними професійними компетенціями, а також забезпечення його особистого зростання за рахунок консультування, забезпечення емоційної підтримки та морально-ціннісного виховання. Розширено класифікацію видів менторингу на підприємствах залізничного транспорту в контексті формування інтелектуального базису забезпечення їх цифрової трансформації шляхом доповнення такими ознаками: 1) періодичність реалізації: одноразовий, ситуативний, системний; 2) сфера реалізації: управлінський, виробничий, освітній; 3) механізм залучення: зовнішній, внутрішній; 4) ієрархічний рівень формування інструментів: корпоративний (АТ «Укрзалізниця»), тактичний (регіональні філії АТ «Укрзалізниця», філії), оперативний (виробничі підрозділи регіональних філій АТ «Укрзалізниця», робочі місця); 5) результат реалізації: прогресивний, регресивний; 6) форма реалізації: очний, дистанційний. Сформовано концепцію впровадження менторингу в систему управління розвитком персоналу підприємств залізничного транспорту, яка встановлює етапність впровадження менторингу на підприємствах залізничної галузі, а також визначає елементи, технології, методи та результати його реалізації в контексті формування якісного інтелектуально-кадрового потенціалу для забезпечення цифрових трансформацій на підприємствах галузі.

Ключові слова: менторинг, класифікація видів менторингу, концепція, підприємства залізничного транспорту, управління персоналом, адаптація, цифрові компетенції, наставництво, консультування, емоційна підтримка та морально-ціннісне виховання, технології, методи.

Постановка проблеми. В парадигмі цифровізації ключовою фігурою трансформації підприємства у високоефективну конкурентоспроможну організацію виступає працівник, знання, досвід та індивідуальні комунікаційні якості якого є фундаментальною основою переходу на цифрову траєкторію розвитку компаній. Разом з цим прогрес технологій та зміна моделей конкурентної

поведінки компаній обумовили суттєві трансформації і сфері управління персоналом. Штучний інтелект, робототехніка вимагають від працівника оволодіння цифровими компетенціями та розвитку адаптивних індивідуальних якостей, що відповідним чином потребує створення безперервної системи розвитку та адаптації персоналу.

Усвідомлюючи значущість професійного розвитку та формування цифрових компетенцій у працівників для підтримки цифрового прогресу компанії, вже сьогодні провідні підприємства-лідери цифровізації активно запроваджують інструменти не лише професійного вдосконалення працівників, а й їх моральної підтримки та виховання – менторингу.

Підприємства залізничного транспорту попри стратегічний курс розвитку на забезпечення цифрових трансформацій в галузі наразі вкрай далекі від прогресу. Однією з ключових причин відсутності якісних змін на підприємствах залізничного транспорту стало не усвідомлення керівництвом стратегічної ролі процесів розвитку і підтримки персоналу для забезпечення цифрових перетворень в галузі. Надмірна зосередженість на пошуках шляхів оптимізації витрат та запровадженні конкурентної моделі ринку залізничних перевезень призвела до посилення кадрової кризи на підприємствах залізничної галузі. Низький рівень соціального забезпечення та погані умовами праці, формальний характер системи підготовки та непрозорість процесу ротації кадрів призвели до зростання рівня невдоволення серед працівників і обумовили масовий відтік персоналу з галузі.

Для недопущення кадрового «голоду» і збереження інтелектуального потенціалу реалізації цифрових перетворень на підприємствах залізничного транспорту, в першу чергу, має бути змінено підхід до управління розвитком персоналу шляхом впровадження такого сучасного інструменту навчання, адаптації та підтримки працівників, як менторингу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В працях вітчизняних вчених-науковців приділяється величезна увага питанню управління розвитком персоналу, в тому числі і на підприємствах залізничного транспорту. Цій проблематиці присвятили свої публікації такі вчені-дослідники, як В. Дикань, Л. Калініченко, М. Корінь, В. Овчиннікова, І. Токмакова та інші [1–5]. Дослідженню сучасних інструментів адаптації та професійного розвитку персоналу, в тому числі й менторингу приділялася увага у працях Г. В. Ваникіна, О. Е. Іванова, П. Г.

Рябчук, Т. О. Сундукової та інших [6–7]. Віддаючи належне працям даних науковців, в умовах зміни середовища функціонування та реалізації стратегії цифрової трансформації підприємства залізничного транспорту потребуються потребують впровадження менторингу як сучасного інструменту управління розвитком персоналу, орієнтованого на формування цифрових компетенцій та емоційну підтримку і морально-ціннісне виховання працівника.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження сутності, видів менторингу та розроблення концепції його впровадження в систему управління розвитком підприємств залізничного транспорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття особливостей впровадження менторингу як прогресивного інструменту адаптації та підтримки персоналу на підприємствах залізничного транспорту в першу чергу потребує осмислення змісту категорії «менторинг», його видів та форм реалізації.

Незважаючи на те, що технологія менторингу ще не достатньо поширена в практиці українських підприємств, закордонні компанії вже досить давно використовують її в якості одного із ефективних інструментів професійного розвитку персоналу. Варто вказати і на те, що поодинокі практики використання технології менторингу вітчизняними компаніями обумовила існування в науковій літературі неоднозначної термінології, за якої менторинг іноді трактується як менторство. З теоретичної точки зору поняття «менторинг» багатьма дослідниками асоціюється з наставництвом та коучингом. Однак на відміну від цих форм професійної підготовки працівників менторинг має більший глибокий зміст і відрізняється інструментами реалізації. При цьому застосування даного терміну в різних сферах суспільного життя (соціальна сфера, педагогіка, освіта і наука, підприємництво) обумовило існування різносторонніх поглядів на визначення її змісту. Так, А. І. Пріцкер, досліджуючи практичні аспекти реалізації менторингової діяльності на прикладі світових компаній-лідерів, визначає «менторинг» з позиції ефективного інструменту, що дозволяє, по-перше, реалізувати потенціал лідера

та в цілому підвищити ефективність роботи персоналу; по-друге, переформатувати стиль та масштабувати проекти розвитку бізнесу; по-третє, забезпечити індивідуальний розвиток особистості [8].

В словнику С. М. Вишнякової [9] поняття менторингу розглядається в сфері педагогіки і трактується в таких двох аспектах: 1) метод оволодіння майстерністю та адаптації молодого викладача шляхом надання йому відповідної допомоги під час перших років трудової діяльності; 2) освітницько-виховні заходи, що реалізується на безоплатній основі особами без відповідної педагогічної підготовки. Т. Пашковська визначає менторинг з позиції процесу обміну знаннями між досвідченим працівником і його молодшими колегами завдяки чому забезпечується навчання і розвиток персоналу компанії [10].

На думку О. Е. Іванова та П. Г. Рябчук, менторинг – це метод розвитку навиків у працівника, якості його мислення і забезпечення кар'єрного зростання, що передбачає реалізацію довгострокового наставництва на робочому місці. Його особливість полягає у формуванні у працівника не лише практичних навиків роботи в даній сфері, але й оволодіння ним теоретичними основа реалізації професійної діяльності [6].

Сагінов К. М. визначає менторинг як інструмент забезпечення професійного розвитку працівника, що передбачає оволодіння ним навиками колективного співробітництва з метою підтримки ефективних комунікаційних зв'язків та удосконалення власних професійних здібностей [11].

З позиції функціонального підходу розглядають менторинг С. В. Фролова, Н. Д. Базарнова, Н. А. Горячева, виділяючи такі його основні функції, як адаптація, розвиток навиків проектного управління та стимулювання професійного самовдосконалення працівників, що реалізуються для трансформації компанії у високоефективну організацію з прогресивною професійною структурою колективу та ефективною системою обміну знаннями [12].

Отже узагальнення поглядів вчених-науковців на розуміння сутності «менторинг» дозволило констатувати існування системного, процесного, ситуативного та

функціонального підходів до визначення змісту даної категорії і дійти висновку, що менторинг є сучасною прогресивним інструментом розвитку працівника, що передбачає оволодіння ним комплексними професійними компетенціями, а також забезпечення його особистого зростання за рахунок консультування, забезпечення емоційної підтримки та морально-ціннісного виховання працівника.

Наявність різних поглядів на трактування сутності менторингу сприяло появі й різноманітних підходів до класифікації його видів та моделей реалізації. Характеристика моделей розвитку і реалізації менторингової діяльності на підприємстві подана в таблиці 1.

Найбільш поширеною класифікаційною ознакою є ознака, запропонована Т. Яншина, яка залежно від способу проведення менторингу пропонує розрізняти індивідуальний, груповий та колективний види менторингу [13].

Т. О. Сундукова та Г. В. Ваникіна розширили класифікацію видів менторингу такими ознаками: 1) спосіб та мета здійснення: формальний, неформальний та напівформальний менторинг; 2) напрям реалізації: прямий і зворотній менторинг [7].

Враховуючи існуючі підходи до групування видів менторингу, що застосовуються в практиці підприємств, та особливості кадрових трансформацій у зв'язку з цифровізацією підприємств залізничного транспорту, пропонуємо доповнити класифікаційну структуру менторингу підприємств залізничного транспорту в контексті формування інтелектуального базису забезпечення їх цифрової трансформації такими ознаками: 1) періодичність реалізації: одиноразовий, ситуативний, системний; 2) сфера реалізації: управлінський, виробничий, освітній; 3) механізм залучення: зовнішній, внутрішній; 4) ієрархічний рівень формування інструментів: корпоративний (АТ «Укрзалізниця»), тактичний (регіональні філії АТ «Укрзалізниця», філії), оперативний (виробничі підрозділи регіональних філій АТ «Укрзалізниця», робочі місця); 5) результат реалізації: прогресивний, регресивний; 6) форма реалізації: очний, дистанційний.

Характеристика моделей розвитку і реалізації менторингової діяльності на підприємстві

Назва моделі	Зміст етапів	Термін Реалізації
Рефлексивна	1) навчання наставників (формування компетенцій у сфері реалізації менторської діяльності, наставництва); 2) планування розвитку ментора та формування середовища його мотивації; 3) супровід та підтримка менти (аналіз кризових ситуацій та бар'єрів розвитку менторської діяльності, нівелювання наявних ризиків та планування розвитку менти); 4) моніторинг та оцінювання результативності діяльності менторів, набутих ними знань	щомісячно протягом 2 років; особисто або дистанційно
«Зустрічі у п'ятницю»	1) ознайомлення з професійними обов'язками менти; 2) демонстрація професійних і лідерських якостей ментором з метою формування уявлення про особливості його професійної діяльності; 3) прямий діалог у вигляді «питання-відповіді» з метою закріплення результатів навчання тощо	щотижнево тривалістю 1,5-2 години
«Розкажи, покажи, зроби»	1) «розкажи» – наставником проводиться теоретична підготовка менти, закріплення та перевірка отриманих знань; 2) «покажи» – наставником проводиться демонстрація з коментарями порядку та правильності виконання роботи (завдань); 3) «зроби» – менти під контролем наставника самостійно виконує роботу. При цьому залежно від отриманих навиків можливе повторне виконання ментою завдання	

Джерело: створено за: [12]

Враховуючи складність ситуації у сфері залучення, адаптації та підтримки професійного розвитку персоналу на підприємствах залізничного транспорту в умовах трансформації середовища їх функціонування, саме впровадження менторингової діяльності варто визнати одним із ефективних інструментів забезпечення професійної акомодатії та формування цифрових компетенцій у працівників. Авторський погляд на концепцію впровадження менторингу в систему управління розвитком персоналу підприємств залізничного транспорту подано на рисунку 1. Концепція встановлює етапність впровадження менторингу, а також визначає елементи, технології, методи та результати його реалізації в контексті формування якісного інтелектуально-кадрового потенціалу для забезпечення цифрових трансформацій на підприємствах галузі. Ґрунтуючись на тому, що менторинг тісно пов'язаний з наставництвом, однак, на відміну від останнього, передбачає емоційну підтримку і морально-

ціннісне виховання персоналу та допускає можливість реалізації його методів і в сфері адаптації працівників управлінського складу, основними елементами реалізації менторингу на підприємствах залізничного транспорту визначено: наставництво, консультування, емоційну підтримку та морально-ціннісне виховання. Відповідно до цього основними технологіями та методами реалізації такого елементу менторингу на підприємствах залізничного транспорту, як наставництво визначено лекції, семінари, інструктажі, бази знань; веб-семінари, форуми, блоги, он-лайн навчання, використання технологій великих даних та гейміфікації, гібридного (дуального) навчання, впровадження засобів оперативного представлення даних та засоби підтримки прийняття рішень тощо. Консультування реалізовуватиметься шляхом впровадження таких методів, як анкетування, включене спостереження, діагностичне інтерв'ю, ділові ігри, сценарний метод, побудова дерева цілей тощо.

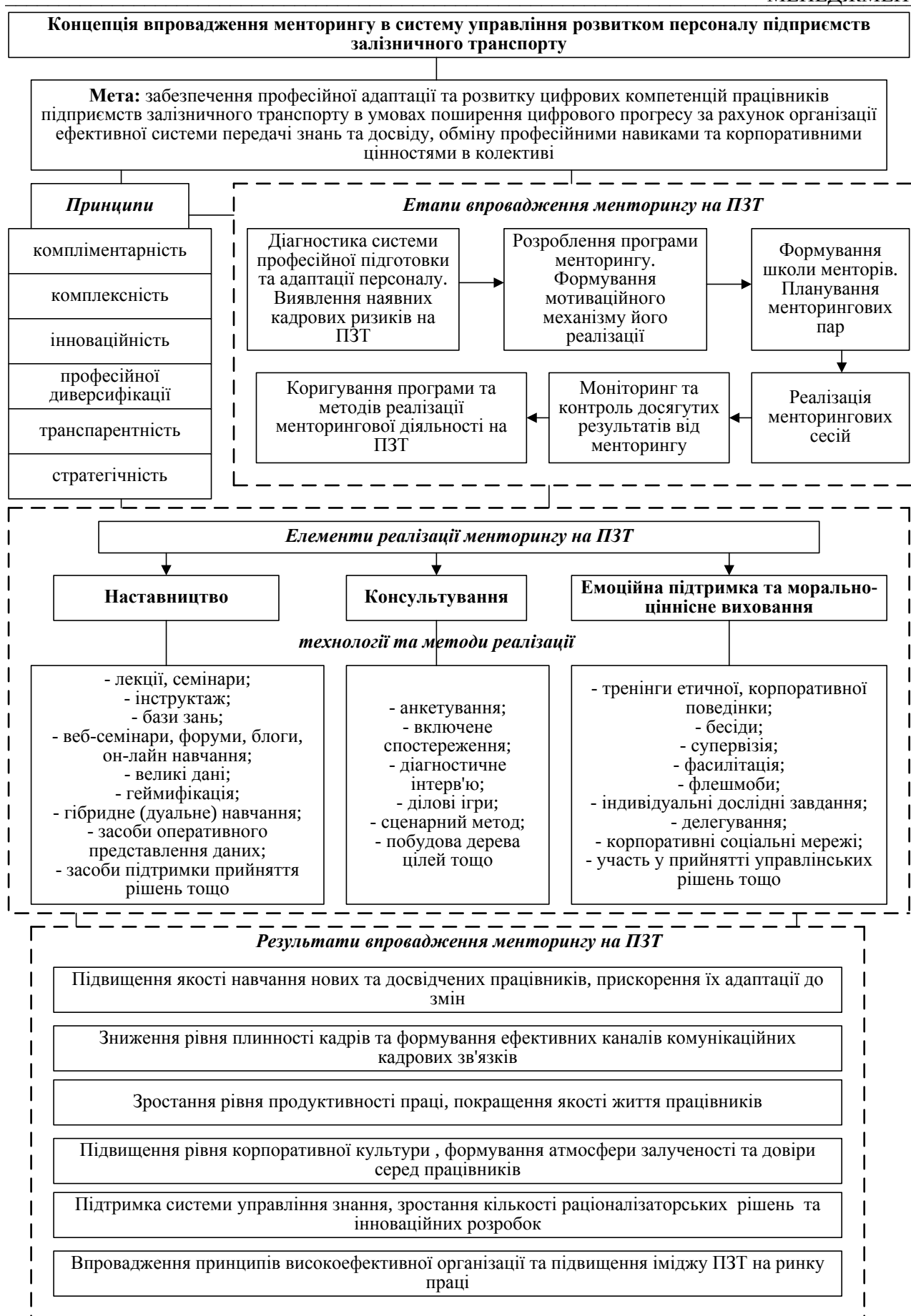


Рис. 1. Концепція впровадження менторингу в систему управління розвитком персоналу підприємств залізничного транспорту

Емоційна підтримка та морально-ціннісне виховання працівника здійснюватиметься шляхом проведення тренінгів етичної, корпоративної поведінки; бесід; супервізії, фасилітації, флешмобів, індивідуальних дослідних завдань, делегування повноважень, створення корпоративних соціальних мереж та участі працівника у прийнятті стратегічних управлінських рішень тощо.

Впровадження менторингу на підприємствах залізничного транспорту за рахунок організації ефективної системи передачі знань та досвіду, обміну професійними навиками та корпоративними цінностями в колективі дозволить забезпечити: підвищення якості навчання нових та досвідчених працівників, прискорення їх адаптації до змін; зниження рівня плинності кадрів та формування ефективних каналів комунікаційних зв'язків; зростання рівня продуктивності праці та покращення якості життя працівників, підвищення рівня корпоративної культури, формування атмосфери залученості та довіри серед персоналу; підтримку системи управління знання, зростання кількості раціоналізаторських рішень та інноваційних розробок, а також впровадження принципів високоефективної організації та підвищення іміджу підприємств залізничного транспорту на ринку праці. Отже, в цілому впровадження менторингу на підприємствах залізничного транспорту дозволить забезпечити професійну адаптацію та розвитку цифрових компетенцій у працівників, а також сформувати сприятливе професійне середовище для реалізації цифрового прогресу на підприємствах галузі.

Висновки. В статті проаналізовано підходи до визначення змісту та класифікації видів менторингу, що дозволило сформувати авторське бачення цього терміну як прогресивного інструменту розвитку працівника, що передбачає оволодіння ним комплексними професійними компетенціями, а також забезпечення його особистого зростання за рахунок консультування, забезпечення емоційної підтримки та морально-ціннісного виховання працівника. Розширено класифікацію видів менторингу на підприємств залізничного транспорту в контексті формування інтелектуального базису

забезпечення їх цифрової трансформації шляхом доповнення такими ознаками: періодичність реалізації, сфера реалізації, механізм залучення, ієрархічний рівень формування інструментів, результат та форма реалізації. Сформовано концепцію впровадження менторингу в систему управління розвитком персоналу підприємств залізничного транспорту, яка встановлює етапність впровадження менторингу на підприємствах залізничної галузі, а також визначає елементи, технології, методи та результати його реалізації в контексті формування якісного інтелектуально-кадрового потенціалу для забезпечення цифрових трансформацій на підприємствах галузі.

Література

1. Дикань В. Л. Забезпечення ефективності менеджменту промислових підприємств на засадах управління витратами на персонал / В. Л. Дикань, Г. П. Заєць // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2018. – № 62. – С. 297–305.
2. Калініченко Л. Л. Методологічний підхід до управління персоналом підприємств залізничного транспорту в умовах реформування галузі: монографія / Л. Л. Калініченко. – Х. : УкрДАЗТ, 2012. – 420 с.
3. Корінь М. В. Формування системи кадрового забезпечення розвитку інфраструктури залізничного транспорту в транскордонних регіонах / М. В. Корінь, М. В. Кондратюк, О. В. Фарафонова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2019. – № 66. – С. 29–37.
4. Овчиннікова В. О. Формування кадрової стратегії вітчизняних підприємств автотранспорту / В. О. Овчиннікова, Г. Є. Островерх, Я. В. Пасіч // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – № 60. – С. 178–185.
5. Токмакова І. В. Стратегічне управління персоналом на підприємствах залізничного транспорту / І. В. Токмакова, А. В. Кузуб // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2016. – № 53. – С. 110–114.
6. Иванова О. Э. Методология управления человеческими ресурсами: монография / О. Э. Иванова, П. Г. Рябчук. – Челябинск : Изд-во Южно-Уральского гос. гуманитарно-педагогического ун-та, 2018. – 284 с.
7. Сундукова Т. О. Менторинг, эдвайзинг и консультирование как инновационные образовательные технологии / Т. О. Сундукова, Г. В. Ваныкина // Инновации в образовательном пространстве: опыт, проблемы, перспективы. – 2016. – 217 с.
8. Прицкер А. И. Путишествие в менторинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ridero.ru/books/puteshestvie_v_mentoring/freeText. – Загл. с экрана.
9. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, ак-

туальная лексика / С. М. Вишнякова. – М. : НМЦ СПО, 1999. – 538 с.

10. Пашковська Т. Mentoring & coaching: мета, переваги, результати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/actual/mentoring--soaching-meta-perevagi-rezultati.htm>. – Загл. с экрана.

11. Сагинов К. М. Менторинг в профессиональном развитии педагогов: теория и практика / К. М. Сагинов. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» Центр педагогического мастерства, 2016. – 84 с.

12. Фролова С. В. Корпоративный менторинг как инструмент профессионального роста молодого специалиста / С. В. Фролова, Н. Д. Базарнова, Н. А. Горячева // Государственный советник. – 2017. – № 4. – С. 45–49.

13. Яншина Т. Підходи до навчання обдарованих дітей / Т. Яншина // Навчання і виховання обдарованої дитини. – 2013. – Вип. 1. – С. 322-329.

References

1. Dykan, V.L., & Zayets, H.P. (2018). Zabezpechennya efektyvnosti menedzhmentu promyslovykh pidpryyemstv na zasadakh upravlinnya vytratamy na personal. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, (62), 297-305.

2. Kalinichenko, L.L. (2012). Metodolohichnyy pidkhid do upravlinnya personalom pidpryyemstv zaliznychnoho transportu v umovakh reformuvannya haluzi. Kharkiv: UkrDAZT.

3. Korin, M.V., Kondratyuk, M.V., & Farafonova, O.V. (2019). Formuvannya systemy kadrovoho zabezpechennya rozvytku infrastruktury zaliznychnoho transportu v transkordonnykh rehionakh. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, (66), 29-37.

4. Ovchynnikova, V.O., Ostroverkh, H.Ye., & Pasich, Ya.V. (2017). Formuvannya kadrovoyi stratehiyi

vitshyznanykh pidpryyemstv avtotransportu. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, (60), 178-185.

5. Tokmakova, I.V., & Kuzub, A.V. (2016). Stratehichne upravlinnya personalom na pidpryyemstvakh zaliznychnoho transport. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, (53), 110-114.

6. Ivanova, O.E., & Ryabchuk, P.G. (2018). Metodologiya upravleniya chelovecheskimi resursami. Chelyabinsk: Izdatelstvo Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo humanitarno-pedagogicheskogo universiteta.

7. Sundukova, T.O., & Vanykina, G.V. (2016). Mentoring, edvayzing i konsultirovaniye kak innovatsionnyye obrazovatelnyye tekhnologii. Innovatsii v obrazovatelnom prostranstve: opyt, problemy, perspektivy.

8. Pritsker, A.I. Putishestviye v mentoring. Retrieved from https://ridero.ru/books/putishestvie_v_mentoring/freeText.

9. Vishnyakova, S.M. (1999). Professionalnoye obrazovaniye: Slovar. Klyuchevyye ponyatiya, terminy, aktualnaya leksika. Moskva: NMTS SPO.

10. Pashkovska, T. Mentoring & soaching: meta, perevahy, rezultaty. Retrieved from <http://yur-gazeta.com/publications/actual/mentoring--soaching-meta-perevagi-rezultati.htm>.

11. Saginov, K.M. (2016). Mentoring v professionalnom razvitii pedagogov: teoriya i praktika. Astana: AOO «Nazarbayev Intellekturnyye shkoly» Tsentr pedagogicheskogo masterstva.

12. Frolova, S.V., Bazarnova, N.D., & Goryacheva, N.A. (2017). Korporativnyy mentoring kak instrument professionalnogo rosta molodogo spetsialista. Gosudarstvennyy sovetnik, (4), 45-49.

13. Yanshyina, T. (2013). Pidkhody do navchennya obdarovanykh ditey. Navchannya i vykhovannya obdarovanoi dytyny, Issue 1, 322-329.

КОНЦЕПЦИЯ ВНЕДРЕНИЯ МЕНТОРИНГА В СИСТЕМУ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ПЕРСОНАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

А. В. Обруч, к. э. н., докторант, Украинский государственный университет железнодорожного транспорта

В статье определено, что цифровизация обусловила существенные трансформации в сфере управления персоналом, сопровождающиеся изменением подходов и инструментов развития и адаптации персонала. Установлено, что предприятия железнодорожного транспорта сейчас переживают период кадрового кризиса, обусловленного низким уровнем социального обеспечения и плохими условиями труда, формальным характером системы подготовки и непрозрачностью процесса ротации кадров. На этой основе обоснована целесообразность изменения подхода к управлению развитием персонала путем внедрения такого современного инструмента обучения, адаптации и поддержки работников, как менторинг.

Проанализированы подходы к определению содержания и классификации видов менторинга, что позволило сформулировать авторское видение этого термина как прогрессивного инструмента развития работника, что предполагает овладение им комплексными профессиональными компетенциями, а также обеспечения его личного роста за счет консультирования, обеспечения эмоциональной поддержки и морально-ценностного воспитания. Расширена классификация видов менторинга на предприятиях железнодорожного транспорта в

контексте формирования интеллектуального базиса обеспечения их цифровой трансформации путем дополнения такими признаками: 1) периодичность реализации: однократный, ситуационный, системный; 2) сфера реализации: управленческий, производственный, образовательный; 3) механизм привлечения: внешний, внутренний; 4) иерархический уровень формирования инструментов: корпоративный (АО «Укрзалізниця»), тактический (региональные филиалы АО «Укрзалізниця», филиалы), оперативный (производственные подразделения региональных филиалов АО «Укрзалізниця», рабочие места); 5) результат реализации: прогрессивный, регрессивный; 6) форма реализации: очный, дистанционный.

Сформирована концепция внедрения менторинга в систему управления развитием персонала предприятий железнодорожного транспорта, которая устанавливает этапность внедрения менторинга на предприятиях железнодорожной отрасли, а также определяет элементы, технологии, методы и результаты его реализации в контексте формирования качественного интеллектуально-кадрового потенциала для обеспечения цифровых трансформаций на предприятиях отрасли.

Ключевые слова: менторинг, классификация видов менторинга, концепция, предприятия железнодорожного транспорта, управление персоналом, адаптация, цифровые компетенции, наставничество, консультирование, эмоциональная поддержка и нравственно-ценностное воспитание, технологии, методы.

MENTORING IMPLEMENTATION CONCEPT IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF PERSONNEL DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES

H. V. Obruch, Doctoral Student, Ukrainian State University of Railway Transport

The article determines that digitalization has caused significant transformations in the field of personnel management, accompanied by changes in approaches and tools for staff development and adaptation. It is established that railway transport enterprises are currently experiencing a period of personnel crisis due to the low level of social security and poor working conditions, the formal nature of the training system and the lack of transparency of the personnel rotation process. On this basis, the expediency of changing the approach to personnel development management is justified, which introduces such a modern tool for training, adaptation and support of employees as mentoring.

The author analyzes approaches to defining the content and classification of mentoring types, which allowed forming the author's vision of this term as a progressive tool for the employee's development, which involves mastering complex professional competencies, as well as ensuring his personal growth through counseling, providing emotional support, as well as moral and value education of the employee. The classification of mentoring types for railway transport enterprises has been expanded in the context of forming an intellectual basis for ensuring their digital transformation by adding the following features: 1) periodicity of implementation: single, situational, system; 2) scope of implementation: management, production, educational; 3) mechanism of attraction: external, internal; 4) hierarchical level of forming tools: corporate (JSC «Ukrzaliznytsia»), tactical (regional branches of JSC «Ukrzaliznytsia»), operational (production divisions of regional branches of JSC «Ukrzaliznytsia», working places); 5) implementation result: progressive, regressive; 6) implementation form: face-to-face, remote.

The authors formed the concept of embedding mentoring in the control system of the personnel development of the enterprises of railway transport, which sets the stages of embedding mentoring in the rail industry, as well as identifies features, technologies, methods, and results of its implementation in the context of forming high-quality intellectual and human resources capacity to provide digital transformations in the industry.

Keywords: mentoring, classification of mentoring types, concept, railway transport enterprises, personnel management, adaptation, digital competencies, mentoring, counseling, emotional support and moral and value education, technologies, methods.

Надійшла до редакції 16.12.2019 р.

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*О. В. Грицина, к. е. н., доцент, Львівський національний аграрний університет, ogrytsyna@ukr.net, orcid.org/0000-0002-1304-0250,
О. В. Шолудько, к. е. н., доцент, Львівський національний аграрний університет, o.sholudko71@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2264-5638,
Р. І. Содома, к. е. н., доцент, Львівський національний аграрний університет, sodomaruslana@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5020-6440*

Пенсійне забезпечення є своєрідним показником добробуту держави. Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, безробіття, а також у старості. Подібні гарантії містяться у основних законах багатьох європейських держав, оскільки соціальний захист виступає однією із головних функцій держави і означає визнання нею відповідальності за надання допомоги слабким і знедоленим, усім, хто не в змозі заробити на гідне життя та забезпечити безтурботну старість. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України одним із пріоритетів є соціальне забезпечення людини, яка з фактора виробництва перетворюється на головну рушійну силу суспільства. Держава повинна гарантувати кожному громадянину достатній життєвий рівень, дбати як про сьогоднішніх, так і про майбутніх пенсіонерів. Зазначено, що пенсійна реформа в Україні, початком якої був 2003 рік, рухається повільно, особливо це стосується недержавного пенсійного забезпечення; до запровадження трьохрівневої системи ще далеко. Кількість пенсіонерів з року в рік зростає, незважаючи на те, що підвищуються вимоги до пенсійного віку та страхового стажу, а розміри пенсійних виплат залишаються, у більшості випадків, надзвичайно малими, такими, які не забезпечують не лише гідний рівень життя, але й у більшості випадків – найнеобхідніші потреби людини. У статті проведено аналіз сучасного стану пенсійної системи України, розкрито суть пенсійної реформи, проаналізовано взаємозв'язок та вплив фінансової кризи на пенсійну систему. Обґрунтовано та доведено перспективи розвитку пенсійної системи, важливість накопичувальної системи та системи недержавного пенсійного страхування, визначено основні нововведення пенсійної системи, переваги та недоліки пенсійної реформи. Проведено аналіз рівня пенсійного забезпечення в Україні порівняно з іншими державами та визначено проблеми впровадження накопичувальної системи і системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійна реформа, недержавне пенсійне забезпечення, накопичувальна пенсійна система.

Постановка проблеми. Проблема пенсійного забезпечення залишається однією з найважливіших для національної економіки. І це не дивно, адже майже 30% громадян належать до тієї чи іншої категорії пенсіонерів. Водночас, система пенсійного забезпечення, яка функціонує сьогодні в Україні, є далекою від досконалості, хоча загалом,

пенсійна реформа триває вже понад 15 років.

Реформування пенсійної системи в Україні розпочалося у 2003 році з прийняттям Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Згідно даних законодавчих актів, пенсійне забезпе-

чення передбачає трирівневу систему: державна солідарна система, накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система добровільного не-державного пенсійного забезпечення [1].

Державна солідарна система побудована за принципом солідарності поколінь – працююче населення забезпечує непрацююче. Якщо у 1991 р. у нас було 14,8 млн. пенсіонерів, то на сьогодні їх налічується понад 12 млн. осіб. Водночас за ці роки в Україні зменшилась кількість платників страхових внесків, що зумовило збільшення навантаження на працююче населення. Сьогодні рівень мінімальної пенсії не забезпечує фізичні, духовні потреби літніх людей, тому вони змушені працювати, щоб вижити. Зараз в Україні налічується понад 2 млн. 700 тис. працюючих пенсіонерів. При цьому розмір мінімальної пенсії в Україні становить близько 50 доларів, в той час, коли у Польщі він складає 220 доларів, в Австрії – 960 доларів. Тобто, в Україні мінімальна пенсія у 4 рази нижча, ніж в Польщі, у 20 разів нижча, ніж в Австрії. 62 відсотки українських пенсіонерів отримують пенсію, меншу 1500 грн. На 10 працюючих в Україні припадає 11 пенсіонерів.

Ідея замінити солідарну систему накопичувальної з'явилась вже давно. Накопичувальна пенсійна система збільшує незалежність людини від держави та зменшує корупцію шляхом скорочення кількості бюрократичних обмежень всередині системи. Персоналізація рахунків та поступовий перехід до автоматичного нарахування пенсії за уніфікованою формулою творять можливість ліквідувати корупційну складову та поступово подолати дефіцит Пенсійного фонду. Однак, з огляду на нестабільну економічну ситуацію, запровадження накопичувальної системи в Україні можливе не раніше, ніж через 3–4 роки. У Європі, наприклад, у Норвегії, Нідерландах, Фінляндії, пенсійні системи організовані на найвищому рівні – тут люди похилого віку та майбутні пенсіонери можуть бути спокійними щодо пенсійного забезпечення. А економіці нашої країни на сьогодні ще не вистачає захисту накопичення коштів від інфляції. Наші за-

кони у сфері пенсійного забезпечення є далекими від досконалості.

Отже, питання вдосконалення пенсійної системи та розробки виваженої державної політики щодо пенсійного забезпечення є актуальними і потребують розробки наукових підходів до розв'язання цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування механізму пенсійного забезпечення вимагає наукового обґрунтування, визначення основ функціонування пенсійної системи. В останні роки спостерігається активність серед науковців та практиків, вітчизняних і закордонних, у вивченні та аналізі сучасного стану пенсійного забезпечення в Україні та розробці на цій основі конкретних шляхів реформування пенсійної системи. Питання пенсійного забезпечення у своїх працях розглядали вітчизняні науковці-економісти. Зокрема, Батченко А. та Деліні М. дослідили тенденції реформування пенсійної системи [3], Крентовська О. – обґрунтувала основні напрями національної стратегії вдосконалення соціальної політики в умовах старіння населення [6], Загородній А. у своїх дослідженнях віддає перевагу добровільному способу підвищення пенсійного віку [4]. Д. Полозенко зазначає, що в Україні пенсійна реформа рухається надзвичайно повільно і переважну частину негараздів у сфері пенсійного забезпечення він пов'язує із відсутністю науково обґрунтованої стратегії соціального розвитку [8]. О. Коваль звертає увагу на те, що більшість експертів вважають оптимальними пенсійні системи змішаного типу, які дають змогу протистояти фінансовій нестабільності [5].

Формулювання мети статті. Метою дослідження є проведення аналізу сучасного стану пенсійного забезпечення в Україні та розробка на цій основі пропозицій щодо його покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з прогнозами демографічного розвитку України, розробленого фахівцями ООН, до 2050 року очікується зростання чисельності населення пенсійного віку при скороченні загальної чисельності населення країни та населення працездатного віку (табл. 1).

Прогноз чисельності населення України, тис. осіб

Роки	Всього	З них	
		працездатного віку	пенсійного віку
2001	48415,5	27984,7	11492,8
2005	47447,8	28706,1	11204,9
2010	46008,5	28091,9	11377,5
2015	44616,5	26570,7	11840,1
2020	43150,8	24905,7	12273,8
2030	40536,2	22566,3	12950,5
2040	38526,3	19533,0	14328,0

Джерело: складено за: [7]

Як вже зазначалось, на сьогодні в Україні на утримання одного пенсіонера працює 1,1 особи. У західноєвропейських країнах цей показник становить 3,8 особи. Незважаючи на досить значні внески до Пенсійного фонду України, коштів не вистачає і їх дефіцит покривається за рахунок бюджетних асигнувань. «Залатати» дірку у Пенсійному фонді можна трьома способами: зменшити кількість тих, хто буде отримувати пенсії, підвищити податки або збільшити кількість платників єдиного соціального внеску. В Україні зараз проживає 26 млн. осіб працездатного віку, з яких 16 млн. працює, а 2 млн. є офіційно безробітними. Де решта 8 млн. – невідомо. З 16 млн. працюючих ЄСВ сплачують 10,5 млн., з них 4 млн. – з мінімальної зарплати. Пенсіонерів нараховується 12,6 млн. Попри встановлений законом максимальний розмір пенсії, 19 тис. осіб отримують щомісяця від 10 до 20 тис. грн., а більше 2000 тис. осіб – понад 20 тис. грн. пенсії. Складається ситуація, що ті, хто працював 35 років, сплачуючи соцвнесок, і ті, що взагалі не працювали або працювали нелегально, нічого не сплачуючи – отримують однакові за розміром пенсії.

Коли з 1.01.19 р. збільшився розмір мінімальних зарплат, підвищилися й пенсії близько 2 млн пенсіонерів. У даний час мінімальне пенсійне забезпечення порівнюється у еквіваленті до прожиткового мінімуму і становить 1564 грн. Із початком зими цей розмір збільшиться на 74 грн. Таку пенсію отримають близько 1.5 млн. чол. З 1.01.2019 р. новий розмір мінімальної зарплати становить 4173 грн., що викликало зміну розмірів податків, що сплачують ро-

ботодавці. Однак підприємці часто ухиляються від пенсійного страхування працівників, що не дозволяє отримувати гідні пенсії. З 1.01.2004 р. основним фактором при перерахунку пенсій став той стаж, який був оплачуваний роботодавцями через їх внески до Пенсійного фонду.

Слід зазначити, що діючий Закон спрямований на поступове підвищення в Україні пенсійного віку для жінок, який у 2021 р. становитиме 60 років. Останнім часом з'явилися чутки про те, що пенсійний вік скасують і основним критерієм виходу на пенсію буде страховий стаж, однак, така ситуація може сприяти значному збільшенню кількості пенсіонерів і навантаженню на Пенсійний фонд. З іншого боку, на думку старшого наукового співробітника Інституту демографії та наукових соцдосліджень ім. М. Птухи НАН України Л. Ткаченко зниження пенсійного віку може призвести до того, що не буде кому працювати. Тим часом, експерт з соцпитань Г. Третякова вважає, що українці повинні виходити на пенсію незалежно від віку при наявності 35 років стажу [11]. Отже, розмір пенсій державної солідарної системи залишається низьким і потребує перегляду.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено формування накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування та системи недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі [1,2]. Накопичувальна система загально-обов'язкового державного пенсійного страхування в Україні повинна була запрацювати ще в 2007 р. Однак, цього не сталося. Хоча законодавчо

було визначено три фонди: відкритий пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи; корпоративний пенсійний фонд, засновником якого є юридична особа – роботодавець або декілька юридичних осіб – роботодавців, та професійний пенсійний фонд, засновником якого можуть бути об'єднання юридичних осіб – роботодавців, об'єднання фізичних осіб.

Накопичувальний фонд – це цільовий позабюджетний фонд, який акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Активи фонду мають використовуватись для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їх сімей чи спадкоємцям. В цілому формування накопичувальної системи може стати ефективним засобом зменшення впливу старіння населення на пенсійну систему.

Третім рівнем пенсійної системи є недержавні пенсійні фонди, які базуються на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. Ця система є подібною до пенсійних систем Німеччини, Швеції, Великобританії та інших країн з ринковою економікою, в яких починаючи приблизно з 30 років молоді люди починають відраховувати частину заробітку до недержавного пенсійного фонду. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється шляхом укладання пенсійного контракту між пенсійним фондом і його вкладником. Гроші накопичуються на рахунках недержавного пенсійного фонду, інвестуються і з часом виплачуються у вигляді додаткових пенсій. Таким чином, всі учасники фонду забезпечують собі гідні умови життя під час перебування на пенсії, що заохочує працююче населення до участі у такій системі.

Однак серед українських економістів існує й інший проект пенсійної реформи, який передбачає перехід до 5 рівневої пенсійної системи за стандартами Світового банку. Так, на думку Т. Козака, така рефор-

ма передбачає наступні рівні: нульовий (базовий гарантований дохід), перший (збережена частина поточної солідарної системи з підвищеною залежністю від стажу та кваліфікації), другий і третій (обов'язковий та добровільний, який дозволяє зберігати гроші так, як вони вважають за доцільніше без залежності від держави), четвертий (нефінансовий рівень, в т. ч. створення інфраструктури для комфорту літніх людей). Добровільний рівень накопичувальної системи – головний у проекті реформи. Запровадження такої системи передбачає повну реформу Пенсійного фонду [10].

Висновки. Пенсійна система України на сьогодні перебуває у надзвичайно складному фінансовому стані та не забезпечує пенсіонерів необхідним доходом для підтримання гідного рівня життя. На сьогодні ні підвищення пенсійного віку, ні збільшення стажу не вирішить проблему дефіциту Пенсійного фонду. Необхідно відмовитися від однорівневої солідарної пенсійної системи, отриманої у спадок від СРСР, і перейти на трирівневу накопичувальну, де другий рівень – це загально-обов'язкове державне пенсійне страхування (коли від зарплати щомісяця на особистий рахунок в банку перераховується певний відсоток), а третій – добровільне недержавне пенсійне забезпечення (коли працівник сам вирішує, чи потрібно йому додатково відкладати якісь кошти і в якому розмірі).

Після проведення пенсійної реформи, коли пенсія стане достатньою, потрібно встановити правило – або ти працюєш, отримуєш зарплату і виходиш на пенсію пізніше, але пенсія в тебе буде більшою, або йдеш відразу і отримуєш пенсію, але не працюєш. Таке правило діє в усьому світі. Така пенсійна реформа розрахована в першу чергу на молодь, яка сьогодні працює. Саме вона має усвідомити всі перспективи щодо пенсійного забезпечення у майбутньому і відповідно до цього планувати свою діяльність і своє життя так, щоб забезпечити старість. При плануванні пенсійної реформи не можна забувати про її стратегічне значення. Персоналізація пенсій, формування накопичувальних рахунків перетворює громадян на стратегічних інвесторів української економіки. Такий інвестор буде важли-

вішим за будь-який фонд чи корпорацію. В цілому пенсійна реформа дозволяє вирішити комплекс проблем української економіки, державних фінансів та забезпечити сталий суспільний баланс.

Література

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV.
2. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 10570-IV.
3. Батченко Л. В. Розвиток реформованої пенсійної системи України та її вплив на формування механізму соціального самозахисту населення / Л. В. Батченко, М. М. Деліні // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №6. – С. 188–193.
4. Загородній А. Г. Проблеми та шляхи вдосконалення пенсійної системи України / А. Г. Загородній, Л. М. Пилипенко // Фінанси України. – № 6. – 2010. – С. 15–24.
5. Коваль О. П. Місце й роль загальнообов'язкової накопичувальної складової в багаторівневій пенсійній системі України: антикризовий аспект / О. П. Коваль // Фінанси України. – № 6. – 2012. – С. 68–75.
6. Крентовська О. Старіння населення як детермінуючий фактор удосконалення державної соціальної політики в Україні / О. Крентовська // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 2. – С. 245–254.
7. Мних М. В. Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення / М. В. Мних // Фінанси України. – № 6. – 2007. – С. 39–46.
8. Полозенко Д. В. Розвиток пенсійної системи України / Д. В. Полозенко // Фінанси України. – № 10. – 2009. – С. 18–26.
9. Ткаченко Н. В. Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України / Н. В. Ткаченко // Фінанси України. – № 12. – 2010. – С. 69–79.
10. Завдання нової Ради – справжня пенсійна реформа. 16.11.2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/07/30/64957>

11. Пенсійна реформа 2019: таблиця виходу на пенсію і нові закони. 6.10.2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://znaj.ua/society/264638-pensijna-reforma-2019-tablicya-vihodu-na-pensiya-i-novi-zakoni>

References

1. Zakon Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya» vid 09.07.2003 r. № 1058-IV.
2. Zakon Ukrainy «Pro nederzhavne pensiyne zabezpechennia» vid 09.07.2003 r. № 10570-IV.
3. Batchenko, L.V., & Dielini, M.M. (2010). Rozvytok reformovanoi pensinoi systemy Ukrainy ta yii vplyv na formuvannia mekhanizmu sotsialnoho samozakhystu naselennia. Aktualni problemy ekonomiky, (6), 188–193.
4. Zahorodnii, A.H., & Pylypenko, L.M. (2010). Problemy ta shliakhy vdoskonalennia pensinoi systemy Ukrainy. Finansy Ukrainy, (6), 15–24.
5. Koval, O.P. (2012). Mistse y rol zahalnooboviazkovoï nakopychuvalnoi skladovoi v bahatorivnevii pensynii systemi Ukrainy: antykrizovyy aspekt. Finansy Ukrainy, (6), 68–75.
6. Krentovska, O. (2009). Starinnia naselennia yak determinuiuchyï faktor udoskonalennia derzhavnoi sotsialnoi polityky v Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Vyp. 2, 245–254.
7. Mnykh, M.V. (2007). Strakhuvannya ta yoho rol u zabezpechenni sotsialnoho zakhystu naselennia. Finansy Ukrainy, (6), 39–46.
8. Polozenko, D.V. (2009). Rozvytok pensinoi systemy Ukrainy [Development of the pension system of Ukraine. Finansy Ukrainy, (10), 18–26.
9. Tkachenko, N.V. (2010). Rol nederzhavnykh pensiiynykh fondiv u rozvytku finansovoho rynku Ukrainy. Finansy Ukrainy, (12), 69–79.
10. Zavadannia novoi Rady – spravzhnia pensyna reforma. 16.11.2019. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/07/30/649579>
11. Pensiina reforma 2019: tablytsia vykhodu na pensiiu i novi zakony. 6.10.2019. Retrieved from <https://znaj.ua/society/264638-pensijna-reforma-2019-tablicya-vihodu-na-pensiya-i-novi-zakoni>

ПЕНСИОННАЯ РЕФОРМА В УКРАИНЕ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

О. В. Грищина, к. э. н., доцент, О. В. Шолудько, к. э. н., доцент, Р. И. Содома, к. э. н., доцент, Львовский национальный аграрный университет

Пенсионное обеспечение является своеобразным показателем благосостояния государства. В соответствии со статьей 46 Конституции Украины граждане имеют право на социальную защиту, включающее право на обеспечение их в случае полной, частичной или временной потери трудоспособности, безработицы, а также в старости. Подобные гарантии содержатся в основных законах многих европейских государств, поскольку социальная защита выступает одной из главных функций государства и означает признание ответственности за оказание помощи слабым и обездоленным, всем, кто не в состоянии заработать на достой-

ную жизнь и обеспечить беззаботную старость. На современном этапе социально-экономического развития Украины одним из приоритетов является социальное обеспечение человека, который из фактора производства превращается в главную движущую силу общества. Государство должно гарантировать каждому гражданину достойный уровень, заботиться как о сегодняшних, так и о будущих пенсионерах. Отмечено, что пенсионная реформа в Украине, началом которой был 2003 год, движется медленно, особенно это касается негосударственного пенсионного обеспечения; до введения трехуровневой системы еще далеко. Количество пенсионеров из года в год растет несмотря на то, что повышаются требования к пенсионному возрасту и страховому стажу, а размеры пенсионных выплат остаются, в большинстве случаев, очень малыми, такими, которые не обеспечивают не только достойный уровень жизни, но и в большинстве случаев - самые необходимые потребности человека. В статье проведен анализ современного состояния пенсионной системы Украины, раскрыта суть пенсионной реформы, проанализирована взаимосвязь и влияние финансового кризиса на пенсионную систему. Обосновано и доведено перспективы развития пенсионной системы, важность накопительной системы и системы негосударственного пенсионного страхования, определены основные нововведения пенсионной системы, преимущества и недостатки пенсионной реформы. Проведен анализ уровня пенсионного обеспечения в Украине по сравнению с другими государствами и определены проблемы внедрения накопительной системы и системы негосударственного пенсионного обеспечения в Украине

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионная реформа, негосударственное пенсионное обеспечение, накопительная пенсионная система.

PENSION REFORM IN UKRAINE: REALITY AND PROSPECTS

O. V. Grytsyna, Ph. D (Econ.), Associate Professor, O. V. Sholudko, Ph. D (Econ.), Associate Professor, R. I. Sodoma, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Lviv National Agrarian University

The pension is a kind of indicator of the welfare of the state. According to Article 46 of the Constitution of Ukraine, citizens have the right to social protection, which includes the right to provide them in case of complete, partial or temporary disability, unemployment, as well as old age. Similar safeguards are found in the fundamental laws of many European states, since social protection is one of the main functions of a state and means recognizing its responsibility to help the weak and disadvantaged, those who are unable to earn a decent living and secure their old age. At the present stage of socio-economic development of Ukraine, one of the priorities is social security of the person, which is becoming the main driving force of society rather than a production factor. It is the state's responsibility to guarantee every citizen sufficient standard of living, to take care of both current and future retirees. At the same time, it should be noted that the pension reform in Ukraine, which started in 2003, is moving slowly, especially with regard to non-state pension provision; there is still a long way to go before introducing a three-tier system. The number of pensioners is increasing year by year, despite the increasing requirements for retirement age and seniority, and pension payments remain, in most cases, extremely small, which is unable to provide even the most necessary human needs, let alone decent standard of living. The article analyzes the current state of the Ukrainian pension system, reveals the essence of pension reform, analyzes the relationship and impact of the financial crisis on the pension system. Prospects for the development of the pension system, the importance of the accumulation system and the system of non-state pension insurance are substantiated and proved, the main innovations of the pension system, the advantages and disadvantages of the pension reform are identified. The analysis of the level of pension insurance in Ukraine in comparison with other countries is carried out and the problems of implementation of the accumulation system and the system of non-state pension insurance in Ukraine are identified.

Keywords: pension system, pension reform, non-state pension provision, funded pension system.

Надійшла до редакції 18.11.19 р.

ГЛОБАЛЬНЕ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМОДІЄЮ ПРИРОДНИХ ТА АНТРОПОГЕННИХ СКЛАДОВИХ УРБОСИСТЕМ

*А. В. Дудник, доцент, НТУ «Дніпровська політехніка», alvikd@ukr.net,
orcid.org/0000-0001-7921-2548*

У статті розглянуто еколого-економічні проблеми взаємодії між природною та антропогенною складовими агломераційних урбосистем. Традиційно міста виконували безліч функцій, зокрема фортифікаційні, політичні, адміністративні, освітні, наукові і промислові, транспортні, торгові і навіть релігійні, причому в залежності від місця розташування, природних умов та історичних обставин міські поселення відрізнялися між собою просторовим розміщенням та чисельністю населення. Міста перетворилися на своєрідні історичні знаряддя соціальної трансформації, культурного розвитку, становлення громадянського суспільства та кардинальних соціальних змін. Оскільки доступ до інфраструктури (водо- та електропостачання, транспорт, торгівля тощо) та до надання публічних послуг є дешевшим та доступнішим саме у містах, це постійно приваблює до агломерацій нові хвилі трудових мігрантів та ін-весторів, забезпечуючи зростання рівня життя населення, а також посилюючи антропогенне навантаження на природні екосистеми.

У Стамбульській декларації з населених пунктів, учасником якої є й наша держава, визначається, що «великі і малі міста є центрами цивілізації, що виступають рушійними силами економічного розвитку, соціального, духовного і наукового прогресу», а отже, необхідним є зосередити зусилля на створенні здорових умов життя, забезпечення доступу до придатної до споживання питної води та раціонального видалення промислових та побутових відходів. При цьому доцільним є делегування функцій екологічного контролю за станом довкілля на місцевий рівень територіальних громад, оскільки саме вони найбільшою мірою зацікавлені у дотриманні екологічних прав мешканців населених пунктів і мають можливості оперативного реагування на негативні зміни навколишнього середовища.

Ключові слова: урбанізована система, сталий розвиток, міська агломерація, екологічна безпека, економіка природокористування.

Постановка проблеми. Прискорена урбанізація та інтенсифікація науково-технічного прогресу робить міста промислово-міськими агломераціями, що перетворюють ресурси в енергетичні потоки, генерують нові речовини та відходи, все більша частина яких має штучну природу, а отже, не є придатною для природної утилізації. До цього додаються забруднені стічні води, викиди до атмосфери продуктів хімічних реакцій, шумовий та радіоактивний вплив на природне середовище. В сучасному світі людство є свідками двох тенденцій:

прагнення провідних країн перетворити міста в уважні до довкілля урбанізовані системи, і стрімке та неконтрольоване зростання чисельності населення в містах тих країн, які розвиваються. Ці тенденції мають економічну природу, але вони супроводжуються змінами соціальних умов та руйнацією традиційних культур, демографічними «бумами» та «кризами», а також глибинною трансформацією довкілля, що часом робить середовище малопридатним для проживання людини або – в окремих випадках – й взагалі непридатним.

Людство активно експлуатує ресурси довкілля, отримуючи блага у вигляді товарів і послуг в умовах прямого конфлікту довгострокових інтересів людства (або «ноосфери», якщо користуватися глосарієм початку минулого століття) та короткострокових інтересів окремих груп людей, зумовлених прагненням максимізувати економічні зиски.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштабна оцінка процесів урбанізації вимагає від дослідників, серед яких Сотник І. М. [1], Сміла В. [2], Бардась А. В. [3], Балуєва О. В. [4], врахування змін екосистем в різних країнах світу, оскільки саме навколишнє природне середовище забезпечує можливості суспільного розвитку та збереження у довгостроковій перспективі сучасної цивілізації, зокрема і за рахунок її сталого розвитку. Процеси активізації господарської активності та міграції збільшують навантаження від людської діяльності на довкілля, а також до його масштабної трансформації з неоднозначними результатами щодо ефективності використання природних ресурсів у процесах суспільного виробництва. Взаємодії між містом та природою зменшує вартість природного капіталу та послаблює стійкість природних систем, їхню здатність до самовідновлення, викликаючи подальше погіршення рівня екосистемних послуг.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є пошук шляхів збалансованого розвитку міст, де інтереси навколишнього природного середовища, економічні інтереси груп людей та потреби у соціальній справедливості задовольнялися би оптимальним чином та у такий спосіб, що пом'якшив би ризики антропогенного та енвайронментального характеру, уможлививши стале існування урбанізованого поселення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Урбанізація безперечно є одним зі способів концентрації та збільшення чисельності населення у місцевостях, які з тих або інших причин є привабливими для людей, дуже часто така цінність може бути соціальною та економічною водночас (можливість здобуття освіти та працевлаштування, доступність житла, кар'єрне зростання, перспектива отримати вищі доходи то-

що). Одно-часно зі зростанням щільності населення на певній території відбувається збільшення попиту на товари та послуги на душу населення. Для промислово розвинутих країн доволі типовим є розвиток міських агломерацій, коли місто метрополія інтегрується з містами, селищами та сільськими населеними пунктами як «супутниками» задля задоволення власних потреб у робочій силі, дешевій нерухомості, територіях для розташування логістичних комплексів та промислових зон, забезпечення необхідними ресурсами мешканців міста-центру агломерації; пояснення цього феномену є доволі очевидним: якщо сільське населення забезпечує себе продуктами харчування та сировиною за рахунок наявних орних земель та доступних водних ресурсів, то урбанізація зменшує площі сільськогосподарських земель, призводить до деградації ґрунтів, супроводжується виснаженням та забрудненням водних джерел, а також перетворює міста на «теплові плями», де температура середовища в середньому є на декілька градусів вищою, аніж у природних ландшафтах внаслідок меншої кількості зелених насаджень та щільної забудови. Усі перелічені причини призводять до збільшення попиту на харчові продукти, воду та енергію, причому високий попит на ресурси створює стійкі міграційні потоки у напрямку «сільські території – міські поселення» по мірі того, як підвищується урбанізованість тих або інших районів [5].

Спричинені процесами урбанізації зміни виступають рушійними чинниками соціальних зрушень, які впливають на місцеві громади та проявляються у сферах охорони здоров'я, суспільної культури та якості життя в цілому. Глобальний характер сучасної цивілізації вкупі зі зростанням кількості міського населення призводить до мобільності капіталів, ресурсів і людей, причому останні ще й зосереджуються на відносно невеликих площах сучасних мегаполісів з високою щільністю розселення.

Негативними наслідками такої концентрації стає швидке поширення хвороб, оскільки біологічне навантаження на людину суттєво зростає по мірі того, як урбанізація супроводжується інтенсивним техногенним навантаженням на ті екосистемні послуги,

які зазвичай обмежують чи ускладнюють поширення бактерій та інфекцій [6]. До прикладів такого інтенсивного впливу можна віднести дані, які свідчать про те, що збільшення чисельності та щільності населення промислово-міських агломерацій супроводжується зворотними змінами у площах та щільності лісових насаджень, орних земель та пасовищ, що вимагає більш активного використання вже наявних ресурсів [6]. На макрорівні це має наслідком поширення інфекцій через забруднення поверхневих та підземних водних джерел, зменшення гідрологічних потоків, що мали би розчиняти та знезаражувати забруднювачі, а отже – до погіршення якості води та деградації земель. Іншим небажаним, але неunikненням, наслідком урбанізації стає зростання обсягів відходів, як побутових, так і промислових, абсолютна більшість з яких не отримує належного поводження і не утилізується в безпечний спосіб, призводячи до ще більшого забруднення поверхневих і підземних джерел води, до ерозії та забруднення важкими металами та небезпечними хімічними сполуками земель санкціонованих і несанкціонованих смітєвих полігонів. Як вже було зазначено вище, заміна рослинного покриву спорудами та матеріалами антропогенного походження спричиняє істотні кліматичні зміни та явище «міського парникового ефекту»: менша відбивна здатність техногенних споруд та антропогенних земель сприяє посиленому виділенню тепла в результаті сонячного випромінювання та збільшенню величини тропоспаузи в атмосфері нашої планети. Техногенне забруднення промислово-міських агломерацій, таке як викиди виробничих підприємств та двигунів внутрішнього згоряння, закриває міста свого роду «тепловою ковдрою», яка кардинально змінює мікроклімат, позначаючись на здоров'ї, комфорті та навіть добробуті людей [7].

Окрім людських, земельних і водних ресурсів урбанізація вимагає енергії, причому такого роду потреби розглядаються як пріоритетні, оскільки виступають передумовою надійного транспортування сировини та матеріалів, функціонування технологічних систем, розвитку та підтримання діяльності промислової та міської інфраструктури. При

цьому збільшення щільності населення тієї або іншої урбанізованої території прямо пропорціональне зростанню споживання енергії, в першу чергу електрики, з відповідними наслідками у вигляді збільшення забруднень та обсягів відходів. Саме внаслідок надзвичайно активного перетворення енергії та інтенсивного споживання ресурсів міста у сучасному світі розглядаються як основні антропогенні джерела, що сприяють зміні клімату [8], причому це відбувається трьома основними способами: шляхом безпосередньої емісії парникових газів в результаті діяльності обладнання, транспорту та промисловості на території самого міста; в результаті викидів парникових газів за межами міста, але внаслідок діяльності об'єктів, що забезпечують міську інфраструктуру та задовольняють потреби в енергоспоживанні (сміттєзвалища, електростанції, водозабірні та водоочисні станції, аеропорти тощо); внаслідок зумовлених існуванням промислово-міської агломерації змін у хімічному складі атмосфери Землі та збільшенні альbedo земної поверхні, тобто її відбивної здатності стосовно сонячного випромінювання. Результати техногенних викидів ми можемо побачити на рис. 1 – за обсягами емісії двоокису вуглецю на одного мешканця тут явно виділяються портовий Антверпен, центр енергетичної, хімічної та металургійної промисловості Польщі – місто Катовіце, європейська столиця Брюсель та українські міста, Київ і Дніпро.

Варто зауважити, що якщо в більшості європейських міст спостерігається поступове зменшення питомих викидів CO₂, то для Києва, Дніпра, Катовіц і Таллінну тенденція є явно протилежною. У випадку польського міста це пояснюється наявністю значної частки енергогенеруючих потужностей, що працюють на викопному паливі (кам'яному вугіллі), а також фактичною відмовою уряду Польщі від заміщення цих потужностей відновлювальними джерелами енергії: найближчими десятиліттями така тенденція буде зберігатися.

На прикладі пострадянської частини Європи (Дніпро, Київ, Таллінн) ми маємо справу з декількома причинами: спільною для усіх трьох випадків є збільшення кількості транспортних засобів, обладнаних ди-

зельними та двигунами внутрішнього згоряння, причому в українських містах техногенне навантаження на природне середовище ускладнюється ще й значною кількістю двигунів, що не відповідають вимогам Євро-5 і Євро-6. Також останнім часом в українській тепловій енергетиці постійно зростає

частка вугільних електростанцій, що пояснюється необхідністю балансування імпорту енергетичної сировини з наявними потребами населення і промисловості в електричній енергії.

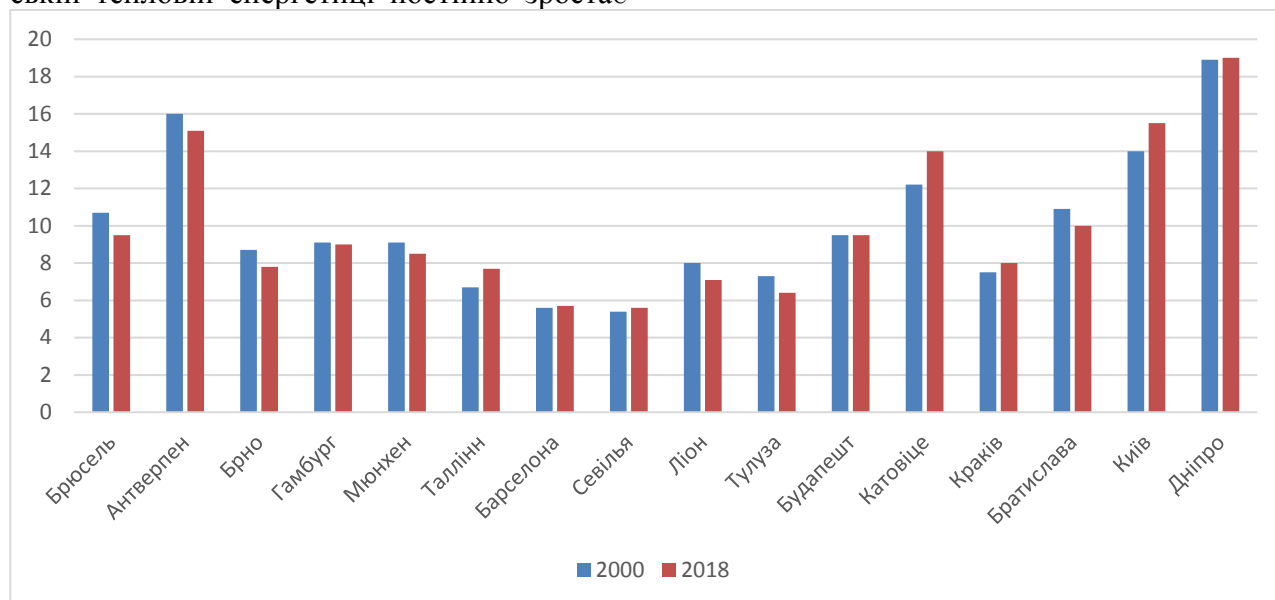


Рис. 1 Обсяги викидів двоокису вуглецю в атмосферу від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у найбільших містах світу (т/мешканця міста).

Джерело: побудовано за: [9] власними розрахунками автора.

Разом з тим, незважаючи на усі негативні ефекти від урбанізації, які дозволяють нам розглядати це незворотне явище як один з найбільших викликів ХХІ століття, з ним пов'язана ціла низка інноваційних зрушень, що охоплюють соціальні, поведінкові, економічні, культурні, поведінкові і навіть екологічні аспекти діяльності людини – усі вони мають обов'язково братися до уваги дослідниками у тих випадках, коли йдеться про пошук шляхів сталого розвитку у найширшому розумінні цього терміну. За словами Генрі Дейлі, природні ресурси та створений людиною капітал виступають радше доповнювачами, ніж взаємними заміниками, а отже природно-ресурсний капітал має розглядатися як основний лімітуючий фактор розвитку суспільства [10]. Ці лімітуючі фактори, свого роду обмеження у зростанні економічної системи, безпосередньо пов'язані із асиміляційним потенціалом локальних екосистем на території промислових агломерацій, який проявляється у здатності переробляти відходи та поповнювати запаси природних ресурсів для забез-

печення сталого розвитку національного господарства та його регіональних складових (двох компонентів ентропійних структур).

Національна економіка може розглядатися як підсистема великої екосистеми, причому остання сама по собі є вичерпною, нездатною до розширення та відносно фізично ізолюваною: саме з цих причин порушення її балансу можуть призводити до деградації та навіть загибелі. Таким чином, людям не лише потрібно розуміти, які масштаби господарської діяльності та рівень продуктивності економіки можуть остаточно зруйнувати екосистему міського поселення, але й варто знати ту межу, коли надмірні екосистемні порушення, викликані зростанням економіки та активізацією процесів ресурсокористування починають коштувати громаді набагато більше, ніж витрати на забезпечення екосистемних послуг, що використовуються у технологічних операціях для збільшення обсягів продуктованих суспільних благ. Іншими словами, дослідники економічної моделі міста як промисло-

вої урбосистеми повинні мислити категоріями пошуку оптимальних співвідношень в економічній підсистемі (двох її компонентах) по відношенню до територіальної екосистеми в цілому, чітко усвідомлюючи, що за межами області оптимальних рішень подальше зростання стає неекономічним, тобто – невиправданим з економічної точки зору.

Якщо ж ми обираємо вектор сталого розвитку урбанізованих систем, то тоді сталість навколишнього середовища розглядається нами як функція продуктивності суспільної праці, що може описуватися як матеріальний потік ресурсів, що залучаються до господарського обігу та трансформуються, проходячи шлях від корисних низькоентропійних природних ресурсів до високоентропійних відходів у вигляді енергії та матеріалів, що виникають внаслідок виробничої діяльності людини [10]. При цьому, як вже згадувалося вище, під ентропійністю ми будемо розуміти міру безладу системи [3], ступінь її хаотичності, яка істотно зростає для урбанізованої системи в процесі антропогенного перетворення екосистем природного середовища, що супроводжується посиленням техногенного навантаження та зменшенням асиміляційного потенціалу території міста.

Розглядаючи господарський комплекс промислово-міської агломерації як відкриту підсистему планети, ми змушені будемо визнати, що зміни у суспільному устрої, технологіях, цінах на ресурси та соціальній структурі і політичній стабільності залежать не тільки (і не стільки) від попиту на товари (послуги) та суспільного споживання, скільки від зміни стану навколишнього природного середовища. Великі цивілізації Давнього Світу зникали через посухи, похолодання або масштабні природні катаклізми, саме тому завдання забезпечення сталого розвитку як суспільства в цілому, так і окремих його складових: міських і сільських поселень, промислових комплексів стають критичними для збереження існуючих людських спільнот. Господарська система промислово-міської агломерації отримує матеріальні ресурси та енергію з навколишнього середовища (як природного, так й антропогенного за своїм походженням), визначає

вартість таких ресурсів та створює на їхній основі нову додану вартість, повертаючи до середовища відходи техногенної діяльності, які суттєво впливають на зміну стану довкілля. Очевидно, що цінність матеріальних ресурсів та енергії, що повертаються у вигляді відходів (сміття, зола- та шлакових відвалів, стічних вод, атмосферних викидів, теплового та радіаційного випромінювання) не дорівнює цінності тих ресурсів, які ми добуваємо від природи, що добре описується законами ентропії. В процесі свого розвитку суспільство в цілому, так само як і територіальні громади – як проекція суспільства на мікрорівні, постійно виступає в ролі природокористувача, використовуючи для задоволення власних потреб не лише створену людською працею вартість, але й ті блага (корисність), які були надані людині природою (як наприклад енергетичні ресурси, що зазнавали метаморфізму та формувалися в надрах Землі протягом мільйонів років) задовго до того часу, як такі ресурси були залучені до господарського обігу, хоча саме ця корисність й зумовила інтерес суспільства до певного природного ресурсу в історичному контексті.

Хоча урбанізація потенційно мала би зробити міста більш заможними, а країни – більш розвинутими, проте абсолютна більшість міських поселень у світі демонструють нездатність адекватно реагувати на різноманітні виклики, що спричинені міграційними процесами та збільшенням чисельності населення міст. У цьому сенсі урбанізація, так само як й у Середньовіччі, продовжує базуватися на моделі, яка за своєю сутністю унеможливорює сталий розвиток з багатьох різних причин. Зокрема, друга половина двадцятого століття охарактеризувалася створенням агломерацій та «субурбанізацією», коли розширення площ міських поселень відбувалося з одночасним зменшенням щільності населення міст на одиницю площі: очевидно, що за таких умов в містах превалюють індивідуальні інтереси, а не суспільні, наслідком чого стає занепад громадського транспорту (через його економічну неефективність) та зникнення зон громадського простору, перетворенням міст-мільйонників на величезні «сільські поселення», функціонування яких уможлиблю-

ється лише завдяки наявності приватного автотранспорту, який сам по собі є одним з основних джерел забруднення довкілля та робить свій внесок у зміни клімату.

В соціальному аспекті існуюча модель урбанізації створює різноманітні форми суспільної нерівності, посилює ізолюваність та відчуження (соціальну деструкцію), а як наслідок – спричиняє знедолення, що набагато меншою мірою проявлялося у більш традиційних сільських співтовариствах. Ночним втіленням заданої вище нерівності стає просторова сегрегація населення міст, яка хоча й не має правового обґрунтування, проте добре простежується на практиці за відмінностями у рівнях доходів, кількості кримінальних злочинів, чистотою довкілля та комфортністю середовища, існуванням всередині урбосистем закритих спільнот та нетрів. Міста стикаються з усе більшими труднощами при адаптації внутрішніх та іноземних мігрантів, які також претендують на доступ до гуманітарних, соціальних, культурних та інтелектуальних ресурсів міської громади, отримуючи в такий спосіб відчуття приналежності до урбанізованої спільноти. Так само нестійкою (чи то непридатною до сталого функціонування) модель урбанізації є в економічному аспекті: по мірі того, як міста в результаті технологічної революції та науково-технічного прогресу потребують все менше робочої сили, тут поширюється безробіття, особливо серед молоді, відбувається перерозподіл ринку праці на користь сезонних (тимчасових) та низькооплачуваних робіт, узвичаюється практика працевлаштування у «тіньовій» або «сірій» економіці (яка не підлягає регулюванню з боку держави як у питаннях захисту прав працівників, так й з питань охорони довкілля), що в кінцевому рахунку призводить до злиднів або матеріальних труднощів, нерівного доступу до міської інфраструктури та відповідних благ, низької якості життя та скорочення його тривалості для багатьох містян.

До усіх перелічених вище недоліків додаються ще проблеми з плануванням та управлінням процесами урбанізації, які певною мірою зумовлені браком належної системи еколого-економічного моніторингу на території міських поселень (нецільове вико-

ристання земель, розпорошеність територій міста, наявність промислових зон та звалищ відходів всередині селітебних територій), а частково – недбалим врахуванням потреб місцевих мешканців (невідповідність між потужностями інфраструктури та щільністю населення, відсутність громадських просторів, невдале формування вуличної мережі), що зменшує потенційні економічні вигоди від концентрації людських ресурсів у промислово-міській агломерації.

Переваги урбанізації відчувають не лише великі міста та агломерації, але також середні та малі міські населені пункти. Рівень забезпеченості комунальною інфраструктурою та існуючі у середніх містах і малих містечках можливості заохочують сільське населення прагнути до створення у власних селах та селищах міської інфраструктури, до зміни місця проживання, а також сприяють (в окремих випадках) більш збалансованому розподілу населення на території країни. Так, у Республіці Корея міграційний приплив до середніх та малих міст у середині сімдесятих років XX століття сприяв динамічному перерозподілу зростаючого населення, виникненню спеціалізацій в окремих галузях промисловості для окремих регіонів, більшій мобільності робочої сили внаслідок близькості до великих промислово-міських агломерацій, розвитку транспортної інфраструктури, покращенню якості освіти і зростанню кількості освічених громадян [8].

При цьому, одним з найнебезпечніших для екології наслідків інтенсифікації виробничої діяльності та зростання міських поселень є викиди дрібнодисперсних частинок розміром від 10 нм до 2,5 мкм, які можуть бути як у вигляді твердих тіл, так і у вигляді дисперсних аерозолів, зокрема – сажа від двигунів внутрішнього згоряння, а також від вугільних блоків теплових електростанцій; оксиди азоту і сірки, які утворюються в результаті роботи хімічних, цементних, металургійних та енергетичних підприємств, та змішуються з молекулами води вже в атмосфері. Основна небезпека таких частинок полягає у тому, що внаслідок надзвичайно малих розмірів (фактично, наближених до молекулярних) їм вдається долати біологічні захисні бар'єри в організмі людини, вражаю-

чи внутрішні органи і провокуючи виникнення небезпечних захворювань як у мешканців міст-емітентів забруднень, так і в мешканців прилеглих населених пунктів, які ми об'єднуємо поняттям «промислово-міська агломерація». Ситуація з викидами

таких забруднювачів техногенного походження представлена на рис. 2: найбільш невтішною серед розглянутої вибірки міст ситуація є саме для Києва.

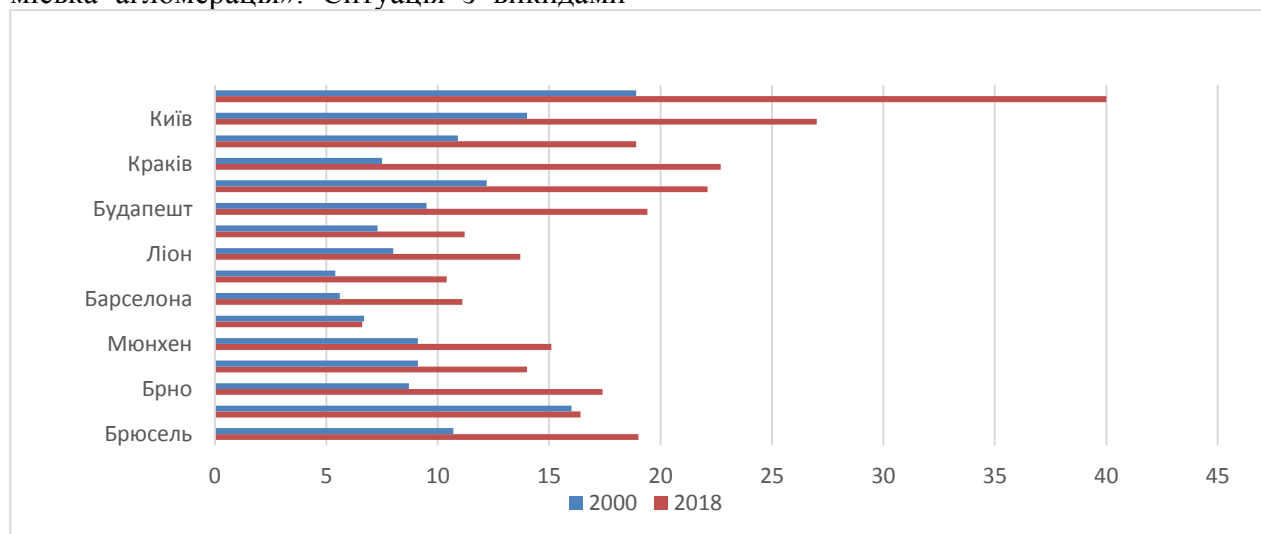


Рис. 2 Обсяги викидів в атмосферу міст дрібнодисперсних часток $PM_{2,5}$, $мкг/м^3$
Джерело: побудовано за: [11, 12]

Найбільш досконалим з відомих способів оцінювання соціально-економічних наслідків взаємодії між природним та антропогенним середовищами на рівні міських агломерацій на нашу думку є запропонований у роботі [4] методологічний підхід до еколого-економічного управління сталим розвитком міст, єдиним недоліком якого можна вважати надто велике коло охоплених показників: в процесі подальшого удосконалення нами пропонується модифікована схема ієрархічної системи критеріїв сталого стану міста (рис.3), які згруповані за двома групами – антропогенне та природне середовища – та характеризують економічний, соціальний і екологічний розвиток міста набором спрощеної системи річних показників: сальдо природного приросту населення; сальдо міграції; відсоток економічно активного населення від загальної чисельності мешканців; відсоток працевлаштованих мешканців міста від загальної кількості економічно активного населення; відсоток населення міста, що має доступ до послуг водопостачання, каналізації, вивезення сміття, електропостачання; середній рівень бідності серед міського населення; рівень людей з повною та вищою освітою серед міського населення; відсоток населен-

ня міста, що мешкає у нетрях (аварійних по-мешканнях чи невідповідних санітарним вимогам помешканнях); населення міста, що мешкає у нетрях (аварійних помешканнях чи невідповідних санітарним вимогам помешканнях); рівень захворюваності населення небезпечними хворобами; кількість зареєстрованих злочинів на тисячу мешканців; відсоток розкритих злочинів серед зареєстрованих; сума залучених прямих закордонних інвестицій до економіки міста; кількість створених нових робочих місць; внесок економіки міста у формування валового внутрішнього продукту країни (у відсотках), обсяг викидів дрібнодисперсних часток $PM_{2,5}$ до атмосфери, індекс забруднення атмосфери міста; обсяг викидів двоокису вуглецю; площа зелених насаджень загального користування на одного мешканця; площа об'єктів природно-заповідного фонду на мешканця; питома забезпеченість в тисячах метрів кубічних на мешканця; асиміляційний потенціал території; площа рекреаційних зон на одного мешканця; рівень утилізації побутових і промислових відходів різних класів небезпеки.

Висновки. В загальному випадку, взаємодія між природним та антропогенним середовищами в залежності від соціально-

економічної політики, що реалізується урядовими може проходити етапи, які описані нижче [13]:

1. Традиційний соціально-економічний розвиток територій урбосистем, коли промислово-міські агломерації намагаються приділяти основну увагу конкурентоспроможності місцевих підприємницьких структур, що надають інноваційні послуги або задіяні у виробництві товарів,

зокрема телекомунікаційних, біотехнологічних, інформаційних. При цьому процеси глобалізації зумовлюють посилення зовнішньоекономічних аспектів у плануванні просторового розвитку промислово-міських агломерацій: залучення прямих іноземних інвестицій, розвиток ринків фінансових інструментів, трансфер технологій, оскільки саме ці чинники гарантують збереження

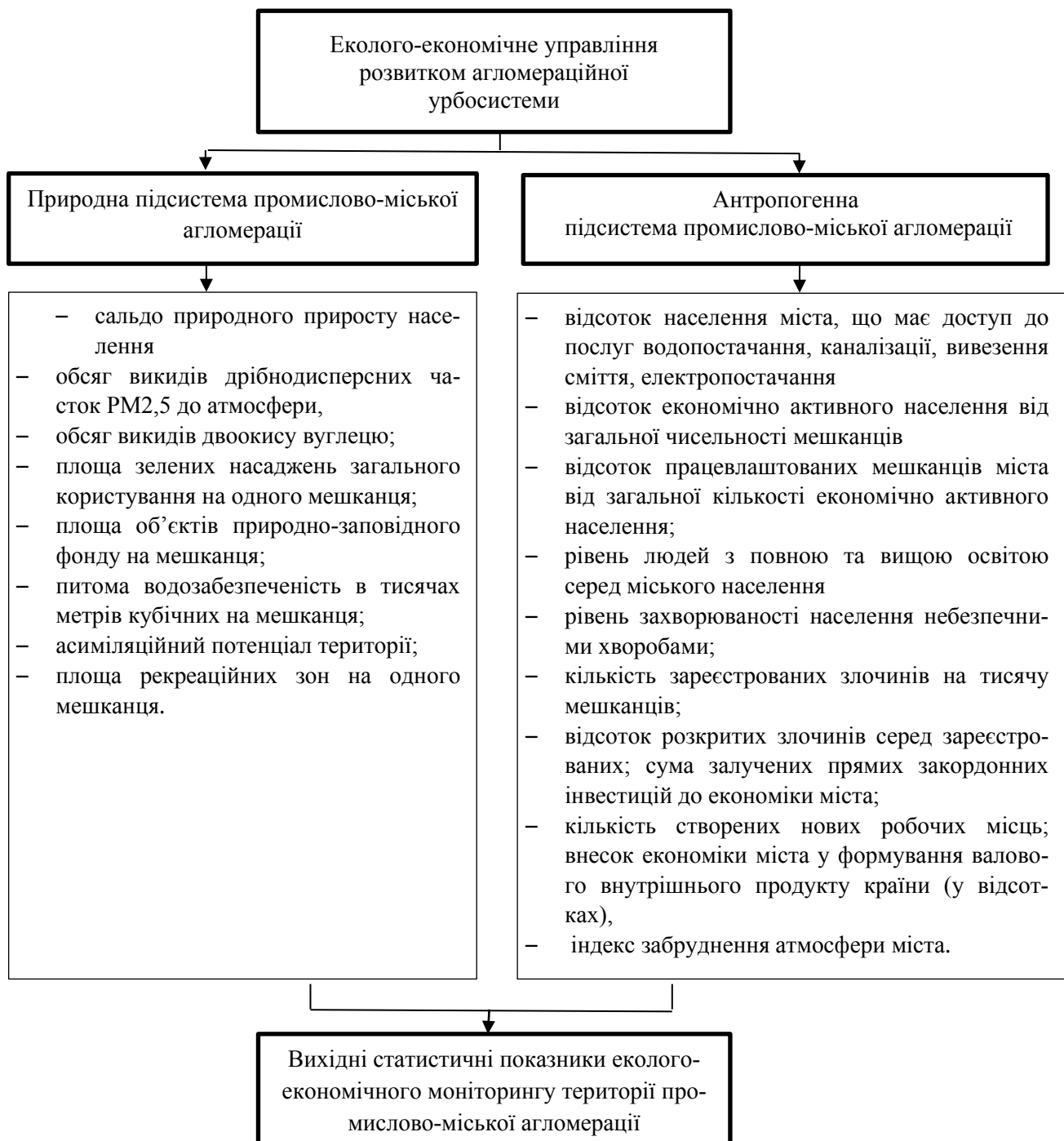


Рис. 3 Модифікована схема ієрархічної системи критеріїв сталого стану міста

існуючих та створення нових робочих місць, що може розглядатися як базова умова формування сталого розвитку міських урбосистем.

2. Екологізація соціально-економічного розвитку, яка полягає у збереженні якості екосистемних послуг навколишнього природного середовища, що досягається завдяки врахуванню вимог з охорони довкілля та економіки природокористування при розробленні програмно-цільових документів розвитку міських урбосистем. Для управління навколишнім середовищем промислово-міських урбосистем при цьому використовуються моніторингові дані про стан природних, соціальних, економічних компонентів середовища міст, зокрема такі як сальдо природного приросту населення; середня тривалість життя населення; кількість житлових споруд, які не відповідають санітарно-гігієнічним умовам; обсяг викидів парникових газів; кількість днів з середнім та високим забрудненням повітря; кількість нових збудованих споруд та обсяги площ міських земель, які використані для цього; обсяги скидів очищених та неочищених стічних вод до гідрографічної мережі; обсяги побутових та промислових відходів і відсоток відходів, що перероблюється. При цьому доцільним є делегування функцій екологічного контролю за станом довкілля на місцевий рівень територіальних громад, оскільки саме вони найбільшою мірою зацікавлені у дотриманні екологічних прав мешканців населених пунктів і мають можливості оперативного реагування на негативні зміни навколишнього середовища.

3. Формування агломераційних мереж міських та сільських населених пунктів на засадах сталого розвитку, де забезпечувався би баланс між екологічними, економічними та соціальними інтересами громад. Останній варіант має передбачати створення інститутів, які б зосереджували кваліфікованих експертів, здійснювали би еколого-економічний моніторинг територій промислово-міських агломерацій та розробляли би довгострокові стратегії розвитку таких мереж населених пунктів, забезпечуючи їхнє інтегрування; перехід до планування територіального розвитку на рівні об'єднаних територіальних громад, які повинні управ-

ляти різного роду проєктами в ході реалізації положень стратегічних планів; активно застосовувати державно-приватне партнерство та залучати до розробки програмних документів представників другого (приватного) і третього (суспільного) секторів економіки; максимальна децентралізація повноважень держави на місцевому рівні з передачею відповідних ресурсів для реалізації завдань розвитку; використання досвіду інших країн з побудови сталого урбанізованого середовища та здійснення моніторингу його еколого-економічного стану, використання інформаційних технологій та можливостей штучного інтелекту для прогнозування можливих змін довкілля.

Література

1. Сотник І. М. Економічні механізми впровадження інноваційних концепцій управління відходами виробництва в Україні / І. М. Сотник // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – С. 313–318.
2. Smil, V. (2002). Population and Environmental Services. *Population and Development Review*, 28. P. 187-198.
3. Бардась А. В. Розробка оцінки інвестиційної привабливості вугільної шахти із врахуванням внутрішньої економічної ентропії: дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Бардась Артем Володимирович; Національний гірничий ун-т. – Д., 2003. – 182 арк. – арк. 166–182.
4. Балусева О. В. Методика розрахунку індексу соціо-еколого-економічного розвитку міста / О. В. Балусева // Економічний вісник НГУ. – 2013. – № 3 (43) – С. 137–145.
5. Lowry, I. (1990). World Urbanization in Perspective. *Population and Development Review*, 16, 148-176. Retrieved July 13, 2015, from JSTOR.
6. Meyer, W., & Turner, L. (1992). Human Population Growth and Global Land-Use/Cover Change. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 23, P. 39-61.
7. Grimmond, S. (2007). Urbanization and Global Environmental Change: Local Effects of Urban Warming. *The Geographical Journal*, 173(1), P.83-88.
8. UN Habitat Global Activities Report 2013. Our Presence and Partnerships [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unhabitat.org/global-activities-report-2013/>
9. Organisation for Economic Co-operation and Development (2018) OECD. Stat. online database.
10. Daly, H. Ecological economics and sustainable development, selected essays of Herman Daly. Cornwall; MPG Books. 2007. 280 p.
11. United Nations Human Settlement Programme (UN-Habitat).
12. Global Urban Indicators Database 2015.

13. Вакуленко М. Зростаюче значення великих міст і мегаполісів: дилеми та досвід прийняття політичних рішень / М. Вакуленко, Н. Гринчук, В. Ярошук // Управління сучасним містом. – 2009. – № 1–4/1 – 12 (33–36). – С. 202–213.

References

1. Sotnyk, I.M. (2008). *Ekonomichni mekhanizmy vprovadzhennia innovatsiinykh kontseptsiy upravlinnia vidkhodamy vyrobnytstva v Ukraini. Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*. K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy.
2. Smil, V. (2002). Population and Environmental Services. *Population and Development Review*, 28. P. 187-198.
3. Bardas, A.V. (2003). *Rozrobka otsinky investytsiinoi pryvabyvosti vuhilnoi shakhty iz vrakhuvanniam vnutrishnoi ekonomichnoi entropii*. Candidate's thesis. Dnipropetrovsk, Natsionalnyi hirnychiy universytet.
4. Baluieva, O.V. (2013). *Metodyka rozrakhunku indeksu sotsio-ekoloho-ekonomichnoho rozvytku mista*. *Ekonomichniy visnyk NHU*, 3 (43), 137-145.
5. Lowry, I. (1990). World Urbanization in Perspective. *Population and Development Review*, 16, 148-176. Retrieved July 13, 2015, from JSTOR.
6. Meyer, W., & Turner, L. (1992). Human Population Growth and Global Land-Use/Cover Change. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 23, P. 39-61.
7. Grimmond, S. (2007). Urbanization and Global Environmental Change: Local Effects of Urban Warming. *The Geographical Journal*, 173(1), P.83-88.
8. UN Habitat Global Activities Report 2013. Our Presence and Partnerships. Retrieved from <https://unhabitat.org/global-activities-report-2013/>
9. Organisation for Economic Co-operation and Development (2018). OECD. Stat. online database.
10. Daly, H. (2007). *Ecological economics and sustainable development, selected essays of Herman Daly*. Cornwall; MPG Books. 280 p.
11. United Nations Human Settlement Programme (UN-Habitat)
12. Global Urban Indicators Database 2015
13. Vakulenko, M., Hrynychuk, N., & Yaroshchuk, V. (2009). *Zrostaiuche znachennia krupnykh mist i mehapolisiv: dylemy ta dosvid pryiniattia politychnykh risheh*. *Upravlinnia suchasnym mistom*, 1–4/1 - 12 (33-36), 202-213.

ГЛОБАЛЬНОЕ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕМ ПРИРОДНЫХ И АНТРОПОГЕННЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ УРБОСИСТЕМ

А. В. Дудник, доцент, НТУ «Днепропетровская политехника»

В статье рассмотрены эколого-экономические проблемы взаимодействия между естественной и антропогенной составляющими агломерационных урбосистем. Традиционно города выполняли множество функций, в частности, фортификационные, политические, административные, образовательные, научные и промышленные, транспортные, торговые и даже религиозные, причем в зависимости от местоположения, природных условий и исторических обстоятельств городские поселения отличались между собой пространственным размещением и численности населения. Города превратились в своеобразные исторические орудия социальной трансформации, культурного развития, становления гражданского общества и кардинальных социальных изменений. Поскольку доступ к инфраструктуре (водо- и электро-снабжение, транспорт, торговля и т.п.) и к предоставлению публичных услуг дешевле и доступнее именно в городах, это постоянно привлекает к агломерациям новые волны трудовых мигрантов и инвесторов, обеспечивая рост уровня жизни населения, а также усиливая антропогенные нагрузки на природные экосистемы.

В Стамбульской декларации по населенным пунктам, участником которой является и наше государство, определяется, что «большие и малые города являются центрами цивилизации, выступают движущими силами экономического развития, социального, духовного и научного прогресса», а значит, необходимо сосредоточить усилия на создании здоровых условий жизни, обеспечении доступа к пригодной к употреблению питьевой воде и рациональному удалению промышленных и бытовых отходов. При этом целесообразно делегирование функций экологического контроля за состоянием окружающей среды на местном уровне территориальным общинам поскольку именно они в наибольшей степени заинтересованы в соблюдении экологических прав жителей населенных пунктов и имеют возможности оперативного реагирования на негативные изменения окружающей среды.

Ключевые слова: урбаністическа система, устойчивое развитие, городская агломерация, экологическая безопасность, экономика природопользования.

GLOBAL ECOLOGICAL AND ECONOMIC MANAGEMENT OF THE INTERACTION OF NATURAL AND ANTHROPOGENIC COMPONENTS OF URBOSYSTEMS

A. V. Dudnyk, Associate Professor, Dnipro University of Technology

The article deals with ecological and economic problems of interaction between natural and anthropogenic components of agglomerative urban systems. Traditionally, cities performed many functions, including fortifications, political, administrative, educational, scientific and industrial, transport, commercial and even religious, and depending on location, natural conditions and historical circumstances, urban settlements differed in their spatial location and population. Cities have evolved into historical instruments of social transformation, cultural development, the emergence of civil society, and dramatic social change. As access to infrastructure (water and electricity, transport, trade, etc.) and to public services is cheaper and more affordable in cities, it is constantly attracting new waves of migrant workers and investors to agglomerations, providing increased living standards and enhancing anthropogenic load on natural ecosystems.

The Istanbul Declaration on Human Settlements, of which our state is a party, states that «large and small cities are centers of civilization, which are the driving forces of economic development, social, spiritual and scientific progress», and therefore it is necessary to focus efforts on creating healthy living conditions, ensuring access to usable drinking water and the rational disposal of industrial and household waste. At the same time, it is advisable to delegate environmental control functions to the local level of territorial communities, as they are most interested in respecting the environmental rights of residents of settlements and have the ability to respond promptly to negative changes in the environment.

Keywords: urban system, sustainable development, urban agglomeration, environmental security, environmental economics.

Надійшла до редакції 22.11.19 р.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

*Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, НТУ «Дніпровська політехніка», annapylip@ukr.net,
orcid.org/0000-0003-2091-4320*

Стаття присвячена висвітленню проблем трансформації українського освітнього простору у світлі теорії інституціональної комплементарності та формуванню теоретичного підґрунтя для розробки заходів державної політики у сфері інституціоналізації вищої освіти. Теоретико-методологічною основою дослідження стали концептуальні засади інституціональної теорії, системного підходу, крос-культурний аналіз та елементи компаративістського аналізу. В роботі проведено ретроспективний аналіз поглядів на феномен «інституціональна комплементарність» та встановлено сутність даного поняття по відношенню до інституціонального середовища закладів вищої освіти.

Розглянуто особливості університетської освіти у порівнянні з професійною, визначено основні інституціональні форми їх функціонування та взаємодії. Показано тенденції розвитку університетської та професійно-орієнтованої освіти у розвинутих країнах світу, виявлено їх переваги й недоліки у порівнянні з освітніми системами деяких інших країн. Проаналізовано напрямки трансформації вищої освіти в Україні та продемонстровано їхню результативність. Вивчено специфіку функціонування закладів вищої освіти України в ринкових умовах, визначено фактори нарощування конкурентоспроможності вітчизняної вищої школи.

Виявлено основні проблеми інституціонального характеру, які не дозволяють адаптувати передовий світовий досвід розвитку вищої освіти до українських реалій. Особливу увагу звернено на невідповідність ментальних моделей, на яких ґрунтуються освітні системи розвинутих країн світу та України. Доведено необхідність урахування в ході реформ особливостей домінуючого способу мислення та ціннісних спрямувань тих, хто буде отримувати освіту, і завдяки цьому розбудовувати такі інститути, які будуть відповідати національній ментальності.

Ключові слова: освітній простір, система освіти, заклади вищої освіти, університетська освіта, професійна освіта, інституціональна комплементарність, інституціональна комплементарність закладів вищої освіти.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві важливого значення набувають освітні процеси, оскільки завдяки функціонуванню систем освіти закладаються умови цивілізаційного руху країн до кращого стану. Сучасні дослідження переконливо довели, що саме освіті відводиться одна із провідних ролей у досягненні цілей сталого соціально-економічного розвитку. Більше того, у Доповіді про людський розвиток 2013 р. було затверджено, що «... саме по собі економічне зростання не може автоматично привести до

прогресу людського розвитку... значні інвестиції в потенціал людей – посередництвом посилення уваги до освіти, харчування, здоров'я, а також до знань та вмінь, необхідних на ринку зайнятості, – здатні розширити доступ до гідної праці та забезпечити стійкий суспільний прогрес» [1, с.5]. З цих причин будь-які реформи, що спрямовані на забезпечення високих і стабільних темпів соціально-економічного розвитку, тим чи іншим чином включають і напрями регулювання освітніх процесів.

Система освіти України разом із трансформацією економічного і політичного простору зазнала суттєвих змін і, власне кажучи, знаходиться у стані постійного реформування. Незавершеність перетворень та їх не завжди позитивні наслідки для суспільства ставлять перед наукою завдання проведення більш глибоких досліджень взаємозв'язку між освітою та соціально-економічним розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформа сфери освіти викликала бурхливий потік публікацій у науковій літературі. Українські автори порівнюють нашу систему освіти із зарубіжною, переважно європейською, аналізують наслідки перетворень, намагаються розробити напрямки і механізми її адаптації до світових реалій. Однак при цьому досліджень, які були б присвячені вивченню впливу освіти на соціально-економічний розвиток суспільства, що виконані із застосуванням причинно-наслідкового аналізу, не є, на жаль, багаточисельними в Україні. Достатньо виокремити у цьому зв'язку роботи М. Шмиголь, в яких освіта досліджується як фактор модернізації українського суспільства [2], Грішнкової, яка досліджує внесок освіти у формування людського капіталу [3], Т. Матюк, яка досліджує взаємозв'язок освіти із соціально-економічним розвитком [4].

Поряд з таким баченням проблеми існує напрямок економічної думки, у межах якого освіта розглядається як інституціональний чинник, який здійснює вплив на якість суспільних трансформацій. У цьому відношенні заслуговують на особливу увагу наукові здобутки В. Липова, який досліджує освіту в контексті інституціональної комплементарності [5]. Як показує практика українських реформ, пошук взаємозв'язку між розвитком і освітою і, особливо, в контексті інституціональних змін, не втрачає своєї актуальності.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження інституціональної комплементарності освітнього простору формуванню теоретичного підґрунтя для розробки заходів державної політики у сфері інституціоналізації вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослід-

ження. Якщо вести мову про чинники економічного зростання як матеріальної основи розвитку, то незаперечним є факт підвищення за її рахунок рівня кваліфікації робітників, їхньої здатності залучати у виробничий процес новітні техніку й технології, продукувати інновації. Все це, в кінцевому рахунку, сприяє зростанню ВВП. Представляючи соціально-економічний розвиток як більш широке поняття, яке не замикається на досягненні матеріального добробуту, а включає в себе цілий комплекс складових, на основі яких людина задовольняє весь спектр своїх потреб, приходимо до розуміння необхідності розширення предметного поля досліджень і виведення його у міждисциплінарну площину.

Розглядаючи освіту як чинник соціально-економічного розвитку, необхідно звернути увагу на те, що вона є одним із факторів забезпечення балансу економіки й екології, оскільки формує екологічну свідомість людей. Разом з цим, вона є фактором нарощування в суспільстві критичної маси людського капіталу, чинником громадянської культури, яка, у свою чергу, виступає в сучасному суспільстві потужним фактором розвитку, стимулюючи людей до активних дій. І відбувається це через вирішальну роль освіти у соціалізації – процесі, у ході якого людина долучається до нормативного порядку суспільства завдяки уведенню соціальних норм і правил у коло ціннісних орієнтацій особистості. Дійсно, саме освіта змінює погляди людей щодо власної поведінки та дій оточуючих і, тим самим, сприяє коригуванню цілей економічної діяльності суб'єктів, стимулюючи або, навпаки, гальмуючи розвиток. З іншого боку, освіта посилює координаційний ефект, оскільки формує якісні характеристики суспільної свідомості, які підвищують рівень соціального взаєморозуміння та взаємодії у суспільстві, знижуючи при цьому конфліктність. У наших попередніх роботах було доведено, що більш стабільним і схильним до прогресивного розвитку є те суспільство, в якому досягнуто соціальний консенсус на основі цінностей, які поділяються більшістю населення (Пилипенко, 2011). Освіта транслує і передає знання й набутий досвід від покоління до покоління,

утверджує в індивідуальній свідомості соціокультурні цінності, сприяючи їх засвоєнню і перетворенню на орієнтаційний компонент діяльності економічних суб'єктів. Цим самим вона створює умови для реалізації управлінських функцій економічної системи, сприяє досягненню цілей економічної політики, спрямованої на розвиток.

Однак для того, щоб здійснювати прогресивні зрушення у такому суспільстві, вкрай необхідною є активність і висока соціальна мобільність його членів. Велику роль у досягненні вказаних цілей відіграють ідейні переконання людей, основою яких є високий рівень освіченості й інтелектуальних якостей населення. На цьому наголошував О. Конт, стверджуючи, що «ідеї управляють світом і викликають в ньому потрясіння. Увесь соціальний механізм опирається, в кінцевому рахунку, на думки людей». Люди повинні мати базові знання відносно об'єктивних законів економічного, політичного й соціального розвитку суспільства, механізмів його змін і трансформацій. Завдяки освіті ці знання формуються і передаються до наступних поколінь, а також реалізується процес створення й виховання майбутньої економічної, наукової, культурної та політичної еліти суспільства, від якої безпосередньо залежить суспільний прогрес. Отже, освіта розвиває особистість і громадянство, закладає цінності довіри, рівності, свободи, демократії і завдяки цьому створює складові соціального капіталу, який є потужним ресурсом суспільних перетворень. Саме тому будь-які суспільні перетворення обов'язково включають у себе реформування освіти.

Вищевикладене свідчить про те, що освіта є багатограним поняттям, глибоко інтегрованим у різні сфери суспільного організму, а відтак, не може досліджуватися виключно як економічний феномен (сфера нематеріального виробництва), рівно як і окремих елементів духовної культури чи іншої складової суспільства. Останнє є діалектичним поєднанням різних сфер людської діяльності, відчуває вплив на своє функціонування й розвиток цілої низки чинників, серед яких вагоме місце займають економічні, правові, політичні й соціокультурні фактори. Відповідно, досліджувати освіту та її трансформацію необхідно у річці інституційно-

нальній теорії, методологія якої ґрунтується на урахуванні всіх факторів цивілізаційного розвитку.

На сьогоднішній день в інституціональній теорії сформувалися уявлення про дві тенденції інституціональних змін: еволюційну та революційну. Якщо інституціональний розвиток проходить еволюційним шляхом, то формальні й неформальні інститути співвідносяться між собою як два послідовних етапи перетворень: у ході історичного розвитку зазнають змін неформальні правила, а потім відбувається їхня формалізація через фіксацію в юридичних нормах. За таких умов неформальні інститути співпадають з формальними, що не викликає зростання трансакційних витрат. Однак, еволюційний шлях інституціональних змін не завжди може бути прийнятним: по-перше, з огляду на повільність перетворень, і по-друге, з причин можливої неефективності самих неформальних інститутів. Показовим у даному випадку є історичний досвід утвердження ринкових відносин в більшості європейських країн, коли домінуючі цінності канонічного католицизму створювали ідеологічний бар'єр для розвитку приватної ініціативи і прагнення реалізувати власні корисливі інтереси а, отже, консервували неефективні форми виробництва й обміну. Цілком зрозуміло, що без реформаторського руху, спрямованого на кардинальну зміну домінуючих релігійних систем, навряд чи можна було б очікувати утвердження в цих країнах ринкової економічної моделі. У силу цього індивіди все частіше обирають шлях не адаптації до повільних еволюційних перетворень інституціонального середовища, а його зміну через проведення реформ. Суть останніх полягає у створенні (конструюванні) принципово нових інститутів і/або трансплантації – запозичення інститутів із інших, як правило, більш передових систем (Тамбовцев, 1997; Олейник, 2000; Полтерович, 2001, 2007).

Революційна тенденція інституціональних змін визначається подібністю або відмінністю існуючих базових інститутів та тих інституціональних форм, якими починають обмінюватися країни у ході реформування (теорія Х та У матриць). Більша подібність базових інститутів дозволяє провести реформи

у відносно короткий часовий термін, оскільки вони не потребують довготривалого процесу адаптації, а вимагають пристосування до конкретних національних особливостей тієї чи іншої країни. Інша справа, коли інституціональний обмін відбувається між країнами з принципово різними базовими інститутами. Новий інститут вбудовується в існуюче інституціональне середовище, відбувається своєрідна «аккультурація» інститутів, коли вони, вступаючи у взаємодію із наявним середовищем, засвоюють його природу. Як правило, критерієм завершеності інституціонального будівництва виступає встановлення стійких взаємозв'язків між запозиченими і власними інститутами. Як правило, запозичений інститут суттєво модифікується у новому для нього середовищі і функціонує у новому для нього середовищі як складова інституціональної структури з новими параметрами (Бессонова, Кирдина, О'Салливан, 1996).

Вагомого значення для розуміння природи інституціональних змін та їх наслідків набувають ідеї комплементарності інститутів. Власне, поняття інституціональної комплементарності (взаємодоповнюваності) вперше було використано в економічній теорії японським дослідником М. Аокі, який здійснив спробу з'ясувати специфіку взаємодії Центрального банку і окремої фірми у досягненні своїх цілей (Аокі, 1994). Вчений дійшов висновку, що кожен інститут або організація визначає набір обмежень, стимулів і можливостей, на яких вибудовуються стратегії економічних суб'єктів. При цьому було з'ясовано, що вплив на економічну діяльність суб'єкта одного інституту суттєво підвищується за умови, коли у цьому процесі функціонує інший інститут, який підсилює дію першого. Це положення, власне, і стало підґрунтям для появи нового терміну – інституціональної комплементарності.

У подальшому цю категорію наповнили більш широким змістом П. Хол і Д. Соскіце, розкривши механізм взаємодії інститутів у різних країнах. Виходячи із інституціональної подібності вчені виокремили різні форми існування капіталізму, через які здійснюють свій розвиток розвинуті країни світу. При цьому було показано, що кожен із

інститутів за рахунок свого власного функціонування створює умови для функціонування або полегшення дії інших інститутів (Hall, Soskice, 2001). Таким чином, інститути стають пов'язаними один з одним (комплементарними) і завдяки цьому роблять один одного або більш, або менш ефективними, виходячи із своїх власних характеристик.

Ведучи мову про інституціональні зміни, Б. Амабле говорить про те, що певний набір інститутів укріплює один одного і завдяки цьому формується погоджена і відносно стабільна структура, яка формує траєкторію соціально-економічного розвитку. Відповідно, сукупна погодженість інститутів визначається додатковими характеристиками самих інститутів [6]. В. Стрік, досліджуючи інституціональні зміни в передових країнах світу, приходять до висновку, що інститути далеко не завжди володіють ознаками комплементарності, що вимагає від реформаторів пошуку ефективних форм їх координатії у національному інституціональному середовищі (Streeck, 2005). Все це створює методологічне підґрунтя дослідження освіти у контексті інституціональної комплементарності.

Для реалізації такого підходу слід з'ясувати інституціональну природу освіти. Виходячи із сутності інституту, який є нормами і правилами поведінки, можна стверджувати, що освіта є сферою діяльності людей, в якій формуються соціальні норми, закладаються звичаї і традиції, які потім набувають змісту формальних і неформальних правил. Ведучи мову про реформування систем освіти, в першу чергу, ми маємо звертати увагу саме на цей аспект її функціонування, оскільки зосередженість на змінах організацій і закладів освіти відображає тільки переформатування складу «гравців» освітнього простору. Вища школа – це один із найбільш важливих інститутів суспільства і, водночас, організація (структурний елемент системи освіти). Як інститут вища освіта є набором історично зумовлених норм, правил та соціальних практик, за рахунок яких у суспільстві відбувається наслідування, нагромадження і відтворення наукових і професійних знань, духовних і культурних цінностей. Як організація – це поєднання організаційних структур, через які безпосередньо реалізуються

суспільні функції вищої освіти. Розглядаючи структуру світової вищої освіти, дослідники, зазвичай, виділяють дві її домінуючі форми: унітарну й бінарну.

Унітарною є система, в якій вища освіта забезпечується переважно університетами. Такою є освіта в Італії, Іспанії, Австрії, Фінляндії, Швеції. Деякі експерти виділяють в окрему групу країни з так званими «інтегрованими» університетами, до складу яких увійшли спеціалізовані середні й вищі навчальні заклади (Швеція та Іспанія) та країни, що належали до соціалістичного табору. Бінарна або подвійна система ґрунтується на двох складових: університетському секторі, який базується на класичній концепції університету і окремому неуніверситетському секторі вищої освіти, що має чітко окреслену структуру. Така система освіти притаманна більшості розвинених країн світу, де поряд з університетським сектором існують численні спеціалізовані освітні заклади. Така система вищої освіти притаманна Бельгії, Великобританії, Греції, Данії, Ірландії, Нідерландам, Норвегії, Німеччині, Франції, Швейцарії та ряду інших країн. Відповідно, у ході реформ може змінюватися сам набір освітніх закладів і їх функціональне призначення, а може модифікуватися сама система норм і правил, на яких ґрунтується вища освіта. Розглянемо це на прикладі зміни інституціональної природи університету.

Університети, які з'явилися у Середньовіччі як осередки гуманітарного знання (переважно богословського і правового напрямків), протистояли ремісничим школам, в яких безпосередньо навчали професії. Англійський теолог Дж. Г. Ньюмен привніс розуміння університету, як храму інтелекту і визначив його як місце, де навчають універсальному знанню і вирішують завдання розвитку інтелектуальної культури через освіту та дослідження. Впроваджуючи цю ідею в життя, ідеологи університету формували особливе внутрішнє середовище функціонування даного інституту – свободу, незалежність думки та інтелектуального життя, організаційну відокремленість від політичної та релігійної влади. Практично у всіх університетах середньовічної Європи (термін навчання 5–7 років) включав вивчення грама-

тики, риторики, логіки, арифметики, геометрії, музики й астрономії. І тільки після цього можна було продовжити навчання на одному із вищих факультетів [7, с.92]. Цілком зрозуміло, що така гуманітарна спрямованість освітнього процесу не мала на меті орієнтації на оволодіння навичками, що дозволяли випускнику максимізувати доходи. Це була елітарна освіта, спрямована на формування інтелектуалів, які володіли всебічною універсальною освіченістю.

З кінця XVIII ст. університети зазнали змін, поступово перетворившись на осередки виробництва знань для суспільних цілей. Класичні предмети почали поєднуватися з природничими науками, а суб'єктами навчального процесу все частіше ставали особи неелітарного походження. Талановиті діти робітничого і середнього класів, отримуючи університетську освіту, разом із отриманням знань «вбирали» у себе культурні зразки і традиції, що дозволяло їм зайняти у подальшому більш високий щабель у соціальній стратифікації. Розкривши двері для більш широкого загалу студентів, університет все ще залишався егалітарним інститутом виходячи із соціального положення, яке займали його випускники.

На початку XX ст. ідея університету була суттєво переосмислена. Як показує К. Калхун, ролі наукової роботи (розвиток накопиченого знання) і освіти (навчання студентів) були пристосовані до нового уявлення про виробництво знання як основи соціального прогресу, економічного зростання і полегшення людських страждань [8, с.294]. Саме в цей період виникли наукові школи в окремих сферах науки і відбувся поділ на гуманітарні, соціальні та природні (фізичні) науки. Також це була епоха, коли професійні школи, які часто створювалися окремо від університетів, були включені до їхнього складу. Університет став установою, що включала в себе коледжі, дослідницькі лабораторії й інститути, наукові підрозділи бізнесових структур, тощо. При цьому університети стали важливим місцем зосередження громадянських і національних амбіцій і публічного дискурсу. Ще одним із наслідків структурної трансформації університету стало перетворення науково-дослідницької діяльності в один із головних напрямів його

функціонування і акумуляції коштів. Завдяки активній фінансовій підтримці держави і бізнесу університет перетворився на організаційну одиницю, що займається перетворенням фундаментального знання на технологію. За таких умов науково-дослідна робота переводиться із другорядного заняття викладачів окремих факультетів на повномасштабну, коштовну і фінансовану із зовні роботу, яка вимагає складних організаційних структур [8, с.295]. З цього приводу Б. Рідінгс висловив занепокоєння, що «сучасний університет перебуває в руїнах», оскільки комерціалізація руйнує призначення університету, заміщує культуру бюрократично-керуванням знанням [9]. Можна погоджуватися або не погоджуватися з таким критичним поглядом на роль університету, однак слід звернути особливу увагу на той факт, що розглянуті трансформації майже не торкнулися гуманітарної та соціальної сфер діяльності університетів – вони так і залишилися завдяки цим сферам осередками створення і відтворення культури, виховання інтелектуала й особистості.

Таким чином, з одного боку, трансформація вищої освіти відбулася через зміну організаційних структур, коли класичний університет розширяв сферу своєї діяльності і в його структурі виникали нові інститути і підрозділи, а з іншого – зазнавали змін норми й правила, на яких базувалося функціонування. При цьому найменших модифікацій зазнавали саме культурні складові – цінності, неформальні норми й традиції, на яких і зараз базуються університети розвинених країн. Сучасний університет відображає ідеали античності, Середньовіччя і Нового часу, трансформації вищої освіти, розпочатої Гумбольдом в Німеччині, розвиток університетів, як наукових центрів [8]. Все це демонструє ефект інституціональної комплементарності у сфері вищої освіти – нові формальні правила, які санкціонують діяльність університету як закладу, що поряд із передачею знань і формуванням професійних навичок, науковим пізнанням світу і отриманням фундаментальних знань, активно займається їх комерціалізацією, підтримуються, доповнюються особливим «духом» академічних традицій та культури. Завдяки такій комплементарності система вищої освіти стала

функціонувати як єдиний організм, в якому її складові є взаємозалежними та підсилюючими одне одного.

Реформи вищої освіти України відзначаються фрагментарністю та реалізуються без належного наукового супроводу. Лібералізація суспільного життя вимагала від закладів вищої освіти переходу до нових ринкових умов функціонування. Відтак, у вітчизняний освітній простір почали активно втілюватися західні освітні стандарти, зокрема, Болонська система. Наслідки такої «імплементатії» добре відомі: руйнування професійної освіти (галузеві освітні заклади), розширення спектру надання освітніх послуг широкої спрямованості (сьогодні технічні ЗВО випускають філософів, юристів, економістів, істориків, філологів і представників інших професій гуманітарної спрямованості), зростання абсолютної чисельності освітніх закладів, які стикаються з проблемою самостійного заробітку коштів. Часто-густо поповнення бюджету досягається не комерціалізацією знань, а переважно розширенням набору студентів на контрактну форму навчання. Як правило, в українських закладах вищої освіти відбувається занепад фундаментальних і гуманітарних досліджень, розмивається ідеологічна складова функціонування університетів, знижується їх престиж у суспільстві, через вкрай низьку оплату праці нівелюється статус професора й дослідника. Список негативних наслідків можна продовжувати, але головне, чого ми «досягли» за роки реформ – це широка доступність вищої освіти при катастрофічному падінні її якості. Все це є свідченням суперечливості інститутів, їх некомплементарності, коли ефективні в іншому середовищі норми й правила переносяться в принципово інше середовище і не можуть співіснувати один з одним.

Висновки. Соціально-економічний розвиток суспільства вимагає інституціональних змін, одними з яких є перетворення в освіті. Виступаючи історично зумовленим соціальним інститутом суспільства, вища освіта сприяє економічному зростанню, розвиває творчий потенціал кожної окремої особистості, формує економічну, політичну і правову культуру суспільства і, тим самим, виступає рушієм розвитку цивілізації. У силу

цього швидкість і якість суспільних перетворень, в тому числі й інституціональних, ставиться у залежність від здатності суспільства формувати ціннісні орієнтації, соціально значимі способи його мислення й поведінки. Тому освіта, як один із найважливіших чинників формування нових інститутів, має розглядатися одним із пріоритетних завдань будь-яких реформувань.

В умовах ліберальної трансформації українського суспільства не було враховано цю закономірність. Освітній простір реформувався без належної уваги до комплексності інститутів – вища школа активно перетворювалась у режим ринкового функціонування без адекватної роботи по її адаптації до домінуючих соціокультурних інститутів. Саме тому завершеність трансформаційних процесів буде означати такий стан, коли освіта, наука й культура стануть дійсно взаємозалежними і взаємодоповнюваними інститутами суспільства.

Література

1. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире. Резюме. – М. : Весь мир, 2013. – 152 с.
2. Соціогуманітарний потенціал освіти як чинник модернізації українського суспільства: Колективна монографія / кол. авт., відп. ред. М. Ф. Шмиголь. – Київ, 2018. – 326 с.
3. Грішнова О. А. Ефективність освіти як чинник мотивації інвестицій в людський капітал / О. А. Грішнова // Регіональні перспективи. – 2002. – №3–4. – С. 22–23.
4. Матюк Т. В. Роль освіти в економічному розвитку суспільства / Т. В. Матюк. // Економічний вісник національного гірничого університету. – 2013. – №3. – С. 21–30.
5. Липов В. Институциональная комплементарность, формирование глобального образовательного

пространства и выбор модели образования для Украины / В. Липов. // Социальная экономика. – 2014. – № 1–2. – С. 115–122.

6. Amable B. The Political Economy of the Neoliberal Transformation of French Industrial Relations / B. Amable // ILR Review, 2016. – Vol. 69 (3), P. 523–550. <https://doi.org/10.1177/0019793916630714>

7. Потапчук И. В. Первые университеты эпохи средневековья / И. В. Потапчук // Вестник университета. – 2016. – №7. – С. 92–97.

8. Калхун К. Университет как общественное благо / К. Калхун // Прогнозис. – 2006. – №3(7). – С. 283–320.

9. Ридингс Б. Университет в руинах / Б. Ридингс. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 304 с.

References

1. Doklad o chelovecheskom razvitii 2013. (2013). Vozvyshenie Yuga: chelovecheskiy progress v mnogoobraznom mire. Rezyume. Moskva: Ves mir.
2. Shmyhol, M.F. (Ed.). (2018). Sotsiohumanitarnyy potentsional osvity yak chynnyk modernizatsii ukrainskoho suspilstva. Kyiv.
3. Hrishnova, O.A. (2002). Efektyvnist osvity yak chynnyk motyvatsii investytsiy v liudskyy kapital. Rehionalni perspektyvy, (3–4), 22–23.
4. Matiuk, T.V. (2013). Rol osvity v ekonomichnomu rozvytku suspilstva. Ekonomichnyy visnyk natsionalnoho hirnychoho universytetu, (3), 21–30.
5. Lipov, V. (2014). Institutsionalnaya komplementarnost, formirovanie globalnogo obrazovatel'nogo prostranstva i vybor modeli obrazovaniya dlya Ukrainy. Sotsialnaya ekonomika, (1–2), 115–122.
6. Amable, B. (2016). The Political Economy of the Neoliberal Transformation of French Industrial Relations. ILR Review, Vol. 69 (3), pp. 523–550. <https://doi.org/10.1177/0019793916630714>
7. Potapchuk, I.V. (2016). Pervye universitety epokhi srednevekoviya. Vestnik universiteta, (7), 92–97.
8. Kalkhun, K. (2006). Universitet kak obshchestvennoe blago. Prognosis, 3(7), 283–320.
9. Ridings, B. (2010). Universitet v ruinakh. Moskva: Izdatelskiy dom Gosudarstvennogo universiteta – Vyshey shkoly ekonomiki.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТЬ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, НТУ «Днепровская политехника»

Статья посвящена освещению проблем трансформации украинского образовательного пространства в свете теории институциональной комплементарности и формированию теоретической основы для разработки мероприятий государственной политики в сфере институционализации высшего образования. Теоретико-методологической основой исследования стали концептуальные основы институциональной теории, системного подхода, кросс-культурный анализ и элементы компаративистского анализа. В работе проведен ретроспективный анализ взглядов на феномен «институциональная комплементарность» и установлена сущность данного понятия по отношению к институциональной среде высших учебных заведений.

Рассмотрены особенности университетского образования по сравнению с профессиональным, определены основные институциональные формы их функционирования и взаимодействия. Показаны тенденции развития университетского и профессионально-ориентированного образования в развитых странах мира, выявлены их преимущества и недостатки по сравнению с образовательными системами других стран. Проанализированы направления трансформации высшего образования в Украине и продемонстрирована их результативность. Изучена специфика функционирования высших учебных заведений Украины в рыночных условиях, определены факторы наращивания конкурентоспособности отечественной высшей школы.

Выявлены основные проблемы институционального характера, которые не позволяют адаптировать передовой мировой опыт развития высшего образования к украинским реалиям. Особое внимание обращено на несоответствие ментальных моделей, на которых базируются образовательные системы развитых стран мира и Украины. Доказана необходимость учета в ходе реформ особенностей доминирующего способа мышления и ценностных установок тех, кто будет получать образование, и благодаря этому формировать такие институты, которые будут отвечать национальной ментальности.

Ключевые слова: образовательное пространство, система образования, высшие учебные заведения, университетское образование, профессиональное образование, институциональная комплементарность, институциональная комплементарность высших учебных заведений.

INSTITUTIONAL COMPLEMENTARY OF TRANSFORMING THE EDUCATIONAL SPACE

H. M. Pylypenko, D.E., Professor, Dnipro University of Technology

The article is devoted to the process of highlighting the problems of transformation of Ukrainian educational space through the view of the theory of institutional complementarity and to the formation of the theoretical basis for the development of public policy measures in the field of institutionalization of higher education. Theoretical and methodological basis of the research is represented by the conceptual foundations of institutional theory, systems approach, cross-cultural analysis and elements of comparative analysis.

The retrospective analysis of the views on the phenomenon of «institutional complementarity» is carried out, and the essence of this concept is established in relation to the institutional environment of higher education institutions. Features of university education in comparison with professional one are considered, basic institutional forms of their functioning and interaction are determined. The tendencies of development of university and professional education in the developed countries of the world are shown, their advantages and disadvantages are compared with the educational systems of certain countries. Directions of transformation of higher education in Ukraine are analyzed and their effectiveness is demonstrated. Specific features of Ukrainian higher education institutions' functioning in market conditions are studied, factors of increasing the competitiveness of domestic higher education are determined.

The main problems of institutional nature, which do not allow to adapt the best world experience of higher education development to the Ukrainian reality, are revealed. Particular attention is paid to the inconsistency of mental models which acts as the basis for educational systems of developed countries and Ukraine. In terms of reforms, the necessity of taking into account the specifics of the dominant way of thinking and the value orientations of those who receive education has been proved, and it is shown that it is necessary to build institutions that will correspond to the national mentality through this.

Keywords: educational space, system of education, higher educational institutions, university education, professional education, institutional complementarity, institutional complementarity of higher educational institutions.

Надійшла до редакції 18.12.19 р.